

RİSÂLE FÎ FENNİ'L-ELHÂN

(HULÂSATÜ'L-EFKÂR FÎ MA'RIFETİ'L-EDVÂR)

VE 15.YY

MÛSİKÎ NAZARİYÂTINDAKİ
YERİ VE ÖNEMİ

SEYİD MUHAMMED TAKİ HÜSEYİNİ

İstanbul, 2023

DM Kitap: 41

Eğitim ve Arařtırma
Müzik ve Müzikoloji

Risâle Fî Fenni'l-Elhân
(Hulâsatü'l-Efkâr Fî Ma'nefi'l-Edvâr)
ve 15. yy Müsiki Nazariyatındaki Yeri Ve Önemi

Yayın Yönetmeni

Ahmet Yıldız

Yayın Koordinatörü

Ayşe Büşra ILDİZ

Editör

Doç. Dr. Ubeydullah Sezikli - Dr. İrfan Yiđit

Kapak ve Mizanpaj

Origami Ajans / info@origamiajans.com

Baskı ve Cilt

Metin CopyPlus-Metin Akbulak
Sertifika No: 48118

1. Baskı

İstanbul 2023

978-6057240934
ISBN:
9 786057 240934

Yayınevi Sertifika No

48626

© Copyright: Bu kitabın ve bu baskısının bütün yayın hakları Hazerfanahmet A.Ş. adına DörtMevsim Yayıncılığa aittir. Hiçbir bölümü ve paragrafı kısmen veya tamamen ya da özet halinde foto-kopi, faksimile veya başka herhangi bir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, dağıtılamaz. Normal ölçüğü aşan iktibaslar yapılamaz. Normal ve kanuni iktibaslarda kaynak gösterilmesi zorunludur.

DörtMevsimKitap

İOSB Triko Center S-2 Blok Kat 2 No.127 Başakşehir - İstanbul
Tel: +90 212 635 99 99 / info@dmkitap.com / www.dmkitap.com

RİSÂLE FÎ FENNİ'L-ELHÂN
(HULÂSATÜ'L-EFKÂR FÎ MA'RIFETİ'L-EDVÂR)

VE 15.YY
MÛSİKÎ NAZARİYÂTINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

SEYİD MUHAMMED TAKİ HÜSEYİNİ

İstanbul, 2023

SEYİD MUHAMMED TAKİ HÜSEYİNİ

1978 yılında doğdu. Lise eğitiminin yanında dedesinden temel seviyede kelâm, mantık, edebiyat ve tasavvuf dersleri, farklı hocalardan da hat ve musiki dersleri aldı. 2004 yılında Tahran Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesinden mezun oldu. Bu yıllarda el yazması metinler üzerine yoğunlaşarak araştırmalar yaptı ve makaleler yazdı. 2009 yılında Ayasofya Kütüphanesi'nin el yazmalarını inceleyerek Farsça el yazmalarının kataloğunu hazırladı. Bu süreç sonunda el yazması metinleri kataloglama alanına yoğunlaştı ve ardından Fatih Sultan Mehmed, Nuruosmaniye, Ragıb Paşa, Nafiz Paşa, Hekimoğlu Ali Paşa, Şehid Ali Paşa, Halet Efendi gibi kütüphanelerde bulunan Farsça el yazmalarının kataloglarını hazırlayıp neşretti. Türkiye Yazma Eserler Kurumu'nun kataloglama projelerinde bulundu. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul Belediyesi ve Erzurum Atatürk Üniversitesi kütüphanelerindeki Arapça, Farsça ve Osmanlıca el yazması metinlerin kataloglarını hazırladı. Bu çalışmalarını sürdürürken aynı zamanda tarih ve sanat üzerine kitap ve makaleler yazdı, sempozyumlara katıldı. Aynı yıllarda Mimar Sinan Üniversitesi, Türk-İslam Sanatları Bölümü'nde yüksek lisansını (2017) ve İstanbul Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü'nden de doktorasını (2021) tamamladı. Doktor öğretim üyesi olarak Sivas Cumhuriyet Üniversitesi'nde araştırmalarına ve derslerine devam eden Seyyid Muhammed Taki Hüseyini evli ve iki çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	7
GİRİŞ.....	11
I. URMEVÎ'DEN ÖNCE	11
I.1. İslâmî Dönemin Başlangıcından Fârâbî'ye Kadar Olan Dönem	12
I.2. FÂRÂBÎ'DEN URMEVÎ'YE.....	19
II. URMEVÎ'DEN 15. YÜZYILIN BAŞLARINA KADAR	28
I. BÖLÜM	
ESERİN İSMİ, TELİF TARİHİ VE ESERİN MÜELLİFİ	43
I. 1. ESERİN İSMİ VE TELİF TARİHİ.....	44
I. 2. ESERİN MÜELLİFİ.....	51
II. BÖLÜM	
RİSÂLE FÎ FENNÎ'L-ELHÂN'IN İÇERİĞİ	73
II. 1. DİBÂCE.....	74
II. 2. MUKADDİME.....	74
III. BÖLÜM	
RİSÂLE FÎ FENNÎ'L-ELHÂN	197
III.A. Nüsha tavsifi:.....	197
III.B. RİSÂLE FÎ FENNÎ'L-ELHÂN'IN TÜRKÇE TERCÜMESİ.....	202
KAYNAKLAR	303

ÖNSÖZ

Kanaatimizce, İslâm mûsikî tarihi, Urmevî ve *Edvâr*'ından öncesi ve sonrası olarak incelenmek üzere ikiye ayrılabilir. Urmevî'den önceki mûsikîşinâsların çalışmalarının, daha çok bu ilmin temelleri, terimleri ve bu ilme taalluk eden hususlar üzerine olduğu söylenebilir.

Urmevî, kendisinden önceki mûsikîşinâsların nazariyâtlarına bir düzen vererek mûsikînin ilmî kaynaklarına yeni kalıp ve otorite kazandırmıştır. Urmevî'den sonra gelenler de hemen hemen Urmevî'nin *Edvâr*'ında sunduğu yöntem üzerinden hareket ederek *Edvâr*'daki konuları genişletme çabasında olmuşlar; *Edvâr*'da değinilmemiş konuların izâhına çalışmışlardır.

Bu ilmî hareket ve akışın, XV. yüzyılda zirveye çıktığı ve bu yüzyılın mûsikî tarihinde en önemli yüzyıllarından biri olduğu kabûl edilebilir. Zîrâ bahsi geçen dönem, İslâm coğrafyasında elsene-i selâse denilen Arapça, Farsça ve Türkçe, *Edvâr*'ın tesiri altında birçok eser telif edildiğine şahitlik etmiştir.

Urmevî'den sonra bu yüzyılda kaleme alınan eserlerden birisi, Abdülkâdir-i Merâgî ile çağdaş olan; Merâgî'nin *Câmiu'l-elhân*'ından birkaç sene sonra (816-824/1413-1421 yılları arası) Farsça kaleme alınan *Risâle fî fenni'l-elhân* isimli eseridir.

Bu eser, Kutbuddîn-i Şîrâzî, Yahya Kâşî, Lutfullah-i Samerkandî, Mahmud-i Âmülî ve Abdülkadir-i Meragî'nin eserleri gibi Urmevî'nin *Edevâr*'ı çerçevesinde ve onun devamında telif edilmiştir. Eser, içeriğinde zil'hams tabakaları, isimleriyle beraber bazı makamlar ile devirler, birtakım îkâlar gibi *Edevâr*'da bulunmayan bilgiler bulundurması ve bazı konuların detaylı izahatı açısından önem arz eder. Hiçbir mûsikî risâlesinde görülmeyen Abdülkadir-i Meragî'nin şairliğine yönelik bazı eleştiriler de eserde yer almaktadır. Bu eserin 1930 yılında istinsah edilen bir nüshasında, eserin müellifi Abdullah Sayrafî (745/1344'te hayatta) ve eserin ismi *Hulâsatü'l-efkâr fî ma'rifeti'l-edvâr* olarak kaydedilmişse de sunduğumuz deliller ile bu bilginin doğru olmadığını ve bu nedenle bu bilgiye itibar edilmediğini açıkladık.

Çalıştığımız eser, kısa bir edebî dibacesinden sonra, Mukaddime, Fenn-i Evvel, Fennî Sâni ve Hâtîme olmak üzere dört ana bölüm olarak düzenlenmiştir. Her kısım içerisinde de konuya göre bölümlemeler yapılmıştır. Eserin Mukaddime kısmında, mûsikî ilmine ait temeller ve ilkelerden söz edilmiştir. Birinci fende telif-i elhân, ikinci fende ise ilm-i îkâdan bahsedilmiştir. Hâtîme kısmında da mûsikînin icrâ ve uygulamasına yer verilmiştir.

Bu çalışmamızın ilk adımında, çalışmamızın temelini oluşturan eserin orijinal Farsça metni, iki nüshasının karşılaştırılmasıyla ortaya konuldu. Ardından meydana getirilen metnin Türkçe tercümesi ile devam edildi.

Eserin içeriğinde, müellif, eser ismi ve herhangi bir tarih ile ilgili kayıt bulunmamasından dolayı çalışmamızın sonraki adımında, eserin ismi, telif tarihi ve müellifinin tespiti üzerine fikirler sunuldu. Bu aşamalardan sonra, eserin değerlendirilmesi ve içeriğinin açıklanması yapıldı. Ardından çalışmamızın sonuç kısmı yer aldı.

Eski hocaların usûl ve adabını yaşatıp devam ettiren, ders zamanları ile sınırlı olmayıp ihtiyaç duyulan her anda kapısını açık tutan; teşvikleri ve himayeleri ile ilmî hayatımı doktora yapmakla devam ettirmeme imkân sağlayan aziz hocam Doç. Dr. Ubeydullah Sezikli'ye cân u gönülden samimî şükranlarımı takdim ediyorum.

İstanbul'a hicretimizden sonra, her zaman ailemizin hâmisî ve destekleyicisi olup eşime ve bana annelik, evlatlarıma ise büyük annelik yapan manevî annemiz ve hocamız sayın Prof. Dr. Candan Nemliođlu'na sonsuz hürmet ve teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak hiçbir zaman dualarından eksik eylemeyen aziz annem Robab'a, en zor zamanlarımda yâr u yâverim aziz eşim Mercan'a ve iki evladım Daniel ile Diba'ya teşekkürlerimi takdim ediyorum.

Seyid Muhammed Taki Hüseyini

İstanbul 2023

GİRİŞ

Çalışmamızın temelini oluşturan *Risâle fî fenni'l-elhân* isimli eser, 15.yüzyılın başlarında telif edilen, metod ve yöntem itibârî ile Urmevî'nin *Edvâr*'ının izinde ve onun devamı olarak nitelendirmektedir.

Urmevî'nin *Edvâr*'ına gelince; mûsikî nazarîyâtı üzerine kaleme alınan önceki eserler ile farklı bir düzen ve insicamda olduğu açıkça söylenebilir. Urmevî'nin mûsikî nazarîyâtı ile ilgili olarak *Edvâr*'ında sunduğu metot, kendisinden sonra gelen hemen her mûsikî nazarîyâtçısı tarafından kabul edilmekle beraber, kendisinden önceki metotları da unutturmuştur.

İslâm döneminin 15. yüzyılının sonuna kadar olan Klasik Mûsikî Tarihi ile ilgili bazı sınıflandırmalar yapılmıştır. Biz ise zikr edilen sebepten dolayı bu çalışmamızda, Klasik Mûsikî Tarihini, I. Urmevî'den önce ve II. Urmevî'den sonra olarak sınıflandırmaktayız.

Çalıştığımız eserin mûsikî tarihi çizelgesindeki yerini ve mûsikî nazarîyâtındaki değerini daha iyi idrâk edebilmek için, mûsikî ve nazarîyât tarihini girişte bu bölümlendirmeye beyân edileceğiz.

I. URMEVÎ'DEN ÖNCE

İslâmî dönemin başlangıcından, Urmevî'nin 633/1236'da eserini telif ettiği yılları kapsayan süreç.

Bu ilk süreçte mûsikî ilmi ve nazariyâtı üzerinde ilk çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların olgunlaşmaya doğru hareket etmesi, mûsikînin ilmî boyutunun, ameli boyutuna yaklaşması ve uyum sağlaması, mûsikîye ait konuların üzerinde tartışma ve fikir ortaya koyma ve yeni konuların meydana gelmesi gibi durumlar ortaya çıkmıştır. Yine bu dönem de İslâmî dönemin başlangıcından Fârâbî'ye kadar ve Fârâbî'den Urmevî'ye kadar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

1.1. İslâmî Dönemin Başlangıcından Fârâbî'ye Kadar Olan Dönem

Bu dönem, mûsikî nazariyâtının alt yapısının oluşum dönemidir.

İslâm'ın Endülüs'ten Çine ve Kuzey Afrika'dan Orta Asya'ya kadar yayılması sonucunda, çeşitli milletler ve kavimler bir araya gelmiş oldu ve bu durum, kültürel etkileşime olanak sağladı. Bunun sonucunda İslâm coğrafyasının genişlemesiyle Müslümanlar; Helen, İran, Hint ve diğer kültürlerle temas etti ve bunlara karşı geniş bir ilgi ve merak duymaya başladı. Bu etkileşim ve merakın bir sonucu olarak; Müslüman âlimler, kendi kültürel mirâslarını taşıyan ilim ve sanat erbapları ile beraber, yazılı kaynakları İslâm âlemin ortak dili olarak kabul ettiği Arapça'ya tercüme etti. Bu tercümelerin, etkileşimin ilerlemesinde büyük bir rol üstlendiği söylenebilir.

İslâmî Dönemin ilk asrında mûsikînin ameli boyutu ilmî boyutuna göre daha ön planda idi. Çeşitli milletlere mensup olan üstatlar tarafından icrâlar ve besteler uygulanmaktaydı. Nitekim dönemin önde gelen İranlı mûsikîşinası Yûnus Kâtib-i Fârsî (ö. 135/752 civân), ilk çağın en üst seviyede olan üstatlarının, İranlı İbn Muhriz (ö. 97/715?)¹,

¹ İranlı asıllı Ebû'l-Hattab Müslim b. Muhriz, Şâm'a giderek Rûm lahinlerini de öğrendi. Arap şirleri ile İran ve Rûm lahinlerinde besteler yaptı. Çekingen birisi olması ve daha çok seyahat ve inzıvayı tercih etmesinden dolayı ve belki de hayatının son yıllarında cüzzam hastalığına yakalanmasından sebeple sultanlar ve güç sahiplerin meclislerinde bulunmazdı. Telif ettiği bestelerini cariyesi olan Rahîme vasıtasıyla yayardı. Ebû'l-Ferce-i İsfahânî'nin nakl ettiği birkaç bestesinin (Savt) sayısını, İbnü't-tahhân yirmi altı olarak zikretmiştir. İsfahânî, İbn-i Muhriz'in ustalığı ve çok ilerici birisi olduğuna dâir büyük mûsikîşinâsların görüşlerini de dile getirmiştir. İsfahânî: *el-Eğâni*, c.1, s.245; İbnü't-Tahhân: *Havî'l-fünûn ve Selvetü'l-Mahzûn*, s.90, Nüshası, vr. 54b; Farmer: *A History of Arabian Music*, s. 78.

Berberî Garîz (ö. 98/717?)², Türk kökenli İbn-i Süreyc (ö. 105/723'te hayatta)³ ve Zencî asıllı Ma'bed b. Vehb el-Yaktînî'nin (ö. 126/744) olduklarını zikr etmiştir⁴. Bunun gibi birçok örnek, bu döneme kaynaklık yapan Ebül-Ferec-i İsfahânî'nin (ö. 356/967) *el-Eğânî*'si gibi eserlerde görülebilir.

Bu yıllarda mûsikînin amelî kısmının yanında, geç de olsa ilmi kısmına da ilgi gösterildi.

Tercümelerin ilk çalışmaları bireysel ve şahsi faaliyetler olarak başladı. Bu alandaki ilk çalışmalar Emevî Yezîd b. Muâviye'nin oğlu Hâlid'e (ö. 85/704) aittir. Hâlid'in isteği üzerine; tıp, nücum ve kimyâ ilimleri üzerinde telif edilen bazı eserler, Grekçe'den Arapça'ya Staphon ve Marianos rahipler tarafından tercüme edildi⁵. Bu tercüme faaliyetleri Mervân b. Hakem (684-685), Ömer b. Abdülazîz (717-720) ve diğer Emevî halifeleri dönemlerinde de devam etti.

Abbâsî halifesi Ebû Cafer el-Mansûr (ö. 158/775) döneminde ilmî ve kültürel faaliyetler yoğunluk kazanmıştır. Sanskritçe, Farsça, Süryânîce, Kıptîce ve Yunanca'dan; mantık, felsefe, matematik, geometri, astronomi ve tıp gibi akîl ve tecrübî ilimler konularında çeşitli eserler, Abdullah b. Mukaffa, Curcîs b. Buhtîşû, Yuhannâ b. Bitrîk, Muhammed b. İbrâhim el-Fezâfî, Abdullah b. Mukaffa, Curcîs b. Cibrâil ve Patrik Sergios gibi şahsiyetler tarafından Arapça'ya çevirilmiştir. Halife Mansûr-i Abbâsî tarafından bu eserler için, Hizânetül-hikme adıyla bir kütüphane tahsis

² Ebû Yezîd (Ebû Mervân) Abdülmelik el-Garîz, Berberî bir kölenin oğlu olup güzelliğinden dolayı "Garîz" (taze, beyaz) lakabıyla anılmıştır. Mûsikî sanatına adım atmadan terzilik ile meşguldü. İbn-i Süreyc'den mûsikî dersleri aldı, güzel sesi ve üstün ud ve def icrâsıyla şöhret kazandı, hatta halk İbn-i Süreyc ve Garîz'in bestelerini birbirinden ayırt edemezdi. Bu husus da İbn-i Süreyc'in talebesi olan Garîz'e hasedine sebep olarak yanından uzaklaştırdı. İbnüt-Tahhân onun yirmi sekiz beste yaptığını kaydetmiştir. Garîz'in üstadlığının göstergelerinden biri de büyük mûsikîşina olan İshâk-ı Mevsilî'nin onun hakkında *Kitâbü Ahbârî'l-Garîz*, ve Ebû Eyyûb el-Medîni de *Kitâbü'l-Garîz*'i yazmasıdır. (İsfahânî: *el-Eğânî*, c. 2, s. 235- 243; Farmer, *Târihü'l-Mûsika'l-Arabîyye*, s.14; İbnüt-Tahhân: *Havî'l-fünûn ve Selvetül-Mahzûn*, s.90, Nüshası, vr. 54b; DİA, c. 13, s. 382)

³ Tam adı olan Ebû Yahyâ Ubeydullah b. Süreyc, dönemin büyük mûsikîşinaslarından. vefat yılı kesin olarak bilinmemektedir. Ebül-ferec-i İsfahânî, İbn Süreyc'in Hüşâm b. Abdülmelik b. Mervan (105-108/723-725) döneminde Mekke'de vefat ettiğini dair aktardığı bilgiye göre 105/723'te hayatta olduğu denilebilir. İsfahânî: *el-Eğânî*, c.1, s.170.

⁴ Dânişpeşûh: *Fihrist-i Âsâr-ı Hattî der Musiki*, s. 5-6; Ebül-Ferec-i İsfahânî de İshâk-ı Mevsilî'nin bu konuda görüşünü bu şekilde getirmiştir: "ğnânın aslı ve sütununu ikisi Mekki ve ikisi Medenî olanak üzere dört kişidir; Mekki olanlar İbn-i Süreyc ve İbn-i Muhriz, Medenî olanlar ise Ma'bed ve Mâlik. (*el-Eğânî*, c.1, s.168)

⁵ İbnün-Nedîm: *el-Fihrist*, s. 340.

edildi ve bu kütüphanenin tesisi ile adeta bir müessese olarak kültürel çalışmalara bir disiplin kazandırıldı.

Hârûn er-Reşîd (ö. 193/809) döneminde Arapça'ya tercümeyle beraber telif hareketi de hız kazandı. Hârûn er-Reşîd'in emri ile Yuhannâ b. Mâseveyh ve İranlı bir mühtedi olan Ebû Sehl b. Nevbaht yönetiminde birçok mütercim tarafından Yunanca ve Farsça başta olmak üzere birçok dilden eserler tercüme edildi. Tercüme ve telif eserlerin ve ilim erbâbının sayısı çoğalınca, Mensur'un kurduğu Hizânetül-hikme yetersiz kalarak Hârûn er-Reşîd tarafından Beytül-hikme adıyla yeni bir kütüphane bina edildi. Bu tercüme ve telif faaliyetleri Hârûn er-Reşîd'in oğlu Halife Me'mûn (ö. 218/833) zamanında da hızını korumuş, çalışma alanı da genişlemiştir.

Bu dönemlerde felsefe, hendese, mûsiki ve tıp alanlarında yazılmış eserlerin getirilmesi için etraf ülkelerle birçok heyetler gönderilmiştir. Elde edilen eserler de zamanın büyük bilginleri olan Huneyn b. İshâk, Ya'kûb b. İshâk el-Kindî, Muhammed b. Mûsâ el-Hârîzmî ve Ebül-Hüzeyl el-Allâf gibi âlimler tarafından veya onların nezaretlerinde tercüme edilmiştir⁶.

Mûsikî ilmi ve sanatı da bu dönemlerde çok benimsenerek bir hayli eser tercüme edilmiştir. Öklidüs'un (m.ö. III. yüzyıl) *el-Kanun*'u⁷ ve *el-Muhtasar fî telifî'n-nağamî*⁸, Batlamyus'un üç bölümden oluşan *Harmonikon* adlı eseri⁹, Calinusus'un *Kitâbî's-savt*¹⁰, Muristus'un *Kitâb fî'l-âlâtî'l-musavvata el-Musammabi'l-Arganûnî-bugî ve Arganûnî'z-zamarî'si*¹¹, Aristoxenus'un (IV. yüzyıl) *Elementa Harmonica'si* (*Usûlün-nağam*)¹², Euclid'in (III.yüzyıl) *Sectio Canonis*'i, Nicomachus'un (II. yüzyıl) *Enc-*

⁶ Macid Fahri: *Tarih el-felsefetül-İslamiyye*, s. 28.

⁷ İbn-i Sinâ: *Cevâmi'u 'ilmi'l-mûsikâ*, s. 33; İbnü'n-Nedîm: *el-Fihrist*, s. 326; Farmer, *Târihül-Mûsika'l-Arabiyye*, s. 152.

⁸ Manisa Kütüphanesi, nr. 1705. Bu eser Zekeriyâ Yusuf tarafından Bağdad'da 1962'de basılan *Müellefati el-Kindi el-Musikîyye* eserinde Kindî'ye atf edilmişti, ancak Manisa nüshasının tanınmasıyla bu hata 1965 baskısında tashih edildi.

⁹ Fârâbî, *Kitâbü'l-Mûsikî el-kebir*'inde (s. 103) bu eserden faydalanmıştır, (Farmer, *Târihül-Mûsika'l-Arabiyye*, s. 152)

¹⁰ Farmer, *Târihül-Mûsika'l-Arabiyye*, s. 127.

¹¹ Ayasofya Kütüphanesi, nr. 1455 ve 2407; İbnü'n-Nedîm: *el-Fihrist*, s. 270; İbnül-Kiftî: *Târihu'l-hükemâ*, 322; Luis Şeyhu el-Keldânî (ö. 1927) bu eseri *el-Meşrik* dergisinde yayımlamıştır. (*el-Meşrik*, s. 31-33)

¹² Fârâbî, *Kitâbü'l-Mûsikî el-kebir*, s. 204; İbnü'n-Nedîm: *el-Fihrist*, s. 270.

hiridion'u (*Kitabün-nağam* veya *Kitab el-Madhal ila ilmi'l-aded*)¹³, Ptolemy'nin (II. yüzyıl) *Harmonica*'s, Aristides Quintilianus'un (IV. yüzyıl) *De Musica*'sı, Boethius Anicus Manlius'un (480-525) *De Institutione Musica*'sı, Cassiodorus'un (d. 485 civarı) *Institutiones*'i, Hz. İdris adıyla anılan Hermes'in *Mûsikî* risâlesi¹⁴ ve Alypius, Isidore, Aurelian (840-850), John Scotus Eriugena (815-877) ve Prumlü Regino (o. 915) gibi mûsikî ilminde telif edilen eserler Yunanca ve Rumca'dan tercüme edilmiştir.

Bu tercüme faaliyetleri ile beraber, birçok eserin de telif edildiği bilinmektedir. Fârâbî'ye kadar İslâmî dönemin ilk asırlarındaki telifleri elimize ulaşan ve ulaşmayan eserler olarak iki kısımda sınıflanabilir.

I.1. A. Fârâbî'ye Kadar Günümüze Ulaşmayan Mûsikî Risâleleri

Fârâbî'ye kadar telif edilmiş olup, günümüze ulaşmamış mûsikî eserlerinden bazıları şunlardır: mûsikî ilmî üzerinde ilk çalışma olarak kabul edilen Ebû Süleymân Yûnus b. Süleymân b. Kürd b. Şehriyâr el-Kâtib el-Fârsî'nin (ö. 135/752 civarı) *Kitâbü'n-Nağam*'i¹⁵, arûz ilmini sistematik haline getiren Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî'nin (ö. 175/791) *Cümletü âlâti't-tarab*, *Kitâbü'l-İlkâ'* ve *Kitâbü'n-nağam fi'l-mûsikâ*'sı¹⁶, İshâk b. İbrâhîm b. Mâhân el-Mevsilî er-Râzî'nin (ö. 235/850) *Kitâbü'l-egânî*, *Kitâbü'l-ihdiyâr mine'l-egânî li'l-Vâsik*, *Kitâbü egânî'i Ma'bed*, *Kitâbü'n-nağam ve'l-ikâ'*, *Kitâbü'r-Raks ve'z-zefn*, *Kitâbü'l-kıyân*, *Kitâbü kıyânî'l-Hicâz*, *Kitâbü Ahbâri Tuveys*, *Kitâbü Ahbâri 'Azzetülmeylâ*, *Kitâbü Ahbâri Sa'îd b. Miscâh*, *Kitâbü Ahbâri Huneyn el-Hîrî*, *Kitâbü Ahbâri'd-Delâl*, *Kitâbü Ahbâri Ma'bed ve'bni Süreyc ve egânihimâ*, *Kitâbü Ahbâri'l-Garîz*, *Kitâbü Ahbâri Muhammed b. 'Â'îşe*, *Kitâbü Ahbâri'l-e-bcer*, *Kitâbü Ahbâri'l-mugannîn el-Mekkiyyîn*, *Kitâbü'l-Egânîyyi'l-kebûr*'i¹⁷; Ah-

¹³ Farmer, *Târihu'l-Mûsika'l-Arabîyye*, s. 152, 202; Fethullah Şirvânî: *el-Mecelle fi'l-mûsikî*, s. 670.

¹⁴ "Hermes Trismegistus" *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, I-XIII, Edinburgh 1979-81. VI, 626; Abdül-Mü'min: *Behcetü'r-rûh*, s. 17.

¹⁵ İsfahânî: *el-Egânî*, c. 4, s. 398; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 145; Şevkî: Şîr ve'l-gınâ fi Medîne ve Mekke li-Asrî'l-Benî Umeyye, s. 61-62; Farmer, *Târihu'l-mûsika'l-Arabîyye*, s. 92, 100; Zekerîya Yusuf: *Müellefâtü'l-Kindîyyi'l-Mûsikiyye*, s. 37.

¹⁶ Farmer: *Târihu'l-mûsika'l-Arabîyye*, s. 21, 126.

¹⁷ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 207-210.

med b. Cafer Haddad Medâinî'nin *Levâzmül-mûsikî'si*¹⁸; Ebül-Abbâs Ahmed b. et-Tayyib b. Mervân es-Serahsî'nin (ö. 286/899) *el-Medhal ilâ ilmi'l-Mûsikî, Kitâbü'l-Mûsikî el-kebîr, Kitâbü'l-Mûsikî es-sagîr*¹⁹, Ebu Eyyüb Süleyman Medinî'nin (III./IX.yüzyıl) *Kitabün-nağami ve'l-ikâsi*²⁰, Ebül-Hasen Sâbit b. Kurre b. Zehrûn (Mervân) es-Sâbî el-Harrânî'nin (ö. 288/901) *Makâle fî ilmi'l-mûsikî* ve *Makâle fî'l-engâmî* ve Ubeydullah b. abdillah b. Tahir-i Horasani'nin (300/912) *Kitâb fî'n-nağamî*²¹.

I.1. b. Fârâbî'ye Kadar Günümüze Ulaşan Mûsikî Risâleleri

Fârâbî'den önce telif edilmiş ve günümüze ulaşan mûsikî eserlerin ilki Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk b. es-Sabbâh el-Kindî'nin (ö. 252/866?) eserleridir²².

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*'inde²³ Kindî'nin mûsikî eserlerinin sayısı; yedi, İbn Ebû Usaybia'da sekiz²⁴ ve İbnü'l-Kiftî'de²⁵ altı olarak kaydedilmişse de bu farklılığın, bazen bir esere farklı bir isim verilmesi veya bir kaç bölümden oluşan bir eserin her bir bölümüne bir risâleymiş gibi isim verilmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Bu kaynaklar ile beraber, yeni araştırmaların neticesinde Kindî'ye atfedilen birçok mûsikî risâlesine rastlanmıştır. Bunların bir kısmı olan; *Risâle fî sinâ'ati'l-akvâli'l-'adedîyye*, *Risâle fî'l-ikâ'*, *Risâle fî kismetil-kânûn*, *Kitâbü'l-A'zam fî te'lîfî'l-luhûn*, *Risâle fî'l-medhal ilâ sinâ'ati'l-mûsikâ*, *Risâle fî te'lîfî'n-nağami'd-dâlle 'alâ tebhâyî'l-eşhâsî'l-âlîyye ve teşâbühi't-te'lîf*, *Risâle fî sinâ'atiş-şîr*, *Risâle fî'l-ahbâr'an sinâ'ati'l-mûsikî*, *Muhtasari'l-mûsikî fî te'lîfî'n-nağam ve sanâti'l-'ûd* gibi eserler, günümüze ulaşmamıştır.²⁶ Elimizde mevcut olan risâleleri de şu şekildedir:

¹⁸ Bu eserden Abdülkâdir-i Merâgî (*Câmîül-elhân*, s. 9, 419; *Makâsidül-elhân*, s. 138) ve Fethullah-ı Şîrvânî (*el-Mecelle fî'l-mûsikî*, İrân Milli Küt. nr. a 1671, vr. 114) eserlerinde nakiller getirmişlerdir. Belki bunların zamanına kadar bu eserin nüshası ulaşmıştır.

¹⁹ Franz Rosenthal, *Ahmad b. at-Tayyib as-Sarahsî*, s. 43;

²⁰ Dâiretü'l-me'ârifî Büzürg-i İslâmî, "Ebu Eyyüb-i Medinî", c. 5, s. 196.

²¹ George Dimitri Sawa: *Kamus kitabul-egânî*, s. 432.

²² Turabi: el-Kindî'nin Mûsikî Risâleleri, s.33.

²³ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 365.

²⁴ İbn Ebû Usaybia: *'Uyûnü'l-enbâ'*, s. 610.

²⁵ İbnü'l-Kiftî: *Târihu'l-hükemâ*, s. 242

²⁶ Shiloah: *The Theory Of Music In Arabic Writings*, c. 1, s: 259; ve Zekeriyya Yusuf *Müellefati el-Kindi el-Musi-kîyye* eserinin 1962'de yapılan ilk baskısında yanlışlıkla bu eseri Kindî'ye atf etmişti.

*Risâle fî hubri snâ'ati't-te'lif*²⁷; *Kitâbü'l-Musavvitâti'l-veteriyye min zâti'l-veteri'l-vâhid ilâ zâti'l-veteri'l-'aşrati'l-evtâr*²⁸; *Risâle fî eczâ'î hubriyye fî'l-mûsikâ*²⁹; *Risâle fî'l-luhûn ve'n-nağam*³⁰.

Kindî'den sonra telif edilip elimize ulaşan eser, Sâbit b. Kurre'nin (ö. 288/901) *Mes'ele fî'l-mûsikî*'sidir³¹. Az hacimli olan bu eserde; bir soru üzerinden, ud ve mugannînin seslerindeki pestlik ve tizlik ihtilafları ve sebepleri, ud üzerinde tiz ve pest sesler ve bunların yerleri ve perdelerin birbirine olan oktav aralıkları konuları işlenmiştir.

Bu eserden sonra İranlı mûsikîşinas İbnü'l-Müneccim Ebû Ahmed Yahyâ b. Alî b. Yahyâ b. Ebî Mansûr'un (ö. 300/912) *Risâle fî'l-mûsikâ* isimli eseri gelmektedir. Astronomi, matematik ve mûsikî başta olmak üzere çeşitli alanlarda birçok ilim insanı ve sanatkâr yetiştiren mûsikîşinas, İran asıllı Müneccimoğulları ailesine mensuptur. Büyükbabası Yahyâ b. Ebû Mansûr el-Müneccim, Beytülhikme'nin seçkin âlimlerinden olup Halife Me'mûn'un astroloğu olarak görev yapmakta idi. Mûsikî üstadı İshâk-i Mevslî'nin talebesi olan babası, şairliğinin yanında çeşitli ilim ve sanat dallarında da söz sahibiydi.

İbnü'l-Müneccim'in eserleri arasında günümüze ulaşan tek eseri olan bu risâlesinde, İranlı mûsikî nazarîyâtçısı İshâk-i Mevslî'nin görüşlerine yer verilmektedir. İshâk-i Mevslî'den elimize herhangi bir mûsikî eseri ulaşmamış olsa da İbnü'l-Müneccim'in bu eseri sayesinde Mevslî'nin mûsikîye nasıl bir yaklaşımda bulundu-

²⁷ Eserin bilinen tek nüshası, on dört mûsikî risâlesini içeren British Museum kütüphanesinde (Or., nr. 2361, 165a-168a) bulunmaktadır. Bu eser Zekeriyâ Yûsuf tarafından neşredilmiştir. *The Theory Of Music In Arabic Writings*, c. 1, s. 257.

²⁸ Eserin bilinen tek nüshası İbrahim b. Abdillâh el-Ömerî tarafından Receb 631/Nisan 1234'te istinsah edilen ve Bodleian Library'de (Marsh, nr. 663, 226-238) bulunan nüshasıdır. Bu eser Zekeriyâ Yûsuf tarafından neşredilmiştir. *The Theory Of Music In Arabic Writings*, c. 1, s. 174.

²⁹ Bu eserin iki nüshası bilinmektedir: Berlin Tübingen Üniversitesi Kütüphanesi (Ahlwardt, V, 57, nr. 5503, vr. 31b-35b) Bu eser Zekeriyâ Yûsuf tarafından neşredilmiştir. *The Theory Of Music In Arabic Writings*, c. 1, s. 256.

³⁰ Bu eserin iki nüshası bilinmektedir: Manisa Kütüphanesi (nr. 1705, 110b-123a) ve eksik nüshası Berlin Tübingen Üniversitesi Kütüphanesi (Ahlwardt, V, 57, nr. 5503, vr. 25a-31a)

³¹ Bu eserin yegâne nüshası Manisa Kütüphanesinde (nr. 1705, 110b-123a) bulunmaktadır. Nüshanın kâtibi, bu eseri çok hatalı bir nüshadan istinsah ettiğini de kayd etmiştir.

ğunu öğrenmek mümkündür³². Eserde; nağmelerin hükümleri, adetler, bunların telifi ve ihtilafları, tel üzerinde parmakların yerleri, nağmeleri ve İshâk-ı Mevsilî'nin bu konulardaki görüşlerine yer verilmiştir.

Fârâbî'den önce telif ve tercüme edilen eserlere bakınca; mûsikîye taalluk eden tüm konuların çalışılmadığı, eserlerin kapsamlı olmadıkları, mûsikîşinaslar arasında ihtilafların görüldüğü, bazen deneme yanılma çabalarının olduğu açıkça görülmektedir. Bu dönemdeki mûsikî, bazı araştırmacıların “Arap mûsikîsi” veya “Yunan etkisinde olduğu” görüşleri mevcut olsa da mûsikînin amelî boyutu, İslâm âlemin ortak mûsikîsidir. İlmî boyutu da sadece ilk yıllarında Yunan etkisi altındadır, denilebilir.

Nasıl ki bir dil öncelikle oluşur ve daha sonra dilbilimciler tarafından onun kanunu ve kuralları gramer adı altında yazılırsa, mûsikî de aynı şekilde önce amelî olarak kendini göstermiş, ardından mûsikîşinaslar, kuralları te'lif ve ikâ adı altında nazarı eserlerle sistemleştirmişlerdir. Fakat bu dönemdeki ilmî bilgiler kısıtlı olduğundan dolayı, doğu alemi batı dünyasından faydalanarak kendi kültürüne göre bu mûsikî teorilerini adapte etmeye çalışmıştır. Fakat bu adapte etme çalışmalarının, icrâci ve bazı nazarıyatçılar arasında meydana gelen ihtilaflardan dolayı hız kazanamadığı görülmektedir. Bu ihtilafları; Yunanlıların mûsikînin feleklerin dönmelerinden dolayı ortaya çıktığı düşüncesi veya sâzların icâdı hakkında fikirleri ve münakaşaya yol açan diğer hayalî ve hurafî görüşleri, Fârâbî ve Fârâbî'nin ekolüne mensup olanlar tarafından ilmî ve tarihi delillere ile düzeltilerek yeniden kaleme alınması izlemektedir.

Söz konusu bu dönemde, mûsikînin amelî ve ilmi boyutları kısıtlı olduğundan ve daha tekâmüle ermediğinden dolayı mûsikînin temellerini oluşturan konularda bireysel denilebilecek ilk çalışmalar ile karşılaşmaktayız. Bu çalışmalarda bazen mûsikînin bir veya birkaç konusu işlenmiş, bazen de deneme yanılma yolu ile görüşler sunulmuştur. Hal böyle olunca da İshâk-ı Mevsilî ve Kindî gibi bilginlerin arasında bazı tartışmalar ve görüş ihtilafları meydana gelmiştir.

³² İshâk-ı Mevsilî'nin mûsikîye dair görüşlerini aktaran kaynaklar arasında, İbnü'l-Münevver'in eseri dışında Ebü'l-Ferec-i İsfahânî'nin (ö. 356/967) *el-Eğâni'si*, İbni Butân'ın (ö. 458/1066) *Takvîmü's-sihha'sı*, İbnü't-Tahhân (449/1057'de hayatta) ve *Hâvî'l-fünûn ve selvetül-mahzûn* ve Hasan b. Ahmed b. Ali el-Kâtib'in *Kemâli Edebî'l-Çinâsi* zikredilebilir.

I.2. FÂRÂBÎ'DEN URMEVÎ'YE

Yukarıda zikredilen eserlerde; mûsikî sahasında kapsamlı bir telif bulunmadığı, söz konusu eserlerde sadece bazı konuların işlendiği, mûsikînin ilmi boyutu mevcut olan ameli boyutuna göre daha çok Yunan etkisinde kaldığı, bu nedenlerle bazı amel ve ilim erbabi arasında tartışmaya yol açtığı görülmektedir.

Fârâbî ve el-Mûsîka'l-kebîr

Fârâbî (ö. 339/950) kendi çağında ve öncesinde yazılan eserleri inceledikten sonra onların eksikliklerini tamamlamak adına *el-Mûsîka'l-kebîr*'i yazdığını bu eserinde ifade etmektedir. Fârâbî'ye göre bir sanatta ileri bir seviyeye ulaşılabilmek için önce o sanatın ilkelerinin iyi bilinmesi, ardından bu ilkelerden o sanatın verilerine ait gerekli bilgileri ortaya koyabilme gücü ile doğruyu yanlıştan ayırabilmek için hataları düzeltip çözüme ulaştırma yeteneğinin bulunması gerekir. Fârâbî bu yaklaşımı ile "eski müellifler" (Yunanlılar) ve "yeni müellifler" (Halil b. Ahmed, İshâk el-Mevsîlî ve Kindî gibiler) tarafından kaleme alınan eserleri inceleyip eksiklerin tamamlanması ve yanlışlarının düzeltilmesi yönünde adımlar atmıştır. Fârâbî, *el-Mûsîka'l-kebîr*'i iki kitap halinde yazmış, ancak ikinci kitap henüz bulunamamıştır³³.

Fârâbî, *el-Mûsîka'l-kebîr*'de mûsikînin ilim ve amelini birbirine yanaştırarak, mevcut amelî mûsikînin teorisini yazmış hatta aralıklar gibi bazı konularda mûsikînin bilfiilinden ötesine geçerek bilkuvve mümkün olan olasılıklarını da hesaplayarak kaleme almıştır. Bu eser ile nazarî mûsikî önüne yeni bir kapı açılmıştır. Ancak yine de mûsikînin ilmi kısmı, amelî kısmının açıklandığı gibi açıklanamamış ve bazı nağme ve adetleri, aralıklar ve devirler gibi konularda eksiklik hissedilmiştir.

Hârizmî ve Mefâtihu'l-Ulûm

Fârâbî ve *el-Mûsîka'l-kebîr*'inden sonra Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Yûsuf el-Kâtib el-Hârizmî'nin (ö. 387/997) ve *Mefâtihu'l-'ulûm* adlı ansiklopedik eseri gelmektedir. Hârizmî, *Mefâtihu'l-Ulûm*'unda ilimleri Ulûmu'l-Arabiyye ve Ulûmu'l-Acem olarak iki kısma ayırmıştır. Terminolojik bir çalışma niteliğinde olan

³³ Turabi: *"el-Mûsîka'l-Kebîr"*, DİA, c. 31, s. 256-257.

bu eserde, mûsikîyi Ulûmu'l-Acem'e dahil ederek, üç bölümde incelemiştir. Birinci bölümde sâzlar ve sâzlara taalluk eden perdeler ve isimler ve bazı sese ait ıstılahlar konu edilmiştir. İkinci bölümde; "cevâmi'i'l-mûsikî" başlığıyla nağmeler ve aralıklar, üçüncü bölümde de îkâlar incelemektedir³⁴.

İhvânü's-Safâ ve Resâil

IV. (X.) yüzyılda Basra'da ortaya çıkmış, dinî, felsefî, siyasî ve ilmî amaçları olan, faaliyetlerini gizli olarak sürdürmüş bir cemiyet olan İhvânü's-Safâ ve Hullânü'l-Vefâ ve Ehlü'l-Adl ve Ebnâü'l-Hamcd, yazdıkları elli iki risâlenin birini, riyâzî ilimlerin beşinci kısmında, mûsikî ilmine tahsis etmiştir. On dört bölümden oluşan eserde, mûsikî sanatının aslı ve filozofların görüşleri, kulağın sesleri işitme keyfiyeti, seslerin mezci ile uyumsuzluk sebepleri, mizaç-ses ilişkisi, lahinlerin usûl ve kanûnları, sâzların yapısı ve düzeltilmesi, feleklerin hareketleri ve nağmeler ile ilişkileri, harflerin kaynağı, ve terkiib keyfiyetleri, miktarları, ve aralarındaki en iyi nisbetler, insan uzuvları ile mûsikî ilişkisi, felek nağmelerinin hakîkati, dört unsur, lahinler tabakalarında intikâl ve filozofların sözleri konu edilmiştir³⁵.

Şeyhü'r-reîs Ebû Alî Sînâ ve Cevâmi'u 'ilmi'l-mûsikâ

Mûsikîyi riyâzî ve eğitici bilimler arasında sayan İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) eş-Şifâ' ve en-Necât³⁶ adlı eserlerinde yer alan mûsikîye dâir bilgileri, XI. yüzyılın mûsikî anlayışını aksettirmesi bakımından değerlidir.³⁷ İbn-i Sînâ, Fârâbî'nin etkisi ve izinden hareket ederek mûsiki hakkındaki görüşlerini geniş ve kapsamlı bir şekilde eş-Şifâ'sının on ikinci bölümünde "Cevâmi'u 'ilmi'l-mûsikâ" başlığı ile telif etmiştir³⁸. İbn-i Sînâ, Fârâbî'nin mûsikî sistemini takip ederek, bu sistemi genişletmekle beraber bazı tenkidler ve islahlarda da bulunmuştur.

³⁴ Harezmi: *Mefâtilu'l-Ulûm*; s.259-266.

³⁵ *Resâilü İhvânî's-Safâ*, s. 183-240; Uysal, Enver: "Resâilü İhvânî's-Safâ", DİA.c. 34, s. 576.

³⁶ İbn-i Sînâ: en-Necât, s.479-489.

³⁷ Turabi: "İbn Sînâ (mûsikî)", DİA, c. 20, s.336.

³⁸ İbn-i Sînâ: *Cevâmi'u 'ilmi'l-mûsikâ min Kitâbiş-Şifâ*; 1956.

İbn-i Sînâ'nın mûsikî hakkında telif ettiği dört eser daha bilinmektedir. Birincisi, *eş-Şifâ*'nın özeti niteliğinde olan *en-Necât*'ın "el-Muhtasar fî 'ilmî'l-mûsikâ" başlığı altındaki eser; diğeri ise Farsça kaleme aldığı *Dânişnâme-i 'Alâî* adlı ansiklopedisinde yer alan "Risâle-i Mûsikî"dir. Bu risâle de hemen hemen *en-Necât*'taki mûsikî bölümünün özeti olarak nitelendirilebilir.

İbn-i Sînâ'nın elimize ulaşmayan diğeri iki eseri de kendisinin *Cevâmi'u 'ilmî'l-mûsikâ*'sının birinci makalesinin birinci faslında söz ettiği *Kitâbü'l-Levâhuk*³⁹, ve İbn Ebû Usaybia' tarafından İbn-i Sînâ'nın eserleri arasında zikr edilen *el-Medhal ilâ sinâ'ati'l-mûsikâ*⁴⁰ eseridir.

eş-Şifâ'nın Riyâziyyât bölümünün üçüncü ilmi, mûsikî risâlesidir. Bu risâle altı Makaleden oluşmuştur. Bir mukaddime ve dört fasıldan oluşan birinci makalede mûsikîde adedin önemi ve adedin hesaplanması, sesin özellikleri, tizlik ve pestlik sebepleri, ses akustiği, nağmeler, uyumluluk ve uyumsuzlukları, aralıklar ve çeşitleri ve bunların nispetlerinden bahsedilmiştir. İkinci makale de iki fasıldan müteşekkil olup, aralıkları birbirinden azaltma ve ekleme, bölme ve çarpma işlemleri incelenmiştir. Üçüncü makale dört bölümde; cins, cinslerin adetleri, kavî ve ley-yîn cinsler ve bunların toplamda kırk sekiz türleri konuları işlenmiştir. Dördüncü makalede büyük cem' aralığı ve intikâl ve türleri konuları iki fasılda açıklanmıştır. Beşinci makale, beş fasılda îkâ'dan bahsetmektedir. Bu makalede îkânın mûsikîdeki önemi ve îkâya ait nakre gibi terimlerin tarifi, îkânın zamanlar ve îkâ' kısımları ve bunların çeşitleri açıklanmıştır. *Cevâmi'u 'ilmî'l-mûsikâ*'nın son makalesi olan altıncı makale iki fasıldan oluşur. Te'lîf-i lahin ve mûsikî aletleri konu edilmiştir. İbn-i Sînâ mûsikî aletlerini telli, üfleli ve vurmali olarak üç kısma ayırarak birkaç sazın açıklamasından sonra udun izahı ve akortlarını incelemiştir.

İbn-i Zeyle-i İsfahânî ve el-Kâfi fî'l-mûsikî

İbn Sînâ'nın önde gelen talebelerinden ve *eş-Şifâ*'nın "Tabîyyât" kısmını ihtisar ettiği için "Hakîm" lakabıyla anılan Ebû Mansûr Hüseyin b. Muhammed b. Ömer

³⁹ İbn-i Sînâ: *Cevâmi'u 'ilmî'l-mûsikâ*, s. 28 ve 152. İbn Ebû Usaybia' da bu eseri *eş-Şifâ*'nın şerhi olarak kayd etmiştir. ('*Uyûnü'l-enbâ*', c. 3, s. 26).

⁴⁰ İbn Ebû Usaybia: '*Uyûnü'l-enbâ*', c. 3, s. 28.

b. Zeyle İsfahânî (ö. 440/1048), hocasının izinden giderek, mûsikî ilmî üzerine telif edilmiş en önemli eserlerinden birisini yazmıştır.

İki kısımdan oluşan İbn-i Zeyle'nin *el-Kâfi fî'l-mûsikî* isimli eserinde, birinci kısmında; mûsikînin temel unsuru olan ses ve nağmeler, mûsikînin tarifi, sesin insan nefsindeki etkisi, nağmelerin uyumlu ve uyumsuzluğu ve bunun şartları, sesin ortaya çıkışı ve sebepleri, nağmelerin uyumluluğu ve uyumsuzluğu, aralıklar ve çeşitleri, cins ve çeşitleri, aralıkların birbirinden çıkartma ve eklemeleri, intikal; ikinci kısımda; zaman, ikâ' ve çeşitleri, ve sonunda da te'lîf-i elhân, mûsikî âletleri, udun akordu gibi konular incelenmiştir.

İbn-i Zeyle, hocasının *Cevâmî'u 'ilmî'l-mûsikâ*'sından esinlenerek, Kindî ve Fârâbî'nin henüz bulunmayan kitaplarından iktibaslarla bulunarak, mûsikî teorisindeki bazı eksik ve çözülmemiş hususların islahına dair önemli adımlar atmıştır. Ayrıca anlatım için kullandığı remizler bakımından mûsikî teorisi ve nazariyatını tekamüle erdirmeye yönünde büyük bir rol üstlenmiştir denilebilir.

İbn-i Zeyle'nin önemli çalışmalarından biri, nağmelerin ebced isimleri ile adetlerini birbirine eşleştiren yöntemidir. Daha önce bu konu İshâk-ı Mevsilî ve Kindî gibilerin arasında tartışma konusu olmuştur. İlk nağme konusunda Mevsilî, mesna telin mutlağını, Kindî ise bam telin mutlağını değerlendirmişlerdir⁴¹. Udun tel sayısı üzerinde de ihtilaflar vardır⁴². Mevsilî ve Kindî arasındaki en önemli ihtilaflardan birisi de nağmeler ve sayılandır. Mevsilî ve Kindî nezdinde mutlak ve sebbabe arasında herhangi bir perde, dolayısıyla nağme, bulunmamaktadır⁴³. Bu sebepten dolayı İshâk-ı Mevsilî mutlak ve sebbabe arasındaki nağmeyi saymaksızın, zir telin mutlak nağmesinden "he", sebbabe için "v" nağmesini kullanmıştır. Bu şekilde, bu nağmenin kaim makamı (oktav) olan bam telinin binsir perdesi isimsiz kalarak "muattala" olarak adlandırmıştır. Kindî bu sorunu çözerek bam mutlağı için "a" ve sebbabesi için de "c" nağmesini kullanır. Bam telin mutlak ve sebbabe arasında olan nağmenin oktavı olan mesna telinin vusta perdesine de "b" harfini koymuştur⁴⁴.

⁴¹ Kindî: *Risâle fî hubri snâ'ati't-te'lif*, s. 115.

⁴² Kindî: *Risâle fî hubri snâ'ati't-te'lif*, s. 120.

⁴³ Kindî: *Risâle fî hubri snâ'ati't-te'lif*, s. 115.

⁴⁴ Kindî: *Risâle fî hubri snâ'ati't-te'lif*, s. 120.

Bu şekilde Kindî, her bir zi'l-küllünde (oktav) on iki nağme bulmuştur⁴⁵:

a b c d h e v z h a t y k L

Kindî'nin bu yöntemi ile nağmeler konusundaki eksikliğin bir kısmı çözülmüştür ancak, ikinci zi'l-külde (oktav) yine aynı nağmeleri kullandığı için iki oktavın nağmelerini birbirinden ayırmak imkânsız olmuştur. Fârâbî, ikinci zi'l-küllün nağmeleri için ebced harflerin devamını kullanarak birinci ve ikinci nağmelerini birbirinden ayırmış, ama yine de nağmeler ve nağmelerin adetleri sorunu hala çözülmemiştir.

Nağme adedi	Birinci zi'l-küll (I. oktav)									İkinci zi'l-küll (II. oktav)							
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	...
Kindî	a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	k	L/a	b	c	d	h ^e	...
Fârâbî	a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	k	L/a	m	n	s	'a	...
Ebced adedler	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	20	30	40	50	60	70	...

Görüldüğü gibi nağmelerin adedi ile ebced adetleri aynı değildir. Bu sorunu İbn-i Zeyle ebced harflerini birbiri ile terkip ederek çözmüştür ve artık nağme sistemi onun sunduğu yöntem üzerinde devam etmiştir. Yani 11. nağme için "k" (ebced=20) yerine "ya" (y+a=10+1) nağmesi kullanılmıştır.

İbn-i Zeyle'nin bir diğer düzeltme çalışması da ikâ konusunda olmuştur. İslâm'ın başlangıç yıllarında Sakîl-i evvel, Sakîl-i sânî, Hafif-i sakîl ve Hezec olarak dört ikâ kullanılmaktaydı. Emevî zamanında İbn-i Muhriz, Remel ve Remel-i tanbûrî olarak iki ikâ daha ilave etmiştir. Abbasî döneminde de ikâlar Sakîl-i evvel, Hafif-i evvel, Sakîl-i sânî (Mâhûrî), Remel-i evvel ve Hafif-i remel-i evvel olarak zikir edilmiştir. Kindî, Fârâbî, İbn-i Sinâ ve İhvân-i Safâ bu ikâları birbirinden farklı olarak açıklamışlardır. İbn-i Zeyle, bunların her birisi farklı bir yöntem kullanarak hataya düştüklerini açıklayarak eleştiride bulunmuş ve kendisi ikâları nakreleri ve zamanlarına göre ikili (hafif-i sakîl-i sânî), üçlü, dörtlü (Hezec ve Hafif-i sakîl), beşli (Hafif-i remel), altılı (Sakîl-i remel), yedili (Sakîl-i sânî) ve sekizli (Sakîl-i evvel) olarak sınıflandırmıştır.

İbn-i Zeyle, sâzlar ve sâzların sınıflandırmasında da hocası İbn-i Sinâ'nın metodunu daha da geliştirerek telli, üfleme ve vurmali kısımların her birisini de ayrıntılı

⁴⁵ Kindî: *Risâle fî hubri snâ'ati't-te'lif*, s. 126.

bir şekilde; mukayyed olup olmadığı, perdesi olup olmadığı, mızrapla veya kemanla çalınıp çalınmadığı gibi şekillerde sınıflandırarak Merâğî'nin mükemmel sâz sınıflandırmasının ana temelini oluşturmuştur.

İbnü't-Tahhân ve Hâvî'l-Fünûn ve Selvetü'l-Mahzûn

Zekeriya Yusuf bu eseri, 1976 yılında neşretmiştir. Mukaddimesinde⁴⁶ bu eserden üç nüsha (Mısır, Kahire, Dârü'l-kütüb, Fünûn bölümü, nr. f.j 539; nr. f.j 32 ve nr. f.j 84) bulunduğunu ve üçünün de sonradan kaybolduğunu yazarak, çalışmasında nr. 539 nüshasından çekilen mikrofilm üzerinden çalıştığını zikreder⁴⁷.

Bu zikredilen nüshalar dışında, elimizde başka bir nüsha daha bulunmaktadır. Tunus "Archives Ennejma Ezzahra" kütüphanesinde nr. 06-118 ile kayıtlı olan bu nüshanın ferağ kaydındaki bilgilere göre, Mısır Dârü'l-kütüb kütüphanesinde 10 Muharrem 1321/8 Nisan 1903 yılında istinsah edilen nr.f.j 32 nüshası üzerinden 1 Cemadiyülevvel 1340/30 Aralık 1921 yılında Mahmud b. Muhammed b. Ahmed b. Zeynü's-sayyâd tarafından istinsah edilmiştir. Biz bu eserin kısa açıklaması için Zekeriya Yusuf'un neşrinden ve zikredilen Tunus nüshasından yararlandık.

Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. el-Hasan b. et-Tahhân'in (449/1057'de hayatta) *Havi'l-Fünûn ve Selvetü'l-Mahzûn* adlı eseri, ilmî ve amelî konularda iki Makale'den (bölüm) meydana gelmektedir. Birinci makalede seksen, ikinci makalede ise yirmi iki bab bulunmaktadır.

Birinci bölümde daha çok tarihî bilgiler ve mûsikînin mâhiyetinden ziyade teferruatı ile alakalı konular işlenmiştir. Nutkun fazileti, filozofların mûsikîye dâir görüşleri, lahinlerin fazileti ve manası, şiiirlere uygun besteler, gınânın hudûdu ve onu doğrulayan şartlar, sesin hudûdu, keyfiyeti ve başlangıcı, bölümlenmesi, Arap gınâsının kaynağı, kadîm şiiirlere ve gınâların yeni şiiirlere ve gınâlara fazileti, rical, bayan ve mühennis olmak üzere câhiliyet ve İslâmın ilk dönemi mûsikîşinâsları, Ekber, evsat ve asgar lahinler, lahinlerin türleri, ve Emevi, Abbâsî, İhşidîliler ve Alevî (Fa-

⁴⁶ Zekeriya Yusuf: *Hâvî'l-Fünûn ve Selvetü'l-Mahzûn*, 1976, s. 2-3.

⁴⁷ Bu mikrofil, merhum Üstat Fuat Sezgin ve Eckhard Neubauer tarafından 1990 yılında Frankfurt'te Arap-İslam Bilimler Tarihi Enstitüsünde tıpkıbasım olarak neşredilmiştir.

tımî) dönemlerindeki kadın - erkek mûsikişinaslar gibi konular işlenmiştir⁴⁸. İkinci makalede ise mûsikî isminin manası, kemiyet ve keyfiyeti, nağmelerin harfler ile ayırtma ve mezc etmesi, udu ilk kimin icât ettiğine dâir görüşler, udun keyfiyet-kemiyeti ve isimleri, perdelerin tanıtımı ve isimleri, bunların yerleri ve şeddleri, udun tellerinin tab'ları, isimleri, akordu ve terkipleri, tariklerin isimleri, cinsleri, devirleri ve nakreleri, nağmenin halleri, adetleri, cinsleri ve intikalleri, kullanılan îkâlar, hareketleri ve gereksimleri, İran udun en iyi icrâcisi, İran tariklerin sayısı, Arabî udun en iyi icrâcisi, zîr telinin en altta ve bam telinin en üste konulması sebebi, uda faydalı-zararlı şeyler, îkâ çeşitleri, isimleri ve adetleri, raks çeşitleri ve isimleri, İbrahim b. el-Mehdî ile İbrahim-i Mevsilî arasındaki ihtilaflar, Süreycî, Mahûrî, Mücenneb ve Muhalif, Hüsrevânî, Tarhânî, Humeyrî ve Hafif-i hezec terimleri, tenbur, rebâb ve mizmâr gibi mûsikî aletleri konuları bulunmaktadır.

Hakim Hayyâm-ı Nişâbûrî ve el-Kawl 'ale'l-ecnâs elletî bi'l-erba'

Ebü'l-Feth Gıyâsüddîn Ömer b. İbrâhîm Hayyâm Nişâbûrî (ö. 526/1132?) günümüze rubâileri ve felsefî görüşleri ile meşhur olmuşsa da kendi döneminde daha çok ilmî açıdan özellikle riyâzî ilimler alanında ün kazanmıştı.

Hayyâm, 470/1077' den önce telif ettiği düşünülen *Risâle fî şerhi mâ eşkele min mûsâderâti Kitâbi Öklîdes* eserinde mûsikî ile ilgili yazdığı *Şerhu'l-mûşkil min Kitâbi'l-Mûsikâ*'sından söz etmiştir⁴⁹. Hayyâm'ın bu eserinin herhangi bir nüshası, günümüze ulaşmamıştır. Bu eser de büyük bir ihtimal ile yine Öklîdes'in bir diğer eseri olan *en-Nağam ve yuarrife bi'l-mûsikî*'sine yazdığı şerh olmalıdır⁵⁰.

Hayyâm'ın kayıp olan bu eserinin yanında, Manisa kütüphanesinde (nr. 1705) bir mecmuada *el-Kawl 'ale'l-ecnâs elletî bi'l-erba'* adlı bir eseri bulunmaktadır. On risâleden oluşan bu nüshada üç risâle dışında geri kalan yedi risâle, mûsikî ilmine aittir. Hayyâm'ın bu eseri, nüshanın 90b-92a varaklarında yer almaktadır. Bu kısa eserin konusu da eserin isminden anlaşıldığı gibi sadece zi'l-erba (dörtlü) ve cinsler

⁴⁸ Bu eserin daha detaylı konuları için bk. Zekeriya Yusuf, *Hâvî'l-Fünûn ve Selvetül-Mahzûn*, s. 8-10, ve s. 93-94; Sevinç, s. 480; Öncel, s. 7.

⁴⁹ Taki İrânî, *Risâle der Şerh-i Mûşkilât-ı Musâderât-ı Kitâb-ı Öklîdis*, Tahran 1314 hş, s. 40.

⁵⁰ Hümâyî: *Hayyâmî-nâme*, c.1, s. 123, 338.

ile ilgilidir, dolayısıyla bu parça, Hayyâm'ın *Şerhu'l-müşkil min Kitâbi'l-Mûsikâ*'sının bir parçası olma ihtimalini düşündürmektedir.

Hayyâm bu risâlesinde nisbetlerden; Kavî, Mülavven ve Telifiyye cinslerden ve bunların toplamda yirmi bir çeşitinden söz etmiştir⁵¹.

İbnü'l-Hindî ve Cümelül-felsefe

Eserin müellifi olan Muhammed b. Alî b. Abdillâh b. Muhammed el-Hindî (533/1138'de hayatta) hakkında araştırmamıza rağmen kendi eseri dışında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Yedi makalede, yedi ilim konusu işlenen Cümelül-felsefe 529/1135'te kaleme alınmış nüshası günümüze ulaşmıştır⁵². Eser; Felsefe, Geometri, Astronomi, Mûsikî, Mantık, Tabiiyat ve İlahiyat ilimleri, İhvânü's-Safâ ve *Resâil*'i tarzında soru cevap cümleleriyle işlenmiştir. Dördüncü makalesi ise mûsikî ilmine tahsis edilmiş ve 58b-63a varakları arasında işlenmiştir.

Cümelül-felsefe'deki mûsikî İhvânü's-Safâ'nın mûsikî risâlesinin özeti olarak aynı konuları işlemiştir⁵³.

İmâm Fahrüddîn-i Râzî ve Câmi'ul-'ulûm

Ebû Abdillâh (Ebül-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî; (543-606/1149-1210) *Hadâ'iku'l-envâr fî hakâ'iki'l-esrâr* adıyla da tanınan *Câmi'ul-'ulûm* adlı eserinde; yaşadığı dönemdeki ilimlerin tanımını, tasnifini ve bu ilimlerin konularıyla ilgili çeşitli bilgileri ihtiva eden eserini, Farsça ve ansiklopedik tarzda (574/1178'de) kaleme alarak, Hârizmşahlar'dan Alâeddin Tekiş'e ithaf edilmiştir⁵⁴.

⁵¹ Rızâzâde Melik: : *Dânişnâme-i Hayyâmî*, s. 49-64.

⁵² Esad Efendi Ktp., nr. 1918.

⁵³ Bu eser tarafımızca, tashih, tahkik ve tercüme edilerek yayınlanmak üzeredir.

⁵⁴ Bazı kaynaklarda, kitap altmış bab ihtiva ettiği için, *Sittîni* olarak da anılmaktadır. Safâ: *Târîh-i Edebiyyât der İrân*, c.2, s. 1016.

Râzî'nin, İbn-i Sinâ'nın Dânişnâme-i 'Alâî adlı eserine benzeyen bu eserinde, mûsikî risâlesi çeşitli nüshalarda farklılıklarla beraber, kırk sekizinci ilim olarak değerlendirilmiştir⁵⁵.

Râzî, eserini dokuz asıl (bölüm) üzerinde tertip etmiştir. İşlenen konular sırasıyla şu şekildedir: Ses ve kısımları, sesin pestlik ve tizlik sebepleri, udun telleri, mûsikînin konusu, nağmelerin nisbetleri, aralıkları, uyumsuzluk-uyumluluğu, seslerin özellikleri, ve son olarak da bu ilmin şerefi.

Hasan b. Ahmed b. Ali el-kâtib ve Kemâlû edebi'l-gnâ

Yazar hakkında fazla bilgi bulunmasa da 6./12. Yüzyılda yaşadığı ve Kâtib ünvanından dolayı, devlet ricalinden biri olduğu, kuzey Suriye'de yaşadığı tahmin edilmektedir. Ayrıca müellifin *Kemâlû edebi'l-gnâ*'daki ifâdesine göre mûsikî hakkında daha önce *el-Kitâb el-Muknî fîn-neğâm ve'l-ikâ'* adıyla başka bir eser de telif ettiği de anlaşılmaktadır.

Bir çok mûsikîşinasın görüşlerini ve sözlerini ihtiva eden Kemâlû edebi'l-gnâ, kırk üç baktan (bölüm) oluşmakta olup, konuları şu şekildedir: tarab, lahinler ve manaları, bunların etkileri, kadim gınanın fazileti, kadim şiirlerin fazileti, bu sanatın fazileti, lahinlerin özellikleri, sesin tanımı, sesin oluşumu, ses oranlarının ne zaman bulunduğu, insanda ses, perde, nağme, aralıklar, aralık çeşitleri, cins ve çeşitleri, cem' ve çeşitleri, tarika, lahinlerin çeşitleri ve faziletleri, lahinlerin manası, lahinler ile ilgili terimler, lahin-şiir ilişkisi, lahin-felek-nefis ilişkisi, ikâ' tanımı ve çeşitleri, ikâ'ya ait terimler, lahinlerin tertibi, mûsikîşinasın vasıfları, icrada yapılması gerekenler, bestekârın vasıfları, mûsikîşinasın imtihan edilmesi, lahinlerde hırsızlık, boğaza faydalı-zararlı şeyler, boğaz terimleri, dinleyicinin özellikleri ve enstrümanlara dair konular⁵⁶.

Fârâbî tarafından önceki mûsikî teorilerin değerlendirmesi ile düzenlenen sistem, İbn Zeyle-i İsfahânî'ye (ö. 440/1048) kadar tekâmül doğrutusunda hareket etmiştir. Urmevî, musiki nazariyâtına dair ortaya konan tüm görüşleri yeniden değerlendirip insicam vererek *Edevâr* kitabında sunmuştur.

⁵⁵ Râzî: *Câmi'ul-'ulûm*, s. 413-419.

⁵⁶ Öncel: "*Kemâlû edebi'l-gnâ*", s. vi, 25.

II. URMEVÎ'DEN 15. YÜZYILIN BAŞLARINA KADAR

Urmevî'nin *Edevâr* eseri ile mûsikî nazariyâtına yeni bir kapı açılmıştır. Urmevî'den sonra gelenler de onun sunduğu sistemi kabul ederek, kurduğu çizgi-de hareket edip eserlerini kaleme alındıkları söylenebilir. Bu dönemlerde, yoğun bir şekilde ister Şerh ve Tercüme olsun ister müstakîl olsun, *Edevâr* merkez alınarak mûsikî telifâtine rastlanmak mümkündür. Sadece 14.yüzyılda bile *Edevâr*'a birçok şerh yazılmıştır. Ancak ne yazık ki Mevlânâ Celeddin Fazlullâh Ubeydî, Mevlânâ Sa'deddin Kûçek, Mevlânâ Ömer Tâc-ı Horasânî⁵⁷, Nasrullah Kâinî⁵⁸ gibi bilgilerin yazdıkları *Şerh*'ler günümüze ulaşmamıştır.

Urmevî'den sonraki söz konusu şahıslar, Urmevî'nin *Edevâr*'ındaki özet olarak işlenen bazı konuları genişletme çabasında bulunmuş, bazen eleştirmiş bazen kendi çağlarındaki mûsikî nazariyâtını ve ıstılahlarını *Edevâr*'a adapte etmeye çabalamışlardır⁵⁹.

Hâce Nasîrüddîn-i Tûsî ve Risâle fî 'ilmi'l-Mûsikâ

İranlı âlim ve filozof Ebû Cafer Nasîrüddîn Muhammed b. Muhammed b. el-Hasen et-Tûsî'nin (ö. 672/1274) mûsikî ile ilgili bu eserden başka her hangi bir eserine rastlanmamış, kaynaklarda da zikredilmemiştir. Hâce Nasîrüddîn-i Tûsî'nin, mûsikî ilmine vâkaf bir şahsiyet olduğu, Urmevî'nin, *Edevâr*'ını kendisinin isteği üzere kaleme almasından anlaşılmalıdır. Ayrıca Tûsî'nin bazı eserlerinde mûsikî ile ilgili görüşleri de bulunmaktadır⁶⁰.

⁵⁷ Merâğî: *Câmiü'l-elhân*, s. 274; Ubeydullah sezekli s. 24

⁵⁸ Merâğî: *Şerh-i Edevâr*, s. 110.

⁵⁹ Bu dönemlerde bazı eserlerde, musiki ile ilgili bazı bilgilere rastlamak mümkündür. Bu eserler tam olarak musiki risalesi ve nazariyatını içermese de yine de ihtiva ettiği bilgilerden dolayı önem arz etmektedir. Bazı eserler önceki eserleri ihtisan mahiyetinde kaleme alınmıştır. İbn Vâsil el-Hamevî'nin (ö. 1298) *Tecridü'l-Egânî min zikri'l-messâliis ve'l-messânîsi* gibi ve Artuklu hükümdarının himayesi altında XIII. yüzyılın başlarında, mekanik alanında Ebû'l-İzz el-Cezerî'nin *el-Câmi' beyne'l-ilm ve'l-ameli'n-nâfi' fi snâ'ati'l-hiyel* (Kitâb fî ma'rifeti'l-hiyeli'l-hendesiyye) adlı eserin dördüncü bölümünde nefir, kös, def, zuma, çeng, daire, zil, nakkâre, davul, düdük gibi musiki aletlerin minyatürlerine ve kısa bilgilerine yer vermiştir. (el-Cezerî: *el-Câmi' beyne'l-ilm ve'l-ameli'n-nâfi' fi's-snaati'l-hiyel*, s. 10, 59)

⁶⁰ bk. Hâce Nasîrüddîn-i Tûsî: *Mi'yârü'l-eş'âr*, s. 30; *Esâsü'l-İktibâs*, dokuzuncu makale; *Ahlâk-ı Nâsrî*, s. 131-132.

Bu mûsikî eserinden de sadece tek bir nüsha bulunmuştur⁶¹. Bir sayfalık bu eserin metninin başındaki ibâreden dolayı, Tûsî'nin bulunmayan bir eserin parçası veya alıntısı olabileceği düşünülmektedir. Zira başlangıç cümlesinde, Tûsî'nin; mûsikînin, ilm-i te'lîf ve ilm-i ikâ'dan oluştuğunu nakletmesi, eserde sadece ilm-i te'lîfin ve bu ilmin sadece nisbetlerinin ve aralıklarının olduğunun anlatılması, diğer konuların ise terk edilmesi, bunu düşündürmektedir⁶².

Kutbuddîn-i Şîrâzî ve Dürretü't-tâc li-gurreti'd-debbâc

İranlı filozof; astronomi, matematik, tıp, mûsikî ve din âlimi Kutbüddîn Mahmûd b. Mes'ûd b. Muslih el-Fârisî eş-Şîrâzî eş-Şâfî (ö. 710/1311), ilk tahsilini babası Ziyâeddin Mes'ûd Kâzerûnî'den aldı. Daha sonra Kemâleddin Ebül-Hayr Kâzerûnî, Şemseddin Kîyşî, Şerefeddin Zekî Bûşekânî ve Hâce Nasîrüddîn-i Tûsî gibi dönemin büyük alimlerinden dersler aldı. Müderrislik ve kadılık gibi ünvanlar ile Şiraz, Bağdad, Meraga, Mısır, Şam, Konya, Sivas ve Tebriz gibi şehirlerde bulundu.

Kutbuddîn-i Şîrâzî'nin mûsikî ile ilgili kaleme aldığı eser, Farsça ansiklopedik bir eser mahiyetinde olan Dürretü't-tâc li-gurreti'd-debbâc isimli eserinde bulunan bir bölümdür. Mantık, felsefe, tabii ilimlerle geometri, astronomi, aritmetik, mûsikî ve ilâhî ilimleri kapsayan Dürretü't-tâc li-gurreti'd-debbâc, Mâzenderân hükümdarı Debbâc b. Filşâh b. Rüstem b. Debbâc adında 705/1305 yılında telif edilmiştir.

Beş bölümden meydana gelen dürretü't-tâc'ın dördüncü bölümü matematik, bu bölümün de dördüncü kısmı mûsikî risâlesidir. beş makale ve bir hâtimeden oluşan dürretü't-tâc'ın mûsikî risâlesi şu konuları ihtiva etmektedir:

Birinci makale on fasıldan oluşmaktadır: birinci fasıl: sesin tanımı ve son dönemde bazılarının itirazları ve onlara cevap, ikinci fasıl: sesin kulağa ulaşma zamanı, üçüncü fasıl: nağmenin tanımı ve son dönemde bazılarının itirazları ve onlara cevap, dördüncü fasıl: seste tizlik ve pestlik sebepleri, özellikle nağmelerde, beşinci

⁶¹ Paris Bibliothèque Nationale'de bulunan [nr. 2466, vr. 97b – 98a. bu musiki eserinde ferağ kaydı bulunmamaktadır, ancak bu nüshadaki birinci risalesi olan Hâce Nasîrüddîn-i Tûsî'nin Tahîrîül-usûl Öklîdîs adlı eserin ferağ kaydında (vr. 92a) istinsah tarihi 17 Cemadiyüssani 989 (19 Temmuz 1581) olarak kayd edilmiştir.

⁶² Bu eser, sayın hocamız prf. Fazlı Arslan tarafından Arapça metni ile beraber mukaddime, şerh ve tercümesi ile neşredilmiştir. "Nasîrüddin et-Tûsî ve Mûsikî Risâlesi", *Dinî Araştırmalar*, sy. 26, Ankara 2006, s. 317-335.

fasıl: nağmelerin âletlerden meydana gelme keyfiyeti, altıncı fasıl: nağmeler ile ilişkide olan bazı eklentiler, yedinci fasıl: “lahin”in anlamı, çeşitleri, her birinin özelliği ve kullanım yeri, sekizinci fasıl: mûsikî sînâati'nin çeşitleri ve her birinin tanımı; dokuzuncu fasıl: nazarî mûsikînin konusu, onuncu fasıl: özet olarak bu ilmin temeli hakkındadır.

İkinci makale on fasıl içermektedir; birinci fasıl: adetlerin orantılarının sınırlanması, ikinci fasıl: nağmelerin orantılarının tellere bağlı olduğu hakkında, üçüncü fasıl: bu'dların uyumluluğu-uyumsuzluğu ve bunların sebepleri, dördüncü fasıl: uyumluluğun kemâli, beşinci fasıl: bu'd, cem' anlamları ve bazısının uyumluluklarının sebebi, altıncı fasıl: özetle bu'dların kısımları, yedinci fasıl: uyumluluk açısından bu'dların mertebeleri, sekizinci fasıl: bu'dların isimleri, dokuzuncu fasıl: bu'dların kısımları hakkında detaylı izâhı, onuncu fasıl: tüm lahinler için telin mutlağından telin yarınsındaki noktaya kadar var olan nağmelerin yeterli olduğu ve diğer tabakalarda ve oktavlardaki nağmelere ihtiyaç kalmayacağı hakkındadır.

Üçüncü makale de on fasıldan müteşekkildir; birinci fasıl: ekleme, çıkartma ve bunların anlamları, kısımları ve uygulama keyfiyeti hakkında, ikinci fasıl: bu'dların eşit kısımlara bölünmesi ve uygulama keyfiyeti, üçüncü fasıl: zi'l-erba bu'dunun, lahnî bu'dlara (tanini, mücenneb ve bakiye) ve bu'dlara bölünmek için seçilmesinin nedeni, dördüncü fasıl: zi'l-erba'nın bölünmesi ve bölüklerin isimlerinin özetle izâhı, beşinci fasıl: zi'l-erba'nın üç kısma bölünmesi hakkında detaylı izâh, altıncı fasıl: zi'l-erba'nın dört kısma bölünmesi, yedinci fasıl: cinslerin uyumluluk mertebeleri, sekizinci fasıl: bunlardan (cinslerden) bazısının yaygın ve bazısının terk edilmesinin sebepleri, dokuzuncu fasıl: zi'l-hamsın çeşitli kısımlara bölünmesi, onuncu fasıl: cinslerin diğer konuları hakkındadır.

Dördüncü makale dört fasıldan oluşmaktadır; birinci fasıl: oktav ve çift oktavda zi'l-erba ve tanininin çeşitli tertibileri (yer alması, dizilmesi) ve her birinin ismi, ikinci fasıl: her bir cem'in nağmelerinin sayısı ve isimleri, üçüncü fasıl: cem'lerin sınıfları hakkında detaylı izâh, dördüncü fasıl: bahir ve nev' hakkındadır.

Hâtîme bölümü de on bir fasıl içermektedir; birinci fasıl: udun seçilmesinin sebebi ve yapı keyfiyeti, ikinci fasıl: perdelerin çıkartılması, üçüncü fasıl: perdelerin

orantılarının bir kısmının anlatılması, dördüncü fasıl: bu yedili perdeye göre zikredilen cinslerin uddan çıkartılması, beşinci fasıl: cemlerin çeşitleri ve onların uddan çıkartılması, altıncı fasıl: pest oktavda on yedi perdeden “tabakat” denilen devirlerin çıkartılması ve bu tabakaların benzerlikleri, yedinci fasıl: yaygın akor olmayan tellerden cem’lerin çıkartılması, sekizinci bölüm: perde, âvâz, terkip ve şûbenin gerçekleri, dokuzuncu fasıl: perdelerin birbirine karışımı ve meşhur makamlarla ilgili sözün devamı, onuncu fasıl: özet olarak bazı perdelerin tesiri, onbirinci fasıl: intikâlin keyfiyeti ve kısımları olarak belirlenmiştir.

Beşinci makâle de yedi fasıl ve bir hâtimedden ibârettir; birinci fasıl: îkânın hudûdu ve hakîkati, ikinci fasıl: îkâ zamanları ve çeşitleri; üçüncü fasıl: îkânın taksîmi, dördüncü fasıl: dâireler ve elhân arasındaki urumlar, beşinci fasıl: genel olarak lahinlerin ortaya çıkışı; altıncı fasıl: bu zamandakilerin kullandıklarına göre her bir perdenin amacı, yedinci fasıl: ud meşki; hâtîme: lahinlerin nasıl işaretler ile sabt edileceği ve bunun keyfiyeti hakkındadır.

İbn Bashân ve Manzûme fî'l-elhân

Şeyhu'l-kurrâid-Dımaşk; İmam, nahvî ve kârî olan Bedreddin Muhammed b. Ahmed b. Bashân ed-Dımaşkî es-Safedî (688-743 / 1289-1343) Dımaşk'ın Salihîyye semtinde doğmuştur. Hicaz ve Mısır'a giderek, dönemin büyük alimlerinden kıraât, hadis ve edebiyat dersleri aldı. Eğitiminden sonra Dımaşk'a müderris olarak döndü. Oldukça hoş olan sesi ile kıraât eden İbn Bashân, sesine ve nağmelerle okumaya çok özen gösterirdi⁶³.

Takiyyüddin el-Makrîzî, (ö. 845/1442) onun ismini “Nashân” şeklinde kaydetmiştir. Dolayısıyla bazı kaynaklarda Makrîzî'nin kaydettiği şekilde nakledilmiştir⁶⁴.

Kaynaklarda İbn Bashân'ın mûsikî ile ilgili herhangi bir eseri olup olmadığı bilgisi ile rastlanmamıştır. İbn Bashân'ın mûsikî ile ilgili bilinen eserin yegâne nüshası Laleli Kütüphanesinde nr. 1832 nüshanın 60b-63b varakları arasında bulunan *Manzume fî'l-elhân* isimli eseridir. Dostlarının isteği üzerine daha çok kıraatta

⁶³ Zehebî: *Mücemuş-Şüyühil-kebir*, c. 2, s. 140; Safedî: *A'yânül-'asr ve a'vânün-nasr*, c. 4, s. 282.

⁶⁴ el-Makrîzî: *es-Sülûk li-ma'rifeti düvelil-mülûk*, c. 3, s. 391.

kâîrlere faydalı olacak konuların açıklandığı bu Arapça manzumede; yirmi beş makam, âvâze ve şubeler dörder beyitte açıklanmıştır.

Şemsüddîn-i Âmülî ve Nefâ'isü'l-fünûn fî 'arâ'isi'l-'uyûn

İranlı felsefe âlimi ve ansiklopedist, Şemsüddîn Muhammed b. Mahmûd el-Âmülî'nin (ö. 753/1352?) Farsça olarak 1342'de tamamladığı ilimler ansiklopedisi mahiyetindeki *Nefâ'isü'l-fünûn fî arâ'isi'l-'uyûn* adlı eseri, Hâce Nasîrüddîn-i Tûsî (ö. 672/1274) ve Kutbüddîn-i Şîrâzî'nin (ö. 710/1311) etkileri altında Şîrâz hükümdarı Cemaleddin Ebu İshâk-i İncû (721-758/1321-1357) adına kaleme alınmıştır.

Eser, "Ulûm-i evâhir" ve "Ulûm-i evâil" olmak üzere iki bölümden müteşekkildir. Ulûm-i evâhir; edebî, denî, tasavvuf ve muhavere ilimler başlıklarıyla dört makaleden oluşmuş ve toplamında seksen beş ilim incelenmiştir. Ulûm-i evâil de beş makaleden oluşmuş ve toplamında yetmiş beş ilim işlenmiştir. Ulûm-i evâilin üçüncü makalesi, riyâzî ilimlerine ait olup bunlardan üçüncüsü de mûsikî hakkındadır.

Âmülî, bu risâlesinin mukaddimesinde; mûsikîyi, elhânın ve elhânı gerçekleştiren şartların tanınmasından ibârettir diyerek beyan etmiş; bu ilmin üç kısımdan oluştuğunu, birincisinin bu ilmin mevzusu ve temellerin bilinmesinden ibâret olan nazarî kısım, diğer iki kısmın da amelî olarak elhânı insan ve sâzlar ile icrâ etmek, ve beste ve elhân te'lîf olarak zikretmiştir.

Âmülî bu kısa mukaddimesinden sonra eserini beş bab üzere tertib etmiştir. Birinci bab; dört fasıldan oluşmuş; ses, nağme, tîzlik ve pestlik, lahin, bunun kısımları ve türleri gibi konular, Urmevî, Fârâbî ve İbn-i Sinâ'dan nakillerle beraber izâh edilmiştir. İkinci bab da dört fasıldan ibâret olup bu'dlar, nisbetler, uyumluluk ve uyumsuzluk, kısımları ve şartları, hesaplanması, mertebeleri ve türleri işlenmiştir. Üçüncü bab, üç fasıldan müteşekkil olarak bu'dların birbirine eklenmesi, çıkartması ve bölünmesi açıklanmıştır. Dördüncü bab mûsikî âletleri, perdeler, âvâzeler ve şubeler ve kısımları iki fasılda düzenlenerek konu edilmiştir. Beşinci bab da îkâ' ilmine tahsis edilmiştir⁶⁵.

⁶⁵ Âmülî: *Nefâ'isü'l-fünûn fî arâ'isi'l-'uyûn*; Ragıb Paşa Küt. no: 1216, 244a-252b.

Safedî ve Risâle fî 'ilmi'l-mûsikâ

Tarihçi, Arap dili ve edebiyatı âlimi, kâtip, edip ve şair olan Ebû's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halil b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî'nin⁶⁶ (ö. 764/1363) mûsikî ile ilgili *Risâle fî 'ilmi'l-mûsikâ* adlı eseri, günümüze ulaşmıştır. Eserin tanınmış tek bir nüshası⁶⁷, Diyar ve Haşebe tarafından 1991 yılında neşredilmiştir. Eser, iki baktan oluşmaktadır. Birinci bab, altı fasıl içermekte olup mûsikînin mahiyeti, konusu, fazileti, hükema ve filozofların kelâmı, mûsikînin fazileti, faydaları ve insan nefesine olan etkisi, bu ilmi ilk icat eden kişi gibi konular işlenmiştir. İkinci bab da dört fasıldan oluşarak; nağmeler, iniş çıkışları, devirler ve on iki makam, altı âvâze ve her birinin bahirleri ve usulları, şubeler ve makamlar ile ilişkileri, âvâzeler ve makamlar ilişkileri konularını içermektedir⁶⁸.

Bedreddin el-Erbilî ve Urcûzetü'l-Engâm

Edip, şair, dilbilimci ve fakih olan Ebu Abdullah Bedreddin Muhammed Hatib el-Erbilî'nin (ö. 768/1331) hayatıyla ilgili fazla bilgi bulunmamaktadır. İbn Hacer el-Askalânî *ed-Dürerü'l-kâmine* adlı eserinde onun çok iyi bir hafızaya sahip olduğunu, kıraatta âlim bir zât olduğunu ve Musul valisi tarafından Mısır'a gönderildiğini kaydeder⁶⁹.

Erbilî'nin mûsikî ile ilgili 729 (1329) yılında kaleme aldığı yüz beyitlik Arapça manzum *Urcuzetü'l-Engam* (Cevihirü 'n-nizâm fâ ma'rifeti'l-engam) adlı eseri günümüze ulaşmıştır⁷⁰. Bu kısa manzumede; nağmeler, buhurlar ve çeşitleri, on iki nağmenin tertibi, nağmelerin mizaca ve ahlaka tesirleri, vezinler ve yedi usul incelenmiştir.

⁶⁶ Durmuş: "Safedî", DİA, c. 35, s. 447-450.

⁶⁷ Berlin Kütüphanesinde 5525.

⁶⁸ Tekin, Erhan: "*Safedî'nin müzik teorisinin incelenmesi*", İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2007.

⁶⁹ Sâdikî: "İbn Hatib-i Erbilî" *Dânişnâme-i Büzürg-i İslâmî*, c. 3, s. 1154; Zeriklî: *el-'alam*, c. 6, s. 284.

⁷⁰ Bu eser Abbas Azaâvî tarafından neşredilmiştir. b.k. el-Azzâvî: *el-Mûsika'l-'Arabîyye fî 'ahdi'l-Mogül ve'r-Türk-mân*, s. 112-113.

Şehabeddin Abdullah Sayrafi ve Hulâsatü'l-efkâr fî ma'rifeti'l-edvâr

Çağımızda yapılan araştırmalarda *Hulâsatü'l-efkâr fî ma'rifeti'l-edvâr* adlı eser Abdullah Sayrafi'ye atfedilmiştir. Yaptığımız araştırmalar neticesinde ulaştığımız bilgiler ışığında bu eserin Abdullah Sayrafi'ye ait olmadığını söyleyebiliriz.

Şehabeddin Abdullah b. Mahmud Sayrafi-i Tebrizî (745/1344'te hayatta), 8./14. yüzyılın büyük hattatlarından. Bazı kaynaklar, Sayrafi'yi, Yâkût-i Müsta'simî'nin (ö. 698/1299) aklâm-ı sitteyi öğrettiği altı üstattan birisi olduğunu bazı kaynaklar da Yâkût-i Müsta'simî'nin talebelerinden olan Seyyid Haydar Kündenüvis'in talebesi olduğunu kaydetmektedirler.

Büyük hattat Hâfız Hüseyin-i Kerbelâî (ö. 997/1588), *Ravzatü'l-cinân ve cennetü'l-cenân* adlı eserinde Sayrafi'nin Yâkût-i Müsta'simî'nin talebesi olmasa da onun döneminde yaşadığını belirtmektedir. Sayrafi birçok mushaf ve kitap istinsah etmiştir. Tespit edebildiğimiz en eski tarihli istinsahı 707/1307 yılında istinsah ettiği bir mushaf'tır. Topkapı Sarayı kütüphanesinde⁷¹ (nr. Y.5725) bulunan bu mushafın tezhibi ve işlenen kitap sanatlarından dolayı, bir sultan veya büyük makam sahibi birisi için hazırlandığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Sayrafi'nin bu tarihte yani 707/1307 yılında büyük bir hattat ve sultanlar teşkilatıyla irtibatla olduğu söylenebilir. Buna binaen üstün hat sanatıyla ve sultan için istinsah edebilecek kabiliyeti ile Sayrafi, bu tarihte küçük yaşlarında olmamalıdır. Bu bilgilere dayanarak Sayrafi, Yâkût-i Müsta'simî'nin, (ö. 698/1299) vefatından en az 15-20 yıl önce doğduğu tahmin edilirse 678-683/1279-1284 yıllarında doğduğu düşünülebilir.

Sayrafi, hat sanatıyla zamanın sultanlarının ilgisini çekmiştir. İlhanlı hükümdarı Ebû Said Bahadır Han (717-736/1317-1335) için *Ebû Said Nâme, Kelile ve Dimne* ve *Mirâc-nâme* kitaplarını istinsah etmiştir⁷². Bu kitaplar sultan atölyelerinde hazırlanmış ve Ahmed Musa gibi dönemin büyük sanatkarları tarafından yapılan minyatürler ve tezhipler ile süslenmiştir. Sayrafi ayrıca birçok sultan ve devlet erkanı tarafından yaptırılan binaların kitabelerini de yazmıştır⁷³.

⁷¹ Fehmi Edhem Karatay: *Topkapı Sarayı Müzezi Kütüphanesi Aapça Yazmalar Kataloğu*, c.1, s.41.

⁷² Dust Muhammed-i Herevî: *Murakka-i Behram Mirza*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, nr. H.2154, vr. 18b.

⁷³ Kâreng, Abdülali: *Âsâr-ı Bâstânî-i Azerbâyçân*, c. 1, s. 232.

Sayrafi'nin vefat tarihi tam olarak bilinmemektedir. Kaynaklarda da çok farklı olarak 725/1324⁷⁴, 742/1341⁷⁵ tarihleri verilmiştir ancak 745/1344⁷⁶ yılında istinsah ettiği bir Mushaf'tan dolayı, bu yılda hayatta olduğu anlaşılmaktadır. Yine de vefatının, yaş itibari ile bu yıldan çok uzak olmadığı düşünülmektedir.

Sayrafi'nin istisah ve kitabet eserleri dışında Farsça telif ettiği *Risâle-i âdâb-ı hat* eseri de günümüze ulaşmıştır⁷⁷. Kaynaklarda bu eserden başka herhangi bir eserinden söz edilmemiştir. Ayrıca hat sanatı dışında mûsikî başta olmak üzere ilgilendiği herhangi bir konudan da bahsedilmemiştir.

Sayrafi'nin mûsikî ve *Hulâsatü'l-efkâr fî marîfeti'l-edvâr* adlı eseri ile ilgili tek bilgimiz, Celeleddin-i Hümayî'nin nüshasına dayanmaktadır⁷⁸.

Celeleddin-i Hümayî, istinsah ettirdiği nüshasına iki sayfalık bir önsöz eklemiştir. Önsözünde ifade ettiğine göre; 1348/1930 yılında Tebriz'deyken Hac Mirza Mahmud Ağa Sikaatül-İslâmi'nin kütüphanesinde mûsikî ile ilgili dört risâleden oluşan bir nüsha görmüş ve üzerinden istinsah etmek için emanet olarak almıştır. Meşguliyetlerinden dolayı nüshanın istinsahını Gulamrıza Lebib namında liseden mezun bir gence bırakmıştır.

Hac Mirza Mahmud Ağa Sikketül-İslâmi'nin bu nüshasıyla ilgili herhangi bir malumat mevcut olmamakla beraber şuan da bu nüsha nerede olduğu da bilinmemektedir. Sadece Celeleddin-i Hümayî'nin üzerinden istinsah ettirdiği nüsha elimize ulaşmıştır.

Zikredildiği gibi bu nüshada, *Hulâsatü'l-efkâr fî marîfeti'l-edvâr* dışında üç eser daha bulunmaktadır. Celeleddin-i Hümayî'nin ifâdesine göre, her dört risâle de bir kişi tarafından istinsah edilmiştir. Bu dört eserin hiç birinde de ferağ kaydı bulunmamaktadır, ayrıca diğer üç risâlenin isimleri ve müellifleri de metinlerinde geçmemektedir. Bu üç risâlenin içeriğine bakılınca bu risâlelerin 16. Yüzyıl ve sonrasına ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu şekilde Celeleddin-i Hümayî'nin üzrinden

⁷⁴ el-Kürdî: *Târihu'l-hattîl-Arabiyye ve adabih*, s. 240.

⁷⁵ Terbiyet, Muhammed Ali: *Dânişmendân-ı Azerbâyçân*, s. 238-239.

⁷⁶ Mushaf, TSKM, nr. E.H. 49; *Katalog*, c.1, s. 44.

⁷⁷ Bu eser üstat Necib-i Mayil-i Herevî tarafından 1372hş yılında neşr edilmiştir.

⁷⁸ İran Milli Küt., nr. 1235533

istinsah ettirtği *Hulâsatü'l-efkâr fî ma'rifeti'l-edvâr* nüshası, 16. yüzyıl veya sonrasında istinsah edilmiştir denilebilir.

Sonuç olarak *Hulâsatü'l-efkâr fî ma'rifeti'l-edvâr* ismi ile ilk temasımız 1930 yılında istinsah edilen nüsha yolu ile dir.

İlginç olan husus şu ki; tezimizin temelini oluşturan *Risâle fî fenni'l-elhân* ile *Hulâsatü'l-efkâr fî ma'rifeti'l-edvâr* aynı eserlerdir. Aralarındaki fark ise 1930 yılında istinsah edilen nüshanın dibacesinde eser ve müellif isimlerinin geçmesidir.

Tezimizde kullandığımız 821/1421 yılından önce ve 844/1440 yılında istinsah edilen Fatih ve Ankara Kütüphanelerinde bulunan nüshalarda dibacenin bitiminden sonra “amma ba'd” (اما بعد) kelimesi ile eserin konusuna başlanmıştır. 1930 yılında istinsah edilen nüshada ise “amma ba'd” (اما بعد) kelimesinden sonra bu ibâreler fazladan eklenmiştir:

اما بعد چون فرمان مطاع واجب الاتباع حضرت سلطنت پناه معدلت شعار سلطانی اعظم مالک رقاب سلاطین عالم المویذ بتایید الملک العلی الادیان السلطان بن سلطان قطب الحق والدنیا والدیم جلال الاسلام و غیاث المسلمین ابو المجاهد سلطان اویس ... گفته بود که کمترین بندگان شهاب صیرفی نسخه ترجمه ادوار مصحح به رسم خزانه کتب معموره ترتیب کند. بر وفق امتثال فرما نسخه ای حاصل کرده خواست که به تصحیح آن مشغول گردد و چون در عبارت آن تأملی رفت اکثر مباحث آن نا مربوط یافت ... و این بنده پیش از این تاریخ رساله را شرحی مبسوط به عبارت عربی در قلم آورده بود و نیت آن داشت که فخری آن را که خلاصه فن بود به عبارت پارسی نقل کرده به القاب آن حضرت مطرز سازد ... در این اوراق ثبت کرده به خلاصه الافکار فی معرفه ... الادوار موسوم کرد

Bu ibâreden eserin müellifinin Şehab(eddin Abdillah) Sayrafi ve eser isminin de *Hulâsatü'l-efkâr fî ma'rifeti'l-edvâr* olduğu anlaşılmaktadır.

Sayrafi; telif sebebini, Sultan Üveys'in emri ile Sultani kütüphanesi için Urmevî'nin *Edvâr*'ını doğru bir şekilde Farsça'ya tercüme etmek olduğunu açıklar. Sayrafi de Farsça'ya tercüme edilmiş bir nüsha bulur, ancak onun tercümesini çok zayıf ve hatalı görür. Devamında da kendisinin daha önce Arapça olarak *Edvâr*'ı şerh ettiğini zikrederek, *Edvâr*'ın Farsça tercümesi yerinde kendi *Şerhi'l-edvâr*'ın Arapça'dan Farsça çevirir Sultan Üveys'e takdim eder.

Bu ibârelerde tutarsızlık bulunmaktadır. Öncelikle, Sultan Üveys 757-776 (1356-1374) yılları arasında hüküm sürmüştür. Sayrafi'nin bu yıllarda hayatta olduğu ihtimali pek kuvvetli değildir. Ayrıca hayatta olsa da seksen yaşlarında olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla bu yaşta bu eserin müellifi olma ihtimali zayıftır. İkincisi de şu ki Sultan Üveys, Sayrafi'den *Edvâr*'ın tashih edilmiş Farsça tercümesini istemiş, Sayrafi'de iddiâsına göre Arapça'ya ve *Edvâr*'a hakim birisi olmasına rağmen, kendisi Farsçaya tercüme etmek yerine, tercüme edilmiş bir nüsha bulmuştur. Bulduğu nüshayı da çok hatalı görmüş, dolayısıyla daha önce Arapça olarak yaptığı *Şerh-i Edvâr* kitabını Farsça'ya çevirip Sultana sunmuştur.

Burada başka bir tereddüt uyandıran husus da; Sultan Üveys'in, Sayrafi'den *Edvâr*'ın Farsça tercümesini istemesi, ve bu iş Sayrafi için kolay bir iş olmasına rağmen, tercüme yapmaktansa başka bir hatalı tercüme ile uğraşmayı tercih etmesidir!. Ayrıca bu tercümeden de vazgeçerek, kendi yazdığı Arapça *Şerh*'ini Farsçaya çevirmesidir!. Tabii ki *Edvâr*'ı Farsçaya çevirmek hem daha kolay hem de sultanın isteği bu zaten. Ayrıca *Hulâsatül-efkâr fî ma'rifeti'l-edvâr* ismini verdiği eser de iddia ettiği gibi *Şerh-i Edvâr* değildir. Bir diğer mesele de *Edvâr*'ı hem Arapça hem de Farsça şerh edebilecek ve sultanın muhatabı olabilecek birisi, bu ilim ve sanatta büyük bir zât olmalıdır ve mutlaka kaynaklarda az ve kısa bile olsa bir işârete edilirdi.

Tezimizin "Eserin Müellifi, İsmi ve Telif Tarihi" bölümünde başka delillerle bu konulardan detaylıca bahsedilmiştir.

İmâdüddîn Yahya Kâşî ve Tercüme-Şerh-i Edvâr

Kaleme aldığı eserlerden dolayı;⁷⁹ hakim, edip, kelamcı, matematikçi ve müzikşinas olan İmâdüddîn Yahya b. Ahmed Kâşî hakkında fazla bilgi bulunmamakla beraber vefatıyla ilgili de günümüzdeki kaynaklarda farklı farklı tarihler kaydedilmiştir⁸⁰.

⁷⁹ *İzâhu'l-makâsid fî şerhi Esâsü'l-kavâid, e'Lubâb fî'l-Hesâb, Cevâb 'an su'âl yata'allak bi'ibâre fî'l-Tezkire, Risâle fî bürhân Mes'âleteyn, Adad ve Evfâk, Risâle fî istihrâci mechûlâtî'l-fadedîyye*. Ayrıca bk. Sâlihî: *Mirâs-ı Şahâb*, s. 233-240.

⁸⁰ Verilen vefat tarihleri: 743 (1343) ve 773 (1371)'de hayatta. bk. İhsanoğlu: *Mathematicians*, s. 243; Kurbânî: *Zindigânâme-i riyâzî-dânân-ı devre-i islâmî*, s. 322; el-Habeşî: *Câmi' uş-şürûh ve'l-havâşî*, c.2, s. 1552.

İmâdüddîn Yahya Kâşî'nin *Nüket fî ahvâli'l-Şeyhür-Reîs İbni Sinâ* adlı eserini 15 Cemadiyülahir 754'te (18 Temmuz 1353) telif ettiği bilindiğine göre⁸¹ ve ayrıca Fahrülmuhakkikîn Fahreddin Muhammed el-Hillî'nin (ö. 771/1369) İmâdüddîn Yahya Kâşî'nin oğlu Tâcüddin Ebû Sa'îd'e 25 Rebiülevvel 759 (7 Mart 1358) yılında verdiği *İcâzetnâme*'sinde⁸² İmâdüddîn Yahya Kâşî'den sa'îd ve rahmetle andığına göre, Yahya Kâşî'nin 754-759 (1353-1358) yılları arasında vefat ettiği söylenilebilir.

Yahya Kâşî, eserini kendisinin de dibacesinde kaydettiği gibi Şîrâz hükümdarı Cemaleddin Ebû İshâk-ı İncû'nun (hk. 721-758/1321-1357) isteği üzere *Edvâr*'ın ibârelerini tercüme ve mümkün olduğu kadar şerh ederek 2 Muharrem 746 (5 Mayıs 1345) tarihinde tamamlamıştır⁸³.

Yahya Kâşî, *Edvâr*'ın şerhine girişimde bulunduğunu ifâde ettiyse de eser incelendiğinde daha çok tercüme olduğu söylenebilir. Şerh olan kısmı ise *Edvâr*'ın bazı cümlelerine eklediği yorumlarından ibârettir.

Hasan Kâşânî ve Kenzü't-tuhaf

Mûsikî nazariyâtı çerçevesinde telif edilmiş en önemli eserler arasında yer alan *Kenzü't-tuhaf*, 741-764 (1340-1362) yılları arasında Farsça olarak Hasan Kâşânî (Kâşî) tarafından İsfahan'da kaleme alınmıştır⁸⁴. Eser, küçük bir risâle olmasına rağmen, önemli bilgiler aktarmaktadır. Özellikle de bazı sâzlar konusunda verdiği yapım, ölçü ve şekil bilgileri açısından önemli bir kaynak niteliğindedir.

Kenzü't-tuhaf, bir mukaddime ve dört makaleden oluşmaktadır. Mukaddime'de; mûsikî sanatının diğer sanatlara göre şeref ve fazîletinden bahsedilmiştir. Birinci Makale'de; mûsikîyi ilim olma açısından beş fasılda, ses ve nağmeye ait konular olarak işlemiştir. Bu Makale'de; seslerin tizlik-pestlik sebepleri ve seslerin meydana gelmesi, tiz ve pest sesler arasındaki uyumlu nisbetler ve sebepleri, eb'ad tarifi, cins ve cem' tarifleri ve perdelerin taksîmâtı açıklanmıştır.

⁸¹ Kâşî: *Nüket fî ahvâli'l-Şeyhür-Reîs İbni Sinâ*, s. 36.

⁸² Tabâtabâî, Seyyid Abdülâzîz: *Mektebetü'l-Allâme el-Hillî*; 73-74

⁸³ Kâşî: *Şerh-i Edvâr*, Meclis Küt. nr. 2207; ve Berlin Küt. Ms. or. oct. 2854.

⁸⁴ Bineş: *Se Resâle*, s. 57.

İkinci Makale; mûsikînin amelî boyutu konusunda iki kısımda değerlendirilmiştir. Birinci kısmında; udun tarifi, tellerinin akordu ve telleri üzerinde devirler ve âvâzhanelerin icrâ edilme yöntemi konuları on fasılda açıklanmıştır. Bu fasıllarda udun tarifi, ud tellerinin akortları, parmakların perdeler üzerindeki konum şekli, bu sanatta yaygın olan bir kaç ıstılâh, nağme, isimler, meşhur devirler ve onların ud üzerindeki uygulaması, âvâzelerin uygulaması, son zaman üstatlarının icât ettikleri terkipler, bu sanattaki on iki nağmenin isimleri ve onların özellikleri, mûsikîde kullanılan bazı nağmeler ve îkâ' tarifi beyân edilmiştir. İkinci kısımda; yedi meşhur îkânın açıklaması dokuz fasılda incelenmiştir. Bu fasıllarda; sakîl-i evvel, sakîl-i sâni, hafîf-i sakîl-i evvel, hafîf-i sakîl-i sâni, remel, hafîf-i remel, hezec ve kulağa hoş gelen îkâlar arasındaki intikaller izâh edilmiştir.

Üçüncü Makale, iki kısma bölünerek sâz yapımı ve onarımı konu edinmiştir. Birinci kısım; beş fasıldan oluşmuş; kamil sazların yapımı hakkında olarak ud, gıjek, rebâb, mizmâr ve biş'e'nin yapımı ve ölçüleri açıklanmıştır. İkinci kısmında ise nakıs sâzları olan çeng, nüzhe, kânûn, mugnî sâzların yapımı ile ipek ve bağırsak teller üzerine açıklamalar yapılmıştır.

Dördüncü Makale'de bu sanatın talebelerine vasiyet ve nasihat mâhiyetinde gereken bilgiler verilmiştir. Ayrıca beste ile uygun şiirlerden bahsedilmiştir. Bu Makale iki kısımdan oluşmuştur. Birinci kısım; sekiz fasıldan ibâret olarak, mûsikîşinâs-lık hakkında nasihatlar, meclis ve mehâfil âdâbı, feleklerin mûsikî temsilcisi olan zühre gezegeni ile uyuşması, sesi açan ve bozan ilâçlar, hangi kavmin yanında hangi makamın icrâ edilmesi gerektiği, perdelerin insan üzerindeki tesirleri, hangi perdenin hangi vakitte icrâ edilmesi gerektiği konuları incelenmiştir. İkinci kısımda da beste ile şiir ilişkisi; mukerremât, musecce'ât, muhezzenât, mubekkeyât, mu-lehheyât, mu'azzât başlıklarıyla altı fasılda işlenmiştir⁸⁵.

Mîrek-i Buhârî ve Şerhi'l-Edvâr

Mîrek Şemsüddîn Muhammed b. Mübârekşâh el-Buhârî (ö. 784/1382'de hayatta) dönemin büyük mantık ve kelam ulemasındandır. Rey'de Kutbuddin-i Râzî'den (ö. 766/1365) mantık ve hikmet dersleri almıştır. Kahire ve Herat gibi yer-

⁸⁵ Bineş; *Se Resâle*, s. 93-94.

lerde müderrislik yapan Mîrek-i Buhârî, Mîr Seyyid Şerîf-i Cürcânî, Ahmedî, Hâcî Paşa, Bedreddin Simâvî ve Molla Fenârî gibi birçok kişiye hocalık yapmıştır.

Mîrek-i Buhârî, birçok eser kaleme almıştır ancak ilginç olan şu ki eserlerin tümü şerh ve haşiye mahiyetindedir ve telif ettiği müstakil bir esere rastlanmamıştır. Esîrüddin Ebherî'nin *Hidâyeti'l-hikme*'sine, 733/1332 yılında tamamladığı Harakî'nin *Tebşıra fil-hey'*e'sine, Kâtibî-i Kazvinî'nin *Hikmetül-'ayn*'ına, Şemseddin Muhammed Semerkandî'nin *Eşkâlüt-te'sîs*'ine ve Ebül-Berekât Neseî'nin *Menârül-envâr fi usûli'l-fih*'ına *Medârül-fuhûl* adıyla yazdığı şerhleri Mîrek-i Buhârî'nin günümüze ulaşan şerhleri ve haşiyeleridir.

Mûsikî ile ilgi olan eseri de yine şerh olarak Şah Şücâa (ö. 787/1385) sunduğu ve 777/1375 yılında tamamladığı Urmevî'nin *Edvâr*'ının *Şerh*'idir.

Bu şerh; *Edvâr*'ın en kapsamlı şerhlerindedir. Bu eser çağdaş İslâm alemin alâmelerinden sayılan Seyyid Abdullah-ı Envâr tarafından tashih ve tahkik edilmiş, ardından Farsça'ya çevirerek basılmıştır⁸⁶.

Lutfullah-i Semerkandî ve Tercüme-Şerh-i Edvâr

Lutfullah b. Muhamed b. Mahmud b. Muhammed b. Es'a Semerkanî (798/1376'da hayatta) Sa'düddîn-i Tefrâzânî'nin (ö. 792/1390) talebelerinden⁸⁷ 798 yılın Cemâdiyühahir'in son günlerinde (Nisan 1396) Emirzâde Seyyidî'nin⁸⁸ bir mecliste isteği üzere *Edvâr*'ı tercüme ve şerh etmiştir⁸⁹.

Lutfullah-i Semerkandî'nin bir mukaddime ve iki kısımdan oluşan eserinde, Urmevî'nin *Edvâr*'ı tercüme edilmiş ve çok özet bir şerh mahiyetinde; birinci kısmında ses ve nağmeye ait (te'lif-i elhân) ve ikinci kısmında da îkâ' incelenmiştir. Urmevî'nin *Edvâr*'ı on beş baktan oluşmaktadır, ancak bazı nüshalarında on beşinci

⁸⁶ Bu baskı, tarafımızca yapılan editi ile Ferhengistan-ı Hüner 1392hş. Yılında neşr edilmiştir. ayrıca bu eseri beş sene önce Türkçe'ye de çevirdim ancak daha basılmamıştır.

⁸⁷ Şehâvî: *ed-Dav'ül-Hâmî' li-ehlil-karni't-tâsi'*, c. 1, s. 86, c. 6, s. 233.

⁸⁸ Mirzâde Ömer şeyh'in (796/1394) oğlu ve Timur'un torunu.

⁸⁹ Lutfullah-i Semerkandî: *Şerh-i Edvâr*, İsfahan Medrese-i Sadr küt. nr. 330, vr. 2a-2b. bu telif tarih İran Melik küt. (nr. 1647, vr. 2a) nüshasında Arapçadaki yetmiş ve doksanın harfler ile yazımı benzerliklerinden dolayı (سبعين وتسعين) (1376) 778 yılı kaydedilmiştir. Bu tarih, Receb 954 (Ağustos 1547) yılında istinsah edilen Şiraz Nûrânî Visâl kütüphanesinde de Medrese-i Sadr nüshası gibi 798/1376 olarak kaydedilmiştir. Dânişpejûh ve Afşâr: *Neşriye-i Nûshehâ-yi Hattî-i Ktaphâne-i Merkezi-i Dânişgâh-ı Tehran*, c. 5, s. 293.

bab bulunmamaktadır⁹⁰, Semerkandî'nin de Edvâr'ın on dördlü nüshalarından istifâde ettiği eserinden anlaşılmaktadır.

Cemâlüddîn-i Mârdînî ve Mukaddime fî kavânîni'l-engâm

Matematikçi, muvakkit ve mûsikişinas olan Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Halîl b. Yûsuf el-Mârdînî (ö. 809/1406), Şam'da bir mûsikişinas olan babası tarafından sesinin güzelliği sebebiyle Kur'an okuyucusu olarak yetiştirildi. Öğrenimini bitirince Emeviye Camii'nde müezzinlik yapmaya başladı. Memlûklüler devrinde Kahire-Şam astronomi ve ilm-i mîkât geleneği içinde eğitimini tamamlayan Mârdînî kısa zamanda bir matematikçi ve astronom olarak şöhret kazandı⁹¹.

Mârdînî, mûsikî ile ilgili kaleme aldığı elli altı beyitten oluşan, Arapça manzum olarak yazılan Mukaddime fî kavânîni'l-engâm adlı eserinde, İbn Bashân'ın Manzume fî'l-elhân eserinde olduğu gibi makamlar, şubeler ve âvâzelerden söz etmiştir⁹².

Hâce Abdulkâdir-i Merâgî ve Câmi'ul-elhân

Tezimizin temelini oluşturan *Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân*'ın telif tarihi Merâgî'nin *Câmi'ul-elhân*'ından sonra, 816-821 (1413-1418) yılları arasında kaleme alındığı tahmin edilmektedir. Buna göre, bu eserden önce incelenecek olan eser Abdulkâdir-i Merâgî'nin *Câmi'ul-elhân*'ı olacaktır. Ancak Abdulkâdir-i Merâgî ve eserleri ile ilgili yapılan araştırmalardan⁹³ dolayı burada tekrâr-ı mükerrerât revâ görülmemiştir. Bu çalışmamızda "Eserin Müellifi, İsmi ve Telif Tarihi" ve "Değerlendirme" bölümlerinde gereken hususlara değinmiştir.

Abdülkâdir Merâgî tüm zamanların doruk noktasında yer alan en büyük nazariyatçı olarak kabul edilmektedir. Kendisi tüm nazarî ve amelî hususlarda Urnevî'nin kurmuş olduğu temelleri geliştirmiştir. Nazarî sistemi mükemmel hâle getirmiş olması onu mûsikî tarihinde ayrıcalıklı bir konuma taşımıştır. Kendisinden sonraki dönemde gelen nazariyatçılar da Merâgî'nin ardından gelen

⁹⁰ Safiyüddîn el-Urnevî, *el-Edvâr*, Süleymaniye Küt., Fatih nr. 3662, vr. 1b-3b

⁹¹ Fazlıoğlu: "Mârdînî, Cemâleddin", DİA, c. 28, s. 52.

⁹² Mârdînî Cemâlüddîn: *Mukaddime fî kavânîni'l-engâm*, Lalei Küt. nr. 1832, vr. 58a-59b.

⁹³ Bu eser üzerinde, sayın hocamız doktora tezinde detaylı bir şekilde izahatta bulunmuştur. Sezikli: "*Abdülkâdir-i Merâgî ve Cami'ul-elhânî*", s. 50; ayrıca b.k. Nuri Özcan: "Abdülkâdir-i Merâgî", c.1, s. 242-244 ve c. 7, s. 107.

nazariyatçılar, Merâgî'den kendi coğrafyalarına özgü icra hususunda ek birtakım bilgiler nakletmiş ve toplumlarındaki mûsikî dinamiklerini diri tutmuşlardır. Fahreddîn-i Müstevfî, Yûsuf Bin Nizâmeddîn Kırşehrî, Hızır b. Abdullah, Evbehî ve Seydî gibi isimler Urmevî'nin kurup Merâgî'nin geliştirdiği sistemin izinden ilerlemişlerdir. 15. Yüzyıl'dan 16. Yüzyıl'ın sonuna kadar Merâgî'den nakil olan sistem, zaman içerisinde adı geçen bu nazariyatçılar tarafından daha önce bilinmeyen bazı devirlerin de sistemlerine eklenmesi suretiyle 133'e kadar çıkarmışlardır.⁹⁴

---

⁹⁴ Talha, Günaydın: *Edvarlarda Sistem ve Yöntem*; Dört Mevsim Kitap, İstanbul, 2023. s. 162-163.

I. BÖLÜM

ESERİN İSMİ, TELİF TARİHİ VE ESERİN MÜELLİFİ

Giriş kısmında “Şehabeddin Abdullah Sayrafî ve *Hulâsatül-efkâr fî ma'rifeti'l-edvâr*” başlığı altında, çalıştığımız eserin 1930 tarihinde istinsah edilen bir diğer nüshasından söz edildi. Zikr edilen kısımdaki açıklamaların özeti bu şekildedir:

Çalıştığımız eserden, esâs alınan 1421 ve 1440 yıllarından istinsah edilen nüshalar ve 1930 yılında istinsah edilen nüsha ile beraber üç nüsha mevcuttur. 1930 yılında istinsah edilen nüshanın dibacesinde, esâs alınan nüshalarda bulunmayan fazladan bir paragraf bulunmaktadır.

Bu paragrafta müellif ismi, eser ismi ve sebab-i telif bilgileri kayd edilmiştir. Ancak tutarsızlığından dolayı bu bilgilere itibâr edilmemiştir.

Kayd edilen bilgilere göre Şehabeddin Sayrafî, Sultan Üveys'in isteği üzere *Edvâr*'ın sahih bir Farsça tercümesine görevlendirilir. Sayrafî'da kendisi Farsça'ya tercüme etmek yerine, tercüme edilmiş bir nüsha bulur. Bulduğu tercüme ile meşgul olur sonuçta tercümede kusurlar görür. Sayrafî devamında şöyle ek-

lemelerde bulunur ki daha önce *Edvâr*'a Arapça bir *Şerh* yazmıştı vu bahane ile daha önce telif ettiği *Şerhül-Edvâr*'ını Farsça'ya çevirir.

Bu bilgilerde bulunan tutarsızlıklar bu şekilde sıralanabilir:

1. Sayrafi'nin doğum ve vefat tarihleri bilinmemekle beraber 678-683/1279-1284 yılları arasına doğduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca Sayrafi'den bildiğimiz en son tarih 745/1344 yılına aittir, dolayısıyla bu yılda 65 yaşlarında olduğu söylenebilir. Sultan Üveys de 757-776 (1356-1374) yıllarında hüküm sürmüştür. Bu şekilde eğer Sultan Üveys'in Sayrafi ile olan meclisi ve isteği 1356 yılı farz edilirse, Sayrafi bu yılda 70-75 yaşlarında olduğu denilebilir. Dolayısıyla bu yaşta birisinin eser telif etmesi pek düşündürücü değildir, ayrıca bu döneme ait kaynaklarında da Sayrafi'den hiç söz edilmemiştir, hayatta olduğu da güçlü bir tahmin değildir.

2. kaynaklarda, Sayrafi'nin hattatlığından başka hiç bir diğer ilgi alanından bahs edilmemiştir. Bu da *Edvâr*'a şerh yazabilecek kabiliyete sahip birisinin, kaynaklarda mûsikî ile ilgili hiç bir işarette bulunmaması şüphe uyandırıcıdır.

3. Sultan Üveys, Sayrafi'den *Edvâr*'ın Farsça tercümesini istemiş. Kendisi tercüme etmek yerine tercüme edilmiş bir nüsha bulur. Bulduğu nüshayla meşgul olduktan sonra, bu tercümenin kusurlu olduğunu dolayısıyla kendisinin daha önce *Edvâr*'a yazdığı *Şerhül-Edvâr*'ını Farsçaya çevirir. Halbuki Sultan Üveys'in isteği *Edvâr*'ın Farsça çevirmesiydi.

4. Sayrafi'nin iddiâsına göre üzerinde durduğumuz eser telif ettiği *Şerhül-Edvâr*'ın Farsçaya tercümesidir, halbuki üzerinde olduğumuz ve çalıştığımız eser, *Edvâr*'ın şerhi değildir.

Bu nedenlerden dolayı, ayrıca ileride izâh edileceği sebeplerden dolayı, bu bilgilere en az daha güvenilir bir nüshanın bulunmasına kadar itibâr edilmemiştir.

I. 1. ESERİN İSMİ VE TELÎF TARİHİ

Eserin içerisinde, eserin müellifi ve eserin ismi kaydedilmemiştir. Dönemin kaynakları olan tezkireler, tarihî ve edebî kitapların araştırılmasına rağmen de bu hususta her hangi bir malumata rastlanmamıştır. Dolayısıyla eserin müellifi, ese-

rin ismi ve telif tarihine ilişkin, elimizde olan yegâne kaynak, eserin kendisi ve nüshalarıdır.

Öncelikle eserin nüshalarından hareket ederek istinsâh tarihinden ve kayıtlarından yararlanarak eserin telif tarihi, müellifi ve ismi hakkında fikirler ortaya konulacaktır.

Nüsha tavsifi kısmında zikredileceği üzere, bu eserden İstanbul Süleymaniye kütüphanesi Fatih koleksiyonu (nr. 3661) ile Ankara Milli kütüphanesi (nr. A 5238) olmak üzere iki nüsha tesbit edilmiştir.

Fatih kütüphanesinde bulunduğu için (f) rümuzu ile işaretlediğimiz nüsha-sının sonu noksandır, dolayısıyla nüshanın ferağ kaydının olup olmadığı bilinmemektedir. Bu nüsha iki risâleden oluşmaktadır. İlk risâlesi olan Safiyuddîn-i Urmevî'nin (ö. 693/1294) 633/1236'da telif ettiği *Kitâbü'l-Edvâr* isimli eserdir. Bu eserin ferağ kaydındaki bilgilere göre nüsha, Evhad b. Es'ad b. Bahram el-Müstevfî el-Beyhaki⁹⁵ tarafından 21 Ramazan 821 [19 Eylül 1421] tarihinde Nişâbûr'da istinsâh edilmiştir.⁹⁶ İkinci risâle ise konumuz olan eserin nüshasıdır. İkinci risâlenin sonu noksan olup ferağ kaydı düşmüşse de nüshada bulunan iki risâle, hat ve istinsâh üslubu ve nüsha yapısı açısından karşılaştırıldığında bir kişi tarafından istinsâh edildiği anlaşılabilmektedir.

Ankara Milli kütüphanede bulunduğundan dolayı (m) rümuzu ile işaretlediğimiz nüsha ise Abdullah b. Hüseyin es-Sebzevârî tarafından 22 Receb 844 [17 Aralık 1440] tarihinde istinsâh edilmiştir.

Eserin birinci nüshası olan (f) nüshası, ikinci nüshaya göre daha eski bir tarihte istinsâh edilmiş olduğundan, ayrıca ilerideki bölümde açıklanacağı üzere bu nüshanın müstensihî edip ve ilim ehli olarak aynı zamanda eserin müellifi olduğunu da tahmin ettiğimizden dolayı daha önem arz etmektedir. Bu nedenle araştırmamızda esâs nüshası konumunda yer almıştır.

⁹⁵ Bu zât hakkında ilerideki kısımlarda bahsedilecektir.

⁹⁶ Hüseyini, *Fihrist-i Destûvîshâ-yı Fârsî-yi Kitâphâne-i Fâtih*, s. 164-165; Süleymaniye Küt. Fatih, nr. 3661, ve. 19b.

ولنكتف بهذا القدر في هذا الفن، ونختم الكتاب والحمد لله أولاً وآخراً؛ فرغ من تسويده، اضعف عباد الله، اوجد بن اسعد بن بهرام المستوفى البيهقي اصلح الله احواله في الحادى والعشرين من رمضان المبارك سنة أربع وعشرين وثمانماية هجرية ببلدة النيسابور

Daha önce zikredildiği gibi eserin içerisinde eser ismi geçmemektedir. Ancak her iki nüshanın eser zahriyelerinde eser isimleri farklı bir şekilde kaydedilmiştir.

(m) nüshasındaki eserin zahriyesinde eserin müellifi, tereddüt içeren bir ibâre ile “bu fende (mûsikî), şerif ve garib bir kitap, Allame Şîrâzî'nindir denilmiştir”⁹⁷ şeklinde kayıt düşülmüştür. Allame Şîrâzî ve ya Kutbüddîn-i Şîrâzî⁹⁸, Kutbüddîn Mahmûd b. Mes'ûd b. Muslih el-Fârisî eş-Şîrâzî eş-Şâfi'nin (ö. 710/1311) şöhretidir. Allame Şîrâzî'nin mûsikî ile ilgili 705/1305 yılında telif etmiş olduğu *Dürretü't-tâc li-gurretü'd-dibâc*⁹⁹ isimli eseridir. Farsça yazılan bu eserde mantık, felsefe ve tabii ilimler ile geometri, astronomi, aritmetik, mûsikî ve ilâhî ilimlerden oluşarak beş bölümde düzenlenmiştir. Mûsikî sahasında telif ettiği bu eserden başka bir diğer eseri ile kaynaklarda da rastlanmıştır. Ayrıca her iki eserin edebi ve inşâ karakterleri birbiriyile mukabele edildiğinde farklı kişilere ve ayrı dönemlere ait oldukları görülebilir.

Yukarıda mezkur ibârenin sonradan başka bir zât tarafından nüshaya eklenmesi, bu eserin Allame Şîrâzî'ye aidiyetini zayıflatan nedenlerden biri olarak da zikredilebilir. Ancak bu Şîrâzî nisbeti bizim için çok önemlidir ve ileri kısımlarda bu hususa değinecektir.

Söz konusu olan (m) nüshası dört risâleyi ihtivâ etmektedir. Her bir risâlenin zahriye sayfasında eser ismi sülüs hatla ve kırmızı mürekkebe ile yazılmıştır. Bu nüshanın her dört eseri ve eserlerin başlıkları nestalik hattıyla yazılmıştır. Fakat nüsha içinde iki üç başlık (vr. 67b-69b) nesih ve sülüs hattıyla kaydedilmiştir. Bu örnekleri dört eserin zahriyelerinde bulunan kayıtları ile karşılaştırdığımızda hat üslubları farklı ve bunların müstensihî olan Abdullah b. Hüseyin es-Sebzevârî tarafından değil de başka birisi tarafından eklendiği gözlemlenebilir. Buna ilaveten nüshanın içinde kullanılan kırmızı mürekkebe ile bu kayıtların kırmızı mürekkebinin aynı mürekkebe olmadığı açıkça görülebilir. Başka bir delilimiz de bu nüshanın dört

⁹⁷ (m), vr. 101a: Kitâbün şerîfün garîb fî haze'l-fenn, kile li'l-Allâme eş-Şîrâzî “هذا الفن قيل للعلامة الشيرازي”

⁹⁸ Şerbetçi, “Kutbüddîn-i Şîrâzî”, *İslâm Ansiklopedisi*, 2002 Ankara, c. 26, s. 487-489.

⁹⁹ Bu eserin mûsikî kısmı Nasrullah Nâsîhpûr tarafından tashih ve bu fakirin editörlüğü ile Tahran'da 1386 tarihinde yayımlanmıştır.

risâlesini de bir kişi tarafından istisah edildiği göz önüne alarak, dördüncü risâlenin ismi eserde (146a) *Kitâbü'l-hurûf ve'lesvât ve sünûfîn-nağamât* olarak kayd edilmiştir, halbuki zahriye sayfasında (145a) eser ismi bilinmemiş ve “Risâletün garîbetün bedî'a fî haze'l-fen” şeklinde kayd edilmiştir. nüshanın müstensihî, mûsikî ilmi ile bigâne olmadığı ve istinsâh ettiği eserleri bildiği için eserin ismi için zikr edilen kaydı yazmış olamaz. istinsâh edilmiştir, Dolayısıyla bu sebeplere dayanarak eser ismi ve müellifi konusunda (m) nüshasında bulunan kayda güvenmenin doğru olmadığı kanaatindeyiz.

Bu çalışmanın esâs nüshası konumunda olan (f) nüshasına gelince, içerdiği her iki risâlesinin zahriyelerinde bir takım kayıtlar yazılmıştır. Bu kayıtların bazıları nüshanın müstensihî tarafından bazıları da zaman içerisinde temellük eden şahıslar tarafından yazılmıştır. Çalıştığımız eserin bulunduğu varağın zahriyesinde (vr. 20a) nüshanın müstensihî olan Evhad b. Es'ad b. Bahram el-Müstevfî el-Beyhakî tarafından, eserin ismi “Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân” olarak kaydedilmiştir. Dolayısıyla elimizde bu bilgiden başka bir veri olmadığı için eserin ismini bu ünvanla kullanmayı tercih ettik.¹⁰⁰

Eserin telif tarihi konusunda, daha önce zikredildiği gibi, eserde her hangi bir tarih veya Fârâbî ve Urmevî dışında şahıs ismi bulunmamaktadır. Bu nedenle eserin yaklaşık olarak telif tarihini belirleyebilmek için eserin nüshalarının istinsâh tarihlerine başvurmak gerekecektir. Daha önce açıklandığı üzere elimizde olan eserin iki nüshasından (f) nüshası 821/1421 civarları ve ikinci nüshası olan (m) nüshası da 844 [1440] senesinde istinsâh edilmiştir. Bu takdirde eserin telif tarihi, eserin en eski nüshasının istinsâh tarihinde veya ondan önce telif edildiği söylenebilir. Bu şekilde, eserin telif tarihinin 821/1421'den önce olduğu kesindir.

Eserin muhtevâsına gelince, müellif İkâ' bölümü olan İkinci Fenn'in Birinci Mak-sad'ında ikânın vezinlerini idrâk etmek, şiiirlerin vezinlerini idrâk etmekten daha dik-kat ve özen istedeğini vurgular. Nedeni için de:

“ikâ zamanlarını ölçmek şiiirdeki harflerin sayısını teşhis etmek ve harekeli ve sâkin-lerini birbirinden ayırt etmekten daha zor olduğunu” söyler.

¹⁰⁰ (f, vr. 20a): كتاب فارسی فی فن الالحان:

Devamında de “bir çok insanın şiir tabiatları olup ikâ tabiatından mahrum, ve keza tersi olarak” ifâdelerini dile getirir.

Bizim için çok önem taşıyan cümlesini bunların izâhından sonra bu şekilde beyân eder:

“mûsikî erbabından tasnifi ve telifi konusunda zamanın yegânesi (vahîdü'l-‘asr) olan ancak katiyen şiir tabiatından yoksun öyleki tasniflerinde bir çok şiiri bozguna uğratmış meşhur birisini gördük”.

Müellif kendisinin bizzât gördüğü kişinin ismini zikr etmemiştir. Bu zât hakkında sunulabilecek ilk bilgi, bu şahisin telif tarihine göre 821/1421 veya ondan önce yaşamış olduğudur. İsminden neden açıklanmadığı için de bu zâtın meşhur olup bir nevi itbara ve yüksek mevkie sahip olduğu ve yapılan elîştirden de aralarında bir olumsuz karşılaşma olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu tarihlerde pek çok mûsikîşinas var. Ancak “Vahîdü'l-‘asr” sıfatıyla şöhret bulan ve bu lakaba lâyük olan sadece Hâce Abdulkâdir-i Merâgî'dir (ö. 838/1435). Dönemin sultanları tarafından Abdulkâdir-i Merâgî'ye yazılan hümâyûnî mektuplar ve sultanî hükümlerde de bu lakablar görülebilir. Sultan Hüseyin-i Celâyîr¹⁰¹ (ö. 784 / 1382) tarafından yazılan mektupda¹⁰² “yegâne-i zaman ve nâdire-i devrân” ve “nâdire-i ‘asr, Bedü'z-zaman” sıfatlarıyla, Timur (ö. 807/1405) da keza mektubunda¹⁰³ “kudvetü'l-fusahâ fî'l-âlem, evhad-i zaman, nâdire-i devrân” ibâreleri ile övmüş ve medhetmiştir. Merâgî, sultanlar haricinde dönemin ulama tabakasının önde gelenlerinden Allâme Sa'düddîn-i Teftâzânî (ö. 792/1390) ve Mir Seyyid Şerîf-i Cürçânî (ö. 816/1413) tarafından da bu sıfatlarla anılmıştır.¹⁰⁴ Mûsikî yazarları nezdinde de aynı şekilde vasf edilmiştir.

¹⁰¹ Bu mektubun başında, Sultan Üveys tarafından yazıldığına dâir bir başlık bulunmaktadır. Ancak mektubun içerisinde 784/1382 tarihinde yazıldığı kaydedilmiştir. Halbuki Sultan Üveys 777/ 1375 tarihinde vefat etmiştir. B.k. İran Melik Kütüphanesi, nr. 823, vr. 180a;

¹⁰² Hüseyini, *Nağme-i rud*, s. 35

¹⁰³ age. s. 50

¹⁰⁴ Allâme Sa'düddîn-i Teftâzânî (ö. 792/1390) Merâgî için yazdığı mektubunda “nevâdirü'l-felek, ve ferîdi asrihi ve vahîdi dehrîhi” ibareleri ile, ve Mir Seyyid Şerîf-i Cürçânî'de (ö. 816/1413) “yegâne-i rûzgâr, ve ferzâne-i edvâr, ve enmûzec-i âsâr-ı kudret-i Perverdegâr, ... uçübetü'z-zaman, nâdire'ti'd-devrân” cümleleri ile medhetmiştir. B.k. Fatih küt, nr. 5365, ve Nuruosmaniye küt. Nr. 4940, vr. 216b-217a; Hüseyini, *Fihrist-i Destnûvîshâ-yı Fârsî-yi Kitâphâne-i Fâtih*, s. 468; Hüseyini, *Fihrist-i Destnûvîshâ-yı Fârsî-yi Kitâphâne-i Nuruosmaniye*, s.733;

Mevlânâ Benâyî 888 (1483) yılında kaleme aldığı eserinde de “Vahîdü'd-dahri ve'l-evân, ve ferîdü'l-asri ve'z-zamân” ibâreler ile Merâğî'yi övmüş¹⁰⁵.

Çalışma konusu olan eserin (m) nüshasının irinci risâlesinin ferağ kaydından bu ibâreler ile medh edilmiştir¹⁰⁶.

Bu bilgiler ışığında, müellifin ismini zikretmeden gördüğü kişinin Merâğî söylenebilir. Ayrıca müellifin eleştirdiği mesele, yani mûsikî erbabından olup, ikâ ilmîne hakim fakat şîirin vezni ve arûzuna bigâne olma gibi hususlar, Merâğî hakkında musamaha ile beraber doğrudur denilebilir. Zirâ Merâğî'nin kaleme aldığı bazı eserlerinin nüshalarında ve ayrıca bazı beste mecmualarında arûzu meksur ve aksak olan şîirleri rastlanmıştır. Bu aksaklık bazen müstensihin hatasından de kaynaklanabileceğinden dolayı biz bu konuyu Merâğî'nin kendi hattıyla yazılmış kendi eserlerinde göstereceğiz.

Merâğî'nin *Câmiu'l-elhân* eserinin Hâtîme kısmının “her bir meclise uygun okunması ve söylemesi gereken şîirler” adı altında ikinci bölümünde tasnifler ve şîirleri işlemiştir. Bu eserin, kendisinin el yazısıyla 816/1413¹⁰⁷ ve 818/1415 tarihlerinde istinsâh ettiği iki nüshası bulunmaktadır¹⁰⁸. Dolayısıyla söz konusu olan şîir vezni ve arûz kusurları başka bir müstensihden kaynaklı olamaz. Bu mesele için örnek verilmesi gerekiyorsa şunlar söylenebilir:

1. خرم کسی که دیده به دیدار تو باز کرد. Mef'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilât (s. 335)

Bu mısradaki (تو) kelimesi fazladır ve şîirin arûzunu bozmuştur.

2. امروز که دستگاهی داری و توان. Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ûlün (s. 336)

Bu mısradaki (دستگاه) kelimesi doğrudur, (دستگاهی) yanlıştır.

3. عمرش بر سر آمد است استخوان تونید. Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ûlün (s. 355)

Bu mısradaki (بسر) kelimesi doğrudur, (بر سر) yanlıştır ve vezni bozmuştur.

4. بگذاشته ام مصلحت خویش بدو من. Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ûlün (s. 415)

¹⁰⁵ Mevlânâ Benâyî, Risâle der mûsikî, s. 26.

¹⁰⁶ *Mekâsidü'l-elhân*; Ankara Milli Küt, nr. A.5238, vr. 97b.

¹⁰⁷ Merâğî bu eserin telifini 808/1405 yılında başlamış, üzerinde tashihler ve düzeltmeler yaparak 816/1413 yılında tamamlamış ve son haline getirmiştir.

¹⁰⁸ İngiltere Oxford Üniversitesi Bodleian Kütüphanesinde Nr. Marsh 282 ve Nuruosmaniye Kütüphanesi Nr.3644.

Bu mısradaki (من) kelimesi fazladır ve şiirin veznini bozmuştur.

5. بکشید بار تیغ در ساعدی که آن بکشید بار تیغ (s. 431)

Bu mısra noksandır, veznin sahih olması için (بکشید) yerine (بکشیده است) olması gerekir.¹⁰⁹

Müellifin gördüğü kişinin Merâgî olduğu doğrultusunda başka bir delilimiz de *Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân*'da bulunan bazı ibârelerin *Câmiu'l-elhân*'daki ibârelere neredeyse birbirinin aynısı denilebilecek kadar benzerlikleridir. Buna örnek olarak, Merâgî'nin *Câmiu'l-elhân*'nın Altıncı Babı'nın "Edvâr tabakaları ve kâideleri" başlıklı ikinci faslında, Temdîd konusunda kullandığı cümleler ile *Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân*'ın Edvâr bölümü olan İkinci Marsad'ın Birinci Matlab'ında geçen cümlelerini karşılaştırınca bu benzerlik gösterilmiş olur:

Câmiu'l-elhân:

و چون قبل از این گفتیم که هر ذی الاربعی که در طرف اثقل بعد ذی الكل واقع شود، آن را طبقه اولی خوانند و ذی الاربعی که در ذی الخمس است طبقه ثانیه. پس طبقات...¹¹⁰ عبارت از ذی الاربعاتاند و تفاوت هر تمدید

Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân:

و چون پیش از این گفتیم که هر ذوالاربع که در طرف اثقل ذوالکل واقع بود او را طبقه اول خوانند و ذوالاربع دوم را طبقه دوم؛ پس طبقات عبارت از ذی الاربعها باشد، و چون... تفاوت تمديدات

Bu iki cümle mana açısından birbirinden hiçbir farkları yoktur. Görülen fark ise Arapça – Farsça olmak üzere kullanılan bir iki eş anlamlı kelimelerdir. "Önce" manasını veren kelime için Merâgî Arapçası olan (قبل) kalimesini, *Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân* müellifi de Farsçası olan (پیش) kelimesini kullanmıştır. "İkinci" manası için de Merâgî eserinde Arapçası olan (ثانیه) kelimesini getirirken, diğer eserde Farsçası olan (دوم) getirilmiştir. Başka fark olarak da "zi'l-erba'lar" kelimesinde Merâgî tarafından Arapça çoğul eki (ات) kullanılırken, çalıştığımız eserde de Farsça çoğul eki (ها) kullanılmıştır.

¹⁰⁹ Bu konuda sayın Seyyid Abdurrazzâk Taberî'den yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

¹¹⁰ Merâgî, *Câmiu'l-elhân*, s. 129

Bu mukayeseden müellifin *Câmiu'l-elhân*'i okuduğu, ve eserinde ondan yararlandığı ve bazı cümlelerini ondan aldığı, ve keza *Câmiu'l-elhân*'in Hâtî-me'sinden de Merâğî'nin şiir arûzundaki kusurlarını gördüğü söylenebilir.

Daha önce eserin esâs nüshasının istinsâhından hareketle, telif tarihi 821/1421 ve ya ondan önce olduğunu hatırlatarak, müellifin *Câmiu'l-elhân*'i okuduğu ve ondan istifâde ettiğine göre eserini *Câmiu'l-elhân*'ın telif tarihinden sonra kaleme aldığı bilgisi de eklenebilir. Daha önce beyan edildiği gibi *Câmiu'l-elhân*'dan müellifin hattıyla istinsâh edilmiş Bodleian ve Nuruosmaniye Kütüphaneleri olmak üzere iki nüshası mevcuttur. Bodleian nüshası Nuruosmaniye nüshasına göre iki sene önce yani 816/1413 senesinde yazılmıştır. Merâğî bu nüshanın zahriyesinde 808/1405 tarihinde eseri telif ettiğine dâir bir kayıt düşürmüştü de bu tarih eserin telifine başladığı tarih denilebilir. Zîrâ zaman zaman bu eser üzereinde çalışmış ve nihayet 816/1413 tarihinde eseri son haline getirerek telifini noktalamıştır. Dolayısıyla *Kitâb-ı Fârsî fi fenni'l-elhân*'ın telif tarihi 816/1413'ten sonra ve 821/1421 civarları yılları arasında olduğu düşünülebilir.

Eserin ismi ve telif tarihi açıklandıktan sonra, eserin müellifi söz konusu olacaktır.

I. 2. ESERİN MÜELLİFİ

Müellifin kendisi bizzât Merâğî'yi gördüğü ve onun şiirlerin arûz konusunda eleştirdiği hususlar dikkata alınırca, müellifin ilmî açısından üst bir mertebeye sahib olduğu anlaşılacaktır. Zîrâ Merâğî bulunduğu her yerde, marifetleri ve ilmî seviyesi ile bölgenin sultanlarının ve hakimlerinin saygısını ve hürmetini kazanmıştır. Çocuk yaşlarından itibâren saray ve devlet erkaniyla ilişki kuran Merâğî on yaşındayken Sultan Üveys-i Celâyîrî'nin (ö.777/ 1375) Tebriz'de Mardin sultanı Melik Sâlih'in (ö.765/1364)¹¹¹ kızı ile düzenlediği izdivac töreninde bulunmuş ve bu münasebet ile Sultan Üveys'in söylediği Farsça şiirini Uşşâk, Nevâ ve Bûselîk

¹¹¹ el-Melikü's-Sâlih Şemseddin Mahmud b Necmeddin, bk. Kâtip Ferdî. (2006). *Mardin Artuklu melikleri tarihi*. (Neşreden Ali Emirî). İstanbul. S. 31-36

makamlarında on iki nakralı Remel usûlünde besteleyerek sunmuş ve sultanın ilgisini çekmiştir¹¹².

Merâgî sultanlar ile irtibatını hayatının sonuna kadar sürdürebilmiş bir zâttır¹¹³. Bu nedenle *Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân*'ın müellifi Merâgî'nin bulunduğu ortamlarda bulunması ve bir mecliste Merâgî'yi görebilmek ve onun icrâsını duyabilmek en azından bir şöhret ve makbuliyet sahip olmasını arz eder. Diğer husus da müellifin edib ve şair olmasıdır, çünkü Merâgî'nin arüz konusundaki zayıflığını görmüş ve eleştirmiştir.

Velhasıl eserin müellifinin, mûsikîşinas ve riyazi ilimlere vakıf, edib ve şair, ve halk arasında makbuliyet ve şöhret sahibi bir zât olduğu söylenebilir. Bu hususta bu döneme ait olan kaynaklar araştırıldığında bir çok mûsikî erbabıyla karşılaşmak mümkündür. Kaynakların aktardığı bilgilere göre mûsikî erbabı üç grupta sınıflandırılabilir: Bir kesimi mûsikînin ameli boyutuyla iştigal eden icrâcî sınıftır. İkinci grupsa mûsikî ilmine iştigal edenlerdir. Üçüncüye mûsikînin hem ilmî ve hem ameli yönlerine hakim olan kesimdir.

Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân'ın müellifinin kimliğini tesbit edebilmek konusunda - zikredilen vasıfları taşıması göz önüne alınarak - ilk kaynağımız, Merâgî'nin eserleridir.

Merâgî eserlerinde kendi çağında yaşayan ve kendisi ile irtibatta olan bazı mûsikîşinasların isimlerini aktarmıştır. *Câmiu'l- elhân*'da "Tebriz sarayında, Bir Ramazan ayında, her Nevbet'i beş kıta olan otuz Nevbet'i tasnif etme sebebi" başlığı ile 29 Şaban 778 (11 Ocak 1377) tarihinde düzenlenmiş olan meşhur Nevbet-i Müret-teb meclisinden söz eder ve şöyle anlatır:

"... Hazret-i Sultan Celâleddin Hüseyin Han İbn-i Sultan Şeyh Üveys ile birlikte Allah'ın delilleriyle aydınlattığı büyük Şeyhülİslâm Hâce Şeyh el-Kececi, Düstûr-ı Azam Emir Şemseddin Zekeriyya, o zamanın diğer büyükleri ve faziletlileri ile Şe-

¹¹² Bu konu kendimizce Sivas Cumhuriyet sempozyumunda 2016 da sunulmuştur. ayrıca bk. *Tezkire-i Şu'arâ*, İran Milli Kütüphanesi, nr. 11170, vr. 183.

¹¹³ Merâgî, Sultan Üveys'in yerine geçen oğlu Sultan Hüseyin, ondan sonra tahta oturan kardeşi Sultan Ahmed, Safiyyüddin-i Erdebilî'nin oğlu ve halifesi Sadreddin-i Musâ, Timur, ve oğlu Emirân Şah ve Şahrüh, ve Şahrüh'un oğlu Uluğbeyk gibi sultanlara yakın olup daima meclislerinde ve mahfillerinde bulunmuştur. *Nağme-i Rud*, s. 18-20

refiyye ve *Edvâr*'a şerh yazmış Mevlânâ Celeleddin Fazlullâh el-Ubeydî, Mevlânâ Sa'deddin Kûçek ve Mevlânâ Ömer Tâc-ı Horasânî gibi kimseler hazır bulunmuşlardı. Güzel icracılar, tasnîf üstatları ve tasnîfçi Hâce Razieddin Rıdvânşah, Üstat Ömer Şah, Üstat Bûke, Nur Şah ile diğer telli ve nefesli çalgı üstatları¹¹⁴ da hazır bulunarak ilmî ve amelî konuları tartışmaktaydılar.”¹¹⁵

Merâgî bu mecliste mûsikî ile alakalı olanları *Şerefiyye* ve *Edvâr* şârihleri sıfatıyla telif sahipleri ve icrâcî olmak üzere iki gruba ayırtmıştır. *Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân*'ın yazarı olma ihtimalini taşıyanlara gelince, mûsikînin ilmî boyutuyla iştilal edenler Mevlânâ Celeleddin Fazlullâh el-Ubeydî, Mevlânâ Sa'deddin Kûçek ve Mevlânâ Ömer Tâc-ı Horasânî söz konusu olabilirler. Yaptığımız yoğun araştırmalara rağmen bunlar hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ayrıca Merâgî'nin zikrettiği kişilerin *Şerefiyye* ve *Eduar* şerhleri de şuan elimizde yoktur ve Merâgî dışında herhangi bir kaynaktan da bu hususla ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Fakat Mevlânâ Celeleddin Fazlullâh el-Ubeydî Tebrîz'in 'Ubeydî hanedanından olup astronomi ve matematik âlimi olduğu ulaşılan eserlerinden anlaşılmaktadır¹¹⁶. 'Ubeydî *Beyânü't-tezkere ve tibyanü't-tebsere* adlı eserini 728/1327'de telif ettiği ve yaklaşık 50 yıl sonra yani 778/1377'de Nevbet-i Müretteb meclisinde bulunduğu dikkata alınırsa *Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân*'ın telif tarihi olan 816-821 (1413- 1421) yıllarında en azından yüzyirmi yaşlarında olmalıdır. 'Ubeydî'nin vefat tarihi bilinmemekle beraber bu yaşta eser telif etmesi pek de düşünülebilecek bir durum değildir.

¹¹⁴ Merâgî'nin 818 tarihinde istinsah ettiği Nuruosmaniye (3644) nüshasında kaydedilen isimler dışında, 816 tarihinde istinsah ettiği (Bodleian Küt. nr. Marsh 282) ve Melek (Küt. nr. 6317) nüshalarında bu isimler de kaydedilmiştir: Şemseddin b. Bedrî'n-Nâyî, Hâcî Şikeldî-i Avvâd, Hâce Muhaşşân, Mevlânâ Şemseddin Harbevî-i Nâyî, Ustad Alişâh-ı Rebâbî, Tâciddin-i Merendi

¹¹⁵ *Câmiu'l-elhân*..., s. 274; Ubeydullah sezekli s. 24

¹¹⁶ Günümüze ulaşan diğer eserler: *Muhtasar fî marifeti makâdirü'l-ebûd ve'l-ecram*, *Şerhi Çağminî*, *Risâle der ilm-i Hesâb*, bk. *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde*, c.1, s. 349; ve Feyzullah Efendi Küt. nr. 1330; *Fihris el-Mahvuta el-İlmîyye* (mısır), c.2, s. 18; Topkapısarayı Küt. III. Ahmed, nr. 3313, ve 3325.

Merâgî eserlerinde Semerkant'ta 795-807 (1392-1405)¹¹⁷ yılları arasında gerçekleşen başka bir ilmî meclisten de bahsederek mecliste bulunan mûsikîşinasların isimlerininide aktarmış:

“Edvâr şârihlerinden birisi Nasrullah Kâinî idi, bir gün Semarkand'da Hâce İmâdüddîn Abdülmelik ve Hâce Kemâlüddîn Abdülevvel ve Emîr Seyyîd Şerif huzurlarında, zikr edilen şarih, *Edvâr Şerhî*'ni bu fakire verdi ve kitabın hatası varsa tashih etmemi rica etti, ... kitabını okuduktan sonra hata buldum, Hâce Abdülmelik'e gösterdim, o da mutâlaa ettikten sonra Emîr Seyyîd Şerif'e verdi o da okuduktan sonra benim tesbitimin doğru olduğunu teit ettiler ...”¹¹⁸

Bu mecliste bulunan Mir Seyid Şerif-i Cürçânî (ö. 816/1413) *Kitâb-ı Fârsî fî fennî'l-elhân*'in telif tarihlerinde hayatta olmadığı için eserin müellifi olamaz¹¹⁹. Meclise katılan diğer ulemâlara gelince, dönemin önde gelen şahsiyetlerinden olmalarına rağmen kaynaklarda hayatlarına dâir fazla malumat bulunmamaktadır. Vefat tarihleri bilinmemekle beraber mûsikî ile ilgili eser yazıp yazmadıkları da meçhuldür. Mûsikî ile ilişkileri konusunda - Merâgî'nin zikrettiği dışında - başka bir kaynaktan rastlanmamıştır.

Şiirlerinde “İbn-i İsâm” ve “İsâmî”¹²⁰ mahlasını kullanan Hâce İmâdüddîn Abdülmelik¹²¹ Hindistan'da bulunduğu sıralarda *Fütûhu's-selâtin* adlı Farsça manzumesini 751/1350 yılında tamamlayarak Behmen Şâh'a sunmuştur. bu eserinde yaşını kırka vardığını zikrettiğine göre 711/1311'de dünyaya gelmiştir¹²². Timur döneminde 14.yüzyılın son çeyreğinde Semerkant'ta Şeyhülİslâmlık görevinde olduğu bilin-

¹¹⁷ Merâgî bu meclis için herhangi bir tarih vermemiştir. Ancak Merâgî'nin 795(1392) tarihinde Semerkant'a gitmesi ve mecliste bulunan Mir Seyyid Şerif-i Cürçânî'de Timur'un ölümünden (807/1405) sonra fitne ve karışmanın hâkim olduğu Semerkant'tan ayrılarak Şiraz'a döndüğüne göre bu meclis zikredilen tarihler arasında gerçekleşmiştir. *Nağme-i Rud*, s. 17.

¹¹⁸ Merâgî, *Şerh-i Edvâr*, s. 110.

¹¹⁹ Mir Seyid Şerif-i Cürçânî ile mûsikî ilişkisi için bk. Hüseyin, *Âine-i Hiyâl*, “Mektubâtı ez Mir Seyyid Şerif” 1386, nr.1, s. 5.

¹²⁰ *Arafâtül-âşikîn*, c. 1, s. 402, c. 5, s. 2770.

¹²¹ Tâcüddîn Ahmed-i Vezir'in 782/ 1380 yılında yazdığı ve topladığı ulemâ destihatlarını içeren *Beyâz*'ında Hâce İmâdüddîn Abdülmelik'in el yazısında bulunmaktadır. Hâce İmâdüddîn hâtıra olarak bu *Beyâz*'da yazdığı Farsça gazelinin sonunda tam adını bu şekilde vermektedir: “Ebu Ahmed İmâd b. İsâm b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Abdürrehim b. Bekr b. Ali Sâhibül-hidâye”. *Beyâz-ı Tâcüddîn Ahmed-i Vezir*, s. 446.

¹²² İmâdüddîn Abdülmelik, *Fütûhu's-selâtin*, s. 616.

mektedir¹²³. Hâce İmâdüddîn'in vefat tarihine dâir herhangi bir bilgi olmadığını vurgulayarak hayatta olma şartıyla Merâğî'nin 795-807 (1392-1405) tarihleri arasında söz ettiği mecliste 81-93 ve *Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân*'in telif tarihlerinde de 106-111 yaşlarında olmalıdır¹²⁴.

Semer kand Meclisin diğer katılımcısı Hâce Kemâlüddîn Abdülevvel hakkında da fazla bilgiye rastlanmamıştır. Edinen bilgilere göre Semer kand'ın köklü ailesinden olup Sâhibül-hidâye'nin¹²⁵ ahfadındandır. Hâce Kemâlüddîn Abdülevvel, Hâce İmâdüddîn Abdümelik'ten sonra hangi yılda Semer kant şeyhülislâmî makamına atandığı belli olmamakla beraber Abdurrazzak Semer kandi'nin¹²⁶ verdiği bilgilerinden 813/1410 yılında bu görevde olduğu anlaşılmaktadır. Abdülhay el-Leknevî'nin (ö. 1304/1886) Hanefî fakihlerine dâir biyografik eserinde Hâce Kemâlüddîn Abdülevvel'in vefat tarihini zikretmeden 814/1411'de Şemsüddin el-Kırımî'ye verdiği İcâzetnâme bilgisini nakletmiştir¹²⁷. Hâce Abdülevvel'in mûsikî ile ilgisi hakkında Merâğî'nin verdiği bilgi dışında herhangi bir malumata rastlanmamıştır. Ayrıca bir Hanefî alimi olarak dinî ilimler ile iştigal ettiğinden dolayı eserin müellifi olduğunu düşünmemekteyiz.

Bu meclisin zikr edilmesine sebep olan Nasrullah-ı Kâinî ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılmamıştır. Fakat Merâğî'nin rivayet ettiği bu olay ve olayın asıl nedeni konusunda cevabı çok mühim olan bir soru aklımıza gelmektedir. Bu soru şu şekilde açıklanabilir:

Merâğî *Şerh-i Edvâr*'ında isim vermeden bir kaç yerde kendisi ile mûsikî konularında mübahase edenlerden sözederek *Edvâr* şârihlerin bazıları konuyu anlamadıklarını yazmıştır:

¹²³ *Tezkiretü's-şuarâ-i Semerkândî*, s. 590-591; *Zübdetü't-tevârih*, s. 365,466, 811

¹²⁴ Bu mecliste hazır olan Hâce Kemâlüddîn Abdülevvel'in Hâce İmâdüddîn'den sonra 813/1410 yılında Semer kant Şeyhülislâmî makamında bulunduğu dikkata alınırsa, Hâce İmâdüddîn'in zikredilen meclisten kısa bir zaman sonra vefat ettiği düşünülebilir.

¹²⁵ Hanefî fihna dâir yazdığı meşhur *el-Hidâye* eseriye Sâhibül-hidâye olarak anılan Ebül-Hasen Burhânüddîn Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelil el-Fergânî el-Merginânî (ö. 593/1197). b.k. DİA, cilt: 29, sayfa: 182-183.

¹²⁶ *Matlaû's-sa'deyn*, c.2, s. 126; *Huld-i Berin*, s. 425.

¹²⁷ el-Leknevî eserinde Hâce Kemâlüddîn Abdülevvel'in tam ismini bu şekilde kayd etmiştir: "Abdülevvel b. Burhânüddîn Ali b. İmâdüddîn b. Celâlüddîn Muhammed b Zeynüddîn Abdurrehim İbn İmâdüddîn Sâhibül-hidâye Ali b. Ebî Bekr", *el-Fevâ'idü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 85.

“Günümüzde *Kitâbü'l-Edvâr*'ın şârihleri bu konuda yanlışa düşmüşler ve bana arz etmişler. Ben de onlara bu konuda cevap verdim ve yanılıklarını giderdiler ve bu husuta düşüncelerinin fâsid olduğu anladılar”¹²⁸

Yine aynı Semerkant meclisinde ismi zikredilmeyen bir kişi, Merâgî'nin verdiği cevabı eleştirmiştir¹²⁹. Bu meseleler ve 795-807 (1392-1405) yılları arasında gerçekleşen Semrekand Meclisi'nin dikkat çekici noktası ve bıraktığı soru işâreti budur: Merâgî neden bu meclisten, bu tarihe yakın 816/1413 ve 821/1418¹³⁰ yıllarında telif ettiği *Câmiu'l-elhân* ve *Makâsidü'l-elhân*'ında değil 825/1421'den sonra kaleme aldığı son eseri *Şerh-i Edvâr*'ında söz etmiştir? Anlaşılan o ki bir takım sebeplerden dolayı bazı mûsikî erbabı Merâgî ile hemfikir olmayıp bazen de itiraz ve eleştirilerde bulunmuşlardır. Elimize ulaşılan tüm mûsikî risâlelerinde ve hatta diğer kaynaklarda Merâgî hep övülmüş teyit edilmiştir. Merâgî'ye yönelik tartışmaları sadece kendi eserlerinde ve *Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân*'da gözlemlenebilir. *Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân*'da olan itiraz da mûsikî mahiyetinde değil daha çok şiir ve arûz ile ilgili bir eleştiridir. Bu hususu göz önüne alarak *Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân*'ın müellifinin, Merâgî'ye mûsikîde eleştiride bulunanlardan – Merâgî'nin zikrettiği üzere – olmadığı söylenebilir. Buna ilaveten eserin müellifi mûsikî ilminde üst bir seviye de olmakla beraber, şiir ve edebiyatta da üstad olduğu söylenebilir.

Merâgî'nin eserleri dışında, *Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân*'ın müellifini tesbit etmek doğrultusunda araştırdığımız kaynakların neticesinde bu dönemlerde bir hayli mûsikî erbabına rastlanılmıştır. Ancak kaynaklarda bunların çoğu hânende, sâzende ve gûyende sıfatlarıyla tanıtılmıştır. Kaynaklardan Merâgî ile aynı muhitlerde yaşayan mûsikîşinasların tesbit edebildiklerimiz şunlardır:

¹²⁸ (tez) şerh-i edvar s 186, Merâgî, *Şerh-i edvâr*, s. 98.

¹²⁹ Merâgî, *Şerh-i edvâr*, s. 110.

¹³⁰ Oxford, Bodleian Library, nr. 1843.

Muhammed-i Câmî¹³¹, Hâce Yusuf-i Bürhân¹³², Pehlivân Muhammed Ebu Said¹³³, Hâce Abdullah-i Sadr¹³⁴, Hâce Muhammed-i Kenger¹³⁵, Mevlâna Sâhib-i Belhî¹³⁶, Mîr Muhammed-i Kâbulî¹³⁷, Mutahhar-i Udî¹³⁸, Mevâlnâ Sâilî¹³⁹, Mevâlnâ Gubârî-i İsferyînî¹⁴⁰, Ustâd Kul Muhammed-i Udî¹⁴¹, Hâce Kemaleddin Hüseyin¹⁴², Seyyid İmâdüddin-i Yezdî ve Mevâlnâ İlmî ve Mevâlnâ Mektebî¹⁴³, mir İbrahim-i Kânûnî¹⁴⁴, Emir Şerifi¹⁴⁵, Hâfız Penâhî ve Mevlanâ Nizâmeddin-i Bedr ve Hümâyî-i

¹³¹ Mevâlnâ Abdurrahman-ı Câmî'nin (ö. 898/1492) kardeşidir. Mevâlnâ Câmî'nin mûsikî ilminde bir eser telif ettiği dikkata arak kardeşi bu konuda kendisinden daha üstün olduğu kanaatinde idi. *Mecâlisü'n-nefais*, s. 15, 23.

¹³² Şeyhulislam Ahmed-i Câm'in ahfadından sufi meşrepli bir zattır. Mir Alişir-i Nevâî'de mûsikî'de kendisinin hocası olduğunu kaydetmiştir. *Mecâlisü'n-nefais* s. 42, 88; ayrıca Merâğî'nin öğrencilerinden de sayılmıştır. Es'adi, 1380, *Fashname-i Mahur*, n.ö. 14, s. 29.

¹³³ Edvâr ve mûsikî ilmine vakif bir zattır. Kaynaklarda zikr edilen Müretteb *Divân*'i elimize ulaşmamıştır. Mir Alişir-i Nevâî de *Hâlât-ı Pehlivân Muhammed Ebusaid* isimli bir eser yazmıştır. *Letâifnâme* (Terüme-i Mecâlisü'n-nefais), s. 89, 135; *Mekârimü'l-ahlâk*, s. 140 ve 230; *Ravzatü's-safâ*, c. 11, s. 5935.

¹³⁴ Abdullah-i Mürvârid'in oğludur. Şiir, hat ve mûsikî erbabındadır. Kânun sâzında üstat bir zâttır. (*Letâifnâme* (Terüme-i Mecâlisü'n-nefais), s. 106; *Tuhfe-i Sâmi*, s. 63; *Tarih-i Reşidî*, s. 319.

¹³⁵ “Şîrîn lehece, Zebûr nağmeli ve dönemin Davud'u idi” *Matlau's-sa'deyn*, c. 2, s. 754.

¹³⁶ Mevâlnâ Sâhib-i Belhî şiir fenninde mâhîr, edvâr ve mûsikîde kâmil ve nâdir idi, kemalını göstermek için kendi şiirleri üzerinde yaptığı bestelerinde Miyânhâne düzeltilmiş Çahargâh ameli halk arasında meşhurdur. Şâhroh'un oğlu Mirzâ Muhammed Cûkî'nin meclisinde icrâ etmiş. *Letâifnâme* (Terüme-i Mecâlisü'n-nefais), s. 15; *Tezkire-i Şûarâ ve Selâtin*, İran Milli küt, nr. 1170, vr. 476a.

¹³⁷ “Mûsikî ilmine vakif ve bir çok sâzın icrâsına hakim”. *Letâifnâme* (Terüme-i Mecâlisü'n-nefais), s. s. 53.

¹³⁸ “hoş-nevâz” ve “hoş-hân” bir zâttır. Ud sâzında üstatlarıdır. *Letâifnâme* (Terüme-i Mecâlisü'n-nefais), s. 62; *Tarih-i Reşidî*, s. 319-320;

¹³⁹ Bestekarlardandır ve bir çok sâzın icrâsına vakif. *Letâifnâme* (Terüme-i Mecâlisü'n-nefais), s. 66.

¹⁴⁰ Şâir, hattat ve mûsikîşinaslardandı. Gubâr hattı üslubunda mâhîr olduğu için bu lakab ile meşhur olmuştu. Mûsikîde mâhîr birisi idi ve Şedd-i Uzzâl'da yaptığı bestesi dillere destan olmuştu. *Letâifnâme* (Terüme-i Mecâlisü'n-nefais), s. 77.

¹⁴¹ Gıyçek ve kopuz sâzlarında mâhîr sâzendelerdendir. Mir Alişir-i Nevâî onun için mûsikî ilminde bir eser telif edilmesini istemişti. *Letâifnâme* (Terüme-i Mecâlisü'n-nefais), s. 103.

¹⁴² Mûsikîye vakif birisidir ve besteleri vardır. *Letâifnâme* (Terüme-i Mecâlisü'n-nefais), s. 106, 280.

¹⁴³ Kânûn sâzi çalanlarıdır. *Letâifnâme* (Terüme-i Mecâlisü'n-nefais), s. 122, 312, 150, 387.

¹⁴⁴ *Letâifnâme* (Terüme-i Mecâlisü'n-nefais), s. 139; *Tuhfe-i Sâmi*, s. 74.

¹⁴⁵ İlm-i mûsikîde mahâreti olan bir zâttır. *Letâifnâme* (Terüme-i Mecâlisü'n-nefais), s. 139.

Semerkindî¹⁴⁶, Mevâlnâ Şeyhî-i Tabasî¹⁴⁷, Mevâlnâ Bakâî¹⁴⁸, Yusuf-i Endekânî¹⁴⁹, Abdulakir-i Merâgî'nin oğlu Safiyüddin, Nasrin, Kutb-i Mevsilî, Şemseddin Kâhkî, Habib Udî, Abdülmümn-i Gûyende ve Erdeşir-i Çengî¹⁵⁰, Seyid Ahmed-i Giçekî, Üstad Şeyh Nâî¹⁵¹, Abdüllatif-i Dâmgânî, Mevâlnâ Esedüddin, Şerif Hâfız-ı Hüsey-nî, Hâfız Mahmud-i Muharnk-i Hârezmî¹⁵², Cemaleddin Ahmed-i Hârezmî¹⁵³, Hâce Ebül-vefâ Hârezmî¹⁵⁴, Ustad Hayder Bülbülânî¹⁵⁵, Mîrek-i Zaferân, Hâfız Kazzâk, Üstad Şâh Kulî, Üstad Hüseyin, Emîr Şâhî¹⁵⁶, Azerî-yi İsferyînî¹⁵⁷ ve Hâce Muham-med-i Kenger¹⁵⁸.

İsmi zikredilen mûsikîşinasların çoğu icrâ ile ilgilenenlerdir. Bazısı da mûsikînin amelî boyutuyla beraber ilmî yönüyle de ilgilenmiştir. Fakat mûsikî ilminde bir eser yazıp yazmadıkları ve telif sahibi olup olmadıkları kaydedilmemiştir.

¹⁴⁶ Hânendelerdendir. *Letâifnâme* (Terüme-i Mecâlisü'n-nefais), s. 147, 148, 160.

¹⁴⁷ Mûsikî ilmi ve amelinde mâhir birisidir. Edvâr ilmine hakim ve hoş besteleri var. *Letâifnâme* (Terüme-i Mecâlisü'n-nefais), s. 80.

¹⁴⁸ Onun gibi kimse mûsikî ilmine va ameline hâkim değildir. *Letâifnâme* (Terüme-i Mecâlisü'n-nefais), s. 379.

¹⁴⁹ Yusuf-i Endekânî ki "yedi iklimde bi misl u misal idi. Sultan İbrahim b. Şahrüh, Şiraz'dan kaç kere Yusuf-i Endekânî'yi Sultan Baysungur'dan istedi, sonunda da yüz bin dinar gönderdi, Baysungur yine kabul etmiyerek, kardeşine bir bit ile cevap yazdı:

biz Yusuf'umuzu satmayız / sende kara gümüşünü kendin için sakla" *Matlau's-sa'deyn*, s. 350-351

¹⁵⁰ Timur, oğlu Mirânşâhî cezalandırmak amacıyla Tabriz'de bu son beş kişi idâm ettirdi. *Acâ'ibül-makdûr fî ahbâri Tîmûr*, s. 169.

¹⁵¹ *Taih-i Reşidi*, s. 319-320.

¹⁵² Timur'un nedimlerinden olup hânendelerden ve kâfilere dendir. Çok ateşli ve yakıcı seslendiği için, Arapça'da yakıcı manası veren Muharnk lakabı ile meşhur olmuştur. *Acâ'ibül-makdûr fî ahbâri Tîmûr*, s. 167.

¹⁵³ *Acâ'ibül-makdûr fî ahbâri Tîmûr*, s. 167.

¹⁵⁴ Pîr-i Firişte lakabıyla meşhur Kübrevîyye tarikati şeyhlerindendir (ö. 835/1432). Mûsikî ilminde üstad olduğu zikredilmiştir. Günümüze ulaşan eserleri *Dîvân*, *Nesrül-cevâhir* ve *Mektûbât*'dır. *Letâifnâme* (Terüme-i Mecâlisü'n-nefais), s. 185; *Heft İklîm*, c. 1, s. 329; *Tezkire-i Rîyâzül-ârifîn*, s. 36; *Der Şebistan-ı İrfân*, s. 17-23

¹⁵⁵ Edvâr ilmine vakıf ve sâzendelerden, *Taih-i Reşidi*, s. 319-320;

¹⁵⁶ Çalıştığımız eserin esâs nüshanın müstensihî ile hemsobbet ve dostlarından Şâhî (ö. 857/1453); hünerli, fî-nuna aşına, özellikle kitabet, mûsikî, saâzendelik, tezhip ve tasvir ilminde mahâret sahibi biriydi. Müstakîmzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 1928, s. 664.

¹⁵⁷ Bu şahsiyetten ileri kısımlarda bahs edilecektir.

¹⁵⁸ *Düstürül-vüzerâ*, s. 374; *Hâbibüs-siyer*, c. 4, s. 384; *Maâsîrül-mülûk*, s. 243; *Bedâyü'l-vakâyî*, c. 1, s. 23; *Müzekkir-i Ahbab*, s. 182-183.

Söz konusu, *Kitâb-ı Fârsî fî fennî'l-elhân*'ın müellifinin şöhret ve makbuliyete sahibi, şiir ve edebiyat ile mûsikî ve matematik ilimlerinde de mâhir olduğu ve ayrıca Merâgî ile de buluştuğu açıklanmıştır. Bu vasıfları taşıyan kişinin nüshanın müstensihî olduğunu tahmin ediyoruz.

I. 2. 1. Fahreddîn-i Müstevfî (787 – 868/ 1385 - 1464)

Esâs nüshanın müstensihî aynı zamanda eserin müellifi olduğunu tahmin ettiğimiz Fahreddîn-i Müstevfî, Fahr-i Evhadî, Evhadî-yi Sebzevârî, Fahreddîn-i Sebzevârî, lakablar ile meşhur Evhad b. Es'ad b. Bahram el-Müstevfî el-Beyhakî el-Sebzevârî en-Nişâbûrî 14. - 15. Yüzyıllarda yaşamış ilim ve edeb erbabından bir şahsiyettir.

Fahreddîn-i Müstevfî'nin isminden de anlaşıldığı üzere eski adı Beyhak olan Sebzevâr'da doğmuştur¹⁵⁹. Bu şehir Nişâbûr'a yakın olduğundan dolayı Nişâbûrî olarak da anılmıştır¹⁶⁰. Fahreddîn-i Müstevfî, Müstevfîyân adıyla meşhur olan köklü bir aileye mensubtur¹⁶¹. Ali b. Zeyd el-Beyhakî'nin (ö. 565/1169) Sultan Sencer zamanında 1167'de tamamladığı *Tarih-i Beyhak* isimli eserine göre bu aile 11. yüzyılda yaşamış Hâce Ebu'l-Hasan Muhammed b. Ali el-Müstevfî'ye¹⁶² dayanmaktadır. Bu ailede yüzyıllar boyunca büyük ilim, sanat ve siyaset adamları yetişmiştir¹⁶³. Fahreddîn-i Müstevfî'de adeta hânedân geleneği olarak, küçük yaşlarından itibaren güçlü bir eğitim alarak bir çok ilim ve sanat dallarında söz sahibi oldu.

¹⁵⁹ Vecihüddin Eşref (1202/1788'de hayatta) *Bahr-i Zahhâr*'ında Fahreddîn-i Müstevfî'yi, Şîrâzî olarak tanımlamışsa da Fahreddîn-i Müstevfî'nin zamanında yazılan kaynaklarında Sebzevârî olduğu zikredilmiştir. Vecihüddin Eşref, *Bahr-i Zahhâr*, c. 3, s. 205-206; *Tezkiretü'ş-şuarâ-i Semerkândî*, s. 443.

¹⁶⁰ Tabilzâde mehmed şükri efendi, *Silsilenâme-i sūfiyye*, Süleymaniye, küt, Hüdai efendi, nr. 1098, vr. 19a.

¹⁶¹ *Tezkiretü'ş-şuarâ-i Semerkândî*, s. 444; Hâcî Halife de hemen hemen aynı bilgileri zikr etmiştir, *Süllemül-vühûl ile'l-ulemâ'il-fuhûl*, c. 1, s. 350; *Mecâlisül-mü'minin*, c. 2, s. 668-671; *Şemsüt-tevârih*, s. 57; *Reyhânetül-edeb fî terâcimi'l-marûfîn bi'l-küniye ev el-lakab*, c. 1, s. 200.

¹⁶² Sebzevâr'in Camisi başta olmak üzere hamam, köprü, hastane gibi yaptırdığı bir çok evkâfı var. *Tarih-i Beyhak*, s. 118.

¹⁶³ Bu aileden gelen şahsiyetler, geniş bir coğrafyada yayılarak neredeyse İran'ın Hemedan, Tebriz, Nahçıvan'dan ta İsfahan, Herat ve Semerkant'a kadar izleri takip etmek mümkündür. Bunlara örnek olarak *Lubbül-hesâb* yazarı Ali b. Yusuf, Hamdullah Ahmed b. Ebi Bekr, İbni Yemin-i Feryumedî, Hâce Sadüddin-i Kazvini ve Hâce Ahmed b. Hâmid İsfahani zikredilebilir.

Fahredden-i Müstevfî ile çağdaş olan Devletşâh-ı Semerkandî¹⁶⁴, *Tezkire-tü's-su'arâ* eserinde "Fazılların seçkini ve Hakîmlerin Muktedası"¹⁶⁵ vasıflarıyla Fahreddin-i Müstevfî hakkında "fazilet sahibi bir hakîm ve birçok ilme vâkif birisi, özellikle nücum ve hey'et ilminde zamanında bimisal olduğunu, şiir ilminde ve şairlikte asrın önde gelenlerinden, hat, inşa, muhasebe ve siyak, tıp ve tarihte, onun gibi camiiyete sahib birisi bulunmadığını" zikir eder. Devletşâh, Fahreddin-i Müstevfî'nin vefatını da seksan bir¹⁶⁶ yaşındayken 868/1463'te olduğunu kaydeder¹⁶⁷, dolayısıyla 787/1384 tarihinde doğmuş denilebilir¹⁶⁸. Fahreddin-i Müstevfî'nin vefat tarihi ile ilgili, Devletşâh'ın verdiği tarih dışında, Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin (ö. 910/1505) verdiği tarihtir. Kâşifî 870/1465 yılında telif ettiği *Lübâbü'l-ih'tiyârât fi ta'yîni'l-evkât* adlı eserinde Fahreddin-i Müstevfî'nin vefat tarihini 867/1462 olarak kayd etmiştir¹⁶⁹.

Devletşâh ve Kâşifî'nin verdikleri tarihler, her ikisinin de Fahreddin-i Müstevfî'yi gördükleri için çok önemlidir, ancak Kâşifî'nin *Lübâbü'l-ih'tiyârât* eserinden elimize ulaşan iki nüshası çok geç dönemde istinsâh edilmiştir, bazen de müstensih hataları izlenmiştir, dolayısıyla bu nüshada kayd edilen vefat tarihi tercih edilmemiştir.

Fahreddin-i Müstevfî'nin çeşitli ilimler konusunda meharetini ve üstatlığına dair, kaynaklarda ittifak var. Devletşâh-ı Semerkandî özellikle nücum ve hey'et ilmi derken, Mevlevî Muhamme muzaffar, tüm ilimler özellikle hendese¹⁷⁰; Mir

¹⁶⁴ Devletşâh-ı Semerkandî, yıllarca telifi süren *Tezkire-tü's-su'arâ* eserinde, Emir Şâhî maddesinde, "şuan 857/453 de olduğumuz yılda" ifadesiyle Fahreddin-i Müstevfî'ye de işaret ederek Şeyh-i Âzerî, Yahya Seibek ve Mevlana Hasan Selimî Tûnî ile beraber Emir Şâhî ile çağdaş olup gördüğünü aktarır. *Tezkire-tü's-su'arâ-i Semerkândî*, s. 429.

¹⁶⁵ (زبدة الفضلاء و قدوة الحكماء)

¹⁶⁶ Şemseddin Sâmî eserinde "altmış bir yaş" olarak kayd etmiştir. herhalde matbaa hatası denilebilir. *Kâmû-su'l-âllâm*, s. 147.

¹⁶⁷ *Tezkire-tü's-su'arâ-i Semerkândî*, s. 443.

¹⁶⁸ Vecihüddin Eşref, Fahreddin-i Müstevfî'nin vefat tarihini 900 (1494) olarak kayd etmişse de bu tarih doğru değildir. *Bahr-i Zahhâr*, c. 3, s. 205-206

¹⁶⁹ *Lübâbü'l-ih'tiyârât fi ta'yîni'l-evkât*, Esad Efendi Küt., nr. 1969, vr. 189b.

¹⁷⁰ *Tezkire-i Rûz-i Revşen*, s. 91.

Ališir-i Nevâî, özellikle felekiyyât ve ulum-i garibede¹⁷¹, Hâcî Halife, şiir, hat ve İnşa da¹⁷², Sâmî'de özellikle hat sanatında¹⁷³ zikr etmişlerdir.

Fahreddîn-i Müstevfî, Timurlu devletinde makam sahibi olup olmadığına dair incelenen kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır, ama dönemin edib ve şairlerinden Sebzevârli Eminüddin Muhammed Nazlâbâdî-i Müstevfî, 808/1405¹⁷⁴ de Meşhed'de Fahreddîn-i Müstevfî'nin himayesinde tamaladığı *Mesnevî'yi Cemâl u Celâl* eserinde hâmisini "Âsaf" sıfatıyla medh etmiştir¹⁷⁵. Âsaf¹⁷⁶ kelimesi vezirler ve naiblere verilen sıfat olduğu dikkata alınır, Fahreddîn-i Müstevfî'nin Sebzevâr'da devlet mansubu olarak makam sahibi bir zat olduğu düşünebilir. Bu medhiye de ilgi çekici nükte ve bu çalışma çerçevesinde önem arz eden husus, Nazlâbâdî'nin mûsikî ıstılahlarıyla Fahreddîn-i Müstevfî'yi medh etmesidir, bu da Fahreddîn-i Müstevfî'nin mûsikî ile bir bağlantısı olduğunu ifâde etmektedir:

Ey mutrib! yine Erganûnî getir
Nağmeler göster, Barbatı okşa
Davûdî nağmeler gibi seslen
Ud nağmeleri ile Asıf'ın vasıflarını söyle
Söyle, ey ilim ve adalet güneşi
Sensizse kainat da kalmasın
Din ve dünya Fahr'ıdır ki feleğin güneşi
Benim gibi O'nu medh eder muhabbetinden¹⁷⁷

¹⁷¹ *Letâifnâme* (Terüme-i Mecâlisün-nefais), s. 26.

¹⁷² *Süllemül-vühûl ile'l-ulemâ'il-fuhûl*, c. 1, s. 350.

¹⁷³ *Kâmûsü'l-alâm*, s. 147.

¹⁷⁴ Eserin telif tarihi mesnevî de geçmektedir, Purcevani bu tarihi şüpheli görüp müstensihin hatasından kayan-kandığını öne sürerek 848 (1444) Yıllan tahmin etmiş. Sonraki dönem kaynaklar Fahreddîn-i Müstevfî'nin bir makam sahibi olduğuna dair herhangi bir kayda rastlanmadığı gibi, bu tahminin doğru olmadığı kanaatindeyiz. Nasrullah purcevani: *Âine-i Mirâs*, "Mesnevi-yi cemal u celal ve sorayende-yi ân", 1383. Nr. 24. S. 87.

¹⁷⁵ Nazlâbâdî, *Mesnevî'yi Cemâl u Celâl*, s. 138 ve 62.

¹⁷⁶ Âsaf b. Berahyâ, İslâmî kaynaklarda Hz. Süleyman'ın kâtibi veya veziri olduğu kaydedilen kişidir, bu münasibetle de Âsaf kelimesi vezirlere verilen lakab olmuş. B.k. Harman, ömer faruk TDV İslâm Ansiklopedisi, "Âsaf b. Berahyâ", 1991, c. 3, s. 455.

¹⁷⁷ Nazlâbâdî, *Mesnevî'yi Cemâl u Celâl*, s. 138 ve 62.

Fahredden-i Müstevfî, *Mesnevî-yi Cemâl u Celâl*'ın telif tarihinde yirmi bir yaşında bir genç olarak Sebzevâr'da güçlü aile bakımından ve keza kendisinin üst seviyede ilim sahibi olması açısından makam sahibi olduğu iknaedici geliyorsa da kısa bir zaman sonra devlet işlerini terketmiş ve tamamıyla ilm ve irfâna odaklanmış olmalı, zira kendi çağında yazılan kaynaklar idari görevler üstlendiğine dair herhangi bir malumat verememle beraber daha çok irfan ve edeb ehli olduğunu vurgulamışlardır. Nitekim Devletşah-ı Semerkani, Fahreddin-i Müstevfî'nin ilim kazanmaktan başka bir şey yapmadığı, iyi bir ad ve birkaç kitaptan başka yadigar bırakmadığı, tanınmış ve meşhur bir aileye mensub, ve fazilet ve hikmet sahibi olduğu halde derviş ve sufi meşrepli bir kişiy olduğunu beyan eder.

Devletşah, Fahreddin-i Müstevfî'nin hangi tarikata mensub olduğunu zikretmez, ancak Tabîbzâde Mehmed Şükrî Efendî (1334/1916'da hayatta) tarikatler silsilelerini içeren *Silsilenâme-i Sûfiyye* isimli eserinde Fahreddin-i Müstevfî'nin ismini "Hâce Ebül-mefâhir Fahreddin Evhad b. Es'ad el-Beyhakî en-Nişâbûrî" şeklinde kaydederek silsilesini de derç etmiştir. Bu silsileye göre Fahreddin-i Müstevfî Sühreverdîye tarikatında olduğu izlenmektedir. Ayrıca 779-830/1377-1427 yılları arasında Herat'a vaz ve irşad makamında bulunan büyük şair ve sufi Kâsım-ı Envâr'dan tarikat hırkasını aldığı denilebilir. Fahreddin-i Müstevfî'nin *Silsilenâme-i Sûfiyye*'ye dayanarak, silsilesi bu şekilde sıranalır:

Kâsım-ı Envâr (ö. 837/1433?), Şeyh Sadreddin Ali Yemenî, Evhadüddin Hâmid b. Ebî'l-Fahr el-Kirmânî (ö. 635/1238), Hâce Rüknuddin Mahmud Sincânî, Ebû Reşîd Kudbeddin el-Ebherî (ö. 572/1177), Ebû Hafs Şihâbüddin Ömer b. Muhammed es-Sühreverdî (ö. 632/1234), Ebü'n-Necîb Ziyâüddin Abdülkâhir b. Abdillâh el-Bekrî es-Sühreverdî (ö. 563/1168), Şeyh Ebu Muhammed Ömer el-Bekrî ed-Dîneverî (ö. 487/), İbnül-Amûye Vecihüddin el-Kâdî (ö. 440/), Şeyh Ebül-Hüseyn Muhammed b. Abdillâh Sühreverdî (ö. 441), Ahmed b. Muhammed ed-Dîneverî (ö. 340/951), Şeyh Mamşâd-i Dîneverî (ö. 298/910), Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909), Seriyüddin-i Sakatî (ö.257/870), Ebül-Mahfûz Mârûf b. Fîrûzân el-Kerhî (ö. 200/815-16?), Davud-i Taî (ö. 165/781), Hasen Basrî (ö. 110/728), Hazret-i Ali ve Peygamber (s.a)¹⁷⁸.

¹⁷⁸ Tabîbzâde mehmed şükrî efendî, *Silsilenâme-i sûfiyye*, Süleymaniye, küt, Hüdaî efendî, nr. 1098, vr. 15b - 19a.

Fahreddîn-i Müstevfî tasavvuf ve tarikata yönelmeden önce makam ve mevki ve keza faziletinden dolayı, Timuri devlet erkani ve sultanı ile irtibatla olduğu, ve Herat'ta devlet meclislerinde bulunduğu ve bu sıralarda Abdulkadir-i Merâgî ile de tanıştığı düşünülebilir.

Fahreddîn-i Müstevfî, Herat'tayken Kasım-i Envar ile tanıştığından, ve tasavvuf ve irfan cezbesi can u ruhuna tezâhür eyledikten sonra tasavvuf tarikina girmiş ve büyük bir ihtimal ile şeyhi Kâsım-ı Envâr'in Şâhruh Sultan'a suikast ithamıyla 830/1427 yılında Herat'tan uzaklaşma mecburiyetinde kaldığı tarihte inzivaya kapanmış terki dünya ve ehl-i dünya etmiş, hatta ilim ve irfan tahsilinde bir engel oluşmaması için hiç evlenmemiş. Devletşâh-i Semerkandî'nin zikr ettiği gibi "ömrünü tecerrüd ile geçirecek evlad ve ahfad bereketinden mahrum kaldı, belki de bunların saadet ve şakâvet endişesinden emanda kaldı"¹⁷⁹.

Dostlarından birisi de neden evlenmediğini sorunca sekiz beyitlik manzum bir kıtada bu şekilde cevap vermiş:

“... hatuna kavuşmak murad peşinde olan kişi için
gerçi ruh ve rahatlığa kefil, ayş u işrete tezmindir
ancak onunla, sohbet mumu yakılamaz
zira ben semalardan söz ederim oysa iplerden”¹⁸⁰

Fahreddîn-i Müstevfî Evini adeta bir medrese olarak ilim ve edeb ehalisinin buluş noktası ve sohbet meclisine dönüştürerek, dönemin Şeyh Azerî, Yahya Sîbek, Emîr Şahî Mevlana Selimî-i Tûnî gibi büyük ilmî ve edebi şahsiyetler, talebeler ve miskinlerin iştiyâkla gidecekleri mekan haline getirmişti. Etrafta bulunan emir ve vezirler de hediyeler ve tuhfeler ile Müstevfî'nin ziyaretine koşar hizmetinde bulunmayı onur bilirlerdi. Fahreddîn-i Müstevfî de onlardan aldığı hediyeler ve tuhfeleri ilim ve irfan yolunda harcardı¹⁸¹.

Mir Alişir-i Nevâî de genç yaşlarında babası sultan tarafından Sebzevâr vâlisi olarak atandığında, Sebzevâr'da Fahreddîn-i Müstevfî'nin meclislerinde bulunmuş

¹⁷⁹ *Tezkiretü's-sûarâ-i Semerkândî*, s. 449.

¹⁸⁰ *Tezkiretü's-sûarâ-i Semerkândî*, s. 450.

¹⁸¹ *Tezkiretü's-sûarâ-i Semerkândî*, s. 442; *Kâmûsul-âlâm*, s. 147.

büyük iltifatlara maruz kaldığını dile getirerek¹⁸² Fahreddîn-i Müstevfî'nin faziletleri herkese aşikar olduğundan dolayı açıklamaya gerek yok tarzında tavsifler etmiştir¹⁸³.

Fahreddîn-i Müstevfî evinde Farsça, Arapça olarak bin ciltlik bir kütüphane de ilim ehlinin istifâde etmesi için kurmuştu. Bu bin cildi de kendisi sahil ve bazen müellif nüshalarıyla mukabele ve tahih etmiş derkenarlarında notlar düşürmüdü. Devletşahın aktardığı bilgilere göre Fahreddîn-i Müstevfî'nin vefatından sonra da evi hâlâ fazilet ve ilim sahiplerinin toplandığı bir merkez olduğunu sürmüştür.

Fahreddîn evlenmeyip evlad sahibi olmadığı için kendisinden bir mirasçısı bırakmadı, vefatından sonra da onun manevi mirasçısı olan dönemin ünlü tabibi Gîyâsüddin Muhammed-i Müstevfî¹⁸⁴ (896/ 1490'da hayatta) evinde oturdu ve evin geleneği olduğu gibi ders meclislerini devam ettirerek evin kapısını ilim ehli ve ihtiyaç sahiplerine daima açık tuttu. Ama ne yazık ki buna rağmen Fahreddîn-i Müstevfî'nin kütüphane ve bin ciltlik kitapları kısa bir süre sonra dağıldı.

Bunca zaman kütüphanelerde sarf-i evkât eylediğimiz bereketinden, Fahreddîn Evhad'in kütüphanesine ait, bir kaç cildini tesbit edebildik:

1. çalıştığımız eser;

2. Allâme Kutbüddîn-i Şîrâzî'nin (ö. 710/1311) *Terceme-i Usûl-i Öklîdis*¹⁸⁵ nüshası (Süleymaniye Küt, Yeni Cami, nr. 796)¹⁸⁶;

¹⁸² *Letâifnâme* (Terüme-i Mecâlisü'n-nefais), s. 24.

¹⁸³ *Letâifnâme* (Terüme-i Mecâlisü'n-nefais), s. 10; *Mecâlisü'n-nefâis*, s. 35-36.

¹⁸⁴ Devletşâh-i Semerkandî onun tıb ilminde ne kadar mahir olduğunu "Câlinüs eğer hayatta olsaydı onun nezdinde talebelik etmesi gerekirdi" ibâreleri ile ifâde etmiştir. *Tezkiretü's-şuârâ-i Semerkândî*, s. 443, *Mîrâtü's-sihha* ve *Sirâcü'l-kulûb* eserleri günümüze ulaşmıştır.

¹⁸⁵ Bu eser, Hâce Nasîrüddîn-i Tûsî'nin (ö. 672/1274) *Tahrîru Öklîdis* (Tahrîrül-usûl) eserinin Arapça'dan tercümesidir. Kutbüddîn-i Şîrâzî bu eseri Sivas'ta kadî olarak bulunduğu sırada Tâcülislâm Emirşah Muhammed b. Sadrüssâid Tâceddin Mürtez adında 681/1282 yılında telif etmiştir.

¹⁸⁶ Bu nüsha eserin en mutebr nüshalarından olup Hasan b. Ali b. Mahmud b. Ahmed el-İsfahânî tarafından istinsah edilmiş ve Zilkade 701/Temmuz 1302'de de müellif nüshasıyla mukabile edilmiştir. (Süleymaniye Küt, Yeni Cami, nr. 796, vr. 148a)

3. Hâce Nasîrüddîn-i Tûsî'nin (ö. 672/1274) *er-Risâletül-Mu'iniyye* ve *Şerh-i Mu'iniyye*¹⁸⁷ eserlerini ihtiva eden nüshası. (Taşkent, Ebu Reyhan Birûnî adlı Şarkşinaslık Enstitüsü Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 8990)¹⁸⁸⁾¹⁸⁹

4. Ebû Abdillâh Sedîdüddîn Muhammed b. Muhammed b. Alî el-Kâşgarî'nin (ö. 705/1305) *Şerh-i Sî Fasl*¹⁹⁰ nüshası (Kâşân, Âyetullah Razavî küt, nr. 39)¹⁹¹.

5. İzzüddin Mahmud b. Alî el-Kâşânî en-Netenzî'nin (ö. 735/1334) İbnü'l-Fâriz'in *Nazmü'd-dürer* Kasîdesine yazdığı *Keşfü'l-vücûhi'l-gur li-ma'âni Nazmü'd-dürer* adlı şerhin nüshası. (Dânişgâh-ı Tahran küt, nr. 271)¹⁹²

6. Ebû'r-Reyhân-i Bîrûnî'nin (ö. 453/1061?) *el-Kânûnü'l-Mes'ûdi* adlı eserin nüshası. (Staatsbibliothek zu Berlin, nr. Ms. or. quart. 1613)¹⁹³

Fahreddîn-i Müstevfî'nin bin ciltlik kütüphanesinden tanıdığımız bu beş nüshaya bakınca, O'nun haşşieylede yaptığı tashihlerden konuya ne kadar hâkim ve vâkif biri, nüshaların zahriyelerinde sülûs hattıyla yazdığı temellük kayıtlarından, keza istinsâh ettiği mûsikî risâlelerinden de hat sanatında mâhir ve ön sıralarda olduğu anlaşılabilir. Ayrıca zikir edilmesi gereken husus şu ki Fahreddîn-i Müstevfî'nin kütüphanesi ve kitaplarından söz eden kaynaklar, O'nun kurduğu kütüphane ve kütüphanesindeki kitapları da kendisi tashih ve mukabele ettiğinden söz ederler, istinsâh ve telifatından hiç söz edilmemiştir, hâlbuki Fahreddîn-i Müstevfî'nin is-

¹⁸⁷ Hâce Nasîrüddîn-i Tûsî bu eserini hey'et ilminde Kuhistân bölgesinin İsmâilî hâkimi Ebû'l-Şems Muînüddin b. Nâsirüddin Muhteşem adına 632/1234 yılındade kaleme almış ve yine hâkimin isteği üzere şerh etmiştir.

¹⁸⁸ Bu nüshanın ilk risâlesi (2b – 18b), Bedreddin-i Rûmî tarafından 811/1408'de Herât'ta ve iknci risâlesi (22b – 35b) ise başka bir müstensih tarafından aynı yıllarda istinsah edilmiştir. Fahreddîn-i Müstevfî de bu eserle tashih ve 8 Zilhicce 821/6 Ocak 1419 ve Ramazan 825/Ağustos 1422'de müellif nüshaları ile mukabele etmiştir.

¹⁸⁹ Bu nüshanın son sayfasını bize ulaştırdığı içi sayın Nikfahm beyden teşekkür ederiz.

¹⁹⁰ Hâce Nasîrüddîn-i Tûsî'nin (ö. 672/1274) nücum ve hey'et ilmi ile ilgili yazdığı *Muhtasar fi 'ilmi't-tencim ve ma'rifeti't-takvim* (Risâle-i Sî Fasl) isimli eserine bir şerhtir.

¹⁹¹ Bu nüsha Hüseyin b. Hasan tarafından 5 Şevval 704/1 Mayıs 1305'te istinsah edilmiştir. Fahreddîn-i Müstevfî de nüshanın derkenarlarında tashih kayıtlarını düşürmüştür.

¹⁹² Bu nüsha Abdülkadir b. Ömer b. Muhammed tarafından 715/1315 istinsah edilmiştir. Nüsha müellif hayattayken istinsah edildiği ve ayrıca Fahreddîn-i Müstevfî tarafından 2 Zilkade 835/1 Temmuz 1432 yılında mukabele ve tashih edildiği açısından eserin muteber nüshası sayılabilir. Bu nüsha sayın Dr. Cevad Beşeri bizlere ulaştırdığından dolayı kendisine şükranlarımızı sunarız.

¹⁹³ Bu nüsha Ebû'l-fath Nasr b. Muhammed b. Hibbetullah tarafından 29 Rebiülevvel 562/23 Ocak 1167 yılında istinsah edilmiştir.

tinsâh ettiği nüsha iki mûsikî risâlesidir ve bu husus da bu çalışma için çok önem taşımaktadır.

Fahreddîn-i Müstevfî'nin mukattaât, kasâid ve seçilmiş gazeliyyâtтан ibâret müretteb bir *Dûvân*'ı olduğu zikre edilmiştir. ancak bu eserinden her hangi bir nüshası günümüze ulaşmamıştır¹⁹⁴, fakat *Kaside der medh-i Ehl-i Beyt*¹⁹⁵ başta olmak üzere bazı şiiirleri tezkire ve mecmua-yı eşâr mahiyetinde eserlerde bulunmaktadır¹⁹⁶. Bu şiiirler değerlendirince şiiir ve edebiyat konusunda büyük şâirler tabakasından yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu konuda üstünlüğünü gösteren başka delil ise büyük şâir Emîr Şâhî-i Sebzevârî (ö. 857/1453) Esterâbâd'dayken iki gazel matla'î söylemiş, ancak vefatı tamamlamasına fırsat vermemiş, son nefeslerinde bu iki matla'î Fahreddîn-i Müstevfî'nin tamamlamasını vasiyet etmiştir¹⁹⁷. Bu eseri dışında, nûcum ile ilgili bir eser kaleme aldığı ve tamamlanmasına fırsat bulmadığı bilgisi, Kâşifî tarafından *Lübâbü'l-ihtiyârât*'ında nakl edilmiştir. Kâşifî'nin aktardığı bilgilere göre, Şahrüh Sultan İrâk seferine çıkmadan önce sefer İhtiyârâtını¹⁹⁸ talep etmiş, bunun için Herat'tan Sebzevâr'a Fahreddîn-i Müstevfî'yi getirmek için bir heyet göndermiş, bu esnada Şehzade Abdülletif de büyük müneccimlere bir ihtiyârât hazırlatmış, 7 Rebiülevvel 850 (11 Haziran 1446) tarihinde düzenlenen mecliste bu ihtiyârât Müstevfî'yi gösterilmiş ve o da onda çok hata görmüş ve yetmiş bir meselede eleştirmiş. Şahrû'un isteği üzere Müstevfî bu hataları ayrıntılı bir şekilde şerh ve açıklamış ve heyete teslim etmiş. Uluğbey zamanında Cemadiyülevvel 852/ Temmuz 1448 tarihinde bir mecliste, Uluğbey bu olayı hatırlatarak Müstevfî'den bu hususla ilgili konuşmasını istert. Müstevfî'de hatırında olanlar dile getirir. Sonuçta Uluğbey bu konuda çok kap-

¹⁹⁴ *Tezkiretü's-şuarâ-i Semerkândî*, s. 444.

¹⁹⁵ *Tezkiretü's-şuarâ-i Semerkândî*, s. 444-449; *Câmiu'l-menâkıb*, *Mecmua-yı Kasâid der medh-i Ehl-i Beyt*, Meclis Küt. nr. 5679; ve *Mecmua-yı Eşâr*, Meclis Küt. nr. 8948, vr. 366b - 367a.

¹⁹⁶ *Vellhân-ı Şîrâzî Sefinetül-le'âlî* eserinde beşinci şair olarak Evhadî'nin şiiirlerinden örnekler getirmiştir. İnan Meclis Küt. nr. 8977; *Tezkire-i 'Alâî*, Dânişgâh-ı Tahran Küt. nr. 3036; *Tezkire-i Mir İlahî*, c.1, dördüncü bölüm, s. 28; Kâtibül-mülk Seyyid Bayezid-i Devrî: *Mecmau's-şuarâ*, Dânişgâh-ı Tahran Küt. nr. 2448, vr. 13a.

¹⁹⁷ *Letâifnâme* (Terüime-i Mecâlisün-nefâis), s. 24; *Arafâtü'l-aşîkîn*, c. 4, s. 2084; *Matlau's-saideyn*, c. 3, s. 20.

¹⁹⁸ İlm-i ahkâm-ı nûcumun da denilen İhtiyârât, matematiksel ilimlerden astronomiyle farkı, yıldızların konum ve hareketlerinin bir işaret sistemi oluşturduğuna ve bu sistem sayesinde gelecek, şimdiki durum ve geçmişe dair bilgi elde etme ilmidir. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 22, s. 124-126

samlı bir eser yazmasını ister. Müstevfî'de bu işe başlar ama meşguliyetten dolayı yazma süreci çok uzar, sonuçta da vefatından dolayı eseri eksik kalır. Kâşifî'de bu eksik olan eseri ibârelerine sadık kalarak 1 Rebiülevvel 870/22 Ekim 1465 tarihinde tamamlar ve Sultan Ebû Said'e sunar¹⁹⁹.

Daha önce *Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân*'nın müellifinin vasıflarından bahs ederek, eserin müellifini Fahreddîn-i Müstevfî olarak tahminde bulunmuştuk.

Fahreddîn-i Müstevfî görüldüğü gibi, hem mevki ve makbuliyet sahibi, hem büyük bir şair, ve hem de mûsikî ilmî ile bağlantısı olan bir kimliğe sahiptir. Ayrıca kendisini görüp kütüphanesini ziyaret eden Devletşâh, *Tezkire*'sinde Fahreddîn-i Müstevfî'nin kütüphanesinde bulunan kitapların tamamının sayfe kenarlarında notlar, tashihler ve mukabel kayıtlarını yazdığını söyleyerek telif edip etmediği veya istinsâh edip etmediği kitaplardan asla söz etmez. Bu bilgi *Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân*'ın müellifini tesbit etmek açısından çok önem arz eder. Zira yukarıda geçtiği gibi Fahreddîn-i Müstevfî nücum ilminde Uluğbey'in isteği üzere Temmuz 1448'de çok kapsamlı bir kitap yazmaya başlamış ve hayatının sonuna kadar telifi devam etmiş. Devletşâh'ın Müstevfî'ye yakınlığı ve evine git geli göz önüne alınırsa, bu önemli kitabından ve mühtemelen diğer teliflerinden söz etmemesi, Fahreddîn-i Müstevfî'nin kendi teliflerine pek tevazulu bir şekilde davrandığını düşündürürü, nitekim şiir konusunda zamanın yegânelerinden olduğuna rağmen Dîvân'ından hala bir nüshası elimize ulaşmamıştır.

Fahreddîn-i Müstevfî'nin hayatıyla ilgili en erken bilimiz, daha önce zikredildiği gibi Eminüddin Muhammed Nazlâbâcdî-i Müstevfî'nin 808/1405 yılında himayesinde telif ettiği *Mesnevî-yi Cemâl u Celâl* manzumesidir. Bu eserde Fahreddîn-i Müstevfî mûsikî istilahlarını içeren makam sahibi birisi olarak medh edilmiştir, ayrıca Fahreddîn-i Müstevfî güçlü ve köklü bir aileden geldiğini de biliyoruz. Dolayısıyla bin ciltlik bir kütüphaneye sahip Fahreddîn-i Müstevfî, bu mevki ve makamla *el-Edvâr* ve *Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân*'ın istinsâhını müstensihlere verebilirken kendisi bizzât istinsâh etmesine ne ihtiyac duymuş?

¹⁹⁹ *Lübübü'l-ihityârât fî ta'yîni'l-evkât*, Esad Efendi Küt, nr. 1969, vr. 3a-5a.

Bu sorunun cevabı belki *Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân*'da geçen eleştiri ile bir alakası vardır. Açıklandığı üzere müellif eserinde Merâgî'ye yönelik bir eleştiride bulunmuş, bu eleştiri de mûsikî ilmî değil şiir konusunda bir eleştiri olduğu söylendi. Tüm kaynaklarda da Merâgî hep övülen bir şahsiyet olduğu, ve sadece kendi eserlerinde bazılarının itirâzda bulduklarının bilgisi geçtiği zikredildi. Araştırdığımız belgeler ve kaynaklarda Merâgî ile şiir konusunda çok şiddetle karşı karşıya gelen başka bir kişi ile de rastlandık, bu şahıs de Fahreddîn-i Müstevfî'nin en yakın dostlarından Şeyh Âzerî'dir (784-866/1382-1462).

Büyük şair, hakim ve sûfî, Âzer ayında doğduğu için Âzerî mahlesini kullanan²⁰⁰ Nûreddîn (Fahreddîn) Ali Hamza b. Ali Malik b. Hasan-i İsferyâ'îni, Fahreddîn-i Müstevfî gibi İsferyâ'înde (784/1382) köklü ve ayân bir ailede doğmuş büyümüş. Aile bağlarından dolayı Tîmurî devletinde gençlik yaşlarından itibâren yer almış dayısının görevinden dolayı Tebriz'deyken 800/1397 senesinde Şahrüh Mirzâ emri üzere Şehzâde Uluğbey ile hemsohbet ve mulâzım olarak görevlendirildi²⁰¹. Bir kaç sene sonra memleketini özlediği için Uluğbey'den ayrılarak İsferyâ'îne döndü. Şiir ve şairlik coşkusuyla sekiz sene gece gündüz şiir sanatı üzerinde çalışarak dîvânlar ve edebî eserleri inceledi ve Şîrâz, Meşhed, Esterâbâd ve herât'a giderek dönemin büyük şairlerinden nükteler öğrendi. Gayreti neticesinde büyük bir şöret kazanarak, Şahrüh'un kendisine Meliküş-şü'arâ ünvanını vermek üzere Herât'a davet etti.

Âzerî, Şahrüh'un düzenlediği mecliste hazır olarak medhiye bir kaside sunar. Mecliste bulunan her kesin takdirini kazanarak devletin Meliküş-şü'arâ lakabına layık görülür. Ancak mecliste bulunan "adimül-misâl Hâce Abdülkadir-i 'Üdî" (Abdulkâdir-i Merâgî) şiir konusunda yetersiz olduğu kanaatıyla karşı çıkarak aralarında tartışma meydana gelir²⁰². Bu olaydan sonra Şeyh Âzerî meclisi terk

²⁰⁰ *Tezkiretü'ş-şü'arâ-i Semerkândî*, s. 399; *Arafâtül-aşîkîn*, c. 1, s. 451; *Âteşkede-i Âzer*, s. 444; *Haft İklim*, c. 2, s. 296; *Mecâlisün-nefâis*, s. 10; *Tarih-i Firîşte*, c. 1, s. 326;

²⁰¹ Şeyh Âzerî, bu tarihte dört yaşında olan Şehzâde Uluğbey'in (796-853/ 1394-1449) ilk hocası sayılabilir. Zira Şeyh Âzerî'nin kayd ettiği bilgilere göre ezber olan 5-6 bin beyit ile siyer, kısas ve hikâyelerini eğlenceli bir şekilde Uluğbey'e öğretiyordu.

²⁰² *Miftâhu'l-esrâr*, Nuruosmaniye Küt.nr. 2597, vr. 6b; *Arafâtül-aşîkîn*, c. 1, s. 450; *Dîvân-ı Âzerî*, s. 36; *Sefîne-tü'ş-şü'arâ*, Süleyman fehim, s. 196-197; *Tezkiretü'ş-şü'arâ-i Semerkândî*, s. 319.

ederek İsferyân'e dönüp inzivaya kapanır. Bir süre sonra Şeyh Muhîyüddin Gazzâlî'ye (ö. 830/) intisab ederek kendisinin mülazimetinde seyr ü süluka adım atar ve tüm dünya ve dünyevî işlerden uzaklaşır. Hac dönüşünde şeyhi Muhîyüddin Gazzâlî'nin Halep'te vefatından sonra Şâh Nîmetullah-i Veli'ye (ö. 834/1431) intisab eder. Sonunda Ahmed Şâh-ı Bahmenî daveti üzere Hindistan'a gider²⁰³. Sonuçta İsferyân'e döner ve hayatının sonuna kadar kurduğu hankahta irşad ve ibadetle iştigal eder²⁰⁴.

Şeyh Âzerî, mûsikî ilmine de vakıf bir zât olduğu eserlerinden anlaşılmaktadır. Dîvân'ında "bâng, berbet, perde, çeng, def, sâz, ud, kânûn, kemânçe, nağme" gibi çok mûsikî istilahlarını kullanmıştır²⁰⁵. *Miftâhu'l-esrâr* ve *Cevâhiru'l-esrâr* eserlerinde de mûsikî ilmine yer vermiştir²⁰⁶. Öyleki Zahîrüddin-i Fâryâbî'nin bir beytinde geçen Hârken makamı için "tüm edvâr ve mûsikî eserleri okudum ve bu makam ile rastlanmadım" tarzında ifade etmiştir.

Kitâb-ı Fârsî fi fenni'l-elhân'nin müellifini tesbit etmek adına zikr edilen bilgilere dayanarak kesin olmamakla beraber ortaya koyacağımız fikri bu şekilde açıklanabilir:

Şâhruh Sultan'ın Melikü'ş-şü'arâ ünvanını verme amacıyla Âzerî'yi Herât'a davet eder. Şeyh Âzerî de şairler, âlimler ve saray mensublarından oluşan mecliste söylediği kaside, tüm mecliste bulunanların takdirini kazanır. Buna rağmen mecliste bulunan Abdülkadir-i Merâgî, Âzerî'yi karşı çıkar. Âzerî de Şâhruh'un da Merâgî'ye uyumasını ve düşkün olduğunu düşündüren bu muhlefetten dolayı meclisi terk eder ve inzivaya kapanır. Bu mecliste büyük bir ihtimal ile Fahreddîn-i Müstevfî de iştirâk ve şahitlik yapmıştır. Dolayısıyla makam ve mevkie sahibi olduğuna rağmen, Urmevî'nin *el-Edvâr* kitabının istinsâhını başkasına yaptırmaksızın kendisi yapar, Merâgî'nin *Câmiu'l-elhân*'ını da okuyarak notlar alır ve şiir konusunda da ismini zikr etmeden Merâgî'ye yönelik bir eleştiride bulunarak *Kitâb-ı Fârsî fi fenni'l-elhân*'ini telif eder.

²⁰³ *Tarih firîşte*, s. 320.

²⁰⁴ *Tezkiretü'ş-şü'arâ-i Semerkândî*, s. 45.

²⁰⁵ *Dîvân-ı Âzerî*, s. 51, 52, 86, 100, 120, 141, 196, 203, 205, 218, 223, 228, 285.

²⁰⁶ *Miftâhu'l-esrâr*, Nuruosmaniye küt, nr. 2597, vr. 186a; *Cevâhiru'l-esrâr*, İran Meclis küt, nr. , vr. 158a.

Daha önce *Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân*'in (m) nüshasında, müellifi tereddütle Allâme Şîrâzî'nindir diye söylendiği kayd edilmiştir. Allâme Şîrâzî, *Dürretü't-tâc* 'in müellifi olan Kutbuddin-i Şîrâzî'nin (ö. 710/1311) lakabıdır. Ancak *Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân*'in Allâme Şîrâzî ile bir alakası olmadığını açıklandı. Fahreddîn-i Müstevfî bazı kaynaklarda Sebzevârî veyâ Beyhakî nisbetlerinde zikr edilmeden Şîrâzî olarak tanımlanmıştır²⁰⁷. Bu da *Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân*'in müellifi Fahreddîn-i Müstevfî olduğunun ihtimalını güçlendirmektedir.

Söz konusu, eserin müellifi, ismi ve telif tarihi kayd edimemesini hatırlatmakla beraber, sunulan bilgilerin sonuca yönelik, özet olarak şu şekilde sıralanabilir:

1. *Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân*'dan iki nüsha tesbit edilmiştir, Fahreddîn-i Müstevfî tarafından istinsâh edilen nüsha, eseas alınarak, zahriyesinde bulunan kayıt, eserin ismi olarak tercih edilmiştir.

2. Fahreddîn-i Müstevfî'nin 821/1418 yılında istinsâh ettiği bilgisinden, eserin müellifi ve telif tarihi bu yıl ve ya bu yıldan önce olduğu anlaşıldı.

3. Eserin müellifi, ismini açıklamadan bir mecliste dönemin meşhur mûsikî-şînâslarından birisini gördüğünü ve arûz konusunda kusurları olup eleştirdiği bilgisinden, bu meşhur mûsikîşînâs Abdulkâdir-i Merâgî olduğu tesbit edildi. Dolayısıyla *Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân*'in müellifi Abdulkâdir-i Merâgî ile aynı çağda yaşadığı bilindi.

4. *Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân* müellifi, bazı ibârelerini *Câmiu'l-elhân*'dan nakl ettiği tesbit edildi. Bu bilgiden *Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân*'in müellifi *Câmiu'l-elhân*'ı okuduğu, dolayısıyla eserini *Câmiu'l-elhân*'dan sonra telif ettiği açıklandı. Daha önce *Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân*'in telif tarihi 821/1418 yılı veya öncesi olduğu denildi, *Câmiu'l-elhân*'da 816/1413'te telif edildiğine göre *Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân*'in telif tarihi 816-821 (1413-1418) yılları arasında olduğu tesbitlendi.

5. *Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân*'in müellifi mûsikî risâlesinin yazarı olduğundan, Merâgî'yi bir mecliste icrâsını gördüğünden ve şiir konusunda eleştirdiğinden

²⁰⁷ *Gene-i Sohan* (Tezkiretü'ş-şuarâ): İrân Meclis Küt, nr. 8669, b. 18b; Vecihüddin Eşref, *Bahr-i Zahrâ*, c. 3, s. 205-206.

hareketle, matematik ilimlerde mâhir, şöhret ve makbuliyete sahibi, şair birisi ve Merâgî ile bir olumsuz karşılaşmada bulunduğu anlaşıldı.

6. Merâgî'ye yönelik mûsikî mahiyetinde eleştiriler kendi eserleri dışında, kaynakların araştırıldığı neticesinde herhangi başka bir örnekle rastlanmadığı söylendi.

7. *Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân*'da olan Merâgî'ye eleştiri şiir ilmi üzerinde olup başka bir örnek daha tesbit edildiği açıklandı. bu husu da *Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân*'ın müstensihisi olan Fahreddîn-i Müstevfî'nin en yakın dostlarından Şeyh Âzerî'ye (784-866/1382-1462) aittir. Şahrüh meclisinde kendisine melikü'ş-şu'ara lakabını verilmesi üzerine söylediği kasidenin meclistikelerin tahsinini kazanmasına rağmen Abdulkâdir-i Merâgî şiir konusunda zayıf gördüğü, karşı çıktığı ve Şeyh Âzerî'nin üzülererek meclisi terk ettiği açıklandı. bu mecliste de *Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân*'ın müellifi bulunduğu tahmin edildi.

8. *Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân*'ın müellifinin vasıfları daha önce edip ve şair, mûsikî ve matematik ilimlerinde mâhir, halk arasında şöhret ve makbuliyete sahib birisi ve Merâgî ile de buluştuğu ve aralarında olumsuz bir karşılaşma gerçekleştiği açıklandı. bunun doğrultusunda kaynaklardan bu dönemde yaşayan mûsikîşînâslar tesbit edildi, *Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân*'ın müellifinin taşıdığı vasıflar bu mezkur mûsikîşînâslarda tesbit edilmedi açıklandı.

9. *Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân* nüshasının müstensihisi Fahreddîn-i Müstevfî hakkında araştırmalar yapıldı ve dönemin büyük şahsiyetlerinden olduğu açıklandı. *Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân*'ın müellifi için zikr edilen vasıflar, müstensihisi olan Fahreddîn-i Müstevfî'de bulunduğu tesbit edildi.

10. Fahreddîn-i Müstevfî, Şahrû'un düzenlediği Melikü'ş-şu'arâlık meclisinde bulunduğu ve Şeyh Âzerî'nin okuduğu kasidesine ve Merâgî ile gerçekleşen olaya şahitlik yaptığı tahmin edildi.

11. Fahreddîn-i Müstevfî mevki ve makama sahibi ve ayân aileye mansub olduğundan dolayı zengin olup Urmevî'nin *el-Edvâr*'ını müstensihlere yaptırabiliyor olduğuna rağmen kendisi istinsâh ettiği nedeni ile, bir nevi Merâgî'ye de cevap verme mahiyetinde *Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân*'ı kaleme aldığı tahmin edildi.

12. Fahreddîn-i Müstevfî büyük ilmi makama rağmen, eserlerini pek açığa çıkartmadığı anlaşıldı. Şahru'un isteği üzere Abdullatif'in ilmi heyete yazdırdığı İhtiyarat'a yazdığı elştirili şerhi, Uluğbey'in isteği üzere kaleme aldığı eserinde evine git gel yapan Devletşah haber vermemiştir. Devletşah *Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân*'i da bu eserler gibi görmediği söylenebilir.

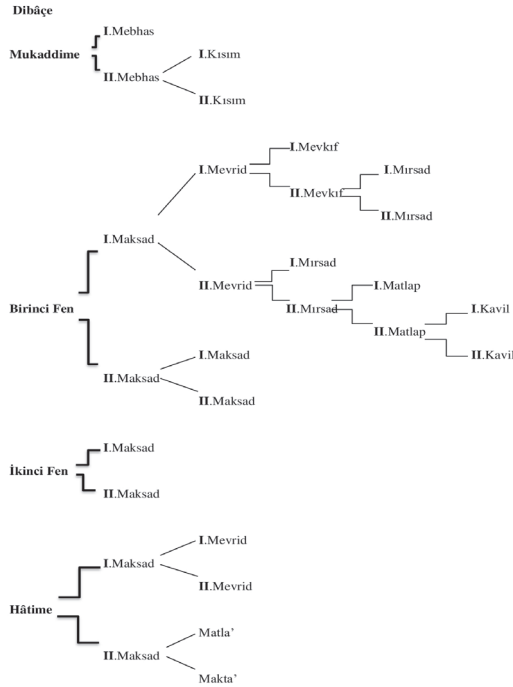
13. son olarak bazı kaynaklarda Fahreddîn-i Müstevfî, Şîrâzî olarak tanımlanmıştır. *Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân*'ın ikinci nüshasında eserin müellifi Allame Şîrâzî şeklinde kayıd edilmiştir. bu Allame Şirazi meşhur Kutbuddin-i Şirazi olmadığı açıklandı. bu Şirazi intisabı *Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân*'ın müellif Fahreddîn-i Müstevfî olduğu ihtimalini güçlendirir.

II. BÖLÜM

RİSÂLE FÎ FENNİ'L-ELHÂN'IN İÇERİĞİ

Eserin içeriği ve değerlendirmesine giriş yapmadan önce eserin bölümlendirme şekli açıklanması gerek:

II. 1. DİBÂCE

Müellif, eserini hüsn-i iftitâh sureti ile berâat-ı istihlâl²⁰⁸ ve isti'âre gibi edebî sanatları kullanarak, âyetler ve hadis-i şerifler ile de zenginleştirerek, Allah ve Resûlunu hamd ve medhlerini içeren kısa bir dîbâce ile başlamıştır. 15. Yüz yılda telif edilmiş mûsikî risâleleri incelendiğinde²⁰⁹, bu eserin dîbâcesi daha uzun ve edebi yönden daha güçlü olduğu söylenebilir. Dîbâceden sonra, eserin şâkilesini sağlayan ana bölümlerini bir Muhkaddime, iki Fenn ve bir Hâtîme'de olmak üzere beyân etmiştir.

II. 2. MUKADDİME

Klasik Mûsikî risâlelerin geleneği olarak, mûsikî ilmi ve konusunun açıklanmasıyla başladığı gibi bu eserin Mukaddimesi de konuya giriş yapmadan önce bilinmesi gereken temeller ile başlanır.

II. 2. 1. Mûsikînin tarifi, hudûdu ve konusu

Mebhas isminde iki bölümde işlenen Mukaddiemenin Birinci Mebhas'ında, mûsikînin hudûdu ve konusu ele alınmıştır. Mûsikî kelimesinin tarifi hususunda bazı eserler ilmî bakışla bu kelimenin kökünden ve mâhiyetinden söz eder Yunan dilinden alındığını beyan etmişler. Muhammed Emin b. Mirza Zaman-ı Buhârî gibiler de mûsikî kelimesini Yunanca olup küre manasında "Mû", ve hava manasında "Siki" kelimeleinin terkiibinden türetildiğini, dolayısıyla da bu ilmin kaynağı feleklerin deverân ve seyerân neticesinden olduğunu yazmışlar²¹⁰. Çalışma konusu olan eser, bu geyri ilmî görüşlerden ari olarak muntazamiye çerçevesinde kaleme alınmış.

²⁰⁸ Hacımüftüoğlu, "Berâat-ı İstihlâl" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1995, c.5, s. 470.

²⁰⁹

²¹⁰ Buna benzer görüşler de var, örneğin Mahmud b. Abdülaziz b. Abûlkâdir-i Merâğî, Mûsikînin için "musî" yunancada nağme ve "ki" de vezinli manasında olduğunu dolayısıyla mûsikî vezinli nağmeler manasında olduğunu zikr eder. (*Mekâsîdül-edvâr*, Süleymaniye Küt, Nuruosmaniye, nr. 3649, vr. 8a; ayrıca bk. Hasan Kâşânî, *Kenzü't-tuhaf*, s. s.198.

Mûsikî ilmi, nağmelerin keyfiyeti ve zamanlarını tanıtan bir ilim olarak tarif edilmiştir, bu keyfiyeti bilmek de nağmeler, zamanlarını ve uyumluluğunu bilme-ye tâbi tutulmuştur.

Abdülkâdir-i Merâgî, mûsikî'nin konusunu nağmeler şeklinde açıklamışlardır²¹¹. Müellif bu görüşe karşı olduğu ve Merâgî'ye elîştiri yaptığı ve bu konuda²¹², İbn-i Sina'ya tâbi olduğu anlaşılmaktadır. zîrâ İbn-i Sina'da eserinde mûsikîyi bu şekilde tarif etmiştir:

“Mûsikî besteleme keyfiyetinin bilinmesi için, birbirleriyle uyuşma-uyuşmamam açısından seslerin ve seslerle içiçe olan zaman birimlerinin hallerinden bahsedene rîyâzî bir ilimdir”²¹³

Mûsikînin hudûdu ve kapsadığı alan konusunda, erbâb-ı fen tarafından iki bakış izlenmektedir. bir bakışta mûsikînin künhüne bakarak ona taalluk eden hususlar göz önüne alınmıştır, diğer bakışta ise fikhî açısından şeriata uygun olup olmadığı tartışılmıştır. Bu eser de birinci bakış çerçevesinde olarak mûsikînin künhü ve kapsadığı konular ve ilimler değerlendirmiştir.

II. 2.2. Nağme tarifi

Müellif, bu çerçevede temellerin ilk bilinmesi gerekeni nağme sayarak tîzlik ve ya pestlik ile beraber hissedecek kadar zamanı olan bir sese şekline tarif etmiştir. Nağmenin tarifi ile ilgili mûsikî nazerîyâtçıların farklı görüşleri izlenmektedir. Bu görüşler iki grupta sınıflandırılabilir. Birinci kesim Fârâbî²¹⁴, İbn-i Sînâ, Kutbud-dîn-i Şîrâzî²¹⁵ ve İmâdüddîn Yahya Kâşî²¹⁶ (746/1345'te hayatta) gibi, nağmenin

²¹¹ Abdülkâdir-i Merâgî, *Câmi'ül-elhân*, 1388, s. 11.

²¹² Alişâh-i Evbehî'de isim vermeden bu görüşü elîştirerek, mûsikînin konusu sırf nağme olunca, mûsikînin temellerinden olan zamanlar terk edilmiş olacağını zikr eder. Alişâh-i Evbehî, *Mukaddimetül-usûl*, s. 62; Fethullah-i Şîrvânî'de mûsikînin konusunu lahinler olarak açıklamasıyla nağme ve ikâ'yi konuya dahil etmiştir. (*el-Mecelle fî'l-mûsikî*, s. 666)

²¹³ İbn-i Sînâ, *Cevâmîu ilmi'l-mûsikâ*, s. 9; Ahmet Hakkı Turabi, “İbn Sina'nın Kitâbü'ş-Şifâsında Mûsikî (doktora tezi, 2002), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 33.

²¹⁴ Fârâbî, nağme için “ortaya çıktığı cisimde his edebilecek zamanı olan bir sestir” şeklinde tarif etmiştir. (*Tercüme Mûsikî-i Kebir*, 1375, s. 105)

²¹⁵ Kutbud-dîn-i Şîrâzî, *Dürretü'r-tâc*, c. 1, s. 35.

²¹⁶ İmâdüddîn Yahya Kâşî, eserinde hatta uyumluluk ve uyumsuzluk kayıtların kaldırılmasını açıkça yazmıştır. *Şerh-i Edvâr*, Berlin Küt. Ms. or. oct. 2854, vr. 3a.

ilk başta his edebilecek zamanı olan bir ses olduğunu farz ederek bu sesin tek başına değil diğer sesler ile kıyasen pestlik, tizlik ve uyumlu olup olmadığı bilinir. Dolayısıyla bu görüş sahibler nağmenin tariflerinde uyumluluk ve uyumsuzluk şartlarını dahil etmemişler. İkincisi grupsa Safiyüddin el-Urmevî ve O'nun izinden gidenler grubudur. Bu kesimin görüşünde uyumluluk ve uyumsuzluk bizzât nağmede mevcuttur. Yani nağme ile sesi birbirinden ayrı ve farklı tutmuşlar.²¹⁷ Bir ses ancak zikr edilen hususlara ve özelliklere yani uyumluluk ve zamana sahip olduktan sonra bir nağme sayılır²¹⁸.

Nağme, uyumlu ve zamanlı bir ses olduğu için mûsikînin konusunu iki kısma ayrılmış uyumluluğu ile alakalı olan kısma **Fenn-i Elhân** veya **Telif**, nağmelerin zamanı ile ilgili olan kısma da **Fenn-i İkâ** denilmiştir²¹⁹.

Mûsikînin konusu ve mevzusu hakkında bazı farklı görüşler var. Allâme Kutbuddîn-i Şîrâzî (ö. 710/1311) mûsikînin konusunu “elhân ve ona taalluk eden” şeklinde²²⁰ ve Abdülkâdir-i Merâgî de mûsikînin konusunu nağme olarak zikr etmiştir²²¹. Merâgî isim vermeden “bazı hükemâlardan” ifâdesi ile Allame Kutbuddin-i Şîrâzî'nin sözüne değinmiştir. Eserin Müellifi, bu konuda Abdülkâdir-i Merâgî ile hemfikir olarak nağmelerin uyumluluğu ve vezinli olma şartlarını da bu tarife ilâve etmiştir.

Nisbetler ve Oranlar

Bu bölümde iki “Kısım” adı altında mûsikînin geometri ve diğer ilimler ile olan bağlantılarından söz edilmiştir²²².

²¹⁷ Burada değinmesi gereken önemli husus, bazı istihlamlar Türkçe'ye tercüme edilmesinin yanlış olduğudur. Örnek olarak çağımızda bazı araştırmacılar tarafında “nağme” için “ses” kelimesi tercüme edilmiştir, halbuki bu iki kelime farklı manalar taşımaktadır.

²¹⁸ Abdülkâdir-i Merâgî, *Şerh-i Edvâr*, s. 9, ve *Câmi'ul-elhân*, 1366, s. 15; ayrıca b.k. Safiyüddin el-Urmevî, *el-Edvâr fî'l-mûsika*, s. 7; Fethullah-i Şîrvânî, *el-Mecelle fî'l-mûsikî*, s. 676.

²¹⁹ Bu bölümler için b.k. İbn-i Zeyle İsfahânî, *el-Kâfî fî'l-mûsikâ*, İran Milli Küt. nr. 1862, vr. 1b; Fethullah-i Şîrvânî, *el-Mecelle fî'l-mûsikî*, s. 666.

²²⁰ Kutbuddîn-i Şîrâzî, *Dürrüt-tâc*, c. 1, s.51.

²²¹ Abdülkâdir-i Merâgî, *Mekâsidi'l-elhân*, s.11; ve *Câmi'ul-elhân*, 1388, s. 11.

²²² Fethullah-i Şîrvânî, mûsikî ilminin riyâzî (matematik), Hendese (geometrik), hey'et, aded ve telif ilimleri ile olan ilişkisinden söz etmiştir. *el-Mecelle fî'l-mûsikî*, s. 666.

Mûsikî ilminde nisbet ve oranların önemli ve bu ilmin temellerinden sayılması na dâir erbâb-ı mûsikî tarafından vurgular yapılmıştır. Allame Celâlüddîn Muhammed b. Es'ad Devvânî Şîrâzî'nin (ö. 908/1502) *Ahlâk-ı Celâlî* adıyla da meşhur olan *Levâmi'ul-işrâk fî mekârimi'l-ahlâk* eserinde, adalet kavramı, önemi, sağlanma ve korunmasından söz ederek şöyle yazmıştır:

“Vahdet'e yönelik Adalet çizergesi, nisbetlerin muhafaza etme şartıyla sağlanır”

Allame Devvânî, Adaletin korunması ve yürütmesi sadece nisbet çizergesinde gerçekleşebilir diyerek devamında görüşünü şu şekilde açıklamıştır:

“... ve mûsikî ilmî, nisbetler üzerinde inşa edildiğine göre, mûsikî adalet sembolüdür”.

Mûsikî ilminde nisbetlerin ne kadar önemli olduğu erbâb u eshâb-ı fenne saklı değildir. zîrâ nağmelerin uyumlu ve uyumsuzluğu, keza ikâ'ların vezinli olup olmadığı bu nisbetler ile sağlanır korunur. Bundan dolayı Müellif de eserinde “mûsikî, nisbetler üzerine bina edilmiştir” diye yazmıştır.

lahinlerdeki nağmelerin veya ikâ'daki zamanların bir başlangıç ve bitiş noktası olur, bu her iki noktanın da bir mikdâr olur, dolayısıyla bu iki mikdâr ve adedin birbirine nisbet ölçülür değerlendirilir. Bu iki adedin birbirine olan nisbetler konusuna gelince, bu iki adedin birbirinden farklı olmaları gerek, zîrâ eşit olunca ortada bir nisbet meydana gelmez. Dolayısıyla adetlerin farklı olmaları şarttır. Bu durumda iki adedin ya küçük olan aded, büyük olan adede göre nisbet edilir, yada tersi olarak büyük aded, küçük adede göre. Mûsikî ilminde, konuyu daha rahat anlatabilmek için mûsikî müellifleri tarafından büyük adedin, küçük adede göre nisbet edilmesi tercih edilmiştir. bu şekilde büyük olan adedi küçük adede göre nisbet tutunca, nisbetlerin türleri bu şekilde olur:

1. misli ve bir cüzü (3/2); 2. misli ve cüzleri (5/3); 3. iki katı²²³(2/1); 4. iki katı ve cüzü (5/2); 5. iki katı ve cüzleri (8/3); 6. Emsâlî (9/3); 7. emâslî ve cüzü (10/3); 8. emsâlî ve cüzleri (11/3); 9. dört katı (8/2); 10. dört katı ve cüzü (13/3); 11. dört katı ve cüzleri (14/3).

²²³ Eserde “dîf” (ضعف) yazılmıştır.

Diğer ilimler ile alakalı olan İkinci Mebhas'ın İkinci Kısm'ında nağmelerin kaynağı insan gırtlığı ve sun'î olarak gösterilmiştir. Sun'î olan nağme kaynağı aletlerdir. Bu aletler de üflemeli ve telli olmak üzere iki türde sınıflandırılmıştır.

Müellif sâzların sınıflandırma konusunda Kutbüddîn-i Şîrâzî²²⁴ (ö. 710/1311) ve Şemsüddîn Muhammed-i Âmülî'nin²²⁵ (ö. 753/1352?) sınıflandırmalarının izinde hareket etmiştir. Sâzlar ve sınıflandırmaları konusunda Abdülkâdir-i Merâğî'nin görüşü daha kapsamlı ve geçerlidir, zîrâ telli ve üflemeli sâzlar yanında, Kâseler ve Levhalar gibi vurmali sâzların sınıfını da zikr etmiştir. Ayrıca her bir sınıfa ait olan sâzları da çok detaylı bir şekilde anlatmıştır.²²⁶

Müellif üflemeli için mizmâr kelimesinin çoğulu olan Mezâmîr'i kullanmıştır. Mizmâr, ney ailesine ait bir sâzdır. ancak lugatta üfleyerek seslendirilen bir ney ve tahte boru tanıtılmıştır. Bu genellemeden dolayı tüm üflemeli sâzları adı altına almış temsil etmiştir²²⁷. Fârâbî'de üflemeli sâzları Mezâmîr adı altında zikr etmiştir²²⁸. Ancak anlattıklarından mizmârın ney sâzından farklı bir sâz olup tekli ve çiftli olmak üzere iki türde olduğu anlaşılabilir²²⁹. Bazı kaynaklarda da bu isim tek telli bir sâza verilmiştir²³⁰. Harezmi de *Mefâihul-ulûm*'unda mizmâr'ı nây olarak karşılık vermiştir.²³¹

Mûsikî nazerîyâtının anlatılması bir mûsikî aleti üzerinde daha anlayışlı olduğu için, bu amaca uygun bir sâzın seçilmesini gerektirir. Müellif, üflemeli sâzların üzerindeki deliklerin sayısı kısıtlı olduğu, üflemenin şiddeti ve parmağın deliği kaptma ayarına göre bir delik bir kaç nağmenin çıkış noktası olduğu ve bu çıkış noktalarına vakif olmak çok zor olduğundan dolayı üflemeli sâzların nazerî anla-

²²⁴ Kutbüddîn-i Şîrâzî, *Dürretü't-tâc*, c. 1, 113.

²²⁵ Şemsüddîn Muhammed-i Âmülî, *Nefâ'isü'l-fünûn*, s.99.

²²⁶ b.k. Abdülkâdir-i Merâğî, *Mekâsidi'l-elhân*, s. 124; *Câmi'ul-elhân*, s. 124; ayrıca sâzların sınıflandırılması konusunda b.k. Hüseyini, *Nağme-i Rud*, s. 79.

²²⁷ Abdülkâdir-i Merâğî, *Şerh-i Edvâr*, s. 391; *Makâsidi'l-elhân*, s. 138.

²²⁸ Fârâbî, *el-Mûsikâl-kebir* s. 771

²²⁹ Fârâbî, *el-Mûsikâl-kebir* s. 777

²³⁰ b.k. Turabî, *Gevrekzade*, s. 134

²³¹ Muhammed b. Ahmed el-Harezmi *Mefâihul-ulûm*, s. 260.

tımlar için uygun olmadığını söyler. Üflemeli sâzların aksına teller üzerinde her bir nağmenin bir çıkış noktası olduğu için, daha uygun görülmüştür.

Tîzlik ve pestlik sebepleri

Müellif yukarıdaki açıklamalarından sonra, nağmelerin tîzlik ve pestliğinin sebeplerini bu şekilde sayar:

Tellerdeki nağmelerin pestlik sebepleri: telin uzunluğu, kalınlığı ve gerginliğinden; ve tîzlik sebepleri de: telin kısıklığı, inceliği ve sıkı gerildiğindedir. Üflemeli aletlerde ise nağme pestliğinin sebepleri: aletin uzunluğu, boşluk ve deliğin genişliği; ve tîzlik sebepleri de bunların tersi²³².

Nağamât-ı Şerif

İnsanın doğasına bazı sesler ve orantılar, uyumluluk açısından gayet yüksek bir mertebede yer almaktadır. Müellif tarafından “Nağamât-ı Şerif” ismi verilen bu orantılar bu şekilde açıklamıştır:

Bir telin yarınsıadan duyulan nağme, o telin bütününden duyulan nağmenin nazîri ve kâimmakâmıdır. Bu iki nağmenin bir birine nisbeti ise iki katı nisbetidir (2/1), bu nisbet, nisbetlerin en şerifi ve uyumlusudur. Bu nisbetten sonra gelen şerif ve en uyumlu nisbetler, telin üçte ikisi noktasından işitilen “misli ve yansı” (3/2) nisbeti ve telin dörtte üçü noktasından hâsıl olan nağme “misli ve üçte biri” (4/3) nisbetidir.

Eserin Mukaddime’sinden sonra, Birinci Fenni başlar.

BİRİNCİ FEN

Lahin tarifi

²³² Bu konu hakkında erbab-ı fen arasında bir takım ihtilaflar var. Abdülkâdir-i Merâğî bazı eleştirilerle beraber bu hususa değinmiştir. *Câmi’ul-elhân*, s. 18; ayrıca b.k. Safiyüddin el-Urmevî, *el-Edvâr fi’l-mûsika*, s. 7; *er-Risâletü’ş-Şerefiyye fin-nisebi-te’lifîyye* 1385, s. 9; Fethullah-i Şîrvânî, *el-Mecelle fi’l-mûsika*, s. 677; Abdülkâdir-i Merâğî, *Şerh-i Edvâr*, s. 97; Kutbuddîn-i Şîrâzî, *Düretül-tâc*, c. 1, s. 45; Alişâh-i Evbehî, *Mukaddimetül-Usûl*, s. 186; *Mekâsidül-edvâr*, Süleymaniye Küt., Nuruosmaniye, nr. 3649, vr. 9b; *Nikâvetül-edvâr*, Süleymaniye Küt., Nuruosmaniye, nr. 3646, vr. 4b; Fazlı Arslan, *Safiyüddin-i Urmevi ve Serefiyye Risalesi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 2007, s. 49.

Birinci fen lahinler ile ilgilidir. İlk önce lahin, uyumlu olmak şartıyla sınırlı bir şekilde dizilmiş bir grup nağmeler olarak tarif edilmiştir. Devamında bu bölüm, “Maksad” adı altında iki kısma ayrılmıştır.

Birinci Maksad edvâr hakkında olup “Mevid” isminde iki kısımda işlenmiştir. Birinci Mevid de “Mevkif” ismiyle iki kısımda devirlerin cüzleri konu edinmiştir.

Birinci Mevkif’te devirlerin basit cüzleri olan nağmeler anlatılmıştır.

Taksîm-i Desâtîn

Müellif nağmelerin sayısını bilkuvve olarak sınırsız zikr ettikten sonra bunların çoğunun birbirine göre uyumsuz olduğunu yazar. Böylece mûsikîde kullanışlı olan nağme sayısı on yedi nağmeye sınırlı olduğunu açıklar.

Perde ve destânların yerlerini belirtmek, hemen hemen tüm klasik mûsikî eserlerin önemli bir kısmı olduğu zikr edelebilir. Bu perde ve destanların her birisi bir nağmenin çıkış noktası olduğu için, nağme manasında da kullanılmıştır. Bu nağmelerin anlatılması bir tel üzerinde daha anlayışlı olduğu için çalıştığımız eser de dâhil olmak üzere mûsikî risâlelerin tümünde nağmelerin yerleri hep bir tel üzerinde açıklanmıştır.

Eserde nağmelerin tüm tele göre olan nisbet zikr edilmemiştir, dolayısıyla müellifin yönteminin açıklamasından sonra nağmelerin tüm tele göre olan nisbeti de ardından hesaplayarak getirdik. Bu şekilde nağmelerin isimleri ve nisbetleri bu tertible olur:

Farz edilen telin, sâzın burun tarafına “**a**” ve sâzın karnı olan diğer tarafına da “**m**” harfi ile işaretlenir (1/1).

yh: telin yarısındaki noktaya “**yh**” harfi ile işaretlenir (2/1); bu da Zi’l-küll veya oktav nisbetidir.

ya: tel üçe bölünür “**a**” tarafından birinci kısmına “**ya**” harfi ile işaretlenir. Bu nisbette (**a – m**) telin üç cüz olursa (**ya – m**) de iki cüzü olur (3/2). Bu nisbete “misli ve yarısı”, zi-hams ve beşli denilir.

h^a: tel dörde bölünür “**a**” tarafından birinci kısmına “**h^a**” harfi ile işaretlenir. Bu şekilde telin tümü (**a – m**) dört kısım ve (**h^a – m**) de onun üç kısmı olur (4/3). Bu nisbete “misli ve üçte birisi”, zi’l-erba veya dörtlü denilir.

d: tel dokuza bölünür ve telin “**a**” tarafından birinci kısmına “**d**” harfi ile işaretlenir. Bu şekilde telin tümü (**a – m**) dokuz cüz ve (**d – m**) kısmı da sekiz cüz olur (9/8). Bu nisbete “misli ve sekizde birisi” ve taninî denilir.

yh^e: Müellif “**yh^e**” nağmesinin hesaplaması için, telin tümünden hareket etmemiştir. Telin (**h^a – m**) kısmını dörde böler ve “**a**” tarafından birinci kısmına “**yh^e**” harfi ile işaretler. bu şekilde telin (**yh^e - m**) kısmı üç ve (**h^a - m**) kısmı da dört parça olur. Bu iki nağmenin yani “**h^a**” ve “**yh^e**”, birbirine olan nisbetleride de “misli ve üçte birisi” ($1[1/3]$) olur. “**yh^e**” nağmesi telin tümüne göre de bu şekilde hesaplanır:

Tel dörde bölündüğünde “**h^a**” nağmesi telin üç kısmını kapsar (3/4). Telin bu kısmı tekrar dörde bölünür, her kısmı telin tümüne göre ($[3/4]/4=$) 3/16 olur. “**yh^e**” nağmesi bu kısımların üçünü kapsadığı için ($3x [3/16]$) telin tümüne göre (9/16) nisbeti olur. Bu nisbet fiziksel açınsındandır, ses nisbetleri ters olduğu için nisbeti (16/9) olur.

z: bu nağmenin hesablanması için, nasıl tüm tel dokuza bölünerek taninî bu’du olan “**d**” nağmesi çıkartılmışsa; (**d – m**) kısmı da tüm tel gibi farz edilerek aynı işlem yapılır. Yani telin (**d – m**) kısmı dokuza bölünür ve “**a**” tarafından birinci kısmına “**z**” işareti koyulur. (**d – m**) dokuz kısım olunca (**z - m**) de sekiz kısım olur. Bu iki nağmenin birbirine nisbetleri de “misli ve sekizde biri” ($1x[1/8]=9/8$) nisbetindedir. Bu miktar dokuza bölünürse ($[8/9]x9=$), her kısmı (8/81) olur. “**z**” nağmesi bu kısımların sekizini kapsadığı için tüm tele göre ($8x[8/81]=64/81$) nisbeti olur.

h^e: telin (**h^a – m**) kısmı sekize bölünür, bu bölüklerin bir miktarı “**a**” tarafından eklenir ve sonuna “**h^e**” işareti koyulur. bu şekilde “**h^e**” dokuz ve “**h^a**” sekiz olarak “**h^e**” nağmesi “**h^a**” nağmesine “misli ve sekizde birisi” ($1x[1/8]=9/8$) nisbetindedir. Bu nisbet sekize bölünürse ($[3/4]/8=$)

her kısım $(3/32)$ nisbetinde olur. Bu mikdarı “**h**” nağmesinin mikdarına ekleyince $([3/32]+[3/4]=27/32)$ olur.

b: telin (**h^e - m**) kısmı sekize bölünür ve bir parçası kadar pest tarafından eklenir ve sonuna “**b**” işareti koyulur. Bu nağme, “**h^e**” nağmesine göre “misli ve sekizde biri” $(1x[1/8]=9/8)$ nisbetindedir. “**h^e**” nağmesi kendisi telin $(27/32)$ nisbetindedir. Bu nisbet sekize bölünürse her parçası $([27/32]/8=) 27/256$ olur. “**b**” nağmesi bu parçaların dokuzunu kapsadığı için $(9x [27/256] =) 243/256$ olur.

yb: telin (**b - m**) kısmı üçe bölünür telin “**a**” tarafından birinci kısmının sonuna “**yb**” işareti koyulur. Bu şekilde “**b**” nağmesi “**yb**” nağmesine göre “misli ve yarısı” $(1x[1/2])$ nisbetinde olur. “**b**” nağmesi telin $(243/256)$ nisbetindedir. Bu nisbet üçe bölündüğünde her parçası $([243/256]/3=243/768)$ nisbetinde olur. “**yb**” nağmesi bu parçaların ikisini kapsadığı için telin tümüne göre $(2x[243/768] = 486/768)=81/127)$ nisbetinde olur.

t: telin (**b - m**) kısmı dörde bölünür ve telin “**a**” tarafından birinci kısmının sonuna “**t**” işaretlenir. Böylece “**b**” nağmesi “**t**” nağmesine göre “misli ve üçte biri” $(1x[1/3])$ nisbetinde olur. “**b**” nağmesi telin $(243/256)$ nisbetinde olduğuna göre, dörde bölünce her parçası $([243/256] /4=243/1024)$ olur. “**t**” nağmesi bu parçaların üçünü kapsadığı için tüm tel ile $(3x[243/1024] =729/1024)$ nisbetinde olur.

yv: telin (**t - m**) kısmı dörde bölünür ve telin “**a**” tarafından birinci kısmının sonuna “**yv**” işareti koyulur. “**t**” nağmesi “**yv**” nağmesine göre “misli ve üçte biri” $(1x[1/3])$ nisbetindedir. “**t**” nağmesi telin tümüyle $(729/1024)$ nisbetindedir. Bu nisbet dörde bölünürse her kısmı $([729/1024]/4=) (729/4095)$ nisbetinde olur. “**yv**” nağmesi bu parçaların üçünü kapsadığı için, tüm tel ile $(3x[729/4095]=)2187/4096$ nisbetinde olur.

v: telin (**yv - m**) kısmı ikiye bölünür ve bölüklerin bir miktarı kadar pest tarafından eklenir ve sonuna “**v**” işaretlenir. Böylece “**v**” nağmesi “**yv**” nağmesine göre “misli ve yarısı” $(1x[1/2])$ nisbetinde olur. “**yv**” nağmesi telin $(2187/4096)$ nisbetindedir, ikiye bölündüğünde, her bir kısmı $([2187/4096]/2=)2187/8192$ olur. “**v**” nağmesi bu kısımların üçünü kapsadığı için tüm tel ile $(3x[2187/4096] =)6561/8192$ nisbetinde olur.

c: telin (**v – m**) kısmı sekize bölünür ve bölüklerin bir miktarı kadar pest tarafından eklenir ve sonuna “**c**” işaretlenir. “**c**” nağmesi “**v**” nağmesine göre “misli ve sekizde birisi” ($1x[1/8]$) nisbetinde olur. “**v**” nağmesi telin tümünü göre ($6561/8192$) nisbetindedir. Bu miktar sekize bölünce her parçası ($[6561/8192]/8=6561/65536$) nisbetinde olur. “**c**” nağmesi bu parçaların dokuzunu kapsadığı için tüm tel ile ($9x[6561/8192]=59049/65536$) nisbetinde olur.

y: telin (**c – m**) kısmı dörde bölünür ve telin “**a**” tarafından birinci kısmının sonuna “**y**” işareti koyulur. Böylece “**c**” nağmesi “**y**” nağmesine göre “misli ve üçte birisi” nisbetinde olur. “**c**” nağmesi tüm tel ile ($59049/65546$) nisbetindedir. Bu da dörde bölünce her parçası ($[59049/65536]/4=59048/262144$) nisbeti olur. “**y**” nağmesi bu parçaların üçünü kapsadığı için, tüm tel ile ($3x[59049/262144]=177147/262144$) nisbetinde olur.

yc: telin (**v – m**) kısmı dörde bölünür ve “**a**” tarafından birinci kısmının sonuna “**yc**” işareti koyulur. Bu şekilde “**v**” nağmesi “**yc**” nağmesine göre “misli ve üçte biri” nisbetinde olur. “**v**” nağmesi tüm tel ile ($6561/8192$) nisbetindedir. Dörde bölündüğünde, her cüzü ($[6561/8192]/4=6561/32768$) olur. “**yc**” nağmesi bu parçaların üçünü kapsadığı için, tüm tel ile nisbeti ($3x[6561/32768]=19683/32768$) olur.

yz: telin (**y – m**) kısmı dörde bölünür ve telin “**a**” tarafından birinci kısmının sonuna “**yz**” işaretlenir. “**y**” nağmesi “**yz**” nağmesine göre “misli ve üçte birisi” nisbetinde olur. “**y**” nağmesi tüm tele göre ($177147/262144$) nisbetindedir. Bu miktar dörde bölündüğünde her parçası ($[177147/262144]/4=177147/1048576$) olur. “**yz**” nağmesi bunların üçünü kapsadığı için, tüm tel ile nisbeti ($3x[177147/1048576]=531441/1048576$) olur.

yd: Telin (**z – m**) kısmı dörde bölünür ve telin “**a**” tarafından birinci kısmının sonuna “**yd**” işareti koyulur. Böylece “**z**” nağmesi “**yd**” nağmesine göre “misli ve üçte biri” nisbetinde olur. “**z**” nağmesi ($64/81$) nisbetindedir. Dörde bölünce her kısmı ($[64/81]/4=64/324$) olur. “**yd**” nağmesi bu parçaların üçünü kapsadığı için, tüm tel ile ($3x[64/324]=16/27$) nisbetinde olur.

Telin yarısına kadar (**a-yh^a**) olan on yedi nağme bu şekilde yerleri ve nisbetleri açıklandı. Bu on yedi nağmelerin oktav manasında olan nazîrleri ve kâim-makâm-

ları var. Bunların hesaplanma yöntemi de telin ilk yarısında yapılan işlem gibidir. Yani eğer telin geri kalan (**yh^a – m**) kısmını ikiye bölüp “**Lh^e**” işareti koyarsak, (**yh^a – Lh^e**) arasını da telin ilk yarısı gibi bölme işlemleri yapılırsa her bir nağmenin oktavı hâsıl olur. Bu son on yedi nağmeye tîzler (hâd) denilir. Bu şekilde “**Lh^e**” nağmesi “**yh^a**” nağmesinin oktavı (nazîri ve kâim-makâmı) ve “**a**” nağmesinin oktavının oktavıdır (tîzinin tîzi ve nazîrinin nazîri).

Taksîm-i Desâtîn konusunda, Abdulkâdir-i Merâgî dışında Safiyüddîn el-Urmevî'den sonra gelenlerin hepsi hemen hemen Urmevî'nin sunduğu yöntemi takib etmişler²³³. Abdulkâdir-i Merâgî bu konuda Urmevî'nin yöntemini zikr etmekten sonra, *Câmi'ul-elhân*'ın İkinci Bâb'ın İkinci Fasl'ında başka yöntemler ile de hesaplamıştır. Pek de işlevli olmayan bir yöntemde²³⁴ tüm tel 256 farz edilir²³⁵. Merâgî bu yöntemde bazı nağmelerin yerleri ve adedlerin gereken şekilde olmadığı için sorunu gidermek amacıyla bir diğer yöntem sunar. Bu yöntemde tüm tel (256x256=) 65536 farz edilir²³⁶. Merâgî bu iki yöntemden sonra kendisinin ortaya koyduğu yöntemini sunar. Bu yöntemde yine tüm tel 256 farz edilir. Bakîyye bu'du da 13 olur, ancak bu yöntem ile başta zikr edilen yöntem aralarında fark şu ki ilk yöntemde Bakîyye bu'dun adedi sâbit tutarak perdeler hesaplanmıştır, hâlbuki Bakîyye bu'du aslında Bakîyye ve Fazle denilen iki farklı nisbetleri var²³⁷ ve Merâgî bu iki tür Bakîyye bu'dunu göz önüne alarak hesaplamıştır²³⁸.

Bu'dlar

Bu'd, tîzlik ve pestlik açısından farklı olan iki nağme arasında gerçekleşir. Bu'dlar da Muttefik (uyumlu) ve Mütenâfir (uyumsuz) olmak üzere iki çeşittir.

²³³ İmâdüddîn Yahya Kâşî, *Şerh-i Edvâr*, Berlin Küt. Ms. or. oct. 2854, 4a; *Makâsidü'l-edvâr*, Süleymaniye küt., Nurosmaniye, nr. 3649, vr. 11a-12b; Alişâh-i Evbehî, *Mukaddimetü'l-usûl*, s. 95-96;

²³⁴ Abdulkâdir-i Merâgî'nin bu ifadesinden: “bu taksîmde on yedinci nağme olan “**ya**” nağmesi, telin yarısını aşmaktadır” bu yöntemin çok da ilmi olmadığı kanaatında olduğu denilebilir. *Câmi'ul-elhân*, s. 36.

²³⁵ Abdülkâdir-i Merâgî, *Câmi'ul-elhân*, s. 36

²³⁶ Abdülkâdir-i Merâgî, *Câmi'ul-elhân*, s. 36

²³⁷ Bazı günümüz araştırmacılar, ısrarla ıstılahların Türkçe'ye dönüştürme taraftan olarak Bakîyye için “yarım ses” kullandıklarına rastlanmıştır. Bu karşılık ne kadar hata olduğu bu ibârelerden anlaşılmaktadır.

²³⁸ Abdülkâdir-i Merâgî, *Câmi'ul-elhân*, s. 40

Uyumlu bu'dlar, birinci ittifâk ile ve ikinci ittifâk ile müttefik olan bu'dlar olarak iki türe ayrılır. İttifâk ve müttefik kelimeleri muvafakat ile aynı kökten gelir ve uyumluluk manasındadır. Birinci ittifâk ile müttefik olan bu'dlarda uyumluluk vasıtasızca olur. İkinci ittifâklarda ise birinci ittifâkın vasıtasıyla uyumlu olur.

Birinci ittifâk ile müttefik olan bu'dlar, kendisi üç türdür. Birinci türü gayet bir uyumluluğa sahiptir. Yani iki nağmesi aynı zamanda işitilince bir nağme gibi duyulur. Ayrıca bir melodide birbirinin kâimmakâmı olabilir birbirinin yerinde kullanılabilirler. Bu da oktav (iki katı, dif) nisbetidir (**a – yha**) gibi. Bu bu'da “bu'di bi'l-küll” de derler. Bu kelime bu'd ve bi'l-küll kelimelerinden oluşmuş Arapça bir terkiptir. Bi'l-küll, küllü kapsayan demek, buradaki kül de lahinlerin temellerini oluşturan on yedi nağmeler kast edilmiştir. İkinci türü, bu'dun iki nağmesi arasında tam bir ittifâk var anca birinci türdeki gibi iki nağme birbirinin yerinde kullanılmaz, aynı zamanda işitilince de bir ses gibi duyulmaz. Bu tür bu'dlar (**a – ya**) gibi beşli nisbeti “misli ve yarısı” nisbetleri ve (**a – ha**) gibi dördü nisbeti “misli ve üçte biri” nisbetleridir. Beşli bu'duna bu'di bi'l-hams ve zi'l-hams, dördü bu'duna da bu'di bi'l-erba ve zi'l-erba denilmiştir. Bu iki kelime Arapça bir terkiptir. Bu'di bi'l-hams, beş nağme ve Bu'di bi'l-erba da dört nağmeye sahip bu'dlar manasındadır. Burada dikkat edilmesi gereken, bu'd kelimesinin eklenmesidir. Örneğin dördüde “**a**” nağmesinden “**ha**” nağmesine kadar (**a, b, c, d, h^e, v, z, h^a**) sekiz nağme bulunmaktadır. Ancak bir bu'd ve cins farz edilince Uşşâk misâlinda (**a** taninî **d** taninî **z** bakîyye **h^a**) dört nağme iştirâk eder. Bu nedenle dördü, zi'l-erba ve bi'l-erba denilmiştir. Aynı şekilde beşli ve zi'l-hamsler içinde bu kıyas geçerlidir. Üçüncü türü, ittifâkları nâkıs olan bu'dlardır. Bu nisbetler arasında üçü ittifâkları nâkıs olan bu'dlardır: Taninî ve Medde denilen²³⁹ (**a – d**) gibi bu'du, Bakîyye denilen (**a – b**) gibi bu'du ve Mücenneb denilen (**a – c**) gibi olan (16/15) bu'du. Bu bu'dlara kısaca olarak sırasıyla **T, B** ve **C** işaretleri verilmiştir. **B** ve **C** bu'dları her biri iki çeşittedir²⁴⁰.

²³⁹ Fethullah-i Şirvânî, ayrıca taninî ve medde ile beraber “avde” (عودة) ismini de eklemiştir. *el-Mecelle fî'l-mûsîkî*, s. 679.

²⁴⁰ Safiyüddin el-Urmevî, *el-Edvâr fî'l-mûsîka*, s. 13; Fethullah-i Şirvânî, *el-Mecelle fî'l-mûsîkî*, s. 679.

B bu'du Bakîyye ve Fazle olmak üzere iki çeşittir²⁴¹. Ancak genel olarak her ikisine de Bakîyye denilmiştir. Bakîyye'nin mikdânı, Fazle'nin iki katından daha büyüktür. Örnek olarak (**a – b**) ve (**b – c**) Bakîyye ve (**c – d**) Fazle bu'dudur. Bakîyye bu'du Uşşâk, Nevâ ve Bûselik makâmları gibi dörtlülerinde iki Taninî içeren makâmlarda bulunur. Bu dörtlüye, zî'l-erba ve Cins de denilir. İki taninî ve bir bakîyyeden oluşan cins de zül-meddeteyn denilir. Daha önce de zikr edildiği gibi, taninî bu'duna Medde ismi de verilmiştir. Zül-meddeteyn de iki Medde'ye (taninî) sahip demektir. Bu cins dışındaki Müfred cinslerde Büzürg, Zîrefkend, İsfahân gibi ve Kavî cinslerde İrâk ve Zengûle gibi makâmlarda da Fazla bu'du kullanılır.

Mücenneb olan (**C**) bu'du da bakîyye ve fazle'den oluştuğu için iki çeşittedir. Birisi büyük mücenneb olup iki Bakîyyeden oluşur ve diğeri küçük olup bir Bakîyye ve bir fazle'den oluşmaktadır. Daha önce açıklandığı üzere, iki fazlenin mikdân bir bakîyyeden daha az olduğu için, bir Mücenneb iki Fazleden oluşamaz. Bu büyük ve küçük mücenneblerin kullanılması da taninînin bulunmadığı yerde olup genelde büyük olan mücenneb küçük olandan önce gelir, tıbkı İsfahân, Büzürg, Zîrefkend ve Râhûvî gibi, ama bazen de itisna olarak, istenildiği zaman küçük olan mücenneb, büyük olan mücennebden önce gelebilir, tıbkı Hüseyinî ve Nevrûz gibi.

Taninî, mücenneb ve bakîyye bu'dlarının iki nağmesi aynı zamanda iştilirse uyumsuz olur, ancak ardarda iştilildiğinde müttefik ve uyumlu olarak duyulur.

Uyumlu bu'dlarının ikinci çeşiti olan İkinci İttifâkla Müttefik bu'dları ise birinci ittifaktaki bu'dlarının benzemesinden dolayı uyumludur, tıbkı “iki katı”, “iki katı ve cüzü”, “üç misli”, “dört katı”, “üç misli ve cüzleri” ve “iki katı ve cüzleri” nisbetlerinde olan bu'dlardır. Bunların örnekleri de bu şekilde açıklanabilir:

iki katı nisbeti için: (**a – lh**) bu'du. “**a**” nağmesinin kâim-makâmı “**yh**” nağmesidir ve bunun kâim-makâmı da “**lh**” nağmesi olur. Bu bu'da iki zî'l-küllü (oktav) kapsadığı için Bi'l-küllî Merreteyn denilmiştir.

²⁴¹ Safiyüddîn el-Urmevî, *el-Edvâr fî'l-Mûsika*, s. 18; Abdülkâdir-i Merâğî, *Şerh-i Edvâr*, s. 131; Fethullah-i Şîrvânî, *el-Mecelle fî'l-Mûsiki*, s. 680.

üç misli nisbeti için: (**a – kh^a**) bu'du. Daha önce açıklandığı üzere (**a – m**) teli ikiye bölünerek (**a – yh^a**) ve (**yh^a – m**) kısımları oluşur. İlk kısımda nağmelerin belirtmesi için yapılan işlemin aynısı ikinci kısımda da yapılır. Burada da “**ya**” nağmesi için telin ilk kısmında yapılan işlem, (**yh^a – m**) üzerinde de yapılır ve “**ya**” nağmesinin nazîri olan “**kh^a**” nağmesi elde edilir. Yani (**yh^a – m**) üç ve (**kh^a – m**) iki kısım olur, böylece “**a**” nağmesi “**yh^a**” nağmesinin iki katı olduğu için, altı kısım olur ve bu da iki kısım olan “**kh^a**” nağmesi ile “üç misli” nisbetinde olur. Bu bu'd “**a**” nağmesinden “**yh^a**” nağmesine kadar oktav (zi'l-küll) bu'du ve “**yh^a**” nağmesinden ta “**kh^a**” nağmesine kadar da zi'l-hams (beşli) bu'dunu ihtivâ ettiği için **Bi'l-küllü ve'l-hams** (oktav ile beşli) denilmiştir.

İki katı ve üçte ikisi nisbeti için: (**a – kh^e**) bu'du. “**kh^e**” nağmesi telin ikinci kısmı olan (**yh^a – m**) kısmında yer almaktadır. Bu bu'da zi'l-küll ve zi'erba (oktav ile dördlü) ihtivâ ettiği için Bi'l-küllü ve'l-erba isim verilmiştir. Bu nisbetler dışında olan iki katı ve cüzleri uyumsuzdur.

Uyumlu bu'dlar mebhesi bu şekilde özetlenebilir:

Uyumlu bu'dlar birinci ve ikinci ittîâk ile uyumlu olarak ikiye ayrılmıştır. Birinci ittîfâk ile uyumlu olanlar da üç türdür: zi'l-küll (iki kat, di'f, oktav) gibi gayet uyumlu olan türü. Bu türde bu'dun iki nağmesi aynı zamanda iştilirse uyumlu iştilir, ayrıca nağmeleri birbirinin yerinde kullanılabilir. İkinci türü zi'l-hams (beşli) ve zi'erba (dördlü) bu'dlarıdır. Bu türdü bu'dun iki nağmesi aynı zamanda iştilince uyumlu olarak iştilir ancak nağmeleri birbirinin yerinde kullanılamaz. Üçüncü türü de taninî, mücenneb ve bakîyye bu'dlarıdır. Bunlarda nağmeleri aynı zamanda iştilince uyumsuz iştilir.

İkinci ittîfâk ile uyumlu olan bu'dlar da birinci ittîfâk ile uyumlu olan bu'dlar vasıtasıyladır. Yani oktav, beşli ve dördlünün oktavları olan bu'dlardır. zi'l-küllün iki katı zi'l-küllü merreteyn, zi'erbanın iki katı zi'l-küllü ve'l-erba ve zi'l-hamsın iki katı da zi'l-küllü ve'l-hams olur.

Zi'l-kül (oktav) bu'd ile beraber zi'l-küllü merreteyn (iki oktav), zi'l-küllü ve'l-erba (oktav ile dördlü) ve zi'l-küllü ve'l-hamse (oktav ile beşli) bu'dlarına bükük bu'dlar manasında olan Eb'âd-ı uzmâ veya Kübrâ denilir. Zi'l-hams ve Zi'l-erba' bu'udlarına

da orta bu'dlar manasını veren Eb'âd-ı Vustâ, taninî, bakîyye ve mücenneb bu'dlarına da Eb'âd-ı Suğrâ ve Lahmîyyât derler. Suğrâ ve Lahmîyyât denildiği sebebi de bu üç bu'dun diğer bu'dların temelini oluşturmalarından dolayıdır.

Bu nisbetler farklı nağmeler arasında da bulunabilir. Mesela (**a - ya**) zî'l-hams olduğu gibi, (**b - yb**), (**c - yc**), (**d - yd**), (**h^e - yh^e**), (**v - yv**), (**z - yz**), ve (**h^a - yh^a**) nağmeleri de aynı nisbette olup tümü Zî'l-hams bu'udlardır. Gerçi “**z**” ile “**yz**” arasındaki nisbet “misli ve yarısı” nisbetinden azıcık daha fazladır ancak amele getirince kulak onu fark edemez. Zî'l-erba' bu'udları için de aynısı denilebilir: (**a - h^a**), (**b - t**), (**c - y**), (**d - ya**), (**h^e - yb**), (**v - yc**), (**z - yd**), (**h^a - yh^e**), (**t - yv**), (**y - yz**) ve (**h^a - yh^a**).

Çeşitli nağmelerin arasında gerçekleşen diğer bu'dlar için de aynısı denilebilir.

(**a - d**) Taninî olduğu gibi (**b - h^e**), (**c - v**), ve genel olarak arasında iki nağme olan her iki nağme taninîdir, gerçi “**z**” ile “**y**” nağmelerinde biraz farklılık var. Mücenneb de arasında bir nağme olan her iki nağme, mücenneb ve peş peşe olan her iki nağme de bakîyye bu'dudur.

Nağmelerin bir birine benzetmesi

Zî'l-erba' ve zî'l-hams bu'udları bir birine benzetilebilir. Bunun nedeni de her ikisinde bu'dun pest nağmesi ikinci nağme olarak iştilmesi ve kulağa iştilen nağmenin iki katını (oktav) andırmasından kaynaklıdır. Dolayısıyla bu'dun birinci nağmesi ile ikinci nağmenin oktavı iştilmiş gibi olur²⁴².

Örnek olarak (**a - h^a**) zî'l-erba bu'dun nağmeleridir. Eğer bu bu'dun nağmeleri tîzden başlarsa yani ilk “**h^a**” ve sonra “**a**” iştilirse, kulak “**a**” nağmesinin yerine oktavı olan “**yh^a**” nağmesini iştilmiş gibi algılar. Dolayısıyla duyulan zî'l-erba nağmeleri (**a - h^a**) yerine zî'l-hams nağmeleri (**h^a - yh^a**) olur.

Bu husus, zî'l-hams bu'du (**a - ya**) için de geçerlidir. Yani eğer iştilen nağmesi ilk “**ya**” ve sonra “**a**” olursa, “**a**” nağmesi yerine onun oktavı olan “**yh^a**” nağmesi iştilmiş gibi olur. Dolayısıyla duyulan zî'l-hams nağmeleri (**a - ya**) yerine zî'l-erba nağmeleri (**ya - yh^a**) iştilir.

²⁴² Safiyüddîn el-Urmevî *el-Edvâr fî'l-mûsika*'sının onuncu babını bu konuya ihtisas etmiştir. (Urmevî, *el-Edvâr fî'l-mûsika*, s. 52) Abdulkâdir-i Merâgî *Câmi'ul-elhân*, s. 167.

Bu bu'dların birbirine benzetme konusu bu'dun tîz nağmesi başa gelmesinden kaynaklıdır. Ters olunca mesela zî'l-erba bu'dunda ilk pest nağmesi "a" sonra tîz "h" işitilirse, kulağa "h" nağmesinin iki katı olan "kh" nağmesi algılanmaz, zîrâ işitilen nağme yani "h" iki katı olan "kh" nağmesinden daha uyumludur ve uyumluluğu da "kh" nağmesi gibi vasıtaıyla değil birinci ittîfâk ileidir.

Tanînî, Bakîyye ve Mücenneb bu'dlarının meydana gelmeleri

Uzma bu'du olan zî'l-küll (oktav) vustâ olan zî'l-hams (beşli) ve zî'l-erbaya (dörtlü) bölünerek ve bunların birbirinden çıkartmalarından tanînî bu'du hasıl olur. Tanînî bu'dunu Uzmâ ve Vustâ bu'dlarından çıkartarak bakîyye ve mücenneb bu'dları meydana gelir. Bu iki bu'd bizzât uyumlu değiller, ancak diğer uyumlu bu'dlar ile terki olunca uyumlu hâle gelebilir. Dolayısıyla eğer bir lahinde daha çok bu iki bu'd - bakîyye ve mücenneb - kullanılırsa pek uyumlu işitilmez.

Cem'ler

Cem' Arapça bir kelime olarak bir kaç şeyin bir yerde toplanmasına derler. Mûsikî ilminde bu kelime iki konumda kullanılmıştır. Birinci iki bu'dun toplanması ve birbirine ilâve ve eklenmesinde, diğeri ise bir ıstılah olarak kullanılmıştır. Müellifi bu ıstılahı "bir bu'dun tîz nağmesi, diğeri bu'dun pest nağmesi olma şartıyla bazı bu'dların bir birine katmasından ibâretidir." Şeklinde tarif etmiştir. Bu tarif ilk görüş-nüşte bu'dların bir birine ekleme ve ilâve etme (cem' etmek) konusuna ait olduğunu algılıyorsa da "bazı bu'dlar" kaydıyla bu konuya değil ıstılah olan cem' hususna ait olduğunu ifâde etmektedir.

Müellif bu konuda görüşü Allâme Kutbuddîn-i Şîrâzî'nin (ö. 710/1311) görüşünün izinden olduğu söylenebilir. Kutbuddîn-i Şîrâzî'ye göre "bazen insan nefsi bir bu'dun bir Cem'de bulunmasını kabûl etmez, bu da sırf bu'dun uyumsuzluğundan değil, belki nefsinde ya da kulağında ondan daha hoş bir terki yerleşmiş olmasından kaynaklıdır, ya da kulağın zevki bu gibi (yani bir cem'de bazı bu'dların bulunmaması) terkiilere daha yönelidir."²⁴³

Cem'ler Tâ'm ve Nâkıs olamk üzere iki kısımdır. Tâ'm olan Cem'ler devirlerdir. Nâkıs Cem'ler de üç kısımdır: En küçük manasında olan Cem'i Asgar. Bu cem'

²⁴³ Kutbuddîn-i Şîrâzî, *Dürrüt-Tâc*, c.1, s. 56.

lehnîyyât bu'dları yani taninî, mücenneb ve bakîyyeden oluşan zi'l-erba'dır. Orta manasında olan Cem'i Evsât de aynı lehnîyyât bu'dlarından oluşan zi'l-ham'stır. En büyük manasında olan cem'i Ekber de yine aynı şartı taşımak sureti ile iki zi'l-erba'dan oluşur. cem'i Ekber'in zi'l-küllü aşmamasına dikkat edilmesi gerek, zîrâ bu cem', nâkis cem'ler sınıfındadır, dolayısıyla zi'l-erba' yerine zi'l-hams gelirse zi'l-küllün geçtiğine sebep olup nâkis değil tâm cem'ler sınıfına dahil olur.

Müellifin cem'ler hakkında bu açıklamalarından cem'ler zi'l-erba bu'duna temellendiği anlaşılır. Dolayısıyla zi'l-erba'nın bölünmesi ve çeşitli terkiplerinden farklı farklı cem'lerin oluşumunu sağlar.

Daha önce bu'dlar kısmında dokuz bu'ddan ve her bu'd da kendisinden küçük bu'dlardan oluştuğundan bahs edilmişti, ancak bu zikr edilen bu'dlar ve kapsadıkları bu'dlar, bu'dların sayısına göre değil çeşitlerine göredir. Buna örnek olarak Zi'l-erba' bu'dunda "a" nağmeden "ha" nağmsine kadar Bakîyye cinsinden dokuz bu'd bulunmaktadır. Dolayısıyla Müellif'in Zi'l-erba' için zikr ettiği dört bu'd, bu'dların sayısı değil türleri kasd edilmiştir. Daha önce açıklandığı gibi, bu'd türleri küçükten büyüğe bu sıradadır: Bakîyye, Mücenneb, Taninî, Zi'l-erba', Zi'l-hams, Zi'l-küll, Zi'l-küllî ve'l-erba', Zi'l-küllî ve'l-hams ve Zi'l-küllî Merreteyn. Bu şekilde bu'dların kapsadıkları bu'd çeşitleri bu minvâl üzere sıralanabilir:

Bakîyye: tek bu'ddur; Mücenneb: kendisiyle beraber ve bir Bakîyye ile iki bu'du kapsar; Taninî: kendisiyle beraber bir Bakîyye ve bir Mücenneb ile üç bu'du kapsar; Zi'l-erba': kendisiyle beraber bir Bakîyye, bir Mücenneb ve bir Taninî ile dört bu'du kapsar; Zi'l-hams: kendisiyle beraber bir Bakîyye, bir Mücenneb, bir Taninî ve bir Zi'l-erba' ile beş bu'du kapsar; Zi'l-küll: kendisiyle beraber bir Bakîyye, bir Mücenneb, bir Taninî, bir Zi'l-erba' ve bir Zi'l-hams ile altı bu'du kapsar; Zi'l-küllî ve'l-erba': kendisiyle beraber bir Bakîyye, bir Mücenneb, bir Taninî, bir Zi'l-erba', bir Zi'l-hams ve bir Zi'l-küll ile yedi bu'du kapsar; Zi'l-küllî ve'l-hams: kendisiyle beraber bir Bakîyye, bir Mücenneb, bir Taninî, bir Zi'l-erba', bir Zi'l-hams, bir Zi'l-küll ve bir Zi'l-küllî ve'l-erba' ile sekiz bu'du kapsar; Zi'l-küllî Merreteyn: kendisiyle beraber bir Bakîyye, bir Mücenneb, bir Taninî, bir Zi'l-erba', bir Zi'l-hams, bir Zi'l-küll, bir Zi'l-küllî ve'l-erba' ve bir Zi'l-küllî ve'l-hams ile dokuz bu'du kapsar.

Bu şekilde, Cem'lerin en küçüğü olan zi'l-erba', lehnîyyât bu'dlarına (taninî, mücenneb ve bakîyye) bölünüp kendisinden büyük bu'dların bir parçası olursa farklı farklı cem'lerin hâsıl olmasını sağlar.

Uyumluluk ve Uyumsuzluk Sebepler

Zi'l-erba' bu'du üçe veya dörde parçaya bölünebilir, ancak meydana gelen türlerin hepsi uyumlu değildir. Burada uyumluluk ve uyumsuzluk şartları ortaya çıkâr²⁴⁴.

Eserde uyumsuzluğa neden olan ilk şart, zi'erbada bakîyye bu'dun tekrarlanması zıkr edilmiştir. Bunun nedeni de şu şekilde açıklanabilir:

Müellif, zi'l-erba bu'dundan hareketle kendisinden büyük olan bu'dları hesapladığı gibi, kendisinden küçük olan bu'dlar için de zi'l-erba bu'dunu bölerek hesaplamıştır. İki zi'l-erba budunu zi'l-külden çıkarttığıında taninî bu'du elde edilmiştir. bu taninî bu'un iki kere zi'l-erbada çıkâtıldığıında geride kalan mikdâr manasında olan bakîyye bu'u kalır. bakîyye bu'du (256/243) nisbetindedir ve insanın tab'ına çok uzaktır. Ayrıca bakîyye bu'du bizzât uyumluluğu yoktur, iki taninî ile beraber zi'l-erba' bu'dunu oluşturduğu için uyumlu olarak yansıtılmıştır. Dolayısıyla bir zi'l-erbada bakîyye bu'dunun tekrarlanması özellikle de bir lahinde ardarda gelince uyumsuzluğa neden olur. Sonuç olarak zi'l-erbada bir bakîyye bulunduğu takdirde ya iki taninî ve ya üç mücennebin olmasını gerektirir.

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a
taninî			taninî			bakîyye	

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a
mücenneb		mücenneb		mücenneb		bakîyye	

Bu kuraldan da ikinci kural yani taninî, mücenneb ve bakîyye bu'dların beraberce zi'l-erbada bulunmaması anlaşılır, aksı takdirde uyumsuzluğun ikinci şartı ortaya çıkâr. zîrâ bu üç bu'd birden bulunursa, üçünün toplamı Zi'l-erba'dan daha

²⁴⁴ Safiyüddîn el-Urmevî, *el-Edvâr fî'l-mûsika*, s. 18; Abdulkâdir-i Merâğî, *Şerh-i Edvâr*, s. 148; Fethullah-i Şîrvânî, *el-Mecelle fî'l-mûsiki*, s. 689.

az olur. Ayrıca zi'l-erba' bu'dunu tamamlamak için bunların en küçüğü olan bakîyye bu'du eklenirse de zi'l-erbayı aşar, buna üstelik iki bakîyyenin var olması da uyumsuzluğa neden olur.

Zi'l-erbada bir taninî çıkarttıktan sonra geride kalan miktar ikiye bölündüğünde iki mücenneb meydana gelir, dolayısıyla bu bu'dun uyumluluğu da bakîyye bu'du gibi bizzat değil vasıtalıdır. Bir zi'l-erbada taninî, mücenneb ve bakîyye bu'dları üçü beraber bulunmaları kuralı dikkata alınarak mücenneb ve bakîyye bu'dlarının zi'l-erbada bulunmaları ve konumlanmaları husuna gelince bakîyye bu'du mücennebden sonra yerleşmesi gerek, yani bakîyye mücennebin tîz tarafında olması lazım.

Müellif bakîyyenin mücennebden önce bulunması şeklinde zi'l-erba bu'dunu tamamlanmayacağı ve aşacağı nedeni ile uyumsuz söylemiş, aksi takdirde bakîyye mücennebden sonra gelirse zi'l-erba bu'dunu aşsada yine kulağa uyumlu geleceğini zikr etmiştir. Bu husus zi'l-erba değil zi'l-hams içinde geçerlidir.

Müellif zi'l-erbada uyumsuzluk sebeplerini başlık altına almaksızın iki sebep zikretmiştir. Bu iki sebebin herbirisinden de bir sebep daha anlaşılır. Bu uyumsuzluk sebepleri bu şekilde sıralanabilir:

- I. zi'l-erbada iki bakîyye bu'dun bulunması;
  - II. zi'l-erbada taninî, mücenneb ve bakîyye bu'daların üçü beraberce bulunması;
  - III. bakîyye bu'du mücennebten önce gelmesi;
  - IV. "h" nağmesinin aşması, ancak bu hususa bir istisna yeri bırakılmıştır.
- Mevlanâ Benâî (ö. 918/1512) de bu sebepleri eserinde zikr etmiştir²⁴⁵.

Birinci Tabaka, Zi'l-erba' ve Cinsler

Uyumsuzluğa neden olan sebepler dikkata alındıktan sonra, zi'l-erba' üç cinsete sınıflanabilir:

Birinci cinsi iki taninî ile bir bakîyye bu'dundan oluşmaktadır. Taninî bu'duna Medde ismi de denildiği için bu cinsde iki Meddeye sahip manasında olan Zi'l-medde-teyn cinsi denilmiştir. Bu Cins de kendisi üç çeşittir:

²⁴⁵ Benâî, *Risâle der Mûsikî*, s. 125.

I. İki taninî zi'l-erbanın pest tarafında yerleştiği için Pest Zi'l-meddeteyn denilen tür (T T B):

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a
taninî			taninî			bakîyye	

II. Bakîyye iki taninînin arasında bulunması tür. Bu türe bir taninî zi'l-erbanın pest tarafında ve keza iki taninî birbirinden ayrı olduğu için Pest Munfasıl zi'l-meddeteyn adı verilmiştir.

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a
taninî			bakîyye		taninî		

III. Zi'l-erbanın pest tarafında bakîyye ve tîz tarafında da iki taninînin bulunması türüdür. Buna da iki taninîni tîz tarafta bulunduğu için **Tîz** Zi'l-meddeteyn ismi verilmiştir.

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a
bakîyye		taninî		taninî			

İkinci Cins, bir taninî ve iki mücennebden oluşmakta olup Muttasıl Cinsi ismi verilmiştir. Bu Cins de üç türdedir:

I. İki mücenneb yanyana olup zi'l-erbanın pest tarafından yerleşen türdür (T C C). Buna iki mücenneb bir intzam ile ardarda ve bitişik olduğu için ve ayrıca pest tarafta bulunduğu için Pest Muntazam-ı Muttasıl ismi verilmiştir.

a	b	c	d	he	v	z	h ^a
taninî			mücenneb		mücenneb		

II. İki mücenneb yanyana olup zi'l-erbanın tîz tarafından yerleşen türdür (C C T). Bu türe de Tîz Muntazam-ı Muttasıl ismi verilmiştir.

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a
mücenneb		mücenneb		taninî			

III. bu türde taninî iki mücenneb arasında yerleşir (C T C). Mücennebler yanyana ve düzenli olmadığı için **Gayr-i Muntazam-ı Muttasıl** adlandırılmıştır.

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a
mücenneb		taninî			mücenneb		

Üçüncü cins, üç mücenneb ve bir bakîyyeden oluşmaktadır (**C C C B**). Bu cinsten tek bir çeşit vardır. ayrıca diğer cinsler ve türleri gibi üç değil dört bu'ddan oluşur. Bu cinse de Münfred Cinsi denilmiştir.

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a
mücenneb		mücenneb		mücenneb		bakîyye	

Bu şekilde Zi'l-erba' çeşitleri yedi oldu. Zi'l-erb bu'du Zi'l-küllün pest tarafında konulduğu için Birinci Tabaka ismi de verilmiştir.

Bu tabakaların tümünde “a” ve “h^a” nağmeleri sâbit olarak bulunmaktadır. Bu neden ile Müellif “h^a” nağmesinin atlanmasını bir istisna dışında uyumsuzluk nedenlerinden saymıştır. Bu konu ile ilgili Merâğî dışında diğer yazarlar herhangi bir istisna getirmeden uyumsuzluk şartlarından tanıtmışlar. Müellif bu konuda Merâğî ile hemfikir olduğu görünebilir. Zirâ Merâğî de uyumsuzluk şartlarını sayarken, “h^a” nağmesini atlayarak beste yapma mümkün olduğunu beyan etmiştir. Örnek olarak da kendiini Hâce İmâduddîn-i Semarkandî'nin şîirleri üzerinde yaptığı besteden bahsetmiştir ²⁴⁶.

İkinci Tabaka, Zi'l-hams

Zi'l-erba kısımlarına bir Taninî ekleyince zi'l-hams hâsıl olur. Bu eklenen taninî zi'l-erbanın pest veya tîz tarafından eklenebilir. Ayrıca taninî bu'du, mücenneb ve bakîyye bu'dlarına bölünerek de eklenebilir. Bu terkiplerin neticesinde toplam yirmi sekiz zi'l-hams çeşiti meydana gelir, ancak bu terkiplerin bazıları uyumsuz ve bazıları da mükerrdir.

Eğer zi'l-erbaya bölünmemiş taninî eklenirse ya Zi'l-erbanın tîz tarafından olur ya da pest tarafından. Müellif, bu terkipler için Merâğî'nin eserlerinde de bulunmayan bir cetvel tasarlamıştır. Tîz tarafından olursa hasıl olan zi'l-hamsler bu şekilde olur:

²⁴⁶ b.k. Abdülkâdir-i Merâğî, *Câmi'ul-Elhân*, s. 62.

1.

a	b	c	d	he	v	z	h ^a	t	y	ya
tanîni			tanîni			bakîyye	tanîni			

2.

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya
tanîni			bakîyye	tanîni			tanîni			

3.

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya
bakîyye	tanîni			tanîni			tanîni			

4.

a	b	c	d	he	v	z	h ^a	t	y	ya	
tanîni			mücenneb			mücenneb		tanîni			

5.

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya
mücenneb		mücenneb		tanîni			tanîni			

6.

a	b	c	d	he	v	z	h ^a	t	y	ya
mücenneb		tanîni			mücenneb		tanîni			

7.

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya
mücenneb		mücenneb		mücenneb		bakîyye		tanînî		

Zîl-erbanın pest tarafından tanînî eklenirse hasil olan zîl-hamsler bu şekilde olur:

8.

a	b	c	d	he	v	z	ha	t	y	ya	
tanînî			tanînî			tanînî			bakîyye		

9. Bu kısım, birinci kısmın tekrarıdır.

a	b	c	d	he	v	z	h ^a	t	y	ya
tanînî			tanînî			bakîyye		tanînî		

10. Bu kısım, ikinci kısmın tekrarıdır.

a	b	c	d	he	v	z	ha	t	y	ya
tanînî			bakîyye		tanînî			tanînî		

11.

a	b	c	d	he	v	z	ha	t	y	ya
tanînî			tanînî			mücenneb		mücenneb		

12. Bu kısım, dördüncü kısmın tekrarıdır.

a	b	c	d	he	v	z	h ^a	t	y	ya
tanînî			mücenneb		mücenneb		tanînî			

13.

a	b	c	d	he	v	z	ha	t	y	ya	
tanîni			mücenneb			tanîni			mücenneb		

14.

a	b	c	d	he	v	z	h ^a	t	y	ya	
tanîni			mücenneb		mücenneb		mücenneb		bakîyye		

Zi'l-erbaya eklenen tanîni bu'du, mücenneb ve bakîyye bu'dlarına bölünüp eklenebilir. Bu durumda ekleme zi'l-erbanın ya tîz tarafından olur ya da pest tarafından. tîz tarafından olursa hasil olan zi'l-hamsler bu şekilde olur:

15. Bakîyye, mücennebin pest tarafında ve ayrıca iki bakîyye bulunduğu için uyumsuzdur.

a	b	c	d	he	v	z	h ^a	t	y	ya	
tanîni			tanîni			bakîyye		mücenneb		bakîyye	

16. İki bakîyye bulunduğu için uyumsuzdur.

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	
tanîni			bakîyye		tanîni			mücenneb		bakîyye	

17.

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	
bakîyye		tanîni			tanîni			mücenneb		bakîyye	

18. Bu kısım, on dördüncü kısmın tekrarıdır.

a	b	c	d	he	v	z	h ^a	t	y	ya
tanînî			mücenneb		mücenneb		mücenneb		bakîyye	

19.

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya
mücenneb		mücenneb		tanînî			mücenneb		bakîyye	

20.

a	b	c	d	he	v	z	h ^a	t	y	ya
tanînî			mücenneb		mücenneb		mücenneb		bakîyye	

21. Bakîyye, mücennebin pest tarafında ve ayrıca iki bakîyye bulunduğu için uyumsuzdur.

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya
mücenneb		mücenneb		mücenneb		bakîyye	mücenneb		bakîyye	

Mücenneb ve bakîyye bu'ılarına bölünen Tanînî, eğer zi'l-erbanın pest tarafından eklenirse, hâsıl olan zi'l-hamsler bu şekilde olur:

22. İki bakîyye bulunduğu için uyumsuzdur.

a	b	c	d	he	v	z	ha	t	y	ya
mücenneb		bakîyye	tanînî			tanînî			bakîyye	

23. İki bakîyye bulunduğu için uyumsuzdur.

a	b	c	d	he	v	z	h ^a	t	y	ya
mücenneb		bakîyye	tanînî			bakîyye	tanînî			

24. İki bakîyye bulunduğu için uyumsuzdur.

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya
mücenneb		bakîyye		tanînî		tanînî				

25.

a	b	c	d	he	v	z	ha	t	y	ya
mücenneb		bakîyye		tanînî		mücenneb		mücenneb		

26. Bakîyye, mücennebin pest tarafında bulunduğu için uyumsuzdur.

a	b	c	d	he	v	z	h ^a	t	y	ya
mücenneb		bakîyye		mücenneb		mücenneb		tanînî		

27. Bakîyye, mücennebin pest tarafında bulunduğu için uyumsuzdur.

a	b	c	d	he	v	z	ha	t	y	ya
mücenneb		bakîyye		mücenneb		tanînî		mücenneb		

28. Bakîyye, mücennebin pest tarafında ve ayrıca iki Bakîyye bulunduğu için uyumsuzdur.

a	b	c	d	he	v	z	h ^a	t	y	ya
mücenneb		bakîyye		mücenneb		mücenneb		mücenneb		bakîyye

Bu yirmi sekiz türün görüldüğü gibi bazıları uyumsuz ve bazıları da mükerrerdir.

Mükerre olanlar dörd kısımdır: Dokuzuncu kısım, birinci kısmın tekrarıdır (**TT BT**); onuncu kısım, ikinci kısmın tekrarı (**TBTT**); on ikinci kısım, dördüncü kısmın tekrarı (**TCCT**); on sekizinci kısım, on dördüncü kısmın tekrarı (**TCCCB**).

Daha önce bahs edilen uyumsuzluk nedenlerinden dolayı bu kısımların bazıları uyumsuzdur. Müellif burada çok önemli ve ince bir noktaya değinmiştir. Zîl-erba

konusunda zikr edilen uyumsuzluk nedenleri iki bakîyye bu'dun tekrarlanması, taninî, mücenneb ve bakîyyenin üçü beraber bulunması, bakîyye bu'du mücennebin pest tarafında bulunması ve “**h**” nağmesinin aşması veya tamamlanması zikr edilmiştir. bazı eserlerde de kurallara dayanarak zi'l-hamste de aynısını aramışlar. Halbuki zi'l-hamste bu kuralların bazıları uyumsuzluğa neden olduğu görünmüyor. Bunun sebebi ise nüellifin zikr ettiği gibi, bu kurallar zi'l-erba çerçevesinde geçerlidir, dolayısıyla zi'l-hamsın tamamı değil zi'l-hamsın içindeki zi'l-erbada bu kuralların uyuması gerekir.

Bu mükerre ve uyumsuz olan (4 + 9) kısımları tüm kısımlardan yani yirmi sekizden çıkınca geride uyumlu olan on beş kısım kalır. Safiyüddîn el-Urmevî *Edvâr*'da²⁴⁷ bu on beş kısımdan on birisini ve zi'l-hamsın içindeki zi'l-erba'yı kale almaksızın uyumluluk şartlarını yerine getirme sureti ile bir kısım daha eklemiş ve sayıyı on ikiye çıkartmıştır. Bu kısım da tablosunda on birinci kısım²⁴⁸ olarak kaydedilmiştir.

Urmevî, *Edvâr*'ında zi'l-hams kısımları ile alakalı bu şekilde yazmıştır: “eğer Zi'l-hams bu'dunda sırf bu'dun iki tarafı şart olursa ve “**yh**” nağmesi atlanırsa, Lehnîyyât bu'dları olan Taninî, Mücenneb ve Bakîyyenin iştirâki ile uyumsuzluğa uğramaz, bu şekilde on üçüncü bir kısım da on iki kısma ilâve edilebilir.”²⁴⁹

Urmevî'nin müfred cinsi ismi verdiği bu kısma, Müellif üç kısım daha ekleyerek dörde yükseltmiş ve Büyük Müfred Cinsler ismini vermiştir.

Urmevî'nin eklediği birinci kısım: (C C B T C)

Müellifin Urmevî'ye ilâve ettiği üç kısım: ikinci kısım: (C T T C); üçüncü kısım: (B T C C C); dördüncü kısım: (C C C T B)

²⁴⁷ B.k. Safiyüddîn el-Urmevî, *Kitâbu'l-edvâr fi'l-mûsîkî*, s. 106.

²⁴⁸ bu kısmın “Hisâr”dır. Abdulkâdir-i Merâğî Hisân Şubelerden sayarak, sekiz nağmeli olduğunu açıklar: (ha y yb yc yv yha k kc), b.k. *Şerh-i Edvâr*, s. 306; *Câmi'u'l-elhân*, s. 142.

²⁴⁹ *Kitâbu'l-edvâr*, s. 109; Evbehî bu meselede hemfikir olmayarak, uyumsuzluk sebeplerden kaçınmanın, yani Zi'l-hamsın içindeki Zi'l-erba'ya uyumak şart olduğunu söyler. b.k. Alişâh-i Evbehî, *Mukaddimetü'l-usûl*, s. 104.

Urmevî'nin ifâdesinden, sırf on üçüncü bir kısım daha eklenebileceğini kast etmemiştir diye bilinir, zîra zikr ettiği usul ve kurallara uyararak, on üçüncü kısım başta olmak üzere okuyucu tarafından diğer kısımları kolaylıkla hesaplanabilir²⁵⁰.

Urmevî'nin okuyucuya bıraktığı zi'l-hamsın on üçüncü kısmı ile ilgili, Müellif tarafından sonradan ilâve edilen yedi kısmın hangisi olabileceği sorusuna Müellif on dördüncü veya on beşinci kısımlarını tahmin etmiştir. Bunun nedeni de bu iki kısmın tabakalarında aslı makâmlardan olan Râst, Hüseyinî, Muhayyer, Uşşâk, Nevâ ve Ebûselik makâmaların buldukları için açıklanmıştır. Mevlânâ Mübârekşâh-i Buhârî eserinde 11. veya 19. Kısımların olabileceğini tahmin etmiştir²⁵¹. Ancak Müellifin görüşü ve tahmini daha doğru denilebilir, zîrâ Urmevî'nin söyledikleri kısımların bir birine eklenmesined, sadece 14. ve 15. Kısımlarda aslı makâmlar bulunmaktadır.

Daha önce uyumlu on beş kısım ile bu dörd kısım, zi'l-hamsların toplam sayısını on dokuza ulaştığı açıklandı. Zi'l-küllü tamamlamak için, zi'l-hams kısımları birinci tabaka olan zi'l-erba ile birleşir, bu yüzden de bu kısımlara ikinci tabaka denilmiştir. Bu tabakalar zi'l-küllün tîz tarafında yerleşir. Birinci tabaka (**a – h^a**) ve ikinci tabakada (**h^a – yh^a**) aralarında olur.

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a
Birinci tabaka (zi'l-erba)							
h ^a							
t							
y							
ya							
yb							
yc							
yd							
yh ^e							
yv							
yz							
yh ^a							
İkinci tabaka (zi'l-hams)							

²⁵⁰ Abdülkâdir-i Merâgî, *Câmiu'l-elhân*, s. 78; Mevlânâ Mübârekşâh-i Buhârî, *Şerhi'l-Edvâr*, s. 127; Abbas Maarif, *Şerhi edvar-i maarif*, s. 241

²⁵¹ Mevlânâ Mübârekşâh-i Buhârî, *Şerhi'l-Edvâr*, s. 130.

zi'l-hamsin tüm on dokuz kısmı bu tertibile olur:

birinci kısım:	T T B T	nağmeleri:	ha ya yd yh ^e yh ^a
ikinci kısım:	T B T T	nağmeleri:	h ^a ya yb yh ^e yh ^a
üçüncü kısım:	B T T T	nağmeleri:	h ^a t yb yh ^e yh ^a
dördüncü kısım:	T C C T	nağmeleri:	h ^a ya yc yh ^e yh ^a
beşinci kısım:	C C T T	nağmeleri:	h ^a y yb yh ^e yh ^a
altıncı kısım:	C T C T	nağmeleri:	h ^a y yc yh ^e yh ^a
yedinci kısım:	C C C B T	nağmeleri:	h ^a y yb yd yh ^e yh ^a
sekizinci kısım:	T C C C B	nağmeleri:	h ^a ya yc yh ^e yz yh ^a
dokuzuncu kısım:	C T C C B	nağmeleri:	h ^a y yc yh ^e yz yh ^a
onuncu kısım:	C B T C C	nağmeleri:	h ^a y ya yd yv yh ^a
on birinci kısım ²⁵² :	C C B T C	nağmeleri:	h ^a y yb yc yv yh ^a
on ikinci kısım:	T C T C	nağmeleri:	h ^a ya yc yv yh ^a
on üçüncü kısım:	C C T C B	nağmeleri:	h ^a y yb yh ^e yz yh ^a
on dördüncü kısım:	T T C C	nağmeleri:	h ^a ya yd yv yh ^a
on beşinci kısım:	T T T B	nağmeleri:	h ^a ya yd yz yh ^a
on altıncı kısım:	B T T C B	nağmeleri:	h ^a t yb yh ^e yz yh ^a
on yedinci kısım:	C T T C	nağmeleri:	h ^a y yc yv yh ^a
on sekizinci kısım:	B T C C C	nağmeleri:	h ^a t yb yd yv yh ^a
on dokuzuncu kısım:	C C C T B	nağmeleri:	h ^a y yb yd yz yh ^a

Devirler

Bu bölüm, dâire, devir ve çoğulu olarak Edvâr'ın tarifi ile başlar. Müellifin açıkladığı gibi, bir nağmeden başlayarak onun kâim-makâmı olan nağmeye sonlandırılırsa, sanki bir dâire gibi başlanan nağmeye tekrar dönmüştür. Buna örnek olarak da “a” nağmeden başlanıp kâim-makâmı olan “yh^a” nağmesinde duran zi'l-kül bu'dudur. Bunun için zi'l-küllü kapsayan makâmlara devir, dâire ve çoğulu olarak edvâr denilir.

Zi'l-küllün oluşumunda iki zi'l-erba ile bir taninînin terkipler

zi'l-küller, vusta bu'dları denilen bir zi'l-erba (birinci tabaka) ve bir zi'l-hamsden (ikinci tabaka) oluşur. Zi'l-hams de daha önce zikr edildiği gibi, bir zi'l-erba ve bir

²⁵² Derkenarda, bu kısmın adı “Hisâr” olarak kayd edilmiştir. Abdulkâdir-i Merâgî Hisân Şubelerden sayarak, sekiz nağmeli olduğunu açıklar: (ha y yb yc yv yha k kc), b.k. *Şerh-i Edvâr*, s. 306; *Câmi'ul-Elhân*, s. 142.

taninîden oluşur. Dolayısıyla bir zi'l-küll, iki zi'l-erba ve bir taninîden mürekkebe olduğu söylenebilir. Bu iki zi'l-erba ve bir taninînin terkiblerinden üç farklı zi'l-kül oluşur.

Birinci terkipde iki zi'l-erba yanyana olarak pest tarfta ve Taninî ise tîz tarfta olur. Bu terkiye taninî tîz tarfta ve iki zi'l-erbanın yanyana oldukları için bitişik manası veren Tîz Muttasil ismi verilmiştir.

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
Birinci zi'l-erba							İkinci zi'l-erba							taninî			

İkinci terkipde iki zi'l-erba tîz tarfta ve taninî de pest tarfta olur. Bu terkip de Pest Muttasil adlandırılmıştır.

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
taninî				Birinci zi'l-erba							İkinci zi'l-erba						

Üçüncü terkipde de taninî iki zi'l-erbanın arasında yerleşir. buna da Munfasıl denilmiştir.

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
Birinci zi'l-erba							taninî				İkinci zi'l-erba						

Safiyüddîn el-Urmevî “a”, “h^a” ve “yh^a” nağmelerini devirlerde buldukları için Sâbit Nağmeler isim vermiştir²⁵³. Bu üç çeşitlinin ikincisi olan Pest Muttasil terkipinde, görüldüğü gibi “h^a” nağmesi atlanmıştır, dolayısıyla Urmevî bu terkipin birçok kısımlarını uyumlu olarak tanımlıyor. Müellif de devirlerin terkipinde önce birinci tabaka olan zi'l-erba ve sonra ikinci tabaka olan zi'l-hamslerin geldiğini bundan dolayı olduğunu söyler.

Birinci tabaka (zi'l-erba) ile İkinci tabakanın (zi'l-hams) terkileri

Yedi zi'l-erba ile on üç zi'l-hamsın terkiblerinden toplamda yüz otuz üç devir meydana gelir. Oluşan devirlerin bazılarında uyumsuzluk gizli²⁵⁴ ve bazısında da

²⁵³ Safiyüddîn el-Urmevî, *Kitâbu'l-edvâr*, s. 109

²⁵⁴ Hafiyü't-tenâfür (خفي التنافر)

açıktır²⁵⁵. Bu uyumsuzluk, devirlerin içerdiği şerif nisbetlerin sayısı ile alakalıdır. Yani bir devir ne kadar şerif nisbetleri olan zi'l-kül, zi'l-erba ve zi'l-hams bu'dlarını kapsarsa o kadar uyumludur. Bu sayı da devirdeki nağmelerin sayısına göredir.

Şerif nisbetlerin sayısı devrin nağme sayısına kadar ya da nağme sayısından bir veya iki aded azsa uyumlu bir devir sayılır, aksı takdirde uyumsuzdur. Bu uyumsuzluk da gizli ve açık olarak sınıflanır. Eğer devirdeki şerif nisbetlerin sayısı devrin nağmelerin sayısından beş aded azsa bu uyumsuzluk gizlidir. Uyumsuzluğu açık olan dâireler de şerif nisbetleri sadece sâbit nağmelerinde olur. Müellif bu konuda Safiyüddin el-Urmevî'ye tabî olarak Sâbit nağmeleri “a”, “h^a” ve “yh^a” nağmeleri kabûl etmiştir, dolayısıyla bu nağmelerin arasında hasıl olan nisbetler de bu şekilde olacak: (a - h^a), (a - yh^a) ve (h^a - yh^a).

Uyumlu devirlerin şerif nisbetleri ya dokuz, ya sekiz ya yedi veya altı olur ve altıdan az olamaz, çünkü az olurs uyumsuzluğu gizli olan devirler sınıfında sıralanır. Daha önce her iki tabakanın kısımları birbirine ekleyince bir devir meydana geleceğinden söz edildi. Bu doğrultuda devirler bu şekilde olur:

Birinci tabakanın birinci kısmı ile ikinci tabakanın birinci kısmı:

Uşşâk

A	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
Birinci Tabakanın birinci kısmı							İkinci Tabakanın birinci kısmı										

Bu dâirede sekiz nağme var. Şerif nisbetlerin sayısında dokuzdur: zi'l-hamsten üç: (a - ya), (v - yd), (h^a - yh^a); zi'l-erba nisbetinden beş: (a - h^a), (d - ya), (z - yd), (h^a - yh^e), (ya - yh^a) ve zi'l-külden de bir: (a - yh^a).

Birinci tabakanın ikinci kısmı ile ikinci tabakanın ikinci kısmı

A	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
Birinci Tabakanın ikinci kısmı							İkinci Tabakanın ikinci kısmı										

²⁵⁵ Zâhiru't-tenâfir (ظاهر التنافير)

Bu dâirede sekiz nağme ve dokuz şerif nisbet var. zi'l-hamsten üç: (**a - ya**), (**h^e - yh^e**) ve (**h^a - yh^a**); zi'l-erba nisbetinden beş: (**a - h^a**), (**d - ya**), (**h^e - yb**), (**h^a - yh^e**), (**ya - yh^a**) ve zi'l-külden de bir: (**a - yh^a**). bu dâire de şerif nisbetlerin sayısından dolayı gayet uyumludur.

Birinci tabakanın üçüncü kısmı ile ikinci tabakanın üçüncü kısmı

A	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
Birinci Tabakanın üçüncü kısmı							İkinci Tabakanın üçüncü kısmı										

Bu dâirede sekiz nağme ve sekiz şerif nisbet var. zi'l-hamsten üç: (**b - yb**), (**h^e - yh^e**), (**h^a - yh^a**); zi'l-erba nisbetinde dört: (**a - h^a**), (**b - t**), (**h^e - yb**) ve (**h^a - yh^e**) ve zi'l-külden de bir: (**a - yh^a**). bu dâire de gayet uyumludur.

Birinci tabakanın dördüncü kısmı ile ikinci tabakanın dördüncü kısmı

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
Birinci Tabakanın dördüncü kısmı							İkinci Tabakanın dördüncü kısmı										

Bu dâirede sekiz nağme ve sekiz şerif nisbet var. zi'l-hamsten iki: (**a - ya**), (**h^a - yh^a**); zi'l-erba nisbetinde beş: (**a - h^a**), (**d - ya**), (**v - yc**), (**h^a - yh^e**) ve (**ya - yh^e**) ve zi'l-külden de bir: (**a - yh^a**). Bu dâire de gayet uyumludur.

Birinci tabakanın beşinci kısmı ile ikinci tabakanın beşinci kısmı

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
Birinci Tabakanın beşinci kısmı							İkinci Tabakanın beşinci kısmı										

Bu dâirede sekiz nağme ve yedi şerif nisbet var. zi'l-hamsten iki: (**h^e - yh^e**) ve (**h^a - yh^a**); zi'l-erba nisbetinde dört: (**a - h^a**), (**c - y**), (**h^e - yb**), (**h^a - yh^e**) ve zi'l-külden de bir: (**a - yh^a**). bu dâire de gayet uyumludur.

Birinci tabakanın altıncı kısmı ile ikinci tabakanın altıncı kısmı

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
Birinci Tabakanın altıncı kısmı							İkinci Tabakanın altıncı kısmı										

Bu dâirede sekiz nağme ve yedi şerif nisbet var. zi'l-hamsten iki: (**c - yc**) ve (**h^a - yh^a**); zi'l-erba nisbetinde dört: (**a - h^a**), (**c - y**), (**v - yc**) ve (**h^a - yh^e**) ve zi'l-külden de bir: (**a - yh^a**). bu dâire de gayet uyumludur.

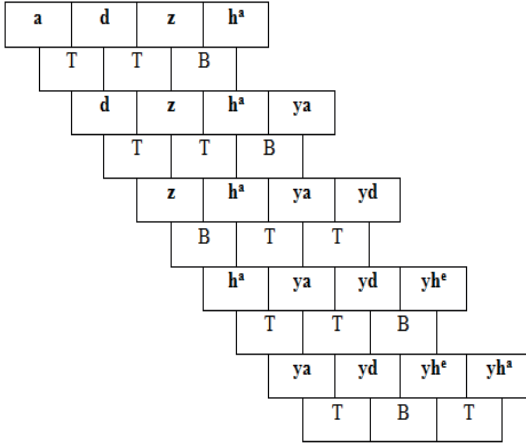
Birinci tabakanın yedinci kısmı ile ikinci tabakanın yedinci kısmı

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
mücen- neb	mücen- neb	mücen- neb	bakîy- ye	mücen- neb	mücen- neb	mücen- neb	bakîyye	tanîni									
Birinci Tabakanın yedinci kısmı							İkinci Tabakanın yedinci kısmı										

Bu dâire uyumsuzdur, zîrâ bakîyye bu'dun tîz tarafı mücennebin pest tarafında olmuş; bu da uyumsuzluğun nedenlerinden birisidir.

Bahirler

Müellif, bu iki tabakanın birbiriyle terkiblerinden sonra, çok önemli bir bilgiyi aktarmaktadır. Daha önce de tüm uyumlu nisbetlerin hesaplanması için zi'l-erba-dan hareket ettiği gibi, burada da zi'l-erbanın önemini vurgulamıştır. Örnek olarak Zi'l-erbaların birinci kısmı olan (**a d z h^a**) nağmelerin her birisinden bir zi'l-erba başlanırsa, hasıl olan zi'l-erbalar nağmeleri ve bu'dlan açısından değerlendirilebilir.

Tabloda görüldüğü gibi (**a d z h^a**) zi'l-erbalarn birinci kısmıdır. (**d z h^a ya**) da birinci kısmın nağmeleri olduğu halde bu'dlarından dolayı zi'l-erbalarn ikinci kısmına aittir. (**z h^a ya yd**) de yine zi'l-erbanın birinci kısmının nağmeleri olduğu halde bu'dlarından dolayı zi'l-erbanın üçüncü kısmıdır. Aynı şekilde (**h^a ya yd yh^e**), bu'dlarından dolayı birinci kısım ve (**ya yd yh^e yh^a**) de ikinci kısma aittir.

Anlaşıldığı gibi Zi'l-erba bir kâlip mahiyetinde olarak çeşitli terkiblerinden çeşitli devirlerin oluşumunu sağlar. Mûsikînin edvâr ilminde buna kâlip manasında olan “Bahr” ve çoğulu Buhur ismi verilmiştir. Ayrıca bu manada olan zi'l-erbalar Şedd ve Cins isimleri de verilmiştir²⁵⁶. Bu kelime şiiir sanatında kâlip manasında bahr-i tavîl, bahr-i ramal, bahr-i rubâî gibi kullanılan bir istilâhtır. Mûsikî ilminde Bahr-i Nâzûk²⁵⁷ gibi bazı makâmın ismi için de kullanılmıştır. Bu mana dışında, bahr-i nûr, bahr-i nâzûk gibi bazı şubeler ve bahr-i zarbî, bahr-i harbî, bahr-i kalenderî gibi bazı ikâ ve vezin isimleri de kaynaklarda zikr edilmiştir.

Tablodan da anlaşıldığı gibi Müellif Bahirlern hesaplaması için iki yöntem sunmuştur, biri nağmelere diğeri de bu'dlara göre. Verilen Uşşâk örneği üzerinden

²⁵⁶ Abdülkâdir-i Merâğî, *Câmi'ul-elhân*, s. 105

²⁵⁷ Bedr-i Dilşâd *Murâdnâme*, Ankara Milli Kütüphane, nr. FB 470. vr. 203b; “Hzır b. Abdullâh'ın *Kıtabül-Edvâr*’ı ve makamların incelenmesi”, Çelik, 2001: s. 56; Şükru'llâh, *İlmül-Edvâr*, vr. 119a, Şirinova, 2008: 263; Kırşehir, *Risâle-i Mûsikî*, s. 64; Kadızâde Mehmed Tirevî *Risâle-i Mûsikî*, Bayezid Küt., Velüyiddin Ef. Kol. Nr. 3181, vr. 181a; Seydî, *el-Matla'ü Beyân-ı Edvâr ve Makâmat*”, TSKM, A. 3459, vr. 19a.

açıklanacaksa eğer devrin nağmeleri esâs alınırsa beş bahir ve eğer bu'd esâs alınırsa üç bahir meydana gelir²⁵⁸.

Bahirlerin hesaplaması hususunda “**yh^a**” nağmesini geçmemk şarttır. Dolayısıyla bir zi'l-küllün her on yedi nağmesi için bahirler uygulanamaz, zîrâ “**ya**” nağmesinden başladığında “**yh^a**” nağmesine kadar son bahir olur ve “**yb**” nağmesinden başlanınca “**yh^a**” nağmesini aşar. Bu şekilde bir zi'l-küllün “**a**” ve “**ya**” nağmeleri arasından bahirler gerçekleşir, neticede “**a**” nağmesiden “**ya**” nağmesine kadar olan on bir nağme ve on bir bahir olacaktır²⁵⁹.

	a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^a	yv	yz	yh ^a	
1	a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a											
2		b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t										
3			c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y									
4				d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya								
5					h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb							
6						v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc						
7							z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd					
8								h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^a				
9									t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^a	yv			
10										y	ya	yb	yc	yd	yh ^a	yv	yz		
11											ya	yb	yc	yd	yh ^a	yv	yz	yh ^a	

Edvâr Cetvelleri

Eserin İkinci Mırsad'ı Edvâr ve devirler hakkındadır. Bu kısım, eserin önemli kısımlarından sayılabilir, zirâ Merâğî'nin eserlerinde de bulunmayan bazı bilgiler mûsikî nazeriyatına kazandırmıştır. Daha önce zikr edildiği gibi Müellif, Safiyüddîn

²⁵⁸ Ayrıca b.k. Abdülkâdir-i Merâğî, *Câmi'ul-elhân*, s. 106; ve *Makâsidul-elhân*, s. 52.

²⁵⁹ Şemseddin es-Saydâvî (ö. 1506), *Kitâbul-inâm fî marîfeti'l-angâm* adlı eserinde bahirleri Yekgâh, Dugâh, Sigâh, Çahârgâh, Pencgâh, Şeşgâh ve Heftgâh şeklinde göstermiştir. (Süleymaniye Küt., Hakimoğlu, nr. 489, vr. 6b-7b.)

el-Urmevî'nin on iki zil-hams kısımlarına yedi kısım daha ekleyerek, Urmevî'nin *Edevâr*'ında getirdiği seksen dört devrin sayısını yüz otuz üçe çıkartmıştır. Ayrıca müellif, bazı devrin isimlerini kayd ederek bilinmeyen devirlerin bilgilerini günümüze aktarmıştır.

Bu devirler, nağmeleri ve bu'dlarını biz bu bölümde detaylı bir şekilde getirdik, ancak burada bu devirlerin isimleri toplu bir yerde bulunması amacıyla devir sırasıyla şu şekilde kayd edilebilir:

1. dâire: Uşşâk; 4. dâire: Buhârî; 8. dâire: Azrâ; 14. dâire: Nevâ; 20. dâire: Hazzân; 27. dâire: Bûsefk; 28. dâire: Gülistân; 38. dâire: Bostân; 40. dâire: Râst; 42. dâire: Zengûle; 44. dâire: İsfahân; 46. dâire: Gerdânîde; 46. dâire: Gerdânîde; 52. dâire: Muhayyer; 53. dâire: Hüseynî; 54. dâire: Hicâzî; 59. dâire: Zîrefkend; 64. dâire: Nühüft; 65. dâire: Râhuvi; 66. dâire: Hicâzî (Hicâzî-yi Mutakaddimân); 70. dâire: Büzürg; 71. dâire: Gevâşt ve İsfahânek; 73. dâire: Vâmık; 99. dâire: Mâhûrî.

Müellif önce Safiyüddîn el-Urmevî'nin zikr ettiği seksen dört devri, ardından da kendisinin ilâve ettiği kırk dokuz devri getirerek toplamda yüz otuz üç devri cetveller içinde kayd etmiştir.

Müellif bu devirler için Urmevî'nin *el-Edevâr*'ında²⁶⁰ ve Merâğî'nin *Câmi'ul-el-hân*'ında da gözükmeyen yenililiklerle çok kapsamlı cetveller tasarlamıştır²⁶¹. Burada ilgi çeken iki husus var; birisi Urmevî'nin *el-Edevâr fî'l-mûsika*'sı 15. Yüz yılda mütercimi meçhul olan Farsça tercümesinde de benzer cetveller görünmektedir. Geçen bölümlerde açıkladığımız üzere bu mütercimnin Fahreddin-i Müstevfî olduğunu tahmin etmekteyiz²⁶². Diğer husu da Merâğî Kitâb-ı Fârsî fî Fenni'l-el-hân'dan önce telif ettiği *Câmi'ul-elhân*'ında devirleri dâireler şeklinde getirmiş ve Kitâb-ı Fârsî fî Fenni'l-elhân'dan sonra telif ettiği Şerh-i Edevâr'ında Kitâb-ı Fâr-

²⁶⁰ Safiyüddîn el-Urmevî, *el-Edevâr fî'l-mûsika*, s. 116; Abdülkâdir-i Merâğî, *Câmi'ul-elhân*, s. 90;

²⁶¹ Müellifin tasarladığı cetveller, Yahya Kaşani'nin tasarladığına çok benzemektedir, fakat, Müellif, her bir cetvelin başlığında tüm on yedi nağmeyi getirdiği içini ve altındaki her devrin nağmelerini başlıkta olan nağmelerin altında yazdığı için, devirlerin nağmeleri ve aralarındaki bu'dlar daha çok rahat anlamasını sağlamış. (İmâdüddîn Yahya Kâşî, *Şerh-i Edevâr*, Berlin Küt. Ms. or. oct. 2854, vr. 13b-15a) Müellif'in tasarladığı cetveller de kendisinden sonra gelenler tarafından kabul görünmüş denilebilir, buna örnek olarak Alişâh-i Evbehî, eserinde müellifin tasarımını kullanmıştır, *Mukaddimetü'l-usûl*, s. 37-47)

²⁶² *Tercüme-i Edevâr*, s. 29 - 35.

sî fi Fenni'l-elhân'daki cetvellere benzeyen bir şekile getirmiştir. Bu mesele de Merâgî Kitâb-ı Fârsî fi Fenni'l-elhânî gördüğü ihtimalını güçlendirmektedir²⁶³.

Cetvel bir başlık ve dört sûtünden oluşmaktadır. Cetvelin başlığında zi'l-küllün nağmeleri yazılmıştır. Sağ tarafındaki sûtünde birinci tabaka olan zi'l-erbanın kısımları, ortadaki sûtünde devrin nağmeleri, üstünde dâirenin numarası, sağındaki sûtünde ikinci tabaka olan zi'l-hamslerin kısımları ve en sağdaki sûtünde de işaretler ile dâirenin uyumluluğu uyumsuzluğu ve devrin ismi kaydedilmiştir. Devirler zi'l-erbalara göre tertib edilmiştir. Yani zi'l-erbalarn yedi kısmının her bir kısmına on iki zi'l-hams eklenmiştir. Urmevî'nin zikr ettiği seksen dört devirden sonradan Müellifin zi'l-hamslerin on iki kısmına eklediği yedi kısmının her biri yedi zi'l-erba kısımlarına eklenmiştir. Bu cetvellerin özelliklerinden biri de Merâgî'nin eserlerinde de görülmeyen bazı devirlerin isimlerinin kaydedilmesidir. Ayrıca dâirelerin uyumlu olup olmadığı da işaretler ile gösterilmiştir. Daha önce açıklandığı üzere dâireler bu konuda üç sınıfa ayrılır: Uyumlu, uyumsuzluğu gizli ve uyumsuzluğu açık olan dâireler. Müellif uyumlu dâireler için (M) harfini kullanmıştır. Bu harf de uyumlu manasında olan mülayîm kelimesinin ilk harfinden alınmıştır. Uyumsuzluğu gizli manasında olan Hafyü't-tenâfür kelimesinden de ilk harfi (H) ve uyumsuzluğu açık manasında olan Zâhirü't-tenâfür kelimesinden de ilk harfi (Z) bu amaç için kullanılmıştır.

Buna ilâveten devirlerin derkenarlarında müellif tarafından bazı açıklamalar ve önemli kayıtlar düşürülmüştür. Müellifin matematik ilminde de ne kadar ileri olduğuna delalet eden bu kayıtlar her bir devrin diğer devirlerin tabakalarında bulunmasını gösterilmektedir. Dâirelerin tabakaları hesaplaması, dâirenin bu'dları üzerinde gerçekleşir. Bir dâire başlandığı nağmeden hakert ederek naziri olan nağmesi üzerinde duraklar. İkinci tabakası da başlangıç nağmenin zi'l-erba nağmesinden başlar.

Örnek olarak Uşşâk dâiresi ilk tabakası **“a”** nağmesinden başlar, ikinci tabakası **“a”** nağmesi ile zi'l-erba nisbetinde olan **“h^a”** nağmeinden başlar, üçüncü tabakası da **“h^a”** nağmesi ile yine zi'l-erba nisbetinde olan **“yh^e”** nağmeinden başlar, bu şekilde sırasıyla **“h^e”, “yb”, “b”, “t”, “yv”, “v”, “yc”, “c”, “y”, “yz”, “c”, “yd”, “d”** ve **“ya”** başlangıç nağmeleri olmak üzere, dâirenin diğer tabakaları hesaplanır. Bu

çerçevede edvâr cetvellerin kenarlarında yazılan kayıtların açıklamaları şu şekilde sunulabilir. Bu cetveller 12 meşhur edvâra göre değil, dördü ve beşli tabakalarının terkiblerinden oluşan 133 devrin sırasına göre numaralandırılmıştır:

1. DÂİRE: UŞŞÂK

Uşşâk dâiresi ikinci tabakasında Maşûk²⁶⁴ (13. Dâire) ile aynıdır. Ayrıca Maşûk “h^a” nağmesinden başlanırsa, bu’dları açısından Uşşâk dâiresi ile eşit olur.

Maşûk (13. Dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
		T		B		T		T			T		B		T		
							h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a										
Uşşâk dâiresinin 2. Tabakası																	

Uşşâk (birinci dâire) üçüncü tabakasında Nevâ (14. Dâire) ile aynıdır. Ayrıca Nevâ “yh^e” nağmesinden başlanırsa, bu’dları açısından Uşşâk dâiresi ile eşit olur.

Nevâ (14. Dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
		T		B		T		T		B		T		T			
														yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e			
Uşşâk dâiresinin 3. Tabakası																	

Uşşâk dâiresi dördüncü tabakasında Visâl (26. Dâire)²⁶⁵ ile aynıdır. Ayrıca Visâl “h^e” nağmesinden başlanırsa, bu’dları açısından Uşşâk dâiresi ile eşit olur.

Visâl (26. Dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	B		T		T		T		T		B		T		T		

²⁶⁴ Mevlânâ Mübârekşâh-i Buhârî, Alişâh-i Evbehî ve Mevlânâ Benâyî bu dâireyi “Maşûk” kayd etmişlerdir. (*Şerhi’l-Edvâr*, TSMK. nr. A3458, vr. 30b; *Mukaddimtü’l-usûl*, s. 38; *Risâle der Mûsikî*, s. 49)

²⁶⁵ Mevlânâ Mübârekşâh-i Buhârî, Alişâh-i Evbehî ve Mevlânâ Benâyî bu dâireyi “Visâl” kayd etmişlerdir. (*Şerhi’l-Edvâr*, TSMK. nr. A3458, vr. 31a; Alişâh-i Evbehî, *Mukaddimtü’l-usûl*, s. 39; *Risâle der Mûsikî*, s. 50)

				h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e													
Uşşâk dâiresinin 4. tabakası																	

Uşşâk dâiresi beşinci tabakasında Bûselik (27. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Bûselik “**yb**” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Uşşâk dâiresi ile eşit olur.

Bûselik (27. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	B	T			T			B	T			T			T		
											yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb						
Uşşâk dâiresinin 5. tabakası																	

Uşşâk dâiresi on yedinci tabakasında Mâhûrî (99. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Mâhûrî “**yb**” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Uşşâk dâiresi ile eşit olur.

Mâhûrî (99. dâire)																		
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a	
	T			T			B	T			T			T			B	
											ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya								
Uşşâk dâiresinin 17. tabakası																		

4. DÂİRE: BUHÂRÎ

Buhârî dâiresi ikinci tabakasında Nesîm (49. dâire)²⁶⁶ ile aynıdır. Ayrıca Nesîm “**h^a**” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Buhârî dâiresi ile eşit olur²⁶⁷.

Nesîm (49. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	C	C	T			T			T			B	T				
							h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a

²⁶⁶ Alişâh-i Evbehî ve Mevlânâ Benâyî bu dâireyi “Nesîm” kayd etmişler. *Mukaddiemtü'l-usûl*, s. 41; *Risâle der Mûsikî*, s. 52)

²⁶⁷ Mevlânâ Mübârekşâh-i Buhârî, bu dâireyi “Uşşâk ve Râst” kayd etmiştir. (*Şerhi'l-Edvâr*, TSMK. nr. A3458, vr. 30b)

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a							
Buhârî dâiresinin 2. tabakası														

Buhârî dâiresi üçüncü tabakasında 17. dâire ile aynıdır. Ayrıca 17. dâire “**yh^e**” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Buhârî dâiresi ile eşit olur.

17. dâire																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	T		B		T		C		C		T		T				
													yh ^e	yv	yz	yh ^a	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e			
Buhârî dâiresinin 3. tabakası																	

Buhârî dâiresi 17 tabakasında Gerdânîde (46. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Gerdânîde “**ya**” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Buhârî dâiresi ile eşit olur.

Gerdânîde (46. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	T		C		C		C		B		T		T			B	
										ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya							
Buhârî dâiresinin 17. tabakası																	

8. DÂİRE: AZRÂ

Azrâ ikinci tabakasında Vâmık (73. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Vâmık dâiresi “**h^a**” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Azrâ dâiresi ile eşit olur.

Vâmık dâiresi																		
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a	
	C		C		C		B		T		T		B		T			
								h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a											
Azrâ dâiresinin 2. tabakası																		

Azrâ dâiresi üçüncü tabakasında 19. dâire ile aynıdır. Ayrıca 19. dâire “**yh^e**” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Azrâ dâiresi ile eşit olur.

19. dâire																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
T			B		T			C		C		C		B		T	
													yh ^e	yv	yz	yh ^a	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e			
Azrâ dâiresinin 3. tabakası																	

Azrâ altıncı tabakasında 122. dâire ile aynıdır. Ayrıca 122. dâire “b” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Azrâ dâiresi ile eşit olur.

122. dâire																		
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a	
B		T			T			B		T			C		C		C	
b		c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a	
a	b																	
Azrâ dâiresinin 6. tabakası																		

12. DÂİRE: [DÛSTGÂNÎ] ²⁶⁸

Dûstgânî, ikinci tabakasında Müjdegânî (61. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Müjdegânî “h^a” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Dûstgânî ile eşit olur.

Müjdegânî dâire																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
C		T			C		T			T			B		T		
							h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a										
Dûstgânî dâiresinin 2. tabakası																	

Dûstgânî, üçüncü tabakasında 18. dâire ile aynıdır. Ayrıca 18. dâire “yh^e” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Dûstgânî ile eşit olur.

18. dâire																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a

²⁶⁸ Mevlânâ Mübârekşâh-ı Buhârî, Alişâh-ı Evbehî ve Mevlânâ Benâyî bu dâireyi “Dûstkâmî/ Dûstgânî” kaydetmişlerdir. (Şerhi’l-Edvâr, TSMK. nr. A3458, vr. 30b; Mukaddimtü’l-usûl, s. 37; Risâle der Mûsîkî, s. 48)

Maşûk, on altıncı tabakasında Mâhûrî (99. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Mâhûrî dâiresi “**d**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Maşûk ile eşit olur.

Mâhûrî (99. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
T			T			B	T			T			T			B	
			d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d														
Maşûk dâiresinin 16. tabakası																	

Maşûk, on yedinci tabakasında Uşşâk (1. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Uşşâk dâiresi “**ya**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Maşûk ile eşit olur.

Uşşâk																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
T			T			B	T			T			B	T			
									ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya							
Maşûk dâiresinin 17. tabakası																	

14. DÂİRE: NEVÂ

Nevâ dâiresi, ikinci tabakasında Visâl (26. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Visâl “**h^a**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Nevâ ile eşit olur.

Visâl (26. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
B	T			T			T			B	T			T			
							h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a										
Nevâ dâiresinin 2. tabakası																	

Nevâ dâiresi, üçüncü tabakasında Bûselik (27. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Bûselik dâiresi “**yh^e**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Nevâ ile eşit olur.

Bûselik (27. dâire)

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a	
	B	T			T			T			B	T			T			
														yh ^e	yv	yz	yh ^a	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e				
Nevâ dâiresinin 3. tabakası																		

Nevâ dâiresi, on beşinci tabakasında Mâhûrî (99. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Mâhûrî dâiresi “**yd**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Nevâ ile eşit olur.

Mâhûrî (99. dâire)																		
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a	
	T			T			B	T			T			T		B		
														yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd					
Nevâ dâiresinin 15. tabakası																		

Nevâ dâiresi, on altıncı tabakasında Uşşâk (1. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Uşşâk dâiresi “**d**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Nevâ ile eşit olur.

Uşşâk (1. dâire)																		
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a	
	T			T			B	T			T			B	T			
				d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d															
Nevâ dâiresinin 16. tabakası																		

Nevâ dâiresi, on yedinci tabakasında Maşûk (13. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Maşûk dâiresi “**ya**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Nevâ ile eşit olur.

Maşûk (13. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	T			B	T			T			T			B	T		

											ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya								
Nevâ dâiresinin 17. tabakası																		

16. DÂİRE: [HOŞSERÂ] ²⁷⁰

Hoşserâ, ikinci tabakasında Cânfezâ (50. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Cânfezâ “h^a” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Hoşserâ ile eşit olur:

Cânfezâ																		
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a	
	C		C		T			T		B		T			T			
							h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a											
Hoşserâ dâiresinin 2. tabakası																		

Hoşserâ, üçüncü tabakasında Gamzüdâ (29. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Gamzüdâ dâire “yh^e” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Hoşserâ ile eşit olur:

Gamzüdâ																		
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a	
	B		T		T		C		C		T			T				
														yh ^e	yv	yz	yh ^a	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e				
Hoşserâ dâiresinin 3. tabakası																		

Hoşserâ, on altıncı²⁷¹ tabakasında Mâhûr-i Kebîr²⁷² (92. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Mâhûr-i Kebîr “d” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Hoşserâ ile eşit olur:

Mâhûr-i Kebîr (92. dâiresi)																		
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a	

²⁷⁰ Mevlânâ Mübârekşâh-i Buhârî, Alişâh-i Evbehî ve Mevlânâ Benâyî, bu dâireyi “Hoşserâ” kayd etmişlerdir. (Şerhü’l-Edvâr, TSMK. nr. A3458, vr. 30b; Mukaddiemtü’l-usûl, s. 38; Risâle der Mûsikî, s. 49, 74)

²⁷¹ Her iki nüshada “on yedinci” kayd edilmiştir. bu tabaka “ya” nağmesinden başlar ve yanlışdır.

²⁷² Alişâh-i Evbehî, Mukaddiemtü’l-usûl, s. 44

		T		T		B		T		T		C		C		
		d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d													
Hoşşerâ dâiresinin 16. tabakası																

20. DÂİRE: HAZZÂN²⁷³

Hazzân dâiresi, ikinci tabakasında 74. dâire ile aynıdır. Ayrıca 74. dâire “h^a” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Hazzân dâiresi ile eşit olur:

74. dâire																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
		C		C		C		B		T		B		T		T	
							h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a										
Hazzân dâiresinin 2. tabakası																	

Hazzân dâiresi, üçüncü tabakasında Bahâr (31. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Bahâr “yh^e” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Hazzân dâiresi ile eşit olur:

Bahâr (31. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	B		T		T		C		C		C		B		T		
														yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e			
Hazzân dâiresinin 3. tabakası																	

25. DÂİRE: [NEVBAHÂR] ²⁷⁴

Nevbahâr, ikinci tabakasında 15. dâire ile aynıdır. Ayrıca 15. dâire “h^a” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Nevbahâr ile eşit olur:

²⁷³ Mevlânâ Mübârekşâh-i Buhârî, bu dâireyi “Hazân” (حزان) kayd etmiştir. (Şerhi’Edevâr, TSMK. nr. A3458, vr. 30b)

²⁷⁴ Mevlânâ Mübârekşâh-i Buhârî, Alişâh-i Evbehî ve Mevlânâ Benâyî bu dâireyi “Nevbahâr” kayd etmiştir. (Şerhi’Edevâr, TSMK. nr. A3458, vr. 31a; Mukaddimü’l-fusûl, s. 38; Risâle der Mûsikî, s. 50)

15. dâire																		
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a	
T			B		T			B		T			T			T		
								h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a											
Nevbahâr dâiresinin 2. tabakası																		

Nevbahâr, 17. tabakasında ikinci dâire ile aynıdır. Ayrıca ikinci dâire “ya” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Nevbahâr ile eşit olur:

2. dâire																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
T			T			B		T			B		T			T	
										ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya							
Nevbahâr dâiresinin 17. tabakası																	

27. DÂİRE: BÛSELİK

Bûselik dâiresi, 13. tabakasında Mâhûrî (99. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Mâhûrî dâire “yz” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Bûselik dâiresi ile eşit olur:

Mâhûrî (99. dâire)																		
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a	
T			T			B		T			T			T			B	
															yz	yh ^a		
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz		
Bûselik dâiresinin 13. tabakası																		

Bûselik dâiresi, 14. tabakasında Uşşâk (1. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Uşşâk dâiresi “z” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Bûselik dâiresi ile eşit olur:

Uşşâk (1. dâire)																	
------------------	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
T			T			B	T			T			B	T			
						z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z											
Bûselik dâiresinin 14. tabakası																	

Bûselik dâiresi, 15. tabakasında Maşûk (13. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Maşûk “**yd**” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Bûselik dâiresi ile eşit olur:

Maşûk (13. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
T			B	T			T			T			B	T			
													yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd				
Bûselik dâiresinin 15. tabakası																	

Bûselik dâiresi, on altıncı tabakasında Nevâ (14. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Nevâ dâire “**d**” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Bûselik dâiresi ile eşit olur:

Nevâ (14. dâire)																		
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a	
T			B	T			T			B	T			T				
				d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d															
Bûselik dâiresinin 16. tabakası																		

Bûselik dâiresi, 17. tabakasında Visâl (26. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Visâl “**ya**” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Bûselik dâiresi ile eşit olur:

yirmi altıncı dâire																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
B	T			T			T			B	T			T			
										ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya							
Bûselik dâiresinin 17. tabakası																	

28. DÂİRE: GÜLİSTÂN

Gülistân dâiresi, ikinci tabakasında 15. dâire ile aynıdır. Ayrıca 15. dâire “**h^a**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Gülistân dâiresi ile eşit olur:

15. dâire																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
		C		T		C		C		B		T		C		C	
							h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a										
Gülistân dâiresinin. 2. tabakası																	

Gülistân dâiresi, 17. tabakasında Bostân (38. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Bostân “**ya**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Gülistân dâiresi ile eşit olur:

Bostân																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
		T		C		C		T		B		T		T			
										ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya							
Gülistân dâiresinin 17. tabakası																	

Gülistân dâiresi, 16. tabakasında 93. dâire ile aynıdır. Ayrıca 93. dâire “**d**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Gülistân dâiresi ile eşit olur:

93. dâire																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
		T		B		T		T		T		T		C		C	
			d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d														
Gülistân dâiresinin 16. tabakası																	

29. DÂİRE: [GAMZÜDÂ] ²⁷⁵

²⁷⁵ Mevlânâ Mübâreksâh-i Buhârî, Alişâh-i Evbehî ve Mevlânâ Benâyî bu dâireyi “Gamzüdâ” kayd etmiştir. (Şerhi'l-Edvâr, TSMK, nr. A3458, vr. 31a; Mukaddimtü'l-usûl, s. 39; Risâle der Mûsikî, s. 50)

Yirmi dokuzuncu dâiresi, 14. tabakasında Mâhûr-i Kebîr²⁷⁶ (92. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Mâhûr-i Kebîr “**z**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından 29 dâiresi ile eşit olur:

Mâhûr-i Kebîr (92. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
T			T			B	T			T			C	C			
						z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z											
Gamzüdâ dâiresinin 14. tabakası																	

Gamzüdâ, 15. tabakasında Dilgüşâ (37. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Dilgüşâ “**yd**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Gamzüdâ ile eşit olur:

Dilgüşâ																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
T			C		C		T			T			B	T			
													yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd				
Gamzüdâ dâiresinin 15. tabakası																	

Gamzüdâ, 16. tabakasında (Hoşserâ) 16. dâire ile aynıdır. Ayrıca Hoşserâ “**d**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Gamzüdâ ile eşit olur:

Hoşserâ																		
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a	
T			B	T			T			C		C		T				
				d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya								
Gamzüdâ dâiresinin 16. tabakası																		

Gamzüdâ, 17. tabakasında Cânfezâ (50. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Cânfezâ “**ya**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Gamzüdâ ile eşit olur:

²⁷⁶ Alişâh-i Evbehî, *Mukaddiemtü'l-usûl*, s. 44.

Cânfezâ																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	C		C		T			T		B		T			T		
										ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya							
Gamzüdâ dâiresinin 17. tabakası																	

31. DÂİRE: BAHÂR²⁷⁷

Bahâr, 16. tabakasında Hazzân (20. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Hazzân “d” nağmesinden başlanırsa, bu’dları açısından Bahâr ile eşit olur:

Hazzân dâiresi																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
		T		B		T		T		C		T			T		
			d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d														
Bahâr dâiresinin, 16. tabakası																	

Bahâr dâiresi, 17. tabakasında 74. dâire ile aynıdır. Ayrıca 74. dâire “ya” nağmesinden başlanırsa, bu’dları açısından Bahâr ile eşit olur:

74. dâire																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	C		C		T			T		B		T			T		
										ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya							
Bahâr dâiresinin 17. tabakası																	

²⁷⁷ Mevlânâ Mübâreksâh-i Buhârî, Alîşâh-i Evbehî ve Mevlânâ Benâyî bu dâireyi “Mihrgân” kayd etmişlerdir. Evbehî ve Benâyî 32. Dâireyi Buhâr yazmışlar. (*Şerh’i’Edevâr*, TSMK. nr. A3458, vr. 31a; *Mukaddimtü’l-ustûl*, s. 39; *Risâle der Mûsikî*, s. 50- 74)

37. DÂİRE: [DİLGÜŞÂ] ²⁷⁸

Dilgüşâ, 2. tabakasında Hoşserâ (16. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Hoşserâ “h^a” nağmesinden başlanırsa, bu’dları açısından Dilgüşâ ile eşit olur:

Hoşserâ																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
		T		B		T		T		C		C		T			
							h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a										
Dilgüşâ dâiresinin 2. tabakası																	

Dilgüşâ, 3. tabakasında Cânfezâ (50. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Cânfezâ “yh^e” nağmesinden başlanırsa, bu’dları açısından Dilgüşâ ile eşit olur:

Cânfezâ																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
		C		C		T		T		B		T		T			
														yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e			
Dilgüşâ dâiresinin 3. tabakası																	

Dilgüşâ, 4. tabakasında Gamzüdâ (29. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Gamzüdâ “h^e” nağmesinden başlanırsa, bu’dları açısından Dilgüşâ ile eşit olur:

Gamzüdâ																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	B		T		T		C		C		T		T				
				h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e													
Dilgüşâ dâiresinin 4. tabakası																	

²⁷⁸ Mevlânâ Mübârekşâh-i Buhârî ve Mevlânâ Benâyî bu dâireyi “Dilgüşâ”, Alişâh-i Evbehî de “Dilgüşâ ve Nehâvendî” kayd etmiştir. (*Şerhi’l-Edvâr*, TSMK. nr. A3458, vr. 31a; *Mukaddimtü’l-usûl*, s. 40; *Risâle der Mûsîkî*, s. 51)

Dilgüşâ, 17. tabakasında Mâhûr-i Kebîr²⁷⁹ (92. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Mâhûr-i Kebîr “**ya**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Dilgüşâ ile eşit olur:

Mâhûr-i Kebîr (92. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
		T		T			B		T			T		C		T	
										ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya							
Dilgüşâ dâiresinin 17. tabakası																	

38. DÂİRE: BOSTÂN

Bostân dâiresi, 2. tabakasında Gülistân (28. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Gülistân dâiresi “**h**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Bostân dâiresi ile eşit olur:

Gülistân dâiresi																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	B		T		T			T		B		T		T			
							h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a										
Bostân dâiresinin 2. tabakası																	

Bostân dâiresi, 3. tabakasında 51. dâire ile aynıdır. Ayrıca 51. dâire “**yh**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Bostân dâiresi ile eşit olur:

51. dâire																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	C		C		T		B		T		T		T				
														yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e			
Bostân dâiresinin 3. tabakası																	

Bostân dâiresi, 17. tabakasında 93. dâire ile aynıdır. Ayrıca 93. dâire “**ya**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Bostân dâiresi ile eşit olur:

93. dâire																	
-----------	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

²⁷⁹ Alişâh-i Evbehî, *Mukaddiemü'l-usûl*, s. 44.

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
T			B	T			T			T			C		C		
										ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya							
Bostân dâiresinin 17. tabakası																	

40. DÂİRE: RÂST

Râst dâiresi, 2. tabakasında Muhayyer dâiresi ile aynıdır. Ayrıca Muhayyer dâiresi “h” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Râst dâiresi ile eşit olur:

Muhayyer dâire																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
C		C		T			T			C		C		T			
							h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a										
Râst dâiresinin 2. tabakası																	

Râst dâiresi, 3. tabakasında Hüseyinî (53. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Hüseyinî dâiresi “yh^e” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Râst dâiresi ile eşit olur:

Hüseyinî																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
C		C		T			C			C		T					
													yh ^e	yv	yz	yh ^a	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e			
Râst dâiresinin 3. tabakası																	

Râst dâiresi, 10. tabakasında 118. dâire ile aynıdır. Ayrıca 118. dâire “yc” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Râst dâiresi ile eşit olur:

118. dâire																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
C		T			C		C		T			T			C		
											yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc					
Râst dâiresinin 10. tabakası																	

Râst dâiresi, 17. tabakasında Beyzâ²⁸⁰ (95. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Beyzâ “**ya**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Râst dâiresi ile eşit olur:

Beyzâ (95. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
		T		C		C		T			T			C		C	
										ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya							
Râst dâiresinin 17. tabakası																	

42. DÂİRE: ZENGÛLE

Zengûle dâiresi, 17. tabakasında²⁸¹ 97. dâire²⁸² ile aynıdır. Ayrıca 97. dâire “**ya**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Zengûle dâiresi ile eşit olur:

97. dâire																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
		C		T		C		T			T			C		C	
										ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya							
Zengûle dâiresinin 17. tabakası																	

Zengûle dâiresi, 10. tabakasında²⁸³ Hazrâ²⁸⁴ (117. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Hazrâ “**yc**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Zengûle dâiresi ile eşit olur:

Hazrâ (117. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
		C		C		T		C			T			T		C	

²⁸⁰ Mevlânâ Mübârekşâh-i Buhârî ve Alişâh-i Evbehî (*Şerhi'l-Edvâr*, TSMK. nr. A3458, vr. 32b; *Mukaddiem-tûl-usûl*, s. 44;

²⁸¹ Her iki nüshada da 10. Tabaka kayd edilmiştir.

²⁸² Alişâh-i Evbehî bu dâireyi “Bakıyyesiz, Büzürg” kayd etmiştir. (*Mukaddiem-tûl-usûl*, s. 44)

²⁸³ Her iki nüshada da 17. Tabaka kayd edilmiştir.

²⁸⁴ Mevlânâ Mübârekşâh-i Buhârî ve Alişâh-i Evbehî bu dâireyi “Hazrâ” kayd etmişler. (*Şerhi'l-Edvâr*, TSMK. nr. A3458, vr. 32b; *Mukaddiem-tûl-usûl*, s. 46)

													yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc						
Zengüle dâiresinin 10. tabakası																		

44. DÂİRE: İSFAHÂN

İsfahân dâiresi, 17. tabakasında Gerdânîde (46. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Gerdânîde dâire “**ya**” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından İsfahân dâiresi ile eşit olur:

Gerdânîde (46. dâire)																		
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a	
		T		C		C		C		B		T		T		B		
										ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya								
İsfahân dâiresinin 17. tabakası																		

İsfahân dâiresi, 10. tabakasında Gevâşt ve İsfahâne (71. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Gevâşt ve İsfahâne dâire “**yc**” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından İsfahân dâiresi ile eşit olur:

Gevâşt ve İsfahâne (71. dâire)																		
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a	
		C		T		C		C		C		B		T		C		
												yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc						
İsfahân dâiresinin 10. tabakası																		

İsfahân dâiresi, 2. tabakasında 76. dâire²⁸⁵ ile aynıdır. Ayrıca 76. dâire dâire “**h^a**” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından İsfahân dâiresi ile eşit olur:

76. dâire																		
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a	

²⁸⁵ Mevlânâ Mübârekşâh-i Buhârî bu dâireyi “İsfahân ve Râst ve Nevrûz”, Alişâh-i Evbehî ve Mevlânâ Benâyî de “pest Mücenneb hazfiyla Hisâr” olarak kaydetmişler. (Şerhi’-Edvâr, TSMK. nr. A3458, vr. 32a; Mukaddiem-tül-usûl, s. 43; Risâle der Mûsikî, s. 54; Abdüllâdir-i Merâğî Câmî’ul-elhân, s. 158.

	C	C	C	B	T			C	C	T					
					h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a								
İsfahân dâiresinin 2. tabakası															

46. DÂİRE: GERDÂNÎDE²⁸⁶

Gerdânîde dâiresi, 2. tabakasında İsfahân (44. dâire) ile aynıdır. Ayrıca İsfahân dâire “h^a” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Gerdânîde dâiresi ile eşit olur:

İsfahân dâire																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	T			C	C		T			C	T	C	B				
							h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a										
Gerdânîde dâiresinin 2. tabakası																	

Gerdânîde dâiresi, 3. tabakasında 76. dâire ile aynıdır. Ayrıca 76. dâire “yh^e” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Gerdânîde dâiresi ile eşit olur:

76. dâire																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	C	C	C	B	T			C	C	T							
														yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e			
Gerdânîde dâiresinin 3. tabakası																	

²⁸⁶ Bu dâire kaynaklarda Gerdânîde (Safiyüddîn el-Urmevî, *Kitâbu'l-edvâr fî'l-müsikî*, s. 46; İmâdüddîn Yahya Kâşî, *Şerh-i Edvâr*, Meclis Küt.nr. 2207, 40a) ve Gerdâniyâ (Mevlânâ Mübârekşâh-i Buhârî, *Şerh-i Edvâr*, TSMK. nr. A3458, vr. 31a; Abdülkâdir-i Merâğî, *Câmî'ul-elhân*, s. 145, 147, 54; Fethullah-i Şîrvânî, *el-Mecelle fî'l-müsikî*, s. 695) ve Gerdâniye (. Lâdikî, *Zeynü'l-elhân*, Süleymaniye küt. Nuruosmaniye, nr. 3655, vr., 50a, *Mukaddime-tü'l-usul*, s. 40 şekillerinde kaydedilmiştir.

Gerdânîde dâiresi, 4. tabakasında Zinderûd (55. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Zinderûd “**h^e**” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Gerdânîde dâiresi ile eşit olur:

Zinderûd (55. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	c		c			T		c		c		c		B		T	
				h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e													
Gerdânîde dâiresinin 4. tabakası																	

Gerdânîde dâiresi, 11. tabakasında Gevâşt ve İsfahânek (71. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Gevâşt ve İsfahânek “**c**” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Gerdânîde dâiresi ile eşit olur:

Gevâşt ve İsfahânek (71. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	c			T			c		c		c		B		T		c
		c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c															
Gerdânîde dâiresinin 11. tabakası																	

48. DÂİRE: [MECLİSEFRÛZ] ²⁸⁷

Meclisefrûz, 2. tabakasında Nühüft (64. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Nühüft dâire “**h^a**” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Meclisefrûz ile eşit olur:

Nühüft (64. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	c			T			c		T		c		c		T		
							h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a										

²⁸⁷ Mevlânâ Mübârekşâh-i Buhârî, Alişâh-i Evbehî ve Mevlânâ Benâyî bu dâireyi “Meclisefrûz” kayd etmişler. (Şerhi’l-Edvâr, TSMK, nr. A3458, vr. 31a; Mukaddiemtü’l-usûl, s. 40; Risâle der Mûsikî, s. 51, 95)

Meclisefrûz dâiresinin 2. tabakası

Meclisefrûz, 3. tabakasında Hicâzî (54. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Hicâzî dâire “**yh**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Meclisefrûz ile eşit olur:

Hicâzî (54. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	C		C		T		C		T		C		T				
														yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e			
Meclisefrûz dâiresinin 3. tabakası																	

Meclisefrûz, 10. tabakasında Evc (72. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Evc “**yc**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Meclisefrûz ile eşit olur:

Evc (72. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	C		T		C		T		C		T		C				
												yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc					
Meclisefrûz dâiresinin 10. tabakası																	

Meclisefrûz, 11. tabakasında Hicâzî²⁸⁸ (66. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Hicâzî “**c**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Meclisefrûz ile eşit olur:

Hicâzî (66. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	C		T		C		C		T		C		T				
		c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c															
Meclisefrûz dâiresinin 11. tabakası																	

²⁸⁸ Bu devre diğer Hicâzîlerden ayırması için Mevlana Benâyî eserinde “Hicâzî-yi Mutakaddiman” şeklinde adlandırmıştır. (*Risale der mûsikî*, s. 53); Mevlânâ Mübârekşâh-i Buhârî de “Hicâzî inde'l-Musannifl” kayd etmiştir. (*Şerhi'l-Edvâr*, TSMK, nr. A3458, vr. 31b)

49. DÂİRE: [Nesîm]²⁸⁹

Nesîm, 2. tabakasında 17. dâire ile aynıdır. Ayrıca 17. dâire “**h^a**” nağmesinden başlanırsa, bu’dları açısından Nesîm ile eşit olur:

17. dâire																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	T			B	T			C		C		T			T		
							h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a										
Nesîm dâiresinin 2. tabakası																	

Nesîm dâiresi, 16. tabakasında²⁹⁰ 102. dâire ile aynıdır. Ayrıca 102. dâire “**d**” nağmesinden başlanırsa, bu’dları açısından Nesîm ile eşit olur:

102. dâire																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	T			C		C		T			T		T			B	
			d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d														
Nesîm dâiresinin 16. tabakası																	

Nesîm dâiresi, 17. tabakasında Buhârî (4. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Buhârî “**ya**” nağmesinden başlanırsa, bu’dları açısından Nesîm ile eşit olur:

Buhârî (4. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	T			B			T	T			C		C		T		
										ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya							
Nesîm dâiresinin 17. tabakası																	

²⁸⁹ Alişâh-i Evbehî ve Mevlânâ Benâyî bu dâireyi “Nesîm” kayd etmişler. *Mukaddimtü'l-usûl*, s. 40; *Risâle der Mûsikî*, s. 52, 74.

²⁹⁰ Nûshada 3. Tabaka yazılmıştır.

50. DÂİRE: [CÂNFEZÂ] ²⁹¹

Cânfezâ, 2. tabakasında Gamzüdâ (29. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Gamzüdâ “**h^a**” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Cânfezâ ile eşit olur:

Gamzüdâ																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
		C		C		T			T		B		T			T	
							h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a										
Cânfezâ dâiresinin 2. tabakası																	

Cânfezâ, 16. tabakasında²⁹² Dilgüşâ (37. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Dilgüşâ “**d**” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Cânfezâ ile eşit olur:

Dilgüşâ																		
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a	
			T		C		T			T			T		B		T	
				d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d															
Cânfezâ dâiresinin 16. tabakası																		

Cânfezâ, 11. tabakasında Mâhûr-i Kebîr²⁹³ (92. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Mâhûr-i Kebîr “**yd**” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Cânfezâ ile eşit olur:

Mâhûr-i Kebîr 92. dâire																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
			T		B		T		C		C		T			T	
													yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd				
Cânfezâ dâiresinin 11. tabakası																	

²⁹¹ Mevlânâ Mübâreksâh-i Buhârî, Alişâh-i Evbehî ve Mevlânâ Benâyî bu dâireyi “Cânfezâ” kayd etmişler. (Şerhi'l-Edvâr, TSMK. nr. A3458, vr. 31a; Mukaddimtü'l-usûl, s. 40; Risâle der Mûsiki, s. 52, 74)

²⁹² Nûshada 3. Tabaka yazılmıştır.

²⁹³ Alişâh-i Evbehî, Mukaddimtü'l-usûl, s. 44a

Cânfezâ, 17. tabakasında Hoşserâ (16. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Hoşserâ “**ya**” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Cânfezâ ile eşit olur:

Hoşserâ																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
		T		B		T		T			C		C		T		
										ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya							
Cânfezâ dâiresinin 17. tabakası																	

52. DÂİRE: MUHAYYER²⁹⁴

Muhayyer dâiresi, 2. tabakasında Hüseynî (53. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Hüseynî dâiresi “**h^a**” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Muhayyer dâiresi ile eşit olur:

Hüseynî (53. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
		T		B		T		C		C		T		T			
							h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a										
Muhayyer dâiresinin 2. tabakası																	

Muhayyer dâiresi, 9. tabakasında 118. dâire ile aynıdır. Ayrıca 118. dâire “**v**” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Muhayyer dâiresi ile eşit olur:

118. dâiresi																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
		C		T		C		C		T		T		C			
					v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v												
Muhayyer dâiresinin 9. tabakası																	

²⁹⁴ Mevlânâ Mübârekşâh-î Buhârî, bu dâireyi “Muhayyere’l-Hüseynî” kayd etmiştir. (*Şerh’îl-Edvâr*, TSMK. nr. A3458, vr. 31a)

Muhayyer dâiresi, 16. tabakasında Beyzâ (95. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Beyzâ “**d**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Muhayyer dâiresi ile eşit olur:

Beyzâ (95. dâiresi)																				
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a			
T			C			C			T			T			C			C		
			d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a			
a	b	c	d																	
Muhayyer dâiresinin 16. tabakası																				

Muhayyer dâiresi, 17. tabakasında Râst (40. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Râst dâire “**ya**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Muhayyer dâiresi ile eşit olur:

Râst dâiresi																				
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a			
T			C			C			T			C			C			T		
										ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a			
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya										
Muhayyer dâiresinin 17. tabakası																				

54. DÂİRE: HİCÂZÎ²⁹⁵

Hicâzî dâiresi, 8. tabakasında Evc (72. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Evc “**yv**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından hhhh dâiresi ile eşit olur:

Evc																			
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a		
C		T			C			T			C			T			C		
														yv	yz	yh ^a			
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv				
Hicâzî dâiresinin 8. tabakası																			

²⁹⁵ Mevlânâ Mübâreşkâh-i Buhârî, bu dâireyi “Hicâzî ine'l-musannif” ve Alişâh-i Evbehî de “Hicâzî-i Sâhib Ed-vâr” yani Hicâzî-yi Urnevî kayd etmiştir. (Şerhi'l-Edvâr, TSMK. nr. A3458, vr. 31a; Mukaddiemü'l-usûl, s. 40)

Hicâzî dâiresi, 9. tabakasında²⁹⁶ Hicâzî²⁹⁷ (66. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Hicâzî “**v**” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından hhhh dâiresi ile eşit olur:

Hicâzî (66. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	C		T		C		C		T		C		T				
					v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v												
Hicâzî dâiresinin 9. tabakası																	

Hicâzî dâiresi, 16. Tabakasında Meclisefrûz (48. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Meclisefrûz “**d**” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından hhhh dâiresi ile eşit olur:

Meclisefrûz																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
		T		C		C		T		C		T		C			
			d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d														
Hicâzî dâiresinin 16. Tabakası																	

Hicâzî dâiresi, 17. Tabakasında Nühüft (64. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Nühüft “**ya**” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından hhhh dâiresi ile eşit olur:

Nühüft (64. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	C		T		C		T		C		C		T				
										ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya							
Hicâzî dâiresinin 17. Tabakası																	

²⁹⁶ Nüshada 17. Tabaka yazılmıştır.

²⁹⁷ Bu devre diğer Hicâzîlerden ayırması için Mevlana Benâyî eserinde “Hicâzî-yi Mutakaddiman” şeklinde adlandırmıştır. (*Risale de mûsikî*, s. 53)

55. DÂİRE: [ZİNDERÛD] ²⁹⁸

Zinderûd dâiresi, 8. tabakasında Gevâşt ve İsfahânek (71. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Gevâşt ve İsfahânek dâire “**yv**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Zinderûd ile eşit olur:

Gevâşt ve İsfahânek (71. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	C		T		C		C		B	T		T			C		
															yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv		
Zinderûd dâiresinin 8. tabakası																	

Zinderûd, 15. tabakasında Gerdânîde (46. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Gerdânîde dâire “**yd**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Zinderûd ile eşit olur:

Gerdânîde (46. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
		T		C		C		C		B	T		C		C		
													yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd				
Zinderûd dâiresinin 15. tabakası																	

Zinderûd, 16. tabakasında İsfahân (44. dâire) ile aynıdır. Ayrıca İsfahân dâire “**d**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Zinderûd ile eşit olur:

İsfahân (44. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
		T		B		T		C		C		T			T		
			d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a

²⁹⁸ Mevlânâ Mübârekşâh-i Buhârî, Alişâh-i Evbehi ve Mevlânâ Benâyî bu dâireyi “Zinderûd”, Abdülkâdir-i Merâgîde “İsfahân vasatü'l-bakîyye” yani ortasında Bakîyye olan İsfahân kayd etmişler. (Şerhîl-Edvâr, TSMK. nr. A3458, vr. 31a; Mukaddimeti'l-usûl, s. 40; Risâle der Mûsikî, s. 52; Câmî'ul-elhân, s. 99)

a	b	c	d	
Zinderûd dâiresinin 16. tabakası				

Zinderûd, 17. tabakasında 76. dâire ile aynıdır. Ayrıca 76. dâire “**ya**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Zinderûd ile eşit olur:

76. dâire																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	c		c		c		B		T		C		C		T		
										ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya							
Zinderûd dâiresinin 17. tabakası																	

59. DÂİRE: ZİREFKEND²⁹⁹

Zîrefkend dâiresi, 8. tabakasında Büzürg (70. dâire)³⁰⁰ ile aynıdır. Ayrıca Büzürg dâire “**yv**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Zîrefkend dâiresi ile eşit olur:

Büzürg (70. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	c		T		C		C		B		T		C		C		
															yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e			
Zîrefkend dâiresinin 8. tabakası																	

Zîrefkend dâiresi, 9. tabakasında Zengûle (45. dâire)³⁰¹ ile aynıdır. Ayrıca Zengûle dâire “**v**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Zîrefkend dâiresi ile eşit olur:

Zengûle (45. dâire)													
---------------------	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

²⁹⁹ Mevlânâ Mübârekşâh-i Buhârî, bu dâireyi “Zîrefkend-i Küçük” ve Alishâh-i Evbehî de “Zîrefkend ve Küçük” kayd etmiştir. (*Şerhi'Edvâr*, TSMK. nr. A3458, vr. 31a; *Mukaddimtü'l-usûl*, s. 41.

³⁰⁰ Nûshada 7. Dâire yazılmıştır.

³⁰¹ Mevlânâ Mübârekşâh-i Buhârî, bu dâireyi “Râst ve Büzürg v Zengûle”, Alishâh-i Evbehî ve Mevlânâ Benâyî de “Zengûle maa'l-bakîyye” yani Bakîyye ile Zengûle kayd etmiştir. (*Şerhi'Edvâr*, TSMK. nr. A3458, vr. 31a; *Mukaddimtü'l-usûl*, s. 40; *Risâle der Mûsikî*, s. 51)

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	C		T		C		C		B		T		C		C		
					v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v												
Zîrefkend dâiresinin 9. tabakası																	

Zîrefkend dâiresi, 15. tabakasında 123. dâire ile aynıdır. Ayrıca 123. dâire “**yd**” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Zîrefkend dâiresi ile eşit olur:

123. dâire																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	C		T		C		C		B		T		C		C		
													yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd				
Zîrefkend dâiresinin 15. tabakası																	

60. DÂİRE: [HİCÂZÎ HÜSEYNÎ] ³⁰²

Hicâzî Hüseyîni, 2. tabakasında Râhuvî (65. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Râhuvî dâire “**h^a**” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Hicâzî Hüseyîni ile eşit olur:

Râhuvî (65. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	C		T		C		C		B		T		T				
							h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a										
Hicâzî Hüseyîni dâiresinin 2. tabakası																	

Hicâzî Hüseyîni, 9. tabakasında 116. dâire ile aynıdır. Ayrıca 116. dâire “**v**” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Hicâzî Hüseyîni ile eşit olur:

116. dâire																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	C		T		C		C		B		T		C				

³⁰² Alişâh-ı Evbehî ve Mevlânâ Benâyî bu dâireyi “Hicâzî Hüseyîni” kayd etmişler. *Mukaddiemtü'l-usûl*, s. 41; *Risâle der Mûsikî*, s. 74)

					v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v												
Hicâzî Hüseyinî dâiresinin 9. tabakası																	

61. DÂİRE: [MÜJDEGÂNÎ] ³⁰³

Müjdegânî, 2. tabakasında 18. dâire ile aynıdır. Ayrıca 18. dâire “h^a” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Müjdegânî ile eşit olur:

18. dâire																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
		T		B		T		C		T		C		B		C	
							h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a										
Müjdegânî dâiresinin 2. tabakası																	

Müjdegânî, 17. tabakasında Düstgânî (12. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Düstgânî “ya” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Müjdegânî ile eşit olur:

Düstgânî (12. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
		T		T		B		T		C		C		T			
										ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya							
Müjdegânî dâiresinin 17. tabakası																	

64. DÂİRE: NÜHÜFT³⁰⁴

Nühüft dâiresi, 2. tabakasında Hicâzî (54. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Hicâzî dâire “h^a” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Nühüft dâiresi ile eşit olur:

³⁰³ Mevlânâ Mübârekşâh-i Buhârî, Alişâh-i Evbehî ve Mevlânâ Benâyî bu dâireyi “Müjdegânî” kayd etmişler. (Şerhi'l-Edvâr, TSMK. nr. A3458, vr. 31a; Mukaddiemü'l-usûl, s. 43; Risâle der Mûsikî, s. 53, 74)

³⁰⁴ Mevlânâ Mübârekşâh-i Buhârî, bu dâireyi “Nühüft Hicâz” kayd etmiştir. (Şerhi'l-Edvâr, TSMK. nr. A3458, vr. 31b)

Hicâzî (54. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	C		C		T			C		T			C		T		
							h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a										
Nühüft dâiresinin 2. tabakası																	

Nühüft dâiresi, 9. tabakasında Evc (72. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Evc “v” nağmesinden başlanırsa, bu’dları açısından Nühüft dâiresi ile eşit olur:

Evc																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	C		T			C		T			C		T			C	
					v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v												
Nühüft dâiresinin 9. tabakası																	

65. DÂİRE: RÂHUVÎ

Râhuvî dâiresi, 8. tabakasında 116. dâire ile aynıdır. Ayrıca 116. dâire “yv” nağmesinden başlanırsa, bu’dları açısından Râhuvî dâiresi ile eşit olur:

116. dâire																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	T			C		C		C			T		B	C		C	
														yv	yz	yh ^a	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv		
Râhuvî dâiresinin 8. tabakası																	

Râhuvî dâiresi, 17. tabakasında Hicâzî Hüseyinî (60. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Hicâzî Hüseyinî “ya” nağmesinden başlanırsa, bu’dları açısından Râhuvî dâiresi ile eşit olur:

Hicâzî Hüseyinî
----

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	c		c		T		T			C		T			C		
										ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya							
Râhuvî dâiresinin 17. tabakası																	

66. DÂİRE: HİCÂZÎ³⁰⁵

Hicâzî dâiresi, 8. tabakasında Meclisefrûz (48. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Meclisefrûz “**yv**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Hicâzî dâiresi ile eşit olur:

Meclisefrûz																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
		T		C		C		T		C		T			C		
															yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv		
Hicâzî dâiresinin 8. tabakası																	

Hicâzî dâiresi, 9. tabakasında Nühüft (64. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Nühüft dâiresi “**v**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Hicâzî dâiresi ile eşit olur:

Nühüft (64. Dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	c		T		C		T			C		C		T			
					v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v												
Hicâzî dâiresinin 9. tabakası																	

Hicâzî dâiresi, 10. tabakasında Hicâzî (54. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Hicâzî (54. dâire) dâiresi “**yc**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Hicâzî dâiresi ile eşit olur:

³⁰⁵ Mevlânâ Mübârekşâh-i Buhârî, bu dâireyi “Hicâzî inde'l-Musannif”, Mevlânâ Benâyî “Hicâzî-yi Mutakaddimân” ve Alişâh-i Evbehî de “Hicâzî-yi Mutakaddimân, Hicâzî-yi Asl ve İrâk maa'l-bakîyye” kayd etmişler. Ayrıca Evbehî, Hicâzî-yi Asl, Hicâzî-yi Sâhib Edvâr'dır kayd etmiştir. Evbehî bu dâireye “İrâk maa'l-bakîyye” yani İrâk ike Bakîyye derken, Abdülkâdir-i Merâğî buna İrâk bi-lâ Bakîyye” yani Bakîyyesiz İrâk yazmış. (Şerh-i Edvâr, TSMK. nr. A3458, vr. 31b; Mukaddimât-ül-usûl, s. 43; Risâle der Mûsikî, s. 53; Câmi' ul-elhân, s. 100)

Hicâzî (54. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	C		C		T		C		T		C		T				
											yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc					
Hicâzî dâiresinin 10. tabakası																	

Hicâzî dâiresi, 17. tabakasında Evc (72. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Evc “**ya**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Hicâzî dâiresi ile eşit olur:

Evc																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	C		T		C		T		C		T		C				
										ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya							
Hicâzî dâiresinin 17. tabakası																	

70. DÂİRE: BÜZÜRG

Büzürg dâiresi, 2. tabakasında Zengûle (45. Dâire) ile aynıdır. Ayrıca Zengûle dâire “**h^a**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Büzürg dâiresi ile eşit olur:

Zengûle (45. Dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
		T		C		C		C		T		C		T			
							h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a										
Büzürg dâiresinin 2. tabakası																	

Büzürg dâiresi, 8. tabakasında 123. dâire ile aynıdır. Ayrıca 123. dâire “**yv**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Büzürg dâiresi ile eşit olur:

123. dâire																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
		T		C		C	B		T		C		C		C		

														yv	yz	yh ^a	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv		
Büzürg dâiresinin 8. tabakası																	

Büzürg dâiresi, 11. tabakasında Zîrefkend (59. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Zîrefkend dâire “c” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Büzürg dâiresi ile eşit olur:

Zîrefkend (59. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	C		C		T			C		C		B		T		C	
		c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c															
Büzürg dâiresinin 11. tabakası																	

71. DÂİRE: GEVÂŞT VE İSFAHÂNEK³⁰⁶

Gevâşt ve İsfahânek dâiresi, 8. tabakasında Gerdânîde (46. dâire) dâire ile aynıdır. Ayrıca Gerdânîde dâiresi “yv” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Gevâşt ve İsfahânek dâiresi ile eşit olur:

Gerdânîde (46. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	T			C		C		C		B		T		C		C	
															yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv		
Gevâşt ve İsfahânek dâiresinin 8. tabakası																	

Gevâşt ve İsfahânek dâiresi, 9. tabakasında İsfahân (44. dâire) dâire ile aynıdır. Ayrıca İsfahân dâiresi “v” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Gevâşt ve İsfahânek dâiresi ile eşit olur:

İsfahân (44. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a

³⁰⁶ Mevlânâ Mübârekşâh-i Buhârî de aynı şekilde isim vermiştir. Alişâh-i Evbehi ve Mevlânâ Benâyî sadece Gevâşt kayd etmişler. (Şerhü'l-Edvâr, TSMK. nr. A3458, vr. 31b; Mukaddiemtü'l-usûl, s. 43; Risâle der Mûsikî, s. 53, 74)

		T		C		C		C		B		C		C		T												
				v		z		h ^a		t		y		ya		yb		yc		yd		yh ^e		yv		yz		yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v																							
Gevâşt ve İsfahânek dâiresinin 9. tabakası																												

Gevâşt ve İsfahânek dâiresi, 10. tabakasında 76. dâire dâire ile aynıdır. Ayrıca 76. dâire “**yc**” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Gevâşt ve İsfahânek dâiresi ile eşit olur:

76. dâire																													
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a												
		C		C		C		B		T		C		C		T													
														yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a										
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc																	
Gevâşt ve İsfahânek dâiresinin 10. tabakası																													

Gevâşt ve İsfahânek dâiresi, 11. tabakasında Zinderûd (55. ³⁰⁷ dâire) dâire ile aynıdır. Ayrıca Zinderûd “**c**” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Gevâşt ve İsfahânek dâiresi ile eşit olur:

Zinderûd (55. dâire)																													
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a												
		C		C		T		C		C		C		B		T													
			c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a											
a	b	c																											
Gevâşt ve İsfahânek dâiresinin 11. tabakası																													

72. DÂİRE: [EVC] ³⁰⁸

Evc, 2. tabakasında Hicâzî (66. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Hicâzî dâiresi “**h**” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Evc dâiresi ile eşit olur:

³⁰⁷ Nüshada 5 yazılmıştır.

³⁰⁸ Mevlânâ Mübârekşâh-ı Buhârî, bu dâireyi Hicâzî’in şubesi, Alişâh-i Evbehî ve Mevlânâ Benâyî de “Evc” olarak kayd etmişler. (*Şerhi’l-Edvâr*, TSMK. nr. A3458, vr. 31b; *Mukaddimtü’l-fusûl*, s. 43; *Risâle der Mûsikî*, s. 53, 95)

Hicâzî (66. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	C		T		C		C		T		C		T				
							h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a										
Evc dâiresinin 2. tabakası																	

Evc, 9. tabakasında Meclisefrûz (48. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Hicâzî dâiresi “v” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Evc ile eşit olur:

Meclisefrûz																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
		T		C		C		T		C		T		C			
					v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v												
Evc dâiresinin 9. tabakası																	

Evc, 9. tabakasında Nühüft (64. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Nühüft dâire “yc” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Evc ile eşit olur:

Nühüft (64. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	C		T		C		T		C		C		T				
											yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc					
Evc dâiresinin 9. tabakası																	

Evc, 11. tabakasında Hicâzî (54. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Nühüft dâire “c” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Evc ile eşit olur:

Hicâzî (54. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	C		C		T		C		T		C		T				
		c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a

a	b	c														
Evc dâiresinin 11. tabakası																

92. DÂİRE: [Mâhûr-i Kebîr] ³⁰⁹

Mâhûr-i Kebîr dâiresi, 2. tabakasında Dilgüşâ (37. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Dilgüşâ “**h**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Mâhûr-i Kebîr ile eşit olur:

Dilgüşâ																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	T			C	C		T			T			B	T			
							h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a										
Mâhûr-i Kebîr dâirenin 2. tabakası																	

Mâhûr-i Kebîr dâiresi, 3. tabakasında Hoşserâ (16. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Hoşserâ “**yh**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Mâhûr-i Kebîr ile eşit olur:

Hoşserâ																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	T			B	T			T			C	C	T				
													yh ^e	yv	yz	yh ^a	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e			
Mâhûr-i Kebîr dâirenin 3. tabakası																	

Mâhûr-i Kebîr, 4. tabakasında Cânfezâ (50. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Cânfezâ “**h**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Mâhûr-i Kebîr ile eşit olur:

Cânfezâ																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	C	C		T			T			B	T			T			
				h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e													

³⁰⁹ Alişâh-i Evbehî bu dâireyi “Mâhûr-i Kebîr” kayd etmiştir. (*Mukaddimâtü'l-usûl*, s. 44)

Mâhûr-i Kebîr dâirenin 4. tabakası

Mâhûr-i Kebîr, 5. tabakasında Gamzüdâ (29. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Gamzüdâ “yb” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Mâhûr-i Kebîr ile eşit olur:

Gamzüdâ																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	B	T		T		C		C		T			B	C			
											yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb						
Mâhûr-i Kebîr dâirenin 5. tabakası																	

93. DÂİRE:

93. dâire, 2. tabakasında Bostân (38. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Bostân dâiresi “h^a” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından 93. dâire dâiresi ile eşit olur:

Bostân (38. dâire)																		
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a	
	T		C		C		T			B	T		T					
								h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a											
93. dâirenin 2. tabakası																		

93. dâire, 3. tabakasında Gülistân (28. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Gülistân dâire “yh^e” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından 93. dâire dâiresi ile eşit olur:

Gülistân (28. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	B	T		T		C		B	C		C		T				
													yh ^e	yv	yz	yh ^a	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e			
93. dâirenin 3. tabakası																	

93. dâire, 4. tabakasında 51. dâire ile aynıdır. Ayrıca 51. dâire “**h^e**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından 93. dâire dâiresi ile eşit olur:

51. dâire																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	C		C		T		B		T		T		B		C		
				h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e													
93. dâirenin 4. tabakası																	

95. DÂİRE: [BEYZÂ] ³¹⁰

Beyzâ, 2. tabakasında Râst (40. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Râst dâiresi “**h^a**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Beyzâ ile eşit olur:

Râst (40. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	T		C		C		T		C		C		T				
							h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a										
Beyzâ dâiresinin 2. tabakası																	

Beyzâ, 3. tabakasında Muhayyer (52. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Muhayyer dâiresi “**yh^e**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Beyzâ ile eşit olur:

Muhayyer (52. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	C		C		T		T		C		C		T				
														yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e			
Beyzâ dâiresinin 3. tabakası																	

³¹⁰ Mevlânâ Mübârekşâh-i Buhârî ve Alişâh-i Evbehî bu dâireyi “Beyzâ” kayd etmişler. Evbehî ayrıca buna Bakîyyesiz Gerdâniye de yazmıştır. (Şerhî'l-Edvâr, TSMK. nr. A3458, vr. 32b; Mukaddiemü'l-ustûl, s. 44;

Beyzâ, 4. tabakasında Hüseyinî (53. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Hüseyinî dâiresi “**yh^e**” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Beyzâ ile eşit olur:

Hüseyinî (53. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	C	C		T		C	C		T		T						
														yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e			
Beyzâ dâiresinin 4. tabakası																	

Beyzâ, 11. tabakasında 118. dâire ile aynıdır. Ayrıca 118. dâire “**c**” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Beyzâ ile eşit olur:

118. dâire																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	C		T		C		C		T		T				C		
		c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c															
Beyzâ dâiresinin 11. tabakası																	

96. DÂİRE:

96. dâire, 2. tabakasında 41. dâire³¹¹ ile aynıdır. Ayrıca 41. dâiresi “**h^a**” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından 96. dâiresi ile eşit olur:

41. dâire																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
		T		C		C		C		C		T		T			
							h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a										
96. dâirenin 2. tabakası																	

³¹¹ Alişâh-i Evbehî bu dâire için “Hümâyun, tiz tarafında Taninî’nin hazfî ile” ve Mevlânâ Benâyî de “Hümâyuni Asl” kayd etmişler. (*Mukaddiemü’l-usûl*, s. 40; *Risâle der Mûsikî*, s. 51)

Ayrıca bu dâire için ikinci tabakasında 2. dâire, altıncı tabakasında Hazrâ (117. dâire) kayd edilmiştir. bu iki dâirenin nağmelere ve bu'dlarına bakınca, 96. dâire ile bir iştrâkları olmadığı görülebilir.

99. DÂİRE: Mâhûrî

Mâhûrî dâiresi, 2. tabakasında Uşşâk (1. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Uşşâk dâire "h^a" nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Mâhûrî dâiresi ile eşit olur:

Uşşâk (1. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	T			T			B	T			T			B	T		
							h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a										
Mâhûrî dâiresinin 2. tabakası																	

Mâhûrî dâiresi, 3. tabakasında Maşûk (13. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Maşûk "yh^e" nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Mâhûrî dâiresi ile eşit olur:

Maşûk (13. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	T			B	T			T			T			B	T		
														yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e			
Mâhûrî dâiresinin 3. tabakası																	

Mâhûrî dâiresi, 4. tabakasında Nevâ (14. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Nevâ "h^e" nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından Mâhûrî dâiresi ile eşit olur:

Nevâ (14. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	T			B	T			T			B	T			T		
				h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e													
Mâhûrî dâiresinin 4. tabakası																	

Mâhûrî dâiresi, 5. tabakasında Visâl (26. dâire)³¹² ile aynıdır. Ayrıca Visâl “**yb**” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Mâhûrî dâiresi ile eşit olur:

Visâl (26. dâire)																		
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a	
	B	T			T			T			B	T			T			
											yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb							
Mâhûrî dâiresinin 5. tabakası																		

Mâhûrî dâiresi, 6. tabakasında Ebûselîk (27. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Ebûselîk “**yb**” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından Mâhûrî dâiresi ile eşit olur:

Ebûselîk (27. dâire)																		
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a	
	B	T			T			B	T			T			T			
											yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb							
Mâhûrî dâiresinin 6. tabakası																		

102. DÂİRE:

102. dâire, 2. tabakasında Buhârî (4. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Buhârî “**h^a**” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından 102. dâiresi ile eşit olur:

Buhârî (4. dâire)																		
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a	
	T			T			B	T			C	C			T			
							h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a											
102. dâirenin 2. tabakası																		

³¹² Mevlânâ Benâî’ye buna Visal demiş. *Risâle der Mûsikî*, s. 50.

102. dâire, 3. tabakasında Nesîm (49. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Nesîm “**yh^e**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından 102. dâiresi ile eşit olur:

Nesîm (49. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	C		T		T			T			T			B		T	
														yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e			
102. dâirenin 3. tabakası																	

102. dâire, 4. tabakasında 17. dâire ile aynıdır. Ayrıca 17. dâire “**h^e**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından 102. dâiresi ile eşit olur:

17. dâire																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
		T		B		T		C		C		T			T		
				h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e													
102. dâirenin 4. tabakası																	

116. DÂİRE:

116. dâire, 10. tabakasında Hicâzî Hüseyinî (60. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Hicâzî Hüseyinî “**yc**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından 116. dâiresi ile eşit olur:

Hicâzî Hüseyinî																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	C		T		T			T			C		T			C	
												yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc					
116. dâirenin 10. tabakası																	

116. dâire, 11. tabakasında Râhuvî (65. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Râhuvî “**c**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından 116. dâiresi ile eşit olur:

Râhuví (65. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	C		T		C		C		C		T		T				
	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a	
a	b	c															
116. dâirenin 11. tabakası																	

117. DÂİRE: [HAZRÂ]³¹³

Hazrâ, 9. tabakasında³¹⁴ Zengûle (42. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Zengûle dâiresi “v” nağmesinden başlanırsa, bu’dları açısından Hazrâ ile eşit olur:

Zengûle (42. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	T		C		C		C		T		C		T				
				v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a	
a	b	c	d	h ^e	v												
Hazrâ dâiresinin 9. tabakası																	

Hazrâ, 8. tabakasında³¹⁵ 97. dâire ile aynıdır. Ayrıca 97. dâire “yv” nağmesinden başlanırsa, bu’dları açısından Hazrâ ile eşit olur:

97. dâire																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	C		T		C		T		T		T		C		C		
															yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv		
Hazrâ dâiresinin 8. tabakası																	

³¹³ Mevlânâ Mübâreksâh-i Buhârî ve Alişâh-i Evbehî bu dâireyi “Hazrâ” kayd etmişler. (*Şerhi’-Edvâr*, TSMK. nr. A3458, vr. 32b; *Mukaddimü’l-Usûl*, s. 46)

³¹⁴ Nüşhada 2. Tabaka kayd edilmiştir.

³¹⁵ Nüşhada 11. Tabaka kayd edilmiştir.

118. DÂİRE:³¹⁶

118. dâiresi, 9. tabakasında³¹⁷ Râst (40. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Râst dâire “v” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından 118. dâiresi ile eşit olur:

Râst (40. Dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
		T		C		C		T		C		C		T			
					v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v												
118. dâirenin 9. tabakası																	

118. dâiresi, 11. tabakasında Hüseyî (53. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Hüseyî dâiresi “c” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından 118. dâiresi ile eşit olur:

Hüseyî (53. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
		C		C		T		C		C		T		T			
		c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c															
118. dâirenin 11. tabakası																	

118. dâiresi, 10. tabakasında³¹⁸ Muhayyer (52. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Muhayyer dâiresi “yc” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından 118. dâiresi ile eşit olur:

Muhayyer (52. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
		C		T		T		T		C		C		T			
												yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc					
118. dâirenin 10. tabakası																	

³¹⁶ Alişâh-i Evbehi bu dâireyi “Gevâşt bi-lâ Bakîyye” kayd etmiştir. *Mukaddimü'l-usûl*, s. 46.

³¹⁷ Nüshada 10. Tabaka kayd edilmiştir

³¹⁸ Nüshada 13. Tabaka kayd edilmiştir

118. dâiresi, 8. Tabakasında Beyzâ (95. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Beyzâ “**yv**” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından 118. dâiresi ile eşit olur:

Beyzâ (95. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	T			C		C		T			T		C		C		
														yv	yz	yh ^a	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv		
118. dâirenin 8. Tabakası																	

122. DÂİRE:

122. dâiresi, 13. tabakasında³¹⁹ Azrâ (8. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Azrâ dâiresi “**yz**” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından 122. dâiresi ile eşit olur:

Azrâ (8. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	T			T			B	T			C		C		C		B
														yz	yh ^a		
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	
122. dâirenin 13. tabakası																	

122. dâiresi, 14. tabakasında³²⁰ Vâmık (73. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Vâmık “**z**” nağmesinden başlanırsa, bu’ları açısından 122. dâiresi ile eşit olur:

Vâmık (73. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	C		C		C		B	T			T		B	T			
						z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z											
122. dâirenin 14. tabakası																	

³¹⁹ . nüshada 6. Tabaka yazılmıştır.

³²⁰ . nüshada 6. Tabaka yazılmıştır.

122. dâiresi, 15. tabakasında³²¹ 19. Dâire ile aynıdır. Ayrıca 19. dâire “**d**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından 122. dâiresi ile eşit olur:

19. Dâire																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
		T	B		T		C		C		C		B		T		
			d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d														
122. dâirenin 15. tabakası																	

123. DÂİRE:

123. dâiresi, 11. tabakasında Büzürg (70. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Büzürg “**c**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından 123. dâiresi ile eşit olur:

Büzürg																		
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a	
		C		T		C		C		B		T		C		C		
			c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c																
123. dâirenin 11. tabakası																		

123. dâiresi, 4. tabakasında Zîrefkend (59. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Zîrefkend “**h^e**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından 123. dâiresi ile eşit olur:

Zîrefkend (59. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
		C		C		T		C		C		B		C		C	
				h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e													
123. dâirenin 4. tabakası																	

123. dâiresi, 12. tabakasında Zengûle (45. dâire) ile aynıdır. Ayrıca Zengûle “**y**” nağmesinden başlanırsa, bu'dları açısından 123. dâiresi ile eşit olur:

³²¹ . nüshada 10. Tabaka yazılmıştır.

Zengûle (45. dâire)																	
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	T			C			C			T			C			C	
									y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y								
123. dâirenin 12. tabakası																	

Meşhur Dâireler, İsimleri Ve Keyfiyetleri

İkinci Matlap, meşhur devirler hakkındadır. Bu bölüm de Kabil isminde iki kısmında işlenmiştir.

Müellif, Safiyüddin el-Urmevî'nin zikr ettiği seksen dört dâirenin kırk üçü uyumlu, bazıları da daha önce açıklandığı gibi diğer dâirelerin tabakalarında bulunduğunu vurgulayarak, bu devirlerin farklılıklarını cinslerinden kaynaklandığını beyan eder. Bu cinslerin çeşidi on iki tür olup her biri insan nefsinde kendilerine hâs bir tesiri olur. Bu tesirden dolayı da her bir cinse özel bir isim verilmiştir. Bu on iki cins de aynı zamanda meşhur on iki makâmın temelini oluşturmuştur.

Makâm, devir, dâire, şedd, perde ve gûşe şeklinde isimlendirilmiş³²² bu meşhur on iki makâm, mûsikî nazariyâtçılar, Urmevî'nin *Edevâr*'ın³²³ dokuzuncu faslında zikr ettiği gibi getirmişlerdir³²⁴:

Uşşak, Nevâ, Râst, Bûsefik, İrâk, İsfahan, Zîrefkend, Büzürg, Zengûle, Rûhâvî, Hüseyinî ve Hicâzî³²⁵.

³²² İmâdüddin Yahya Kâşî, *Şerh-i Edevâr*, İran Meclis Küt, nr. 2207, vr. 19b; Lutfullah-i Semerkandi, *Şerhi'l-Edevâr*, Danişgah-i Meşhed, İlahiyat Küt, nr. 531, vr. 81b; Abdülkâdir-i Merâğî, *Şerh-i Edevâr*, s. 203; *Câmi'ul-elhân*, s. 99, 128, 231, Mekâsîdül-elhân, s. 60)

Fethullah-i Şîrvânî, *el-Mecelle fî'l-mûsikî*, s. 692, 694.

³²³ Safiyüddin el-Urmevî, *Kitâbu'l-edvâr fî'l-mûsikî*, s. 137

³²⁴ Abdülkâdir-i Merâğî, *Câmi'ul-elhân*, s. 126; Lâdikî, *Zeynü'l-elhân*, Süleymaniye küt. Nuruosmaniye, nr. 3655, vr., 39b; Alişâh-i Evbehî, *Mukaddimetül-usûl*, s. 52; Mevlânâ Benâyî, *Risâle der Mûsikî*, s. 62; Fethullah-i Şîrvânî, *el-Mecelle fî'l-mûsikî*, s. 693;

³²⁵ Bu on iki makam konusunda Urmevî'ye tabi olanların eserlerinde bazen makam sırasında farklılık izlenebilir. Örnek olarak Urmevî'nin onuncu sırasında getirdiği Rûhâvî makamı, Merâğî'nin Mekâsîdül-elhân ve Câmiütül-elhân'ında, Abdülaziz Merâğî'nin *Nekâvetül-edvâr*'ında, Hızır b. Abdillâh'ın *Kitâbü'l-Edevâr*'ında, Kırşehirî'nin *Risâle-i Mûsikî*'sinde, Şükrullah b. Ahmed'in *Edvâr-i Mûsikî*'sinde Rûhâvî yedinci makam olarak kayd etmişlerdir.

Bazı eserlerde de Urmevî'nin meşhur on iki makâmı hususunda ihtilaf- lar bulunmaktadır. Bedr-i Dilşâd, *Murâdnâme* adlı eserinin “ender nâmhâ-yi duvânzdeh makâm” (on iki makâmın isimleri) başlığında yukarıda zikr edilen on iki makâmında Nevrûz ve Zîrefkend yerine Zîr-i Küçek ve Hicâz kayd etmiştir³²⁶. Müellif de Urmevî'nin zikr ettiği on iki makâmında Hicâzî yerine Nevrûz³²⁷ makâmını kayd etmiştir. Müellif, Irâk makâmı konusunda Hicâzî makâmını da açıklamıştır. Zîrâ bu iki makâm bazı nazeriyâtçılar tarafında aynı sayılmıştır. Urmevî'de “Hicâzî isim verdiğimiz, Irak'tır, zîrâ bazen “yz” nağmesi ona ilave edilir³²⁸.

Meşhûr On İki Makâm

Müellifin zikr ettiği on iki makâm bu şekildedir:

Uşşâk, Nevâ, Ebûselîk, Râst, Nevrûz, Irâk, Isfahân, Büzürg, Hüseyinî, Zengûle, Râhuvî, Zîrefkend.

1	Uşşâk	a d z h ^a	T T B
2	Nevâ	a d h ^e h ^a	T B T
3	Ebûselîk	a b h ^e h ^a	B T T
4	Râst	a d v h ^a	T C C
5	Nevrûz	a c h ^e h ^a	C C T
6	Irâk	a c v h ^a	C T C
7	Isfahân	a c h ^e z h ^a	C C C B
8	Büzürg	a v h ^a y y a	C T C C B
9	Hüseyinî	a c h ^e h ^a y a	C C T T
10	Zengûle	a d v h ^a y	T C C C
11	Râhuvî	v h ^a y y b	C C C
12	Zîrefkend	h a y y b y c	C C B

³²⁶ Bedr-i Dilşâd, *Murâd-Nâme*, Ankara Milli Kütüphane, nr. FB 470, vr. 200b

³²⁷ Kitâb-ı Fârsî fî Fennî'l-elhân'ın Ankara Milli Küt. nüshasında Nevrûz'un altında kırmızı mürekkebe ile Hicâzî kelimesi istinsah edilmiştir. (Ankara Milli Küt, nr. 5238, vr. 114b)

³²⁸ Safiyüddîn el-Urmevî, *Kitâbu'l-edvâr fî'l-mûsikî*, s. 44; Fethullah-i Şîrvânî, *el-Mecelle fî'l-mûsikî*, s. 694.

Bu cinslerde görüldüğü gibi Uşşâk, Nevâ, Ebûselîk, Râst, Nevrûz, Irâk, İsfahân cinsleri zîl-erba bu'dunda, Büzürg ve Hüseyinî zîl-hams bu'dunda, Zengûle de zîl-erba'dan bir mücenneb kadar büyük, Râhuvî bir bakıyye kadar ve Zîrefkend de bir mücenneb kadar zîl-erba'dan küçük bu'dlarındadır.

Uşşâk, Nevâ, Bûselîk ve Râst makâmlarında, zikr edilen cinslerin herbirisi kendisi ve tîz tarafında da bir taninî ile terkib olup bir devir oluşturunca aynı cinsin ismini alır.

1. Devir: Uşşâk

Uşşâk cinsi + Uşşâk cinsi + taninî den ibârettir. Başka bir izâhla, Uşşâk devri, birinci tabaka olan zîl-erbanın birinci kısmı ile ikinci tabaka olan zîl-hamsın birinci tabakasının yani Uşşâk cinsi + taninî terkibinden hasıl olur. bu devir Urmevî'nin zikrettiği seksen dörd dâirenin birincisidir:

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	T			T			B		T			T		B		T	
1. Tabakanın 1. kısmı							2. Tabakanın 1. kısmı										
Uşşâk cinsi							Uşşâk cinsi							Taninî			

2. Devir: Nevâ

Birinci tabakanın ikinci kısmı olan Nevâ cinsi ile ikinci tabakanın ikinci kısmı olan Nevâ cinsi + taninî terkibinden ön dördüncü dâire olan Nevâ hasıl olur:

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	T			B		T		T			B		T		T		
1. Tabakanın 2. kısmı							2. Tabakanın 2. kısmı										
Nevâ cinsi							Nevâ cinsi							Taninî			

3. Devir: Bûselîk

Birinci tabakanın üçüncü kısım olan Bûselîk cinsi ile ikinci tabakanın üçüncü kısmı olan Bûselîk cinsi + taninî terkibinden de yirmi yedinci dâire olan Bûselîk meydana gelir:

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	B	T		T			B	T		T		T					
1. Tabakanın 3. kısmı								2. Tabakanın 3. kısmı									
Bûselîk cinsi								Bûselîk cinsi						Taninî			

4. Devir: Râst

Birici tabakanın dördüncü kısmı olan Râst cinsi ile ikinci tabakanın dördüncü kısmı olan Râst cinsi + taninî terkibinden hasıl olur:

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	T			C		C		T			C		C		T		
1. Tabakanın 4. kısmı								2. Tabakanın 4. kısmı									
Râst cinsi								Râst cinsi						Taninî			

5. Devir: Nevrûz

aslı makâmlardan değildir, zîrâ onun en büyük Cemî Zi'l-erba'nın iki katından fazla değildir.

6. Devir: Hicâzî - İrâk

Bu dâire İrâk cinsinden teşkil olunmuştur. Bu cins ve oluşturduğu devir ile Hicâzî konusunda erbab-ı mûsikî nezdinde bir takım ihtilâflar var. Müellif bu cinsi İrâk olarak tanıtarak İrâk devrini birinci tabakanın altıncı kısmı ile ikinci tabakanın altıncı kısmı olan İrâk cinsi + taninî terkibinden oluştuğunu zikr eder. Bu şekilde Urmevî'nin seksan daire arasında altmış altıncı dâiresi olur. ancak bu devir, Hicâzî dâiresidir. Müellif devrin son taninî bu'dunun mücenneb ve bakîyye bu'dlarına bölünmesi sureti ile İrâk dâiresi olduğunu zikr eder. Bu durumda yani taninî nin mücenneb ve bakîyye bu'dlarına bölünmesi şeklinde, ikinci tabakanın altıncı kısmı değil dokuzuncu kısmı olur, bu da Urmevî'nin seksen dörd dâiresinin altmış dokuzuncu devridir:

Hicâzî: (son taninî)

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	C		T		C		C		T		C		T				
1. Tabakanın 6. kısmı								2. Tabakanın 6. kısmı									
îrâk cinsi								îrâk cinsi						Taninî			

îrâk:

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	C		T		C		C		T		C		C		C	B	
1. Tabakanın 6. kısmı								2. Tabakanın 9. kısmı									
îrâk Cinsi								îrâk Cinsi						C B			

Merâgî bu devrin Hicâzî olduğunu kabûl etmiyerek, Urmevî'nin sözünü³²⁹ eîştirmiştir. Merâgî'ye göre bu devri îrâk'ın "yz" nağmesinin hazf olmuş şeklidir, yani devrin son (T) bu'du bölünmemiştir³³⁰. Müellifin bu husuta Urmevî ile hemfikir olduğu ve son (T) bu'dun bölünüp bölünmemiş biçimleri arasında fark koyduğu anlaşılmaktadır. Fethullah-ı Şirvanî'de bu konuda İranlılar ve Araplar arasında ihtilâf olduğuna işaret ederek, Araplar Mâye ve İranlılar ise Hicâzî'yi asıl saydıkları ve Abdül-mümin [-i Urmevî] de Hicâzî'yi asli makâmlardan ve Mâye'yi şübelerden kabul ettiğini zıkr eder³³¹.

7. Devir: İsfahân

İki İsfahan cinsinin terkibi yani birinci tabakanın yedinci kısmı ile ikinci tabakanın yedinci kısmı, bakîyye bu'dun tîz tarafı mücennebin pest tarafında olduğu için uyumsuzdur. bu uyumsuzluktan kaçınmak için, isfahan cinsi zi'l-küllün tîz tarafında, Râst Cinsi pest tarafında ve taninî de ortada olmalıdır. bu şekilde Urmevî'nin seksen dörd devrinin kırk dördüncü dâiresi olur.

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
		T		C		C		T		C		C		C		B	

³²⁹ Safiyüddîn el-Urmevî, *Kitâbu'l-edvâr fî'l-mûsîkî*, s. 138

³³⁰ Abdülkâdir-i Merâgî, *Câmi'ul-elhân*, s. 126.

³³¹ Fethullah-ı Şirvanî, *el-Mecelle fî'l-mûsîkî*, nr. 3449, vr. 51b

1. Tabakanın 4. kısmı	2. Tabakanın 8. kısmı	
Râst Cinsi	Taninî	İsfahan Cinsi

8. Devir: Büzürg

Birinci tabakanın altıncı kısım olan Büzürg Cinsi ile ikinci tabakanın onuncu kısmı olan taninî + Râst cinsi terkibinden meydana gelir. bu da yetmişinci dâiredir:

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	C		T		C		C		B		T		C		C		
1. Tabakanın 6. kısmı								2. Tabakanın 10. kısmı									
Büzürg Cinsi								Taninî				Râst cinsi					

9. Devir: Hüseyinî

Bu dâirenin kendi cinsi zi'l-hams bu'dudur. Dolayısıyla zi'l-küllün her iki tabakasında zi'l-küllü aştığı için bulunması mümkün değildir. Bu cins, zi'l-küllün ya birinci tabakasında ya da ikinci tabakasında yerleşebilir. Eğer Hüseyini Cinsi devrin tîz tarafında ve pest tarafında da Nevrûz Cinsi olursa, hasıl olan dâire Hüseyinî devri olur; bu da elli üçüncü dâiredir. Eğer tersi olursa yani Hüseyinî cinsi devrin pest tarafında ve Nevrûz cinsi de tîz tarafında olursa, oluşan dâire Muhayyîr devri olur; bu da elli ikinci dâire ve şubelerdendir:

Hüseyinî devri:

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	C		C		T		C		C		T		T				
1. Tabakanın 5. Kısım								2. Tabakanın 5. Kısım									
Nevrûz Cinsi								Hüseyini Cinsi									

Muhayyîr devri:

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	C		C		T		T		T		C		C		T		
1. Tabakanın 5. kısım								2. Tabakanın 4. kısım									
Hüseyini cinsi										Nevrûz Cinsi							

10. Devir: Zengûle

Zengûle cinsi Zi'l-erba'dan bir mücenneb kadar fazla ve Zi'l-hamstan da bir bakîyye kadar az olduğu için, dâire tabakalarında Râst veya Îrâk cinsleri ile terkipler olarak meydana gelir. Taninî bu'du da ister bölünsün ister bölünmesin. Bölünmezse kırk ikinci dâire ve bölünürse kırk beşinci dâire olur:

Son taninî nin bölünmemiş şekli (kırk ikinci dâire):

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	T			C		C		C		T		C		T			

Son taninî nin bölünmüş şekli (kırk beşinci dâire):

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	T			C		C		C		T		C		C		B	

11. Râhûvî³³²

Bu devir, Râhûvî cinsi ile Îrâk veya Nevrûz cinsin terkiplerinden meydana gelir:

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a	
	C		T			C		C		C		T			T			

12. Zîrefkend:

Bu makâm Nevrûz ve Zîrefkend Cinslerin terkiplerinden hasil olur. Nevrûz cinsi zi'l-küllün pest tarafında olması şarttır, zîrâ Zîrefkend cinsi zi'l-erbadan bir mücenneb kadar azdır. Dolayısıyla bu cins eğer birinci tabakada yani zi'l-erba kısmında gelirse, zi'l-erba bu'dunu tamamlaması için bir mücennebe ihtiyac olur. bu az olan

³³² Bu makamın ismi, mûsîkî ve edebî kaynaklarda Rehâvî, Rahâvî, Rehevî olarak üzere farklı şekillerde geçmiştir, ancak bu makamın sahih telaffüzü tarafımızca "geçmişten günümüze urfa'da müzik" sempozyumunda sunulan makalede Rûhâvî olarak tesbitlenmiştir. Üzerinde olduğumuz esere ve nüshalarına sâdik kalmak şartı gerekçesile değiştirmeden geçtiği şekilde getirildi.

bu'd da eklenirse, bakîyyeden sonra geldiği için uyumsuzluğa yol açar. Bunun için bu cins ikinci tabakada yani zî'l-hams kısmında yer alması gerekir. Zî'l-hamsı tamamlaması için de bir taniî ve bir mücenneb lazım olur. bu da elli dokuzuncu dâiredir.

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
	C	C			T			C	C		B		T			C	
Nevrûz Cinsi							Zîrefkend Cinsi										
1. Tabakanın 5. kısmı							2. Tabakanın 11. kısmı										

Bu meşhur on iki devre Şedd ve çoğulu olarak **Şüdüd** derler. **Şedd** lugatta iki tarafı bağlı olan inci dizisi demektir. Bu isim de nağmelerin inciler gibi hâs bir dizgide olduğundan dolayı verilmiştir³³³.

Devirlerin Tabakaları

Diğer devirlere gelince bazısı şubelerdendir. Bazi devirler de ister uyumsuzluğu açık ister gizli olsun, uyumsuz devirlerdendir. Bazı devirler de on iki makâmın terkiplerinde ve tabakalarında bulunmaktadır. misâl olarak: iknic dâire ile on yedinci dâire, üçüncü dâire ile on altıncı dâire ve bu şekilde dokuzuncu dâire ile onuncu dâire. örneğin Büzürg, ikinci tabakası Zengûle'dir ve Zengûle de on yedinci tabakası Büzürg'dür; Uşşâk da üçüncü tabakası Nevâ'dır ve Nevâ da on altıncı tabakası Uşşâk'tır ve bu kıyasla diğer devirler de incelenebilir. Tıbkı seksen dört dâirenin on üçüncü dâiresi: **(a d h^e ha ya yd yh^e yh^a)**; ikinci tabakasınada (**d** nağmesi) Uşşâk, on altıncı tabakasında (**yh^e** nağmesi) Nevâ, ve on ikinci tabakasında (**yb** nağmesi) Bûselik'tir. Yirmi altıncı dâire de dördüncü tabakasında Uşşâk, ikinci tabakasınında Nevâ ve on yedinci tabakasında da Bûselik'tir. Kırk sekizinci dâire, sekizinci tabakasında (**yh^e** nağmesi) Hicâzîdir. Kırk altıncı dâire,

³³³ Şedd kelimesi bir devir manasında kullanıldığında iki bakışla karşılanır. Abdülkâdir-i Merâğî gibi bazı erbab-ı edvar Şedd kelimesini meşhur on iki makam için kullanmışlar. (*Şerh-i Edvâr*, s. 203, *Câmi'ül-elhân*, s. 99, 128, 231, *Makâsidül-elhân*, s. 60) bazıları da İmâdüddîn Yahya Kâşî (*Şerh-i Edvâr*, meclis, nr. 2207, vr. 19b), Lutfulah-i Semerkandî (*Şerh-i Edvâr*, Danişgah-i Meşhed, İlahiyyat, nr. 531, vr. 81b) ve Fethullah-i Şîrvânî (*el-Mecelle fî'l-mûsikî*, s. 692) gibi genel bir mana vererek tüm devirler için kullanmışlar

on yedinci tabakasında (**yb** nağmesi) İsfahân'dır; Gerdânîde³³⁴ de derler. Elli ikinci dâire, ikinci tabakasında Râst ve on yedinci tabakasında Hüseyinî'dir; buna Muhayyer de denilir. Elli dördüncü dâire, onuncu tabakasında Hicâz'dır; *Edvâr* Sahibi buna Hicâzî³³⁵ demiştir. Elli beşinci dâire, üçüncü tabakasında İsfahân'dır. Altmışinci dâire, on yedinci tabakasında Râhûvî'dir. Altmış dördüncü dâire, dokuzuncu tabakasında Hicâzî'dir, Nühüft de denilir. Yetmiş birinci dâire, onuncu tabakasında İsfahân'dır, İsfahâneki ve Gevâşt da derler. Yetmiş ikinci dâire, on yedinci tabakasında Hicâzî'dir. Yetmiş altıncı dâire, ikinci tabakasında İsfahân'dır. Bu on iki devir ve tabakaları için Şubeler de vardır, bunların sayısı yirmi beş dâiredir, zîrâ Zengûle kendisi iki türdedir. Meşhur devirlerin tabakalarında bulunmayan diğer uyumlu devirler de var. ayrıca Safiyüddîn Urmevî'nin zikr ettiği seksen dört dâire dışında Kırk dokuz devir deha vardır ki bazısı zikr edilen devirlerin tabakalarında bulunmaktadır; tıbbi doksan dokuzuncu dâire ki on yedinci tabakasında Uşşâkt, on beşinci tabakasında Nevâ ve on üçüncü tabakasında Bûselik'tir. Ve Doksan beşinci dâire de on yedinci tabakasında Râst'tır ve sekizinci tabakasında Hüseyinî.

Âvâzeler

Bu zikr edilen devirler dışında bazı terkibler de mevcuttur, ancak bunlar dâire değiller, yani bir okav bu'dunu kapsamıyorlar. Bunlara **Âvâze** derler. Müellif bu tarifinden sonra, meşhur dört âvâze'lerin dördünü zikr etmiştir: Nevrûz, Selmek, Şehnâz ve Mâye.

Müellifin ifâdesinden âvâze'lerin sayısı dörtten fazla olduğu anlaşılır. Kaynaklarda Âvâz ve Âgâz şeklinde de yazılan âvâze, Urmevî³³⁶, Merâgî³³⁷ ve Hızır b.

³³⁴ Bu dâire kaynaklarda Gerdânîde (*Kitâbu'l-edvâr fî'l-mûsikî*, s. 46; İmâdüddîn Yahya Kâşî, *Şerh-i Edvâr*, Meclis Küt.nr. 2207, 40a) ve Gerdâniyâ (*Câmi'ul-elhân*, s. 145, 147, 54; Fethullah-i Şîrvânî, *el-Mecelle fî'l-mûsikî*, s. 695) ve Gerdâniye (. Lâdikî, *Zeynü'l-elhân*, Süleymaniye küt. Nuruosmaniye, nr. 3655, vr., 50a, *Mukaddimetü'l-usul*, s. 111) şekillerinde kayd edilmiştir.

³³⁵ Her iki nüshada Hicâz olarak istinsah edilmiştir. Safiyüddîn e-Urmevî'ye istinaden Hicâzî olacaktır. (*Kitâbu'l-edvâr fî'l-mûsikî*, s. 44)

³³⁶ Safiyüddîn e-Urmevî, *Kitâbu'l-edvâr fî'l-mûsikî*, s. 46.

³³⁷ Abdülkâdir-i Merâgî, *Câmi'ul-elhân*, s. 135.

Abdillah³³⁸ tarafından altı olarak kaydedilmiştir: 1. Geveşt 2. Gerdâniye 3. Nevrûz 4. Selmek 5. Mâye 6. Şehnâz.

Bu sayıdan dolayı bunlara Âvâzât-ı Sitte ve Şeş Âvâze'de denilmiştir.³³⁹ Bedri Dilşâd³⁴⁰, Kırşehirî³⁴¹, Lâdikî³⁴² ve Kadızâde Tirevî'de³⁴³ Hisâr'ı da bu altı âvâze'ye ekleyerek sayısını yediye çıkarmışlar³⁴⁴. Şemseddin es-Saydavî (ö. 1506), manzumesinde³⁴⁵ Gerdâniye ve Mâye yerine Zerkeşî, Hicâz'ı kaydedmiştir.³⁴⁶

Nevrûz, bundan önce zikir edildi.

Selmek: Zî'l-hams tabakaların ondördüncü tabakasıdır ve nağmeler: (**h^a ya yd yv yh^a**). Bazen de sonunda bir (**C**) eklenir. Bu âvâze, Râst ve Hicâz tabakalarında da mevcuttur.

Şehnâz: bu âvâze Zîrefkend-i aslıdır ki intikâl uygulamasında takaddüm ve teahhura uğramış, nağmeleri de bu şekildedir: (**yb yd yv yz yd yb**)

Urmevî bu Âvâzenin nağmelerini bu şekilde (**kb kd kc kv kd kb**) ve Merâğî de bu şekilde (**ya y h^a v h^c c a**) vermiştir, Merâğî bu dâirenin nağmeleri bazen pestten tîze yerine tîzden peste de çıkış inişli bir şekilde icrâ ederler.³⁴⁷

Mâye: bu âvâze lahni eb'âclam riayet etmemesi sureti ile bir grup nağmelerden oluşmuştur, nağmeleri de bu şekildedir: (**h^e348 yh^e yh^a kb ya**). Bu âvâze

³³⁸ Hızır b. Abdullah, *Kitâbü'l-edvâr*, vr. 84b.

³³⁹ Âsım Efendi, *Tibyân-ı Nâfi' der Terceme-i Burhân-ı Kâti'*, Bulak 1251, s. 44.

³⁴⁰ Bedri Dilşâd, *Murâdnâme*, Ankara Milli Küt., nr. FB 470, vr. 200b

³⁴¹ Kırşehirî, *Risâle-i Mûsikî*, s. 22.

³⁴² Lâdikî, *Zeynül-elhân*, Süleymaniye küt. Nuruosmaniye, nr. 3655, vr. 48.

³⁴³ *Kadızâde Tirevî ve Mûsikî Risâlesi*, s.25-26.

³⁴⁴ Bu istilâh için ayrıca bk. Kâzım Uz; *Mûsikî Istılahatı*, Gültekin Oransay tarafından düzeltilmiş yeni basım, Kuğ Yayını, Ankara 1964, s. 10.

³⁴⁵ Şemseddin es-Saydavî (ö. 1506), *Kitâbu'l-inâm fî ma'rifeti'l-angâm*; Süleymaniye Kütüphanesi, Hakim Oğlu koleksiyonu, nr. 489, vr. 2a.

³⁴⁶ Abdülkâdir er-Rûmî, eserinde bu altı âvâze için (الأوازات ستة وهي كن كشمس) yani "âvâzeler altıdır, güneş gibi ol" yazmıştır. "güneş gibi ol" manasında olan (كن كشمس) aslında âvâzeler rumûzlar ile gösterilmiştir. Yani her bir harfi bir âvâze'ye işarettir. (ك) k: Kerdâniye, (ن) n: Nevrûz, (ك) k: Kevâşt, (ش) ş: Şehnâz, (م) Mâye, (س) s: Selmek. *Risâle fî zikri'l-angâm*, Berlin Library, nr. Wetzstein II 1738.

³⁴⁷ Safiyüddin el-Urmevî, *Kitâbü'l-edvâr fî'l-mûsikî*, s. 47; *Câmi'ul-elhân*, s. 155)

³⁴⁸ Bu nağme aslında "khe" olmalıdır, ancak müellif bu nağmenin nazîri olan "h^a" nağmesini getirmiştir.

geçmiş zamanlarda kullanılan bazı Cinslerin şubesiydi, buna **Leyyîne** ve **Nesevî** de derler.

Bu âvâzenin nağmeleri Urmevî ve Merâgî tarafından farklı olarak getirilmiştir. Urmevî bunun nağmelerini şöyle yazmıştır: **(yh^e yb h^a h^e a)** ³⁴⁹; Merâgî de zamanımızda amel ehli başka bir şekilde icrâ ettiklerini söyleyerek, nağmelerini bu şekilde yazmıştır: **(ya h^a v a)** ³⁵⁰.

Devirlerin Nağmelerinin İştirâkları

Geçen bölümde, bazı devirlerin diğer devirlerin tabakalarında bulunduğu ve tüm nağmelerde ortak oldukları açıklandı. buna ilâveeten bazı devirler de birbiriyile tüm nağmelerde ortak olmayıp bir iki nağmede ihtilâfları olur. söz konusu tüm devirler Sâbit nağmeler denilen “**a**”, “**h^a**” ve “**yh^a**” nağmelerinde ortak oldukları ve “**yh^e**” nağmesinde de bir çok devirde iştirâk ettiği anlaşıldı. Devirlerde fark edilen nağmelere de Mütebeddil nağmeler denilir.

Devirlerdeki nağme ittifâk ve ortaklığı, iki şekilde gerçekleşir. Birincisi devirlerin başlangıç nağmesinde farklı olarak, ikincisi de başlangıç nağmesinde aynı olarak.

Başlangıç nağmesinde farklı olan çeşit de ya tüm nağmelerde ortaklık gerçekleşir ve da bir çok nağmede.

Farklı Başlangıç nağmesi ile tüm nağmelerde ortak olan devirler:

Bu kısım için örnek olarak: Uşşâk, Nevâ ve Bûselik örnek verilebilir. eğer “**a**” Uşşâk’ın başlangıcı olursa ve Uşşâk’ın ikinci nağmesi olan “**d**” nağmesi de Nevâ’nın başlangıcı ve tekrar Uşşâk’ın üçüncü nağmesi ve Nevâ’nın ikinci nağmesi olan “**z**” nağmesi Bûselik’in başlangıcı olursa, bu şekilde bu üç dâire tüm nağmelerde ortak olurlar; zirâ Uşşâk, on altıncı tabakasinda Nevâ’dır ve on dördüncü tabakasinda Bûselik’tir. Nevâ’da üçüncü tabakasinda Uşşâk ve on altıncı tabakasinda Bûselik’tir, Bûselik de beşinci tabakasinda Uşşâk ve üçüncü tabakasinda Nevâ’dır.

Râst, Hüseyinî ve Muhayyer dâireleri de farklı bir başlangıç nağme ile tüm nağmelerde ortak olurlar. eğer Râst’in başlangıç nağmesi “**a**”, Hüseyinî’nin başlangıç nağmesi “**d**” ve Muhayyer’in başlangıç nağmesi “**ya**” olursa.

³⁴⁹ Safiyüddin el-Urmevî, *Kitâbu'l-edvâr fî'l-mûsiki*, s. 47.

³⁵⁰ Abdülkâdir-i Merâgî, *Câmi'ul-elhân*, s. 154.

İsfahân, Gevâşt ve Gerdanîde dâireleri de farklı başlangıç nağmeler olarak eğer “**a**” İsfahân’ın başlangıcı ve “**h^a**” Gerdanîde ve İsfahâne’k’in başlangıcı olursa tüm nağmelerde ortak olurlar.

Hicâz ve Nühüft dâireleri de eğer Nühüft’ün başlangıç nağmesi Hikâz’ın altıncı nağmesi olan “**yc**” olursa tüm nağmelerde ortak olurlar.

Zengûle, Büzürg ve Zîrefkend dâireler de eğer Zengûle’nin üçüncü nağmesi olan “**v**” Zîrefkend’in başlangıcı ve “**h^a**” nağmesi de Büzürg’ün başlangıcı olursa, Zengûle dokuzuncu tabakasinda Zîrefkend olur ve ikinci tabakasinda da Büzürg. Büzürg da on yedinci tabakasinda Zengûle ve sekizinci tabakasinda Zîrefkend ve onuncu tabakasinda Zengûle ve onbirinci tabakasinda Büzürg olur.

Farklı Başlangıç nağmesi ile bir çok nağmede ortak olan devirler:

Zengûle ve Râhûvî dâireleri eğer Zengûle’nin başlangıç nağmesi “**a**” ve Râhûvî’nin de başlangıç nağmesi “**yv**” nağmesi olursa, sadece bir nağmede ihtilâfları olarak Zengûle’de “**yh^e**” ve Râhûvî’de “**yv**” nağmeleri dışında tüm nağmelerde ortak olurlar.

Zîrefkend ve İrâk dâireleri de eğer Zîrefkend’in “**yc**” nağmesinden İrâk başlanırsa ve “**yh^e**” ikinci nağmesi olursa, Zîrefkendi “**yv**” nağmesi hariç tüm nağmelerde ortak olurlar.

Devirlerin Başlangıç İttifâkı İle Nağme Ortaklığı:

Bu kısımda, devirler aynı nağmeden başladıklarında bazı nağmelerde ihtilâfları olur. örnek olarak Uşşâk’ta “**z**” ve “**yd**” ve Râst’ta “**v**” ve “**yc**” nağmeleri farklıdır.

Uşşâk	a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
Râst	a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a

Râst ve Nevâ devirlerinde de Nevâ’nın “**h^e**” ve “**yb**”, Râst’in “**v**” ve “**yc**” nağmelerinde ihtilâfları var.

Râst	a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
Nevâ	a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a

Diğer devirler de bu şekilde karşılaştırınca ortak ve farklı nağmeleri hesaplanabilir.

Müellif devirlerin nağme ittifâk ve ihtilâfları için iç içe on altı dâireden oluşan iki tablo resm etmiştir. Birincisinde dâirelerin başlangıç ihtilâfiyla ve ikincisinde de başlangıç ittifâkıyla devirlerin ortak nağmelerini göstermiştir. İlk resim, yani dâirelerin başlangıç ihtilâfiyla Urmevî'nin tasarladığı tablodur³⁵¹. İkincisi ise Müellifin kendisinin tasarladığı tablodur olup Merâğî başta olmak üzere diğer mûsikî risâlelerinde bulunmamaktadır.³⁵²

Mûsikî Sâzları Ve Sınıfları

Müellif, eserin İkinci Maksad'ını iki Mevrid'de işlemiştir. Birinci Mevrid'de Sâzlar ve Akordları olmak üzere iki konu açıklanmıştır.

Müellif, sâzları üfleli³⁵³ ve telli sâzlar olarak sınıflandırmıştır. Eserde üfleli sâzlar nağmeleri ve nağmelerin yerleri, nisbetler ve bu'ıların açıklaması için uygun olmadığından dolayı terk edilerek sadece telli sâzlar açıklanmıştır.

Telli sâzlar muhtazza ve mecrure olarak iki türe ayrılmıştır. Müellif telli sâzları muhtazze (مهتزة) yani titremekle – mızrâp ile - ve mecrûre (مجرورة) yani çekirmekle – kemân ile- sesin çıkması esâsına dayanarak sınıflandırmıştır.

Muhtazza sâzlar da Mutlak ve Mukayyed³⁵⁴ olarak iki sınıfta zikr edilmiştir.

Mutlak sâzlarda her bir nağme için bir tel ayrılır. Mukayyed sâzlarda ise nağmeler tellerin çeşitli kısımlarını parmakla tutarak seslendirilir. Bu sâzların da bazısı tek teli veya iki, üç, dört ve beş teli olur. Müellif tek telli sâzların iki nağmeyi bir anda seslendirmesi mümkün olmadığı ve keza çeşitli nağmelerin seslendirmesi için çok kısa bir zamanda parmağın uzun bir mesafe hareket etmesini gerektirdi-

³⁵¹ Safiyüddin el-Urmevî, *Kitâbu'l-edvâr fi'l-mûsikî*, s. 52.

³⁵² Abdülkâdir-i Merâğî, *Câmi'ul-elhân*, s. 171; *Makâsidul-elhân*, s. 82; *Şerh-i Edvâr*, s. 230; Alişâh-i Evbehî, *Mukaddimetül-usûl*, s. 138.

³⁵³ Müellif "mezâmîr" kalimesini kullanmıştır, daha önce açıkladığımız üzere üfleli sâzlar grubu için genel olarak "mizmâr" ve çoğulu olarak "mezâmîr" ifâdeleri kullanılmıştır.

³⁵⁴ Eserde bu sınıf zevâtün-nabz (dokunmalı veya tutulmalı) şeklinde zikr edilmiştir, ancak daha çok yaygın olan "mukayyed" isim seçilmiştir. Ayrıca b.k. Abdülkâdir-i Merâğî, *Câmi'ul-elhân*, s. 198; Merâğî, *Şerh-i Edvâr-i Merâğî*, s. 352; Merâğî, *Mekâsidül-elhân*, s. 1356.

ği için fazla değinmemiştir. Bu çeşit sâzların en iyisini de mecrur sâzlardan olan kemañçe zikr edilmiştir³⁵⁵.

Müellif birden fazla teli olan sâzların meşhurlarını bu şekilde zikr etmiştir:

İki telli olanı Tanbur; üç telli olan Rebâb; ve Ud ki eski zamanlarda dört teli ve Müellifin zamannıda beş teli var.

Sâz Akordları

Müellif bu kısımda, sâzların çeşitli akordlarından söz etmiştir. Eserin bu bölümü çok önemli ve keza bu konuda önde gelen kaynaklar sırasında yer alır.

Eserde Akord manası için kullanılan Tesvîye kelimesi, mûsikî risâlelerinde Tesvîye ile beraber İstihâb, İstihâb³⁵⁶ ve sâzvar kelimeleri de kullanıldığı görünmektedir³⁵⁷. Bu konu bir çok mûsikî risâlelerinde işlenmemiştir. Ancak bahs eden eserlerin bir çoğu konu için özel bir başlık açmadan metinler içerisinde değinilmiştir³⁵⁸. Diğer eserlerde de akordun sadece meşhur ve yaygın olan türü yani tellerin birbiriyle $\frac{3}{4}$ nisbetinde olan türden söz edilmiştir³⁵⁹.

Merâğî ilk eseri olan *Câmi'ul-elhân*'ın beşinci ve dokuzuncu bablarında bu husutan bahs etmiştir³⁶⁰. Ayrıca bu konuda *Risâle der İstihâb-ı gayr-i ma'hûd* na-

³⁵⁵ Farabi *Mûsikî el-Kebîr*'inde bu sâzi Rebâb ismi ile tanıttirmiştir. Şemsüddîn Muhammed Âmulî (ö. 753/1352?) de bu sâzi Tanbûr ailesine nisbet etmiştir. Amulî, *Nef'isü'l-fünûn fî 'arâ'isi'l-'uyûn*, s. 73, 109; Merâğî bu sâzi bu şekilde arif etmiştir:

Bazılan kâsesini hindistan cevizinden yaparak üzerine kıl çekerler. Bazılanysa kâsesini tahtadan yontarak üzerine ipek çekerler. Her hâlukarda üzerine sığır karnının derisinden gerilir. Ağaçtan oyulup, ipek bağlanan daha iyidir. Akord şekli ise en alttaki telin bir üstündeki telin dörtte üçü oranında kurulur ancak kullanıcıların isteğine göre başka akordlar da yapılabilir. (Abdülkâdir-i Merâğî, *Câmi'ul-elhân*, s. 219, *Mekâsîdül-elhân* s. 129)

³⁵⁶ Bu kelime nüshalarda (اصطحاب / اصطحاب) şekillerinde istinsah edilmiştir. aralarındaki fark ise bir nokta olup (ح) ve (خ) harflerindedir. Merâğî'nin eserleri üzerinde tahkikâtı olan Mehûm Bîneş kelimesinin daha doğru olduğunu açıklamıştır. Abdülkâdir-i Merâğî, *Câmi'ul-elhân*, s. 304.

³⁵⁷ Abdülkâdir-i Merâğî İstihâb kullanmış şerh, s. 190, 354; *Mekâsîdül-elhân*, s. 111, *Câmi'ul-elhân*, 360, 385; Tesvîye Şerh, 195, Benayî 57, *Kenzüt-tuhaf* s. 102

³⁵⁸ Örneğin Hasan Kaşani eserin birinci makalesinin ikinci faslımı üçşatırda udun akorduna ihas etmiştir. *Kenzüt-tuhaf*, s. 102.

³⁵⁹ Mevlânâ Benâyî, *Risâle der mûsikî*, s. 56-58.

³⁶⁰ Abdülkâdir-i Merâğî *Câmi'ul-elhân*, s. 115-122 ve s. 185 -189.

mında müstakil bir eser kaleme aldığını açıklamıştır, nitekim ki bu eser Merâğî'nin diğer eseri olan *Kenzü'l-elhân* gibi günümüze ulaşmamıştır.³⁶¹

Câmi'ul-elhân'dan sonra kaleme alınan *Kitâb-ı Fârsî fi Fenni'l-elhân*'da da bu konu üzerinde bahs edilmiştir. Bu iki eser birbiriyle karşılaştığında, *Kitâb-ı Fârsî fi Fenni'l-elhân*'da bu konu daha detaylı bir şekilde izâh edildeği izlenmektedir, ayrıca müellif bazı akordlar için de örnek resimler çizmiştir.

Müellif, Tanburun Akordundan başlayarak iki türde olduğunu açıklar. Birinci akord türü, tanbura mahsus olan Taninî nisbeti akordudur. Tanburun bir çok çeşiti ve akordo vardır. Müellif genel olarak tanburdan bahs etmiştir, halbuki Merâğî bir çok Tanbûrdan söz eder ve bunların arasında sadece Şîrvânî³⁶² Tanbûrun Taninî nisbeti ile akord olduğunu zikr eder³⁶³. Tanburun ikinci akordu da Zî'l-erba' nisbetinde akordudur.

Taninî Nisbetinde Akord:

Bu akordda anburun iki telinden üst teli olan bam, “a” namesinden “yh^e” nağmesine kadar Müellifin kayd ettiği göre İranlıların Perde dedikleri ipeken destanlar bağlanır. İkinci teli olan zîr teli de “d” nağmesi kurulur. Bu şekilde bam ve zîr telleri bir taninî nisbetinde olurlar. zîr telin perdeleri de “d” nağmesinden başladığı için “yh^a” nağmesinde tamamlanır. Yani bam telin son perdesi olan “yh^e” nağmesi, zîr telinde “yh^a” nağmesi olur.

Bu şekilde örneğin Uşşâk devrin icrâsi için bam telin mutlağı olan “a” vurulur, sonra zîr telin mutlağı olan “d” nağmesi, devamında da zîr telin “z”, “h^a”, “ya”, “yd”, “yh^e” ve sonunda da “yh^a”.

³⁶¹ Abdülkâdir-i Merâğî *Câmi'ul-elhân*, s. 120.

³⁶² İran'ın kuzey doğusunda Horasan eyaletinde ve çok kadimi bir şehirdir. Halende bu bölgeye mahsus olan Tanbur ailesinden Dotâr-i Şîrvân namında bir sâz yaygındır. Bu sâzın iki teli ve 11 ile 13 arası perdesi vardır.

³⁶³ .Abdülkâdir-i Merâğî, *Câmi'ul-elhân*, s., s. 200.

Zî'l-erba' Nisbetinde Akord:

Bu akordda, bam teli “a” nağmesinden ta “ya” nağmesine kadar perde bağlanır. Zîr teli de bam teline göre zî'l-erba nisbetinde olarak “ha” nağmesi kurulur. Bu şekilde bam telinde “ya” perdesi zîr telinde “yh^a” perdesi olur.

Bu akorda örnek olarak Uşşâk devrin icrâsi için: bam telin mutlağı “a”, sonra üçüncü perdesi “d”, sonra altıncı perdesi “z”, sonra zîr telin mutlağı “ha”, sonra üçüncü perdesi “ya”, sonra altıncı perdesi “yd”, sonra yedinci perdesi “yh^e”, sonra onuncu perdesi “yh^a” nağmesi vurulur.

Müellif Tanbur'dan sonra Rebâb'dan bahs etmiştir. Bu sâza aslında üç tel bağlanır ve udun tîz tarafında olan teller gibi akord edilir³⁶⁴. Müellifin ifâdesine göre son dönemlerde bazılarının bu sâzı uda benzettirme amacıyla dört tel ve bazıları da beş tel bağlandıkları ve ud gibi akord yaptıklarının bilgisini aktarır. Kimler tarafında bu işlemin yapıldığı zikir edilmemiştir ancak Merâğî bu sâzı daha çok ehl-i İsfahân ve Fârs kullandığını, üç telli ve bazıları da dört tel bağlandıklarını söyler³⁶⁵.

Müellif, diğer mûsikî yazarları gibi sâzların en şerefisini Barbat³⁶⁶ ve diğer ismi ile ud yazmıştır. Bunun nedenini de bu sâzdan mûsikînin hem ilmî ve hem amelî yönleri gayet iyi bir şekilde uygulanabileceğinden dolayı zikir etmiştir. Bu sâz Kadim üstadlar tarafından çift ve aynı akord olmak üzere dört tel bağanırdı.

Müellif de Merâğî³⁶⁷ gibi uda bağlanan beşinci teli Fârâbî'ye atf ederek son dönem üstatları Fârâbî'ye uyararak uda beşinci teli de bağlamışlar yazmıştır. Udun beşinci teli hakkında, bir çok mûsikî nazariyâtçısı Fârâbî'nin eklediğini kayd etmişler, ancak Fârâbî'den önce bu beşinci telin uda bağlanıp bağlanması hususunda İshak-ı Mevsilî ve el-Kindî gibi üstadlar tarafından tartışma konusu olmuş idi³⁶⁸.

³⁶⁴ Fârâbî ve İbn-i Zeyl İsfahânî'de rebâb aletini kemânçe (mecnûr) sâzlar grubunda sınıflandırmış ve üfleme- li aletler ile beraber ses devamlılığı açısından insan sesine en yakın sâzlardan tanıtmıştır. (Berkeşli, *Mûsikî'yi Fârâbî*, s. 89, 91; el-Kâfi fî'l-mûsika, s. 73.

³⁶⁵ Abdülkâdir-i Merâğî, *Câmi' ul-elhân*, s. 202.

³⁶⁶ Harezmi mefatih, s. 260.

³⁶⁷ Abdülkâdir-i Merâğî, *Câmi' ul-elhân*, s. 122.

³⁶⁸ bk. *Bergüzide-i el-Ağânî*, s. 589; Risâle el-Hubr fî's-snaatî'l-mûsikî, s. 120; ve daha detaylı için, *Tercüme-i Risâle-i İbn-i Müneccim fî'l-mûsikî*.

Udun akordları da çok çeşitlidir. En meşhur ve yaygın olan akord tellerin zîl-erba nisbetinde olanıdır. Bu akorda “Tasviye-i Meşhure” isim verilmiştir. Bu akordda udun sapına yedi perde bağlanır. Bu şekilde bam telin mutlağı “**a**” nağmesi kurulur. Zâid denilen sapın ilk perdesi “**b**”, ikinci perde olan Mücenneb “**c**”, üçüncü perdesi sebbâbe “**d**”, dördüncü perdesi Vustâ-yı Furs “**h^e**”, beşinci perdesi Vustâ-yı Zelzel “**v**”, altıncı perdesi Bınsır “**z**” ve yedinci perdesi Hınsır de “**h^a**” nağmesi olur. Bam telinden sonra gelen Mesles teli de bam teline göre zîl-erba nisbetinde olarak “**h^a**” nağmesi ayarlanır. Mesles telinden sonra gelen mesnâ teli de önceki teline göre zîl-erba nisbetinde olarak “**yh^e**” nağmesi, ve mesnâdan sonra gelen zîr teli de aynı nisbetle “**kb**” nağmesi akordlanır. Bu dört tel, ud-i kadîm’in telleridir. sonradan Beşinci telin eklenmesi ile Ud-i Kâmil ortaya çıktı³⁶⁹. Bu eklenen tele de Hâd ismi verilmiştir. Bu tel de öncesindeki tel ile yine zîl-erba nisbetinde olarak “**kt**” nağmesi kurulur.

bam	h ^a	z	V	h ^e	d	c	b	a
mesles	yh ^e	yd	Yc	yb	ya	y	t	h ^a
mesnâ	kb	ka	K	yt	yh ^a	yz	yv	yh ^e
zîr	kt	kh ^a	Kz	kv	kh ^e	kd	kc	kb
hâd		Lh ^e	Ld	Lc	Lb	La	L	kt
	hınsır	bınsır	Vustâ-yı Zelzel	Vustâ-yı Fırs	Sebbâbe	Mücenneb	Zâid	Mutlak

Bu akordda misâl olarak Uşşâk devri bu şekilde icrâ olur: Bam mutlağı “**a**”, sonra Sebbâbe “**d**” ve bınsır “**z**”, sonra meslesin mutlağı “**h^a**”, sebbâbesi “**ya**” ve bınsır “**yd**”, sonra mesnânın mutlağı “**yh^e**” ve sebbâbesi “**yh^a**” vururlur.

Müellif bu yaygın akorddan sonra kendi çağında yaygın olan akordlardan bahs eder. Bu malumat sayesinde 15.yüz yılın başlarında icrâ ve akordların hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz.

³⁶⁹ “ud-i kadîm” ve “ud-i kamil” istihlakları bu manada, ilk defa Abdülkâdir-i Merâgî’nin *Câmi’ul-elhân* rastlanmıştır. *Câmi’ul-elhân*, s. 208

Müellifin kendi çağında kullanılan ve Merâgî başta olmak üzere hiç bir eserde rastlanmayan akordda mesles teli bam teline göre zi'l-erba nisbetinde yani “**h^a**” nağmesi kurulur. Daha önce bu tellerin çift olduğu zikr edilmişti, buna binaen mesnânın birinci teli mesles ile zi'l-erba nisbetinde olarak “**yh^e**” kurulur ve ikinci teli de birinci telin pest taraftan oktavı kurulur. Bu şekilde mesnânın ikinci teli bam telin mutlağı olan “**a**” nağmesinden bir taninî kadar pest olur. bundan sonraki teller iki şekilde akord edilebilir: Birinci şekilde zîr telin mutlağı mesnânın ikinci teline göre zi'l-erba nisbetinde olarak “**h^e**” nağmesi kurulur. Hâd telin mutlağı da zîr teline göre zi'l-erba nisbetinde olarak “**y^b**” nağmesi kurulur. Bu şekilde sâzin perdeleri bir oktav kader olur.

Diğer şekilde ise zîrin mutlağı mesnânın birinci telin zi'l-erba nisbetinde olarak “**kb**” ve hâdda zîrin aynı nisbet ile “**kt**” nağmesi kurulur. Bu şekilde sâz iki oktavı kapsamış olur. Akordun iki türü daha rahat anlaması için biz burada resimlerini getirdim:

Birinci türü: eğer zîrin mutlağı, mesnânın ikinci telinin hınsır yani “**h^e**” nağmesi ile eşit kurulursa:

bam	h ^a	z	V	h ^e	d	c	b	a
mesles	yh ^e	yd	yc	y ^b	ya	y	t	h ^a
mesnâ	kb/h^e	ka/d	k/c	yt/b	yha/a	yz/	yv/	yhe/
zîr	y ^b	ya	Y	t	h ^a	z	v	he
had		yh ^a	yz	y ^v	yh ^e	yd	yc	y ^b
	hınsır	bınsır	Vustâ-yı Zelzel	Vustâ-yı Fûrs	Sebbâbe	Mücenneb	Zâid	Mutlak

Bu akordda görüldüğü gibi mesnânın ikinci telin mutlağı “**a**” nağmesinden bir taninî daha pest olarak ayarlanmıştır. Tüm nazerî risâlelerde mûsikî nağmelerin başlangıcı “**a**” nağmesi sayılmıştır, dolayısıyla bu nağmeden önceki nağmeler

için bir isim seçilmemiştir. Bu akordda “a” nağmesinden üç nağme daha öncesi de söz konusu olur.

İkinci Tür: Eğer zîrin mutlağı, mesnânın birinci telinin hınsın yani “kb” nağmesi ile eşit kurulursa:

bam	h ^a	z	V	h ^e	d	c	b	a
mesles	yh ^e	yd	yc	yb	ya	y	t	h ^a
mesnâ	kb/he	ka/d	k/c	yt/b	yha/a	yz/□	yv/□	yhe/□
zîr	kt	kh ^a	Kz	kv	kh ^e	kd	kc	kb
hâd		Lh ^e	Ld	Lc	Lb	La	L	kt
	Hınsır	Bınsır	Vustâ-yı Zelzel	Vustâ-yı Fûrs	Sebbâbe	Mücenneb	Zâid	Mutlak

Yaygın Olmayan Diğer Akordlar:

Yukarıda zikr edilen akordlar dışında, bir çok farklı akord daha mümkündür. Meşhur olan akordda, her bir telin mutlağı, önceki tel ile zîl-erba nisbetinde kurulduğu dolayısıyla mutlak nağmesi önceki telin hınsın ile eşit olduğu açıklandı. bu akord dışında her bir telin mutlağı önceki telin zâidi ile, veya mücennebi, veya sebbâbesi, veya Fursu, veya zelzeli veya bınsır ile eşit kurulabilir. Ayrıca teller zîl-hams nisbetinde de akord yapılabilir.

Bu akordlarda tellerin bir önceki ile bir sonraki nisbetleri aynıdır. Mesela teller arasında bakîyye, mücenneb, taninî, taninî ve bakîyye, taninî ve mücenneb, veya iki taninî nisbetlerinde akord edilir.

Bu akordlar dışında amelî açısından kemala erenlere mahsus olan akordda her bir tel farklı bir nisbette ayarlanır. Bu akordda tellerin nisbetleri değişik olduğu için perdelerin yerleri de değişik dolayısıyla sadece bu ilimde mâhir olanlar tarafından uygulanabilir.

Müellif eserinde, bu akordları için üç örnek vermiştir:

Vustâ-yı Furs Akordu:

Bu akordda her bir tel, öncesindeki telin Vustâ-yı Furs perdesi ile eşit kurulur. Bu akordda teller ve perdeleri bu şekilde olur:

bam	h ^a	z	V	h ^e	d	c	b	a
mesles	y ^b	ya	Y	t	h ^a	z	v	h ^e
mesnâ	y ^v	yh ^e	Yd	yc	y ^b	ya	y	t
zîr	k	yt	yh ^a	yz	y ^v	yh ^e	yd	yc
had	kd	kc	Kb	ka	k	yt	yh ^a	yz
	Hinsır	Binsır	Vustâ-yı Zelzel	Vustâ-yı Fûrs	Sebbâbe	Mücenneb	Zâid	Mutlak

Bu akordda görüldüğü gibi iki oktavdan daha az (**a – kd**) nağmeleri ihtivâ etmektedir. Bu akordda örnek olarak Râst gibi bir devir icrâ istenildiğinde, perdeleri bu şekilde olur: Bam Mutlağı “**a**”, sonra Sebbâbesi “**d**”, sonra Meslesin Zâidi “**v**”, sonra Meslesin Sebbâbesi “**h^a**”, sonra Mesnânın Mücennebi “**ya**”, sonra Zîrin Mutlağı “**yc**”, sonra Mücennebi “**yh^e**”, sonra Hâddın Zâidi “**yh^a**”.

Zî'l-hams Akordu:

Bu akordda teller zî'l-hams nisbeti ile akord edilir. Bu akordun diğer akordlara göre farkı udun sapına iki perde daha bağlanmasının gerektirdiğidir. Daha önceki akordlarda her bir tel mutlağından ta Hinsır perdesine kadar kapsadığına değindi. Zikr edilen akordların en büyüğü olan zî'l-erba akordunda her bir telin son perdesi olan Hinsır, sonraki telin mutlağı ile eşit kuruluyordu. Söz konusu her telin mutlağından ta son perdesi olan Hinsıra kadar bir Zî'l-erba bu'dunu ihtivâ ettiğine göre Zî'l-hams akordunda ise telin Hinsır perdesinden ta sonraki telin mutlağına kadar bir taniî bu'du açıkta kalır. misâl vermek gerekirse, bam teli Hinsır perdesi kadar (**a – h^a**) nağmelerini kapsar. Mesles teli ise zî'l-hams nisbetinde akor olunca “**ya**”

nağmesi olur. dolayısıyla bamin son nağmesi olan **“h^a”** ve meslesin ilk nağmesi olan **“ya”** aralarında **“t”** ve **“y”** nağmeleri kayb olmuş olur. bunun için bu akordda hınsırdan sonra bu nağmeler için iki perde daha bağlanması şart olur.

Bu şekilde bam mutlağı **“a”**, meslesin mutlağı **“ya”**, mesnânın mutlağı **“ka”**, zîrin mutlağı **“la”** olur. Hâd teline gelince iki şekilde akordlenebilir. Ya zîr telin tîze yönelik zî'l-hams nisbetinde ayarlanır. Bu şekilde hâdın mutlağı **“ma”** ve son perdesi **“na”** olur. bu akordda üç oktavdan bir bakîyye az olarak sâzın en geniş nağmelere sahip olduğu görünebilir.

Hâdın ikinci akord şeklinde, zîrin vusta-yı fursu olan **“lh^e”** nağmesi yani **“yh^a”** nağmesinin tîz oktavı ve **“a”** nağmesinin iki tîz oktavı **“a”** farz edilir, böylece hâdın mutlağı **“z”** nağmesi olur.

Yine eğer Râst devrin uygulaması istenilirse bu şekilde olur: Bamin Mutlağı **“a”**, sonra Sebbâbesi **“d”**, sonra Zelzeli **“v”**, sonra Hınsrı **“h^a”**, sonra Meslesin Mutlağı **“ya”**, sonra Vustâ-yı Fursu **“yh^e”**, sonra Hınsın **“yh^a”**.

Yaygın Olmayan³⁷⁰ Çeşitli İntizamlı Akordu³⁷¹:

Bu akordda tellerin arasında önceki akordlar gibi bir intizam ve düzen yoktur. Her bir tel öncesindeki tele göre farklı bir şekilde ayarlanır. Bu durumda Meslesin Mutlağı Bamin Zelzeli ile **“v”**, Mesnânın mutlağı Meslesin Binsırı ile **“yb”**, Zîrin Mutlağı Mesnânın Vusta-yı Fursu ile **“yv”**, Hâdın Mutlağı Zîrin Mücennebi ile **“yh^a”** eşit kurulur.

Bu akordda yine Rast gibi bir devir icrâ istenilirse bu şekilde perdeler seslendirilir: Bamin Mutlağı **“a”**, sonra Sebbâbesi **“d”**, sonra Meslesin Mutlağı **“v”**, sonra Mücennebi **“h^a”**, sonra Zelzeli **“ya”**, sonra Mesnânın Zâidi **“yc”**, sonra Mesnânın Sebbâbesi **“yh^e”**, sonra Zîrin Mücennebi veya Hâdın Mutlağı **“yh^a”**.

³⁷⁰ Metinde “mechul” kayd edilmiştir.

³⁷¹ Ayrıca bu akord için bk. Kutbuddîn-i Şîrâzî, *Dürretü't-tâc*, c. 1, s. 142; Abdülkâdir-i Merâgî, *Câmi'ul-elhân*, s. 181; *Makâsidü'l-elhân*, s. 111.

Ud Tabakalarında Devirlerin Uygulama Keyfiyeti

Bu bölümde ud tabakalarında devirlerin uygulaması açıklanmıştır. Daha önce bahirler ve tabakalar kısmında Temdîd kavramı anlatılmıştı. Temdîd ve çoğulu olarak temdidât, bir bu'dun farklı tîzlik ve pestliklerde uygulanması demektir. misâl olarak eğer Zi'l-meddeteyn cinsi (iki taninî) bir kere bam telinde, sonra da mesles telinde icrâ edilirse, mesles telindeki icrâ daha tîz olur, buna da temdîd denilir. Temdîdler sayısız olabilir, ancak icrâ ve uygulaması söz konusu olunca mûsikî nağmelerine ve sâzdaki perdelerine kısıtlanır. Bu nedenle temdîdin değişmesi perdelerin ayarsızlığa ve bozukluğa yol açmaması için sayısını nağmeler ve perdelerin sayısına kadar olarak on yedi hesaplamışlardır.

Müellif bu konuyla ilgili “Bazıların tabakaların farklılıklarının nedenini Zi'l-hamsdandır diye zanetmişler” diyerek bu yanlış düşüncüyü devirlerin tabakaları konusunda açıklamıştır. Müellif “bazıların” kim olduklarını söylememiştir, ancak Merâgî de aynı fikri paylaşarak bu batıl düşüncüyü “ehl-i Mâverâu'n-nahr”e nisbet vermiştir³⁷². Bu yanlış anlamının sebebi bu şekilde açıklanabilir:

Her tabaka yani her Zi'l-erba'nın bittiği nağme, sonraki tabakanın başlangıç nağmesi olur, bu şekilde birinci tabaka “**a**” nağmesinden başlarsa “**h**” nağmesinde tamamlanır, bu “**h**” nağmesi de ikinci tabakanın başlangıcı olup “**yh**” nağmesine kadardır, üçüncü tabaka da “**yh**” nağmesinden “**kb**” nağmesine kadar, dördüncü tabaka da sırasıyla “**kb**” nağmesinde “**kt**” nağmesine kadar olmalı, ancak “**kb**” nağmesi “**yh**” nağmesini aştığı için bu nağmenin yerine nazîri olan “**h**” nağmesi ve “**kt**” nağmesinin yerine de nazîri olan “**yb**” nağmesi gelir, şimdi bakıldığında üçüncü tabaka “**ye**” ve dördüncü tabaka “**h**” olunca, müellifin dediği bazıları ve Merâgî'nin zikr ettiği Mâverâu'n-nahr ehalişi bunu yanlış anlayarak “**yh** - **kb/h**” Zi'l-erba'ı yerine “**h** - **yh**” olarak bir Zi'l-hams algılamışlardır.

Müellif, eserinde Merâgî gibi, Urmevî'nin Edevâr'ında geçen cetvellerin aynısını tekrar getirmiştir³⁷³, ancak Müellif, Urmevî ve Merâgî'nin cevellerinde bulunmayan bir yenilik ile her makâmın tabakalar cetvelinin başında, makâmın ud üzerin-

³⁷² Abdülkâdir-i Merâgî, *Câmi'ul-Elhân*, s. 129

³⁷³ Safiyüddin e-Urmevî, *Kitâbu'l-edvâr fî'l-mûsikî*, s. 54; *Câmi'ul-Elhân*, s. 130 - 142

de perdelerini de kayd etmiştir. Buna ilaveten derkenarlarda da bazı makâmları isimlerini ve edvârdaki sırasını yazmıştır.

İKİNCİ FEN

İkâ' Tarifi

Eserin ikinci fenni, ikâ' ilmi hakkındadır. İkâ', tıp ilmi ile oratık noktalarından sayılır, nitekim İbn-i Sinâ da eserinde ikâ' ve ritm ilminin bilinmesini tabibin gerekçelerinden biri olarak zikr etmiştir³⁷⁴. Nesîmî de insanın bazı nabızların bazı ikâ' usuller ile aynı olduğunu yazar³⁷⁵.

Urmevî'den sonra telif edilen mûsikî risâlelerindeki ikâ' konusu, Urmevî'nin kurduğu çerçevede kaleme alındığı denilebilir. Tabiki bazı yazarlar bu konuda katkıda bulunmuş, yeni bilgiler eklemiştir. Abdülkâdir-i Merâgî eserinde, ikâ' devirlerini eskilerin ikâ' devirleri, kendi zamanında kullanılan ikâ' devreleri ve kendisinin icât ettiği ikâ' devirleri olarak üç kısımda işlemiştir. Bu konuda Merâgî'ye tabi olan Kırşehrî ve Seydî gibileri de ikâ' ilmine dâir dikkat çekici bir sınıflandırmayla, ikâ' devirlerini Sakîl ve Hafif olmak üzere iki kısma ayırırlar. Ana başlık olan bu iki devrin her birisi de dokuz devri ihtivâ eder. Sakîl sınıfına ait olan devirler: Vereşân, Revân, Türkî, Semâî, Fâhte, Serendâz, Çârzarb-i Buhârî, Hezec, Evsât. Hafif sınıfına ait olan devirler de Remel-i Tavîl, Remel-i Kasîr (sağîr), Çârzarb, Sezarb, Zarb-ı Râh, Muhammes, Remel-i Sengîn, Çârzarb-ı Hafif, Zarbeyn olarak açıklanmış³⁷⁶.

Müellif de Urmevî'nin izinden hareketle kendi çağınadaki ikâ'ya ait bilgileri de aktarmıştır. Eserin İkâ' bölümü "Maksad" adı altında iki kısımda ele alınmıştır. Birinci Maksad nakranın tarifi ile başlayarak ikâ'nın temelini oluşturan konular açıklanmıştır.

³⁷⁴ İbn-i Sinâ, *Risâle der Reg-şenâsî*, s. 28.

³⁷⁵ Nesîmî Mûsikî manzumesinde, Sahihul-beden'in (sahhetli beden) nabzı Devr-i kadîme, ateşe mübtela olan insanın nabzı da eğer dört unsurun hava unsurun basıkındaysa nabız başlangıcı Evfer ve sonu Revân devirlerine, ve eğer su basıkını altındaysa Duyek devrine bantzettiğini zikretmiştir. (Nesîmî, Nesîm-i Tarab, s. 34)

³⁷⁶ Kırşehrî, *Risâle-i Mûsikî*, s. 46; Seydî, *el-Matla' "Beyân-ı Edvâr ve Makâmat"*, TSKM, A. 3459, vr. 28b-29a.

Nakra Ve Zaman

Nakra, her bir nağmenin zaman açısından başlangıç noktasından sonuna kadar olan sürece denilmiştir. Bu nağmelerin arasındaki zamanın kısalığı veya uzunluğu iki nağmenin bir anda işitilmesine veya bağlarını kopmasına yol açmamak şartıyla his edebilecek bir zaman dilimi olarak değerlendirilmiştir. Bu zaman dilimleri bir araya gelip bir dizi oluşturabilir. Oluşan dizi, şiir arûzu gibi dâire şeklindeyse yani tekrar başlangıç noktasına dönüp tekrarlanırsa İkâ' denilir.³⁷⁷ Bu İkâ' dâireleri çeşitli olup insanın selîm tabına makbûl ve zamanlarının idrâkı da mümkün olmalıdır. Selîm tablur vezinlerini düşünmeden idrâk edebilir ancak bu idrâk gücü her insanda bulunmaz³⁷⁸, insanlar bu hususta kabiliyetli ve kabiliyetsiz olmak üzere iki sınıfa ayrılırlar. Kabiliyetsizler İkâ' devirlerin vezinlerini fark edemezler. Bu cemâat bu özelliği asla tahsil edemezler. Kabiliyetli olanlar ise vezinli ve vezinsizleri teşhis edebilirler, bu kesim de iki sınıftalar: bir kesimi doğuşlarında bu kabiliyet mevcut olup çocukluk yaşlarından itibaren çok şiir ve nağme duyduklarından dolayı devirler zihinlerinde nakş edilmiştir. Bu kesim okudukları her bir şiir ve lahin vezinli olur, keza İkâ' devirlerinin her bir usulunu da icrâ edebilirler, bu yüzden bunlara "Sâhib-i Usûl" derler. İkinci sınıf ise kabiliyetleri kuvveden file gelmeyenlerdir, ancak gayret ve çalışmaları kadarıyla kabiliyetlerini kuvveden file getirebilirler³⁷⁹.

Müellif, bu kısımda çok önemli bir hususa değinmiştir. Müellif, İkâ'nın vezinlerini idrâk etmek, şiirlerin vezinlerini idrâk etmekten daha zor olduğuna işaret ederek, isim vermeksizin, mûsikî amelî erbâbindan olup elhân tasnifi ve telifi konusunda zamanın yegânesi ve meşhuru olan birisinden söz eder. Müellif, devamında söz ettiği şahsın, şiir tabından katiyen yoksun olduğunu öyleki tasniflerinde bir çok şiiri bozuntuya uğrattığını ve kendisi de gördüğünü söyler. Mukaddime'de izâh edildiği üzere müellifin kast ettiği şahıs Abdülkâdir-i Merâğî'dir. Bu hususdan da detaylı bir şekilde bahs edildi.

³⁷⁷ İbn-i Sinanın açıklaması doğrultusunda denilebilir. Lâdikî'de aynı görüşü paylaşmıştır. b.k. Lâdikî, *Zeynü'l-el-hân*, Süleymaniye küt. Nuruosmaniye, nr. 3655, vr. 133b-134a.

³⁷⁸ Aynca b.k. Safiyüddîn el-Urmevî, *el-Edvâr fî'l-mûsika*, s. 173; Mevlânâ Benâyi, *Risâle der mûsikî*, s. 108.

³⁷⁹ Kutbuddîn-i Şîrâzî, *Düretü'r-tâc*, c. 1, s. 153; Abdülkâdir-i Merâğî, *Câmi' u'l-elhân*, s. 234.

Sebeb, veted ve fâsıla

İkâ'ların zamanlarının mikdârı için tıbkı şiir arûzundaki gibi bir zaman ölçüsü gerek. Bu zamanı da iki nağmenin arasındaki en hızlı zaman dilimi esâs alınmıştır. Bu esâs alınan zaman dilimi de tıbkı arûz gibi harekeli bir harfin telaffüzü kadardır. Bu zamana da “Birinci Zaman” ismi verilmiştir.

Sebeb: Birinci zamanın iki katına da “İkinci Zaman” denilmiştir. İkinci Zaman'ın mikdârı da iki harekeli harfin zamanı kadardır. İkâ' konusunda, harflerin sesleri değil zamanların önemli olduğunu vurgulayarak ikinci harf sâkin olabilir, eğer her iki harf harekeli olursa “|t^an^a, t^an^a|” gibi “Sebeb-i Sakil”, İkinci harf sâkin olursa “|t^an, t^an|” gibi “Sebeb-i Hafif” denilir.

Veted: Birinci Zaman'ın üç katı ve İkinci Zaman'ın misli ve yarısı olan zamana da “Üçüncü Zaman” denilir, bunun mikdârı da üç harfin telaffüzü kadardır, |t^an^an| gibi.

Fâsıla: Birinci Zaman'ın dörd katına “Dördüncü Zaman” denilir, bunun mikdârı da “Fâsıla-yı Suğrâ” denilen dörd harfin telaffüzü kadardır, “|t^an^an^an|” gibi, bu da Üçüncü Zaman'ın misli ve üçte birisi ve İkinci Zaman'ın iki katı kadardır. Müellif burada Urmevî gibi Fâsıla-ı Kübrâdan söz etmemiştir³⁸⁰. Fâsıla-ı Kübrâ ise bir sebeb-i sakil ve bir veted-i mecmûdan oluşur “|t^an^an^an^an|”³⁸¹.

Bu zaman ölçülerini kısaltmak amacıyla, Birinci Zamana |a|, İkinci Zamana |b|, Üçüncü Zamana |c| ve Dördüncü Zamana |d| işaretleri seçilmiştir.

İkâ' zamanlarının terkipleri

Bu zamanların bir araya gelmesinden çeşitli terkipler oluşabilir. Bu da Muvassal ve Mufassal olarak iki şekildedir:

Muvassal ikâlar: Bu terkiplerin zamanları tek bir türünden olur, yani sadece |a| zamanı olur, ya |b|, ya |c| veya |d| zamanı. Bu çeşit ikâ'lara “Hezec” denilir.

³⁸⁰ Safiyüddin el-Urmevî, *Kitâbu'l-edvâr fî'l-mûsîkî*, s. 73. Kutbuddîn-i Şîrâzî de bu fâsıladan bahs etmemiştir, *Dürretü't-tâc*, c. 1, s. 159

³⁸¹ Abdülkâdir-i Merâgî, *Câmi'ul-elhân*, s. 235; Alişâh-i Evbehî, *Mukaddimetü'l-usûl*, s. 155; Mevlânâ Benâyî, *Risâle der mûsîkî*, s. 104.

Bu şekilde eğer tüm zamanları |a| zamanı olursa, “|**t^an^a, t^an^a, t^an^a, t^an^a**” gibi, “Seriül-hezec” derler.

Eğer tüm zamanlar |b| zamanı olursa, “|**t^an, t^an, t^an, t^an, t^an, t^an, t^an, t^an**” gibi, “Haffü'l-hezec” denilir.

Eğer tüm zamanlar |c| zamanı olursa, “|**t^an^an, t^an^an, t^an^an, t^an^an**” gibi, Hafifü “Sakîlî'l-hezec” denilir.

Eğer tüm zamanlar |d| zamanı olursa, “|**t^an^an^an, t^an^an^an, t^an^an^an, t^an^an^an**” gibi, “Sakîlül-hezec” denilir.

Seriül-hezec îkâsında hem (t) harfine ve hem (n) harfine nakra yapılabilir. Ama diğer Hezeclerde sadece (t) harfine nakra vurulur.

Mufassal İkâlâr: bu îkâ'da zaman dilimleri çeşitli olur. Bu da Senâî, Selâsî ve Rubâî olarak üç kısma ayrılır.

Senâî: bu îkâ'da ikinci zaman birinci zamandan daha uzun olmak şartıyla iki zaman dilimi olur. Müellif bu kısmın çeşitlerini dört olarak zikr etmiştir, ancak kısımları ya |b, c|, ya |b, d| veya |c, d| olur, birinci zaman olan |a| zamanı da sonrasında gelen zaman ile terkib olduğu için söz konusu olamaz, çünkü bu terkibleri meydana getirecektir: |a + b : tanan|; |a + c : **t^an^an^an**|; |a + d : **t^an^an^an^an**|. Dolayısıyla bu îkânın dört değil üç kısmı olacaktır. Alişâh-i Evbehî de bu îkânın terkiblerini zikr ettikten sonra bunun ters terkiblerini de izâh ederek on iki kısmını açıklamıştır.³⁸²

Selâsî: bu îkâ üç zaman dilimini içererek iki türdedir: Mutesâvî ve Mutefâzıl.

Mutesâvî: bu îkâ'da ilk iki zaman aynı çeşitten olup üçüncü zaman ise o çeşitten daha uzun olur, “|**t^an^an, t^an^an, t^an^an^an**” gibi. Bu kısım da Hezec îkâsına kıyasen dört sınıfta olur.

Mutefâzıl olan îkâ'da tüm üç zaman farklı olur. bu da iki kısma ayrılır: Muttasıl ve Munfasıl.

³⁸² Alişâh-i Evbehî, *Mukaddimetül-usûl*, s. 66-67.

Muttasil olan türde kısa olan iki zamanı peş peşe olur, “|**ṭṇ**, **ṭṇṇ** **ṭṇṇṇ**” gibi. Munfasıl’de en büyük zaman iki küçük zamanın arasında olur, “|**ṭṇ**, **ṭṇṇṇ**, **ṭṇṇ**” gibi. Bu kısımların her birisi de üç türde olabilir³⁸³.

Alişâh-ı Evbehî, bu devrin altmış türü olduğunu kayd eder. Evbehî’nin ifâdesine göre

Rubâî: bu îkâ’da dört zaman dilimi vardır. bu kısım da Mütêsâvî ve Mutefâzıl olarak iki türdedir.

Îkâlar

İkinci Maksad’da cüzvî îkâlar konu edinmiştir. Bu bölümde Sakîl, Remil ve Fâh-tî olarak meşhur îkâ’lardan bahs edilmiştir.

Sakîl: bu îkânın her bir devrinde |a| zamanı olan Seri’i Hezec’den on altı zaman bulunur, böylece sekiz Sebeb-i Sakîl’den oluşur; Seri’i Hezec de Muvasıllardan olduğu için zamanlarını fâsıllar ile icrâ edilir, yani zamanlarını ya |b| zamanına göre iki iki, ya da |c| zamanına göre üç üç, ya da |d| zamanına göre dört dört birleştirerek icrâ edilir. Sakîller de üç kısımdır:

Sakîl-i Evvel: iki Veted, Fâsıla, Sebeb-i Haff ve Fâsıla: “|**ṭṇṇ**, **ṭṇṇ**, **ṭṇṇṇ**, **ṭṇ**, **ṭṇṇṇ** |” gibi (mefâilün fealün müfteilün) vezninde. Alişâh-ı Evbehî’ye göre bu îkâ’ya İranlılar Vereşân ve Araplar Sakîl-i Evvel de demişler³⁸⁴

Nakralar veted, Fâsıla ve sebeblerin (**ṭ**) harfine vurulur, bazen de harekeli olan (**ṇ**) harflere de nakra vurulur. Velhasıl, bu devirlerde üç çeşit harf bulunmaktadır: **A’mede-i Harekât**³⁸⁵ denilen (**ṭ**) harfleri, **A’mede-i Sekenât** denilen sakin (**ṇ**) harfleri ve **Müdreçât** denilen harekeli (**ṇ**) harfleri ki eğer istenilirse bu harfe nakra vurulabilir. A’mede-i Harekât için (**ḳ**) ve Müdreçât için (**ḍ**) işaretleri koyulur, A’mede-i Sekenât da işaretsiz bırakılır.

³⁸³ Alişâh-ı Evbehî, bu devrin altmış türü olduğunu kayd eder. Evbehî’nin ifâdesine göre Selâsî üç cinsten oluşur. Sınıfları da altmıştır. Zîrâ bu kısım ya Muttasil olur ya Munfasıl. Muttasil olan da ya Mütêsâvî olur ya Mutefâzıl. Mütêsâvî olan da ya Asgar olur ya Akbar ve her birisi de dört kısım olmak üzere ya Müstevî olur ya Münakıs. Alişâh-ı Evbehî, *Mukaddimetü’l-usûl*, s. 66

³⁸⁴ . Alişâh-ı Evbehî, *Mukaddimetü’l-usûl*, s. 74, 160; Lâdikî, *Zeynü’l-elhân*, Süleymaniye küt. Nuruosmaniye, nr. 3655, vr. 180a; Fethullah-ı Şîrvânî, *el-Mecelle fi’l-mûsikî*, s. 719.

³⁸⁵ (عمدة) a’mede, amud (عمود) kelimesinin çoğuludur. Amud da sütün ve direk manasındadır.

Bazıları bu dâireyi iki zarb ile vururlar ki buna **Zarb-i asl** derler, bu iki zarb da birinci Fâsıladaki üçüncü nakrası ve ikinci Fâsılanın ilk nakrasıdır, yani “fa'lün”ün (L) harfi ve “müfte'ilün”ün (t) harfi, diğer harflerin de sadece zamanları değerlendirilir. Velhasıl bu şekilde iki nakranın arasındaki kısa zaman, (**d**) zamanı ve uzun olan zamanı da on iki (**a**) zamanı olur.

Sakîl-i Sâni : iki |**c**|, bir |**b**| ve tekrar iki |**c**| ve bir |**b**|'den mürekkebirdir, “|**t^an^an**, **t^an^an**, **t^an**, **t^an^an**, **t^an^an**, **t^an**” ve (mefâilü fe' mefâilü fe') vezninde. Bu ikâda devir iki kere tekrarlanırsa “Muhammes” derler, zîrâ beş harekesi olur, üçü A'medelerden ve ikisi de Müdreclerden. Sakîl-i Sâni'nin zarb-i aslı, birinci vetedin (**t**) ve dördüncü vetedin (**n**) harfleridir, yani (mütefâ'ilün)'ün (m) ve (fa'ulün)'ün (ayn) harfleri.

Hafif-i Sakîl, dörd sabeb-i hafif ve dörd Sakîlden mürekkebirdir, “|**t^an**, **t^an^a**, **t^an**, **t^an^a**, **t^an**, **t^an^a**” gibi ve (müfte'ilün mütefâ'iletün fe') vezniyle. Eğer bunu (fâil) vezninde dörd devir olarak ve her biri de dörd zamanlı olarak sayarsak, Sakîl-i Sâni'nin yarısı ve Sakîl-i Evvelin çeyreği olur. Bu dâirenin zarb-i aslı, on altı zaman itibari ile birinci ve dördüncü sebeplerin ilk nakralarıdır.

Bu üç Sakîl dâireleri on altı zamanlı olduklarında aralarındaki fark bu şekilde olur: dört zamandan Sakîl-i Evvel'de |**d**|, |**c**| ve |**b**| zamanları olur ve |**a**| zamanı olmaz; Sakîl-i Sâni'de ise |**a**| zamanı olmaz; Hafif-i Sakîl'de de |**d**| ve |**c**| zamanları kayıptır. Eğer bu dâirelerin zamanlarını değişik farz edersek, Sakîl-i Evvel, Sakîl-i Sâni'ni iki katı olur ve Hafif-i Sakîl de Sakîl-i Sâni'nin yarısı.

Bazılar Sakîl-i Evveli iki katına çıkartarak otuz iki zaman, Sakîl-i Sâni'yi de olduğu gibi on altı zaman ve Hafif-i Sakîl'e de küçük devrinin iki katı olarak sekiz zaman verirler.

Bazılar içinde (**a**) zamanı bulunana Sakîl-i Sâni ve içinde (**c**) zamanı olana da Hafif derler; zîrâ eğer Hafif-i Sakîl'de bir ses icrâ olursa ve iki kişi birisi Hafif ve diğer Sakîl-i Sâni vezinlerinde onun ikâsını icrâ ederlerse, devrin iadesine gelince Sakîl-i Sâni Hafif'e göre daha erken başa döner, çünkü Sakîl-i Sâni'de harekelilerin sayısı ondur ve Hafif'de on iki.

Müellif bu konuda Hafifin zamanı Sakîl-i Sâni'nin zamanından daha fazla olduğu bilgisi ile Sakîl ismi de görünüşte ona daha uygun olduğunu yazarak bu

düşüncenin iknâ edici olmadığını açıklar. Zîrâ bu kıyasla Sakîl-i Evvel, Hafif'ten daha hafiftir, çünkü Sakîl-i Evvel'in A'mede-i Sekenât'ı beş ve Hafif'ininki dördtür, dolayısıyla ona Sakîl-i Evvel denilmesi gerekecek, ancak bu isimlendirmelerde zaman devamlılığı esâs alınır, öyleki Sebeb-i Hafif ve Sebeb-i Sakîl'in zamanaları eşit olsun.

Remel: bunlar da üç kısımdır: Remel, Muzâaf-ı Remel ve Remel-i Hafifi.

Remel: dört Sebeb ve bir Fâsıladan oluşarak on iki zamanlıdır: “|**t^n, t^n, t^n, t^n, t^n^n^n**|” gibi ve (Mef'ûlün, Müfte'ilün) vezninde. Bu ikâ'da bazen iki Sebebi birleştirerek bir Fâsıla yapılır: “| **t^n, t^n, t^n^n^n, t^n^n^n** |” gibi ve (Mef'ûlün, Müfâ'iletün) vezninde. Bu devrin zarb-i aslı birinci Sebeb ve son Fâsılanın (**t**) harfleridir. Alişâh-ı Evbehî'ye göre İranlılar bu devre “do-yek/düyek” derler³⁸⁶

Muzâaf-i Remel: Remel'in iki katıdır. iki Fâsıla ve altı Sebeb-i Hafif ve bir Fâsıladan mürekkebirdir: “|**t^n^n^n, t^n^n^n, t^n, t^n, t^n, t^n, t^n, t^n, t^n^n^n**|” gibi ve (Mütefâ'iletün, Mef'ûlün, Mef'ûlün, Fa'elün)³⁸⁷ vezninde. Bu devrin A'mede-i Harekât'ı ve A'mede-i Sakenât'ı dokuz ve Müdrecât'ı altı ve zarb-ı aslıları da birinci Fâsıla ve altıncı Sebebebin (**t**)larıdır. Böylece en yakın nakralar arasında altı zaman bulunacaktır. Bu da Sakîl-i Evvel'deki en yakın nakra zamanlarının misli ve yarısıdır³⁸⁸. Müellifin ifâdesine göre bu devre İran'da Sakîl denilir, gayet yaygındır ve tasnif ettikleri sözler de bu vezindedir. Alişâh-ı Evbehî'nin ifâdesine göre İranlılar bu ikâ'ya “**Şâdiyâne**”³⁸⁹, Fathullah-ı Şîrvânî'ye göre de “Zarb-ı Asl” derler³⁹⁰.

Müellifin verdiği bilgilere göre bazı son üstadlar bu devrin zarb-i aslının sayısını birinci, üçüncü ve dördüncü sebeplerin ve üçüncü Fâsılanın (**t**)si olarak dört tutmuşlar. İran Besteleri ve Amel'leri ekseri bu vezindedir. Buna da “**Çârzarb**”

³⁸⁶ Alişâh-ı Evbehî, *Mukaddimetü'l-usul*, s. 76.

³⁸⁷ Mevlânâ Benâyî de aynı arzu vermiştir. Ancak (Mütefâ'iletün) yerine (fa'ilün fa'ilün) daha uygun olduğu denilebilir. b.k. Mevlânâ Benâyî, *Risâle der mûsikî*, s. 115.

³⁸⁸ Sakîl-i evvelin son zamanı olan (tananan)'in (t) harfine nakra vurulur. Devrirdaki diğer nakra ise |c| zamanı olan (tanana)'nin (t) harfine vurulur. Bunların arasındaki zaman ise |d| zamanı olur.

³⁸⁹ Alişâh-ı Evbehî, *Mukaddimetü'l-usul*, s. 77; ayrıca b.k. Mevlânâ Benâyî, *Risâle der mûsikî*, s. 115.

³⁹⁰ Fethullah-ı Şîrvânî, *el-Mecelle fî'l-mûsikî*, s. 722.

ismi vermişler ³⁹¹. Abdülkâdir-i Merâğî³⁹² bu devrin mücidini Urmevî'den sonra yaşamış Muhammed Şâh-ı Rebâbî namında bir zat olduğunu kayd etmiştir.³⁹³

Hafif-i Remel: bir |b| ve bir |d| zamanından mürekkep altı zamanlıdır: “|ṭaṇ , ṭaṇaṇaṇ|” gibi ve (Müfte’ilün) vezninde. Bu devir ters de olabilir: “|ṭaṇaṇaṇ , ṭaṇ|” gibi ve (Fa’elâtün) vezninde. Alişâh-ı Evbehî eserinde iki Fa’elâtün’den oluşan devire İrâk ehli “Hezec-i Çenber” ve Horasan ehli “Reh-i Semâ” isim verdiklerini kayd etmiştir.³⁹⁴

Nesîmi eserinde iki Remel’den söz eder. Birisi Hasan Üdî’nin icâdı olup sekiz zamnlıdır: sebab-i sakîl, sebab-i sakîl, Fâsıla-ı Suğra, |ṭaṇạ , ṭaṇạ , ṭaṇaṇaṇ|. Diğeri de on altı zamanlı Remel-i Tavîl’dir. Bu devir bir veted-i mecmu, fasıla-ı kübra, ve dört sebab-i hafif’ten oluşmuştur: |ṭaṇaṇ , ṭaṇaṇaṇaṇ , ṭaṇ , ṭaṇ , ṭaṇ , ṭaṇ|³⁹⁵.

Fâhû:³⁹⁶ bu ikâ iki türdür. Müellifin Birinci türü kaydettiği Fâhti-yi Kebîr³⁹⁷: dört Fâsıla ve iki Sebeb’ten oluşarak yirmi zamanlıdır, bazen de bir Sebebi, devrin başına getirerek Fâsılalardan önce koyulur, bazen de bu Sebepler sırasıyla Fâsılların arasında yerleştirilir, “|ṭaṇ , ṭaṇaṇaṇ , ṭaṇaṇaṇ , ṭaṇ , ṭaṇaṇaṇ , ṭaṇaṇaṇ|” gibi ve (Müfte’ilün, Fe’alün, Müfte’ilün, Fe’alün) vezninde. Bazen de her iki Fâsıla arasına bir Sebeb yerleşir, “|ṭaṇaṇaṇ , ṭaṇ , ṭaṇaṇaṇ , ṭaṇaṇaṇ , ṭaṇ , ṭaṇaṇaṇ|” gibi ve (Fa’elâtün, Fa’ilün, Fa’elâtün, Fa’ilün) vezninde. Müellifin ifâdesine göre bu devir İranlılara hâs bir devirdir

³⁹¹ Mevlânâ Benâyî, eserinde Çârzarb devrin Çârzarb-i Evsat, Sâni, Sagîr, Kebîr ve Vasat Seydî de Çârzarb-i Buhârî, hafif ve sakîl türlerinden söz etmiştir. B.k. *Risâle der mûsikî*, s. 115-118; *el-Matla*’, TSMK, A. 3459, vr. 29a.

³⁹² Abdülkâdir-i Merâğî, *Câmi’ul’elhân*, s. 223.

³⁹³ Merâğî, *Şerh-i Edvâr*’ında bu şahsın ismini Muhammed Şâh-ı Rebâbî ve Seydî de “Muhammed Reyây” şeklinde kayd etmişler. Bu iki kelimenin yazılışları (رباني/ريائي) Rebâbî (ربايي) kelimesine benzettiğinden dolayı müstensih hatası denilebilir. b.k. Abdülkâdir-i Merâğî, *Şerh-i Edvâr*, s. 266; Seydî, *el-Matla*’ “Beyân-ı Edvâr ve Makâmat”, TSMK, nr. A. 3459, vr. 31a.

³⁹⁴ Alişâh-ı Evbehî, *Mukaddimetü’l-usul*, s. 75

³⁹⁵ Nesîmi, *Nesîm-i Tarab*, s. 107, 109; Seydî, bu devri on sekiz nakralı olarak tanıtmıştır, b.k. *el-Matla*’ “Beyân-ı Edvâr ve Makâmat”, TSMK, nr. A. 3459, vr. 29b.

³⁹⁶ Safiyüddîn e-Urmevî, *el-Edvâr fî’l-mûsika*, s. 184.

³⁹⁷ , Abdülkâdir-i Merâğî, *Câmi’ul’elhân*, s. 244; Alişâh-ı Evbehî, *Mukaddimetü’l-usul*, s. 166; Benâi, *Risâle der Mûsikî*, s. 119.

Fâhtî'nin ikinci türü, birinci türün yarısı olarak on zamanlıdır ve ona Türkî derler. Bu ikâ |b| ve iki |c| zamanından terki olmuştur: “|**ṭn, ṭṇṇṇ, ṭn, ṭṇṇṇ**|” gibi ve (Fa'ilün, Fa'ilün) vezninde.

Mevlânâ Benâyî ve Alişâh-ı Evbehî bu devrin tersine “Fâhtî-yi Sagîr” olarak adlandırmışlar³⁹⁸, bazıları da “Çenber” ismini vermiştir³⁹⁹. Urmevî de *Edvâr*'da bu ikâ'ya Hafif-i Remel demiştir⁴⁰⁰, ve müellif de buna muhalif olarak Remel ile fazla alakası olmadığını yazıyor.⁴⁰¹

Lâdikî, amel erbabı nezdinde, dört Fâhtî olduğunu kayd etmiştir. birincisi beş nakaralı (**ṭṇṇṇ, ṭn**) Fâhtî-yi Esgar'dır. İkincisi on nakaralı (**ṭn, ṭṇṇṇṇ, ṭṇṇṇṇ**) Fâhtî-yi Sagîr'dir. üçüncüsü yirmi nakaralı (**ṭn, ṭṇṇṇṇ, ṭṇṇṇṇ, ṭn, ṭṇṇṇṇ, ṭṇṇṇṇ**) Fâhtî-yi Muzaâf'tır. Dördüncüsü ise öncekinin iki katı olarak kırk nakreli Fâhtî-yi İzâf'tır.⁴⁰²

Nesîmî bu devri on iki nakralı olarak sebab-i hafif, fasıla-ı suğra, fasıla-ı suğra, sebab-i hafif'ten oluştuğunu kayd eder⁴⁰³.

Müellif İkâ bölümünün sonunda Dâire-i Mevlânâ Safiyüddîn isim verdiği Urmevî'nin bir Sebeb ve üç Fâsiladan müteşekkil on dört zamanlı (tan, tanananan, tanananan, tanananan) bir devir icâd ve üzerinde bir kaç beste tasnîf ettiğinden bahs eder. Alişâh-ı Evbehî de eserinde, Urmevî'nin bu icâdıyla beraber Abdüllkâdir-i Merâgî'nin icâd ettiği Devr-i Mieteyn ve Devr-i Zarbül-fath ikâ'larından da bahs etmiştir⁴⁰⁴.

³⁹⁸ Mevlânâ Benâyî, *Risâle der mûsikî*, s. 119.

³⁹⁹ . Alişâh-ı Evbehî, *Mukaddimetü'l-usûl*, s.155 ve 169

⁴⁰⁰ Safiyüddîn el-Urmevî, *el-Edvâr fî'l-mûsika*, s. 79-80

⁴⁰¹ Abdül-Mü'min b. Safiyüddîn Curcânî, Fâhtî-yi Kebîr ve Sagîr'in mucidini Melikşâh'ın gulamı olarak kayd etmiştir. *Behcetü'r-rûh*, s. 127.

⁴⁰² . Lâdikî, *Zeynü'l-elhân*, Süleymaniye ktp., Nuruosmaniye, nr. 3655, vr. 187b-

⁴⁰³ Nesîmî, *Nesîm-i Tarab*, s. 99, 100, 106

⁴⁰⁴ Alişâh-ı Evbehî, *Mukaddimetü'l-usûl*, s. 168.

HÂTİME

Eserin son bölümü olan Hâtîme, mûsikînin icrâ keyfiyeti ve uygulaması konusundadır. Bu bölüm de “Maksad” isminde iki kısımda işlenmiştir. Birinci Maksad da “Mevrid” adı altında iki kısma getirilmiştir.

İntikâller

Birinci Mevrid’de intikâllerin keyfiyeti açıklanmıştır. Müellif önce her bir lahin, Tâ’m ve Nâkıs Cem’lerden oluştuğunu ve bunların nağme sayısı da dokuzdan fazla ve dörtten az omadığına değinerek, lahinlerin bu kadar nağme ile mükemmel olamayacağını söyler. Dolayısıyla lahinler için “Mebânî-yi Lahin” ismi verilen aslı nağmeler dışında Zevâid⁴⁰⁵ denilen diğer nağmelere ihtiyâc olacağını vurgular.

Zevâid nağmeler iki türdür. Birinci türü ya aslı nağmelerin oktavy veya beşli veya dörtlü nisbetinde olan nağmelerdir. Diğer türü de Aslı nağmeler ile uyumlu olan diğer nisbetlerde olan nağmelerdir. Bir lahinde Aslı nağmeler arasında veya Aslı nağmelerden Zevâid nağmelere intikâl denilen geçit ile gerçekleşir.

İntikâl iki çeşittir. Eğer sadece Aslı nağmeler arasındaysa “**Müstakîm intikâl**” denilir. Bu intikâlda nağme hareketleri peş peşe olursa “**Muttasil**” ve eğer aralı olursa “**Tâfir**”⁴⁰⁶ denilir.

Aslı nağmelere dönüş yapılan intikâllara da **Râci** intikâli isim verilmiştir. Bu intikâl da **Mun’atîf** ve **Mun’aric** olarak iki türdür. Mun’atîf intikâlda başlangıç nağmeye dönüş yapılır. Mun’aric intikâl da başlangıç olmayan bir nağmeye dönüş yapılır.

Bu iki türde olan dönüş ya tek bir seferde olur ki ona **Râci’i Ferd** derler, yada bir kaç defada olur ki ona da **Râci’i Mütevâtır** derler. Râci’i Mütevâtır da eğer her dönüşü belli bir başlangıç nağmeye olursa ona **Müstedîr** ve farklı nağmelere olursa **Mudalla** derler.

⁴⁰⁵ (زوائد) zevâid, “zâid” kelimesinin çoğuludur.

⁴⁰⁶ (طافر) bu kelime (طفر) “tefere” kelimesinin ism-i fâilidir. Uçan ve atlayan manasındadır.

İntikâl	Müstakim	Muttasıl	Râci'-i ferd	
			Râci'-i Mütevâtır	Müstedîr
				Mudalla
		Tâfir	Râci'-i ferd	
			Râci'-i Mütevâtır	Müstedîr
				Mudalla
	Râci'	Mun'atîf	Râci'-i ferd	
			Râci'-i Mütevâtır	Müstedîr
				Mudalla
		Mun'aric	Râci'-i ferd	
			Râci'-i Mütevâtır	Müstedîr
				Mudalla

Müellif devamında Fârâbî'nin intikâllar hakkında tasarladığı cetveli getirmiştir⁴⁰⁷.

Şeddlarin Özellikleri

Devirlerin insan nefsi üzerinde olan etkisi konusu, mûsikî ve tıb ilimlerin ortak noktalarından birisi denilebilir. Mûsikî erbabı mûsikînin daha çok insan ruhu ve nefesine olan etkisinden söz ederken, büyük tabibler ve hekimler nefse olan etkisi ile beraber insanın cisminde olan tesirinden de söz etmişlerdir. Hatta büyük hekim İbn-i Hindû (ö. 423/1032) *Miftâhu't-tıb ve minhâcü't-tullâb* eserinde mûsikî ilmini tıb ilmine dahil olduğunu zikr eder⁴⁰⁸. Genel olarak büyük hekimler bir tabibin “hastalıkları tesbit edebilmesi için mûsikî ilmine vakıf olmasını”⁴⁰⁹,

⁴⁰⁷ Safiyüddîn el-Urmevî, *eş-Şerefiyye*, s. 170; Abdülkâdir-i Merâgî, *Câmi'ül-elhân*, s. 215 ve *Şerh-i Edevâr*, Süleymaniye küt. Nuruosmaniye, nr. 3651, vr. 96a;

⁴⁰⁸ İbn Hindû, *Miftâhu't-tıb ve minhâcü't-tullâb*, haz. Mehdi Muhakkak ve Muhammed Taki Dânişpejûh, Tahran 1368, S. 56.

⁴⁰⁹ Ebû Bekr Muhammed b. Zekeriya-yi Râzî (ö. 313/925), *et-Tıbbü'l-Mansûrî*; trc. Muhammed İbrahim Zâkir, s. 123

“Hendese, hesap, nücum ve mûsikî ilimlerinin bilmesini”⁴¹⁰ veya Ahmed b. Sahl Belhî (ö. 322/933) gibi mûsikî insan için en şerefli lezzet olduğuna işaret ederek insanî faziletlerini kemala erdirebilmek için mûsikîden faydalanmalı olduğunu vurgular⁴¹¹. Mûsikî, tıp ve hastalık tedavileri ile ilişkin bir çok eserde söz edilmiştir⁴¹². Bazı mûsikî nazeriyatçıları da aynı görüşleri eserlerinde paylaşarak⁴¹³ hastanelerde mûsikî tedâvîsinin yapıldığını kaydemişlerdir⁴¹⁴.

Devirlerin İnsân Nefsine Etkisi

Çalıştığımız eserin Müellifi de daha önce “iki tarafı bağlı olan inci dizisi” manasında olan Şedd istilahını, meşhur on iki makâm için kullanıldığı açıklandı. Bu bölümünde kısaca bu şeddlerin insân nefesine bıraktığı etkisinden söz etmişir.

Müellife göre zül-meddeteyn cinsi yani iki tanininin özelliği⁴¹⁵ cesâret ve güç vermektir. Bu cins Uşşâk, Nevâ ve Bûselik devirlerinde bulunduğu için cesâretlendiren devirler olarak zikr edilmişir. Ayrıca şerif nisbetlerin sayısı da bu etkiyi daha güçlendirebilir. Bu neden ile Uşşâk ve Nevâ devirlerinde şerif nisbetlerin sayısı daha fazla olduğu için bu cesâret gücü de daha fazla olur. Bu makâm daha

⁴¹⁰ Ali b. Abbas el-Mecûsî Ahvâzî (ö. 384/994?), *Kâmilüs-snâ'atit-tıbbiyye*; trc. Seyyid Muhammed Hâlid, Tehran 1322, s. 261-262.

⁴¹¹ Ahmed b. Sahl Belhî (ö. 322/933), *Mesâlihül-ebdâni ve'l-enfûs*, s. 477-479.

⁴¹² *Mücmelül-hikme*, tercüme-i resâli-i İhvânüs-safâ, haz. MT Daneshpajooh, I Afshar, Tehran: Pajuheşgâh-i Ulûm-i İnsânî, Tehran, 1996. S.78-79.; Abdül-Mü'min b. Safiyüddin Cürçânî, *Behcetü'r-rûh*, haz. L. Rabinoodi Bergoomale, Tehran, Bonyade Farhange Iran; 1967. S.30- 32; Ibn Rabbane Tabarî, *Firdevsül-hikme*, Beirut, Dârü'l-Kutubil-ilmîyye, 2002, s. 82; Ahaveynî, *Hidâyetül-muteallimin fî't-tıb*, Mashhad, Danişgâh-i Firdevsî, 1992, s. 165, 653; Cürçânî Seyyid İsmail, *el-Ağrâzît-tıbbiyye ve'l-mebâhisi'l-Alâiyye*, s. 281; Cürçânî Seyyid İsmail, *Zahire-i Harezmişâhî*, c.1, s. 804, c.2, s. 94, 701, c.3, s. 170; el-Kindî, *Risâle fî tertibi'n-nağem*, 1965, 18 – 19; Abdülkâdir-i Merâğî *Mekâsidül-elhân* s. 101.

⁴¹³ Abdülkâdir-i Merâğî de *Câmi'ul-elhân*, s. 12, 105, 231; *Mekâsidül-elhân*, s. 100; *Şerh-i Edvâr*, s. 277.

⁴¹⁴ Hasan Kâşânî, *Kenzü't-tuhaf*, (Se Resâle der Mûsikî), haz. Taki Bineş, Tehran, Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, 1992, s. 94, 107.

⁴¹⁵ Bu mod ile ilgili bk. Suzuki, M; Okamura, N; Kwachi, Y & Tashiro, M (2008), Discrete cortical regions associated with the musical beauty of major and minor chords. *Cognitive, Affective, Behavioral Neuroscience*, 8, 126-131.

çok Türkler, Zenciler, Habeşe ehali ve dağlarda iskân edenler⁴¹⁶ tarafından kullanılır, savaşlarında okunan recezler ve marşları bu makâmda olur, Moğollar da Kopuz ve Evzan gibi sâzlarının tellerini bu cinsin nağmelerine göre akord ederler.⁴¹⁷

Râst, İrâk, İsfahan, Nevrûz, Muhayyer ve Nühüft makâmı da rahatlık ve ferahlık getirir.

Hüseyinî, Hicâzî, Gerdânîde de gevşeklik ile beraber ferahlık getirir, zîrâ bu devirlerin şerif nisbetleri Râst ve Râst'ın ihvânlarına⁴¹⁸ göre daha azdır.

Büzürg, Gevaşt ve *Edvâr* Sahibi'nin seçtiği Hicâzî makâmın verdiği ferahlığı, hüzn ile karıştıtır.

Râhûvî, Zengüle ve Zîrefkend devirleri de gayet hüznüldür, zîrâ bu devirlerin uyumsuzlukları gizlidir.⁴¹⁹

Parmaklar İle Uygulama Keyfiyeti

Hâtîme bölümünün ikinci Maksad'ı, uygulama ile ilgilidir. Bu bölüm de Matla' ve Makta' isminde iki kısımda işlmıştır.

Matla' kısmında parmaklar ile uygulama keyfiyeti zikr edilmiştir.

Bu bölümde ilmi konuların amele getirilmesi ve uygulaması açıklanmıştır. Mûsikî icrâsını öğrenmek için ilk önce üstat birisinin sâzı nasıl kucağını aldığı ve icrâsını iyi bakıp mızrap vurma ve parmak koymayı öğrenmek gerekir. Sonra zamanlara dikkat ederek bir tel üzerinde sebebin (t) ve (n) harfleri üzerine inici ve çıkıcı mızrap vurma alışması yapılrsın. İyice öğrendikten sonra vetedler ve fâsilalar

⁴¹⁶ Müellif burada dağlar için Cibâl kelimesi kullanmıştır. Cibâl kelimesi lugatta dağlar manasındadır ama bir istilâh olarak, Tabaristân bölgesine de dağlık olduğu için Cibâl denilmiştir. Bu bölgenin ehali de cesaret ve silahşorluğa meşhurdur. B.k. Hândmîr, *Habîbü's-sýer*, c. 2, s. 416-417.

⁴¹⁷ Abdülkâdir-i Merâğî, eserinde Moğollardan söz etmeksizin Kopuz sâzını Rûm diyarına mansub ederek iki sâzin yapısından söz etmiştir. B.k. *Şerh-i Evâr*, s. 353.

⁴¹⁸ İhvân kelimesi, Arapça'da kardeşleri manasındadır. Bu kelime zaman içerisinde bir istilâh haline gelmiş denilebilir. Zîrâ bazı yazarlar tarafından da bu kelime aynı manalarda kullanılmıştır. Râst'ın ihvânlarından kasıt ise, Râst ile aynı tabaka ve seviyede olan İrâk, İsfahan ve Nevrûz devirleridir. b.k. Alişâh-i Evbehî, *Mukaddimetü'l-usûl*, s. 49, 57; Mevlânâ Benâî, *Risâle der Mûsikî*, s. 72.

⁴¹⁹ Safiyüddîn el-Urmevî, *el-Edvâr fî'l-mûsika*, s. 84; Kutbuddîn-i Şîrâzî, *Dürretü't-tâc*, c. 1, s. 277; Abdülkâdir-i Merâğî, *Şerh-i Edvâr*, s. 277; Fethullah-i Şîrvânî, *el-Mecelle fî'l-mûsikî*, s. 710.

üzerinde mızrap çalışmaları yapılsın. Sonra bu alışma bir kaç tel üzerinde yapılsın. Bu aşamadan sonra yavaş yavaş perdelerin tutması çalışılsın. Taninî bu'du seb-bâbe ve hınsır parmaklarıyla seslendiririr.

Tüm parmak hareketleri ve intikâlları, telin mutlağından başladığında altı şekil-de olur ki buna da “Esâbi-i Sitte” veya “şesş enguş” derler:

Birinci şekli: Sebbâbe ve Vustâ; İkincisi: Sebbâbe ve zelzel; Üçüncüsü: Seb-bâbe ve Bınsır; Dördüncüsü: mücenneb ve vusta-yı Furs; Beşincisi: mücenneb ve zelzel; Altıncısı de zâid ve vusta-yı Furs.

Bu yöntem, icrâ uygulanmasında kullanılmaktaydı. Urmevî'den önce, nağmelerin kayd etmesi ve notasyon konusu, bu parmakların ud üzerindeki altı şekli ile, bestelerde kullanılan nağmeler gösterilmekte idi. Bu husus ve örnekleri Ebül-Fereci İsfâhânî'nin *el-Ağânî* eserinde bolca rastlanabilir. Urmevî de her iki eserinde “tarik-i kadîm” ibâreleri ile bu eski yöntemi açıklamakla beraber kendisi notasyon sistemini de sunmuştur. Müellif de bu konuya, nash olup yaygın olmadığı için değinmemiştir.

Beste Ve Notasyon

Eserin son kısmı olan Makta'da, Urmevî'nin *Edevâr*'ında gelen beste konu edinmiştir.

İlm-i elhân ve ilm-i ikânın bilinmesinden sonra, mûsikînin gâyesi olan besteleme ve icrâ söz konusu olacaktır. Bestelerin nağmeleri sabt-i elhân veya notasyon denilen yoluyla dökümana getirilir. Safiyüddin-i Urmevî ud sâzında uygulamak için *Edevâr*⁴²⁰ ve *er-Risâletü's-Şerefiyye fî'n-nisebi't-te'lifîyye*'sinde⁴²¹ “Kadim tarikinde Mücenneb-i Remel”⁴²² ve “Kadim tarikinde Sekil-i evvel”⁴²³ olmak üzere iki notasyon örneklerini kayd etmiştir. Bu konu önemine rağmen nazariyâçlar tarafından, üzerinde olması gereken şekilde durulmamış veya bu konuya hiç işâret edilmemiştir.

⁴²⁰ Safiyüddin el-Urmevî, *el-Edevâr fî'l-mûsika*, 1984 s. 94-95.

⁴²¹ Safiyüddin el-Urmevî, *er-Risâletü's-Şerefiyye fî'n-nisebi't-te'lifîyye*, 1984 s.134-135

⁴²² (طريقة فى القديم يعرف بمجنّب الرمل)

⁴²³ (طريقة فى القديم ثقيل اول)

Kitâb-ı Fârsî fî Fennî'l-elhân ile beraber Kutbuddîn-i Şîrâzî *Dürretü't-tâc*'inde⁴²⁴, Mübârekşâh-i Buhârî *Şerh-i Edevâr*'ında⁴²⁵, Yahya Kâşî'nin Cemâleddin Ebu İshâk-ı İncû adına 2 Muharrem 746'da (5 Mayıs 1345) tamamladığı *Şerh-i Edevâr*'ında⁴²⁶, Abdüllkâdir-i Merâgî *Şerh-i Edevâr*'ında⁴²⁷, yazarı meçhul olan *Şerh-i Edevâr*'ında⁴²⁸, Sükrullah b. Ahmed *Edevâr-i Mûsikî*'sinde⁴²⁹, Mevlânâ Benâyî, *Risâle der Mûsikî*'sinde⁴³⁰, Muhammed İsmâil-i İsfahânî *Şerh-i Edevâr*'ında⁴³¹, bu konuya değinmişler, fakat görüldüğü gibi bu eserlerin çoğu Urmevî'nin *Edevâr*'ına yazılan şerhlerdir. Dolayısıyla Urmevî'nin sözleri tekrarlanmıştır. Bu konunun önemini hatırlatarak ilginç olan husus şu ki aşağıdaki zikredilen klasik eserlerinde bu konuya değinmemesidir:

Lutfullah-i Semerkandî'nin 798 (1396) yılında yazdığı *Şerh-i Edevâr*⁴³², Abdulaziz-i Merâgî'nin *Nikâvetü'l-edvâr*'ı, Lâdikî'nin *Fethîyye* ve *Zeynü'l-elhân fî ilmî't-telîfi ve'l-evzân* eserleri, Mahmud b. Abdulaziz-i Merâgî'nin *Mekâsidü'l-edvâr*'ı, Alişâh-i Evbehî'nin *Mukaddimetü'l-usûlu*, Fethullah-i Şîrvânî'nin *el-Mecelle fî'l-mûsika*'sı, Kemaleddin-i Benâyî'nin *Risâle der Mûsikî*'si ve Abdurrahman-ı Câmî'nin *Risâle-i Mûsikî*'si.

Dikkat edilmesi gereken husus, şu ki *Edevâr*'ın bazı eski nüshaları on beş bab değil on dörd bab olup ikâ ilminde tamamlanmıştır. Örnek olarak *Edevâr*'ın Fatih Ktp. nr. 3662 nüshası gayet hoş ve şahane bir usulpla istinsah edilmiş her hangi bir varak düşmesi ve noksanlığına maruz kalmayarak eserin dibacesinde açıkça on dörd babdan söz edilmiştir⁴³³.

⁴²⁴ Kutbuddîn-i Şîrâzî, *Dürretü't-tâc*, c. 1, s. 170-172

⁴²⁵ Mübârekşâh, *Şerh-i Edevâr*, TSMK. nr. A 3458, vr. 66b.

⁴²⁶ İmâdüddîn Yahya Kâşî, *Şerh-i Edevâr*, İran Meclis küt. nr. 2207, vr. 28b.

⁴²⁷ Abdüllkâdir-i Merâgî, *Şerh-i Edevâr*, s. 281.

⁴²⁸ *Şerh-i Edevâr*, British Museum Library, nr. Add MS 7471, vr. 91a

⁴²⁹ Ramazan KAMİLOĞLU, "Ahmed Oğlu Sükrullah Ve Edevâr-ı Mûsikî Adlı seri", Ankara Ünversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara-2007, s. 121

⁴³⁰ Mevlânâ Benâyî, *Risâle der Mûsikî*'sinde, s. 122-125.

⁴³¹ Muhammed İsmâil-i İsfahânî, *Şerh-i Edevâr*, İran Meclis küt, nr. 2206, vr. 79b.

⁴³² Lutfullah-i Semerkandî, *Şerh-i Edevâr*, İran Melik Küt. nr. 1647, vr. 2b.

⁴³³ Safiyüddîn el-Urmevî, *el-Edevâr*, Süleymaniye Küt, Fatih nr. 3662, vr. 1b-3b,

Kitâb-ı Fârsî fî Fenni'l-elhân'da da bu konu ile ilişkin Urmevî'nin yazdıkları hemen hemen aynısı nakl edilmiştir. Urmevî'nin veriği örneklerin birisi üzerinde şu şekilde izâh yapılabilir:

İlm-i elhân'dan kaynaklanan nağmeler ve ilm-i ikâ'dan kaynaklanan zamanlar Notasyonun temelini oluşturan iki unsurdur. Bir makâm, devir, şube, âvâze veya terkiib ismi verildiğinde nağmeler ve ikâ' ismi verildiğinde zamanlar tesbitlenir. Ancak bunlar bir bestenin sadece çerçeve ve çerçevenin içindeki melzemelerini göstermektedir. Yani makâm bestenin çerçevesi ve nağmeleri de çerçevenin içindeki melzeme hükmündedir. Bu melzemelerin çerçeve ve ikâ' kurallarına göre birbiri ile terkipleri (intikâllar) bir beste ve melodi meydana getirebilir.

Urmevî bu hususu nağmeler ve altında zamanlarını gösteren adedler ile kayd etmiştir. Nağmelerin durumu açıktır, adedler ile gösterilen zamanları da bu şekilde açıklanabilir:

En küçük aded 1 ve diğer adedler de 1 adedin artı veya çarpısıdır. 1 aded yarım vuruş farz edilirse, diğer adedler de bu şekilde olur:

1	2	3	4	6	8	12
						

Müellif, Urmevî'nin Edevâr'ında getirdiği Nevrûz devrinde ve Remel ikâsında Arapça şiirleri ile beraber bir Peşrev bestesini aynen nakl ederek her şeddin bir özelliği olduğuna göre uygun şiirlerin seçilmesi gerektiğini vurgular. Müellif' Urmevî'nin zikr ettiği şiirleri Hicâzî, Zîrefkend ve Râhûvî devirlerinde daha uygun olduğunu zikr ederek Râst ve onun katında olan makâmlara da vuslat kavramlı şiirler, Uşşâk ve onun katında olan makâmlara da medhiye ve Şâhnâme gibi şiirler daha uygundur.

Ve sonuç olarak Müellif eserini "Doğruyu en iyi bilen Allah'tır" ibâresi ile tamamlar.

III. BÖLÜM

RİSÂLE FÎ FENNİ'L-ELHÂN

III.A. Nüsha tavsifi:

Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân eserinden Fâtih ve Millî Kütüphâne olmak üzere iki nüsha tesbit edilmiştir.

1. İstanbul Süleymâniye Kütüphânesi Fâtih Nüşhası

Bu nüsha Süleymâniye kütüphânesine bağlı Fâtih koleksiyonunda 3361 numara ile bulunmaktadır. Bu nüsha çalışmamızda (f) harfi ile gösterilmiştir. Nüsha, iki risâle ihtivâ etmektedir. Birinci risâlesi, Safiyüddîn-i Urmevî'nin (ö. 693/1294) *Kitâbü'l-Edvâr*'dır. Bu risâle, nüshanın 1b-19b varaklarında yer almaktadır. Nüşhanın ikinci risâlesi de çalışmamızın konusu olan *Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân*'dir. Bu risâle nüshanın 20b-43b varaklarında bulunmaktadır. Birinci risâlenin ferağ kaydı şu şekildedir:

“ولنكتف بهذا القدر في هذا الفن، ونختم الكتاب والحمد لله أولاً وآخراً؛ فرغ من تسويده اضعف عباد الله، اوحده بن اسعد بن بهرام المستوفى البيهقي اصلح الله احواله في الحادى والعشرين من رمضان المبارك سنة اربع وعشرين وثمانماية هجرية ببلدة النيسابور”

Bu ferağ kaydının bilgilerinde göre, nüsha Fahreddîn Evhad b. Es'ad b. Bahram el-Müstevfî el-Beyhakî tarafından 21 Ramazan 824 [19 Eylül 1421] tarihinde Nişâbûr'da istinsah edilmiştir. Nüshanın ikinci risâlesinin sonu noksandır. Ancak bu iki risâlenin istinsah usûlüne göre aynı kişi tarafından istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

Nüsha ilk dönem nestâlik hattıyla 27 satırda istinsah edilmiştir. Varaklarının eb'adı 250x169 ve metnin eb'adı da 155x90 mm'dir. Zahriye sayfasının ortasında küçük tezhibli bir türenc yer almıştır. Başlıklar, rumuz harfleri ve şekiller kırmızı ile istinsah edilmiştir. 1b varağında tezhipli bir serlevha işlenmiştir. İçinde de kûfî hattıyla “بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ” yazılmıştır. 1b – 5b, 6a-7b varakları da geniş yaldız ile cetvelenmiştir.

Nüshanın zahriyesinde (1a varağında) eserin ismi şu şekilde kaydedilmiştir:

“الادوار فى معرفة النغم و الاوتار لصفى الدين عبدالمؤمن الفاخر الخوئى الارموى طاب
تراه”

el-Edvâr fî marifeti'n-nağem ve'l-evtâr, li-Safîyyiddîn Abdülmümin el-Fâhir el-Hoyî el-Urmevî, tâbe sarâhi

Bu kayıta Urmevî, Hoy kentine nisbet edilmiştir, bu bilgi daha başka bir yerde görünmemiştir.

Aynı sayfanın kenarlarında Fahreddin-i Müstevfî tarafından mûsikî ile ilgi bazı alıntılar kaydedilmiştir. Bu alıntılardan sonunda da “*min Şerhi'l-külliyât* (من شرح الكليات) kaynak gösterilmiştir. Alıntılardan incelenmesi sonucunda, İbn-i Sinâ'nın (ö. 428/1037) beş kitaptan meydana gelen *el-Kânûn fî t-tıbb* eserinin *el-Külliyât* isimli birinci kitabına yazılan bir şerhten alındığı tesbit edildi. *el-Külliyât* kitabı dört kısımdan oluşur. İkinci kısmında hastalığın tanımı yapılır. Bu kısımda vücutta hastalıkları gösteren âlâmetler bölümünde nabızdan bahsedilmiştir. Nabız bahsi esnasında mûsikî ilmine değinmiştir. Bu zikredilen esere Fahreddin-i Râzî, Kutbüddîn-i Şîrâzî, İbrâhim b. Ali es-Sülemî, Şemseddin-i Âmulî ve İbnü'n-Nefis-i İsfahânî gibi âlimler şerh yazmışlar. Bu alıntılardan hangi şerhe ait olduğu tarafımızdan tesbit edilememiştir.

Yine bu sayfada kırmızı mürekkebe ile çok hoş bir sülüs hattıyla Hüseyin b. İbrâhîmşâh el-İsfahânî'nin temellük kaydı istinsah edilmiştir. İsmi silinmiş 965/1557 yılına ait bir satın alma kaydı daha bulunmaktadır. Sultan I. Mahmud'un (ö. 1754) nüsha vakıfnâmesi, vakıf mührü ve müfettiş-i evkâf-ı haremeyn-i şerifeyn Mustafa Efendi'nin mührü de bu sayfada bulunmaktadır.

Birinci risâlenin bazı sayfaların kenarında aynı müstensih tarafından Urmevî'nin eş-Şerefiyye'sinden ve Şerh kayd edilen bir eserden nakiller istinsah edilmiştir. Bu Şerh, Urmevî'nin *Edvâr*'ına yazılan bir şerhtir. Hâşiyeler müstensih tarafından istinsah edildiğinden dolayı bu şerh, istinsah yılından yani 824/1421'den önce olmalıdır. Bu yıldan önce Mevlanâ Mübârekşâh ve Lütfullâh-ı Semerkânî tarafından iki şerh yazılmıştır. Kayıtlar bu iki şerhte bulunmamaktadır, dolayısıyla bu alıntılar tanımayan bir *Edvâr* şerhine ait olduğu denilebilir.

Birinci risâlenin son sayfasında (19b) udu dört teli ve anâsır-i erbaa ile ilişkileri konusunda Farsça bir kıta istinsah edilmiştir.

İkinci risâlenin zahriye sayfasında (20a) eserin ismi kırmızı mürekkebe ve sülüs hattıyla "*Kitâb-ı Fârsî fi fenni'l-elhân*" şeklinde kaydedilmiştir. Aynı sayfada es-Seyid Hasan b. Ali el-Hasan el-Hüseyinî el-Yezdî'nin hattından naklen on iki makam ile ilgili beş beyitlik bir Arapça manzum kıta istinsah edilmiştir. Son beytinde de Urmevî, Hoyî olarak kaydedilmiştir.

Sayfanın alt kısmında Zi'l-küllî merreteyn nağmelerinin Yunanca'dan Arapça tercümesi bulunmaktadır. Merâğî'nin eserinde de bu kıta bulunmaktadır.⁴³⁴ Fakat bu kayıta Merâğî'nin zikr etmediği nağmeleri de zikredilmiştir. Bu sayfadan itibâren nüshanın sonuna kadar *Kitâb-ı Fârsî fi fenni'l-elhân*'a aittir. Zikredildiği gibi sonu noksandır. Bu nüsha sonradan tekrar bir ciltlenme işlemini görmüştür. Zira 8. varağı (nüshanın 27. varağı) 16. varak (nüshanın 36. varağı) olması gerekir, yanlış bir yerde konulmuştur.

⁴³⁴ Merâğî; *Câmi'ül-elhân*, s. 180.

2. Ankara Millî Kütüphanesi Nüshası

Bu nüsha Ankara Millî Kütüphanesise A 5238 numara ile korunmaktadır ve çalışmamızda (m) harfi ile gösterilmiştir. Bu nüsha nestâlik hattıyla 19 satırda istinsah edilmiştir. Varakların eb'acı 215x125 ve metnin eb'acı da 157x85 mm'dir. Miklebi kopmuş, kenarları vişneçürüğü meşindir, ebru kâğıtla kaplıdır ve mukavva bir cildi vardır. Sayfalar geniş yaldız ve siyahla cetvelenmiştir. Konu başlıkları, şekiller, işaretler ve rumuz harfleri kırmızı mürekkebe ile istinsah edilmiştir.

Nüshanın içinde dört risâle bulunmaktadır:

I. Risâle, Abdulkâdir-i Merâgî'nin Mekâsidü'l-elhân'dır.

Bu eser 1b -98a varaklarında yer almaktadır. Nüshanın zahriyesinde (1a varağında), eser ve müellif ismi metin içindeki kırmızı mürekkebe ile farklı bir renkte olarak sülüs hattıyla yazılmıştır. Bu sayfada Abdülbâki Nâsır Dede'nin (1765-1821) temellük kaydı da bulunmaktadır:

“استصحبه الفقير الحقير، درويش سيد عبد الباقي المولى ابن الشيخ السيد ابو بكر المولى، شيخ بمولويخانه باب جديد سابقاً”

Nüsha Abdullah b. Hüseyîn Yoldaş es-Sebzevârî tarafından 20 Rebiülevvel 844 (19 Ağustos 1440) tarihinde istinsah edilmiştir.

Müstensih, ferağ kaydında, Abdulkâdir-i Merâgî'yi “vahîdüd-dahr, ferîdül'asr, bürhâneddîn” gibi lakablar ile çok medhini içeren ibâreler ile övmüştür:

“قد وقع الفراغ من تنميق هذه الرسالة الميمونة الموسومة بمقاصد الالحان من مصنفات وحيد الدهر ومؤلفات فريد العصر والزمان محرز قصبات السبق في مضامير ميادين تزيين الاصوات بتحسين النعم ومذهب غياب الهموم وغيابت الغوم عن ساحات اهل الهم والغم الفايق على اقرانه واهل زمانه من بين خواص الامم في تأدية بيان الحان المحنونة وتبيات النغمات الموزونة بالزير والبم دستور مفاتيح الغيب في فتح ابواب جنان فؤاد العشاق والمشهور باستنباط قواعد الوصول من الاصول [198] في الخراسان والعراق ناظم فرايد فوايد الموسيقى في سلك الاستعلا والكناية والحقيقة والمجاز وخاتم المعين من الروم والترك والعجم واعراب الحجاز الموفق من عند الملك القاهر خواجه برهان الدولة والملة والدين عبدالقادر برد الله مضجعه على يد العبد عبد الله بن حسين يلداش السبزواري في عشرين ربيع الاول سنة 844”

98b-99b varakları beyaz kalmış, 98b'de silinmiş bir mührün izleri de bulunmaktadır. Abdülbâki Nâsır Dede'nin tekrar temellük kaydı 100a varağında yazılmıştır. Üstünde de "resâil-i ilm-i mûsîkî" ibâresi bulunmaktadır. 100b varağında (f) nüshasının 19b sayfasında udun dört teli ve anâsır-i erbaa ile ilişkileri konusunda bulunan kıtanın aynısı istinsah edilmiştir. Bu da (m) nüshası (f) nüshasından istinsah edildiğini düşündürmektedir.

II. Risâle, *Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân*'dir.

Bu eser nüshanın 101b-134b varaklarında yar almaktadır. Zahriye sayfasında (101a varağında) eserin ismi "Kitâbün şerîfun garîb fî haze'l-fenn, kile li'l-Allâme eş-Şîrâzî" (کتاب شریف غریب فی هذا الفن قیل للعلامة الشیرازی) şeklinde kaydedilmiştir. Bu husustan önceki bölümde söz edilmiştir.

Bu sayfanın sol kenarında 1198/1783 yılında Sâlih nâmında bir temellük kaydı ve mührü bulunmaktadır⁴³⁵. Sâlih isimli şahsın kimliği tarafımızdan tesbit edilememiştir. Fakat bir kütüphânesi ve nüshalarının olduğu temellük kayıtlarından anlaşılmaktadır⁴³⁶. Bu nüsha, zikredildiği gibi (f) nüshasından istinsah edilmiştir. Zira (f) nüshasındaki derkenar ibâreler gerek izâh mahiyetinde, gerek de metinden tashih edilmesinden kaynaklı olarak, olduğu gibi bu nüshada (m) da istinsah edilmiştir. Bunun örnekleri Ek kısmında yer alan tashih ve tenkidli metinden görülebilir. Bu risâle de, birinci risâlenin müstensihi olan Abdullah b. Hüseyin es-Sebzevârî tarafından 22 Receb 844/17 Aralık 1440 tarihinde istinsah edilmiştir. 135a-b varağı beyaz kalmıştır.

III. Risâle, *Mücmelül-Hikme*'dir.

Bu eser nüshanın 136b-142b varaklarında yar almaktadır. Eser, *Resâ' ilü İhwâni's-Safâ ve hullâni'l-vefâ*' dan serbest bir şekilde 13. yüzyılda Farsça'ya yapılan tercümesinin mûsîkî risâlesidir. Eserin zahriye sayfasında (136a) eserin ismi ile ilgili bu ibâre kaydedilmiştir:

⁴³⁵ Mühürdeki ibare bu şekidedir: (مهار دولت دارین بدست صالح باد)

⁴³⁶ Temellük ettiği nüshalar için b.k. Fihrist-i Destnivisha-yı Kitahane-i Halet Efendi, nr. 822 [201], İzmir, nr. 1571 [110], ve Esad Efendi, nr. 1422 [42].

رسالة فى هذا الفن من رسائل مجمل الحكمة وهو على اسلوب كتاب اخوان الصفا مع
(تصرف)

Eserin ferağ kaydı yoktur, ama istinsah üslûbundan, aynı müstensih tarafından istinsah edildiği anlaşılmaktadır. 143a-144b varaklar da beyaz kalmıştır.

IV. Risâle. *Kitâbü'l-hurûf ve'lesvât ve sümûfîn-nağamât*'tir.

Bu eser 145b-156a varaklarında istinsah edilmiştir. Eserin müellifi ve ya başka bir nüshası tesbit edilmemiştir. Kısa olmasına rağmen çok değerli bilgiler içermektedir. Eserin zahriye sayfasında da (145a) “bu ilimde garib ve ilginç bir risâle” mânâsında “Risâletün garîbetün bedî'a fî haze'l-fen” (رسالة غريبة بدیعة فى هذا الفن) ibâresi kaydedilmiştir. nüsha aynı müstensih tarafından istinsah edilmiştir. Ferağ kaydının bilgisine göre istinsahı 23 Zilkâde 844/15 Nisan 1441 tarihinde tamamlanmıştır.

III.B. RİSÂLE FÎ FENNÎ'L-ELHÂN'IN TÜRKÇE TERCÜMESİ

KİTÂB-I FÂRSÎ FÎ FENNÎ'L-ELHÂN

BİSMİLLÂHİRRAHMÂNİRRAHÎM VE BİHÎ NESTAÎN

Şükür ve şükran râyihaları, sınırsız ve kıyassız hoş kokulu hamd ve senâları, Samediyet bargâhına ve Sermediyet huzuruna layıktır. Nüfûs-i nâtika tûtîleri beden kafeslerinde ve akl-i sâbık bülbülleri lâmekânî havasında O yüce pâdişâhın kâmil zâtının vasfından dilsiz ve mütehayyîr kalıp “La uhşi senâen aleyke⁴³⁷” [sana olan övgüleri saymakla bitiremem] diye itizâr ederek acze düşmüşlerdir. “Tedellî”⁴³⁸ nûrundan berhurdar olmak temennisiyle gelen çağrıdan dolayı ey-

⁴³⁷ . Hadis-i Şerîf'e işârettir:

“اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِرِضَاكَ مِنْ سَخَطِكَ، وَبِمُعَافَاتِكَ مِنْ عُقُوبَتِكَ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْكَ، لَا أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ، أَنْتَ كَمَا أَتَنَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ”
“Allâhümme innî eûzü bi rızâke min sehâtime ve bî muâfâtime min ukûbetike ve eûzü bike minke, lâ uhşî senâen aleyke ente kemâ esneyte alâ nefsik.” Allah'ım, öfkenden rızana, cezandan affına sığınırım. Senden sana sığınır, sana olan övgüleri saymakla bitiremem. Sen kendini övdüğün gibisin. (Hadislerle İslâm, c.VI, s. 519)

⁴³⁸ . Lügatte bu kelime tevazu gösterme, nazlanma, aşâğıya inme, eğilme ve yaklaşma şeklinde mana verilmiştir. Ancak müellif burada en-Neml suresinin 8. Ayetine işâret etmiştir: ﴿ تَمُّ دَنَا فَتَدَلَّى ﴾ : “Summe denâ fetedellâ” Sonra yaklaştı, yakınlaştı.

men vadisinin⁴³⁹ sahilinden heves ve coşkuyla dağların zirvesine çıkan Cebel-i Tûr-i Tecelli⁴⁴⁰'nin nazlı keklikleri, Kelîm gibi şevkle ﴿Erinî enzur ileyk⁴⁴¹﴾'i [sana bakayım] feryad edip ﴿Len terâni⁴⁴²﴾ [katiyen göremezsin] mızrabının vuruşuy-la tîz nâleler ve zâr nevhalar etmişler; lâhûtî cânın yıldızları olan harir kisveli mutî' fâhteler⁴⁴³ ve ağaçların dalları ﴿Vemin dûnihimâ cennetân⁴⁴⁴﴾ [Bu iki cennetten başka iki cennet daha vardır] âyeti muktezasınca bedenlerin fitratının *Ûdû's-salî-bi*⁴⁴⁵ olarak Halil gibi an be an "kû kû"⁴⁴⁶ diyerek onun cemâlinin ilâhî nûrlarını aramakta ve leylekler "atvaliün-nâs inâkan"⁴⁴⁷ fehvasınca müezzinler gibi ﴿se-

⁴³⁹ . Musâ'nın (A.S.) tecelliye mazhar olduğu Tûr Dağı'ndaki vadinin ismi olarak Kasas suresi, 30. Ayetine işârettir:

﴿ فَلَمَّا أَتَيْهَا نُودِيَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ أَنْ يَا مُوسَىٰ إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴾⁴
Mûsâ, ateşin yanına gelince, o mübarek yerdeki vadinin sağ tarafındaki ağaçtan şöyle seslendirildi: "Ey Mûsâ! Şüphesiz ben, evet, ben âlemlerin Rabbi olan Allah'ım."

⁴⁴⁰ . Araf suresi 143. Ayete işârettir. "Mûsâ, belirlediğimiz yere (Tûr'a) gelip Rabbi de ona konuşunca, "Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım" dedi. Allah da, "Beni (dünyada) katiyen göremezsin. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin." dedi. Rabbi, dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi. Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca, "Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah'ım! Sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim" dedi".

⁴⁴¹ . Araf suresi 143. Ayet: "Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım"

⁴⁴² . Araf suresi 143. Ayet: "Beni (dünyada) katiyen göremezsin"

⁴⁴³ . Fâhte, kumru demektir, Kû kû tarzında öttüğünden dolayı Kûkû kuşu da denilir, müellif burada beraat-ı istihlal ve istiare sanatlarını kullanarak Fâhte kelimesini kullanmıştır zirâ Fahte ayrıca bir musikî istilâhi olup ikâ'lardan bir usûlün ismidir. Bu usûl kendisi de fâhte-i şağir, evsât ve kebir olmak üzere üç türe ayrılır. (bk, Benâî: *Risâle der mûsikî*, 119, Abdül-Mü'min: *Behcetü'r-rûh*, s. 40)

⁴⁴⁴ . er-Rahmân suresi, 62. Ayet.

⁴⁴⁵ . Bir çeşit tıbbî bitkidir; "... üdû's-salib Yûnân dilince favâniyâ derler Türkî dilinde baladı otı derler". (Celâlüddin Hzır: *Müntahab-ı Şifâ*, c.1, s. 162)

⁴⁴⁶ . Kû kû kelimesi Farsça'da 'nerede nerede' manasında, daha önce zikredildiği gibi 'Fâhte' isminde bir kuşun diğer adı ve musikîde ikâ' usullerinden biri olduğu beyan edildi. Ayrıca bu ifade "Sübbûhun kuddûs" hadisine işârettir, rivayete göre Hz. İbrahim sürüsünü sürüken Cebrail (sa) bir köşeden "Sübbûhun kuddûs rabbü'l-melâiketî ve'r-rûh" [münezzeh ve yüce, meleklerin ve Cebrâil'in rabbi] dedi, Hz. İbrahim şevke geldi coşarak kimin bu sözü söylediği ve nereden geldiğini öğrenmeye yola çıktı, hazret-i Cebrail'i insan simasında buldu tekrar bu zikrin söylemesini karşılığında sürüsünün üçte birini vereceğini söyledi, bu şekilde tekrar ve tekrar zikrin söylemesini istedi ve sürünün hepsini verdi, Hz. Cebrail "ben insan değil meleğim ve sürüne ihtiyacım yok" dedi, Allah da "bu benim dostum Halil'imdir" dedi. (Feyz-i Kâşânî: *Tefsîrî's-Sâfî*, c.1, s. 505)

⁴⁴⁷ . Hadis-i Şerif: "*Kıyamet günü boylan en uzan olanlar, müezzinlerdir*". *Hadislerle İslâm c. 2, s. 317; Albânî: Sahihî el-Câmiû's-sağir ve ziyâdatihî*, s. 6645

b'a semâvâtin tibâkâ 448'nin zirvesinde vesinde arşın içinden gelen sese can kulağını vermiş, dembedem gayb perdelerinde “ke'l-mülk leke ve'l-emr leke ve'l-hamd leke yâ Müste'ân” [mülk senin, emr senin, hamd senindir ey Müste'ân] 449 diyerek feryad etmişlerdir.

“Sübhânellezî esrâ” [Noksan sıfatlardan münezzehtir yürüten] 450 kalbinin tavusu ve “Vemâ yentiku ani'l-hevâ” [O, nefis arzusu ile konuşmaz] 451 bülbülünün ve “İn huve illâ vahyün yûhâ” 452 [Kur'an ancak kendisine bildirilen bir vahiydir]'in tercümanı olan tûtisine ve “kabe kavseyni ev ednâ” 453 [iki yay aralığı kadar, yahut daha az] yakınlığında kaf dağıının simurgunun mutahhar bostanına ve ıtırli türbesine hoş ve temiz salavatlar ve namdar lütuflar olsun. Makbul ve ötesi en faziletli salâvatlar ve en mükemmel selamlar O'na, âline ve ashabına olsun.

İmdi:

Bu muhtasar, bir Mukaddime, iki Fen ve bir Hâtıme'den müteşekkildir ^{lib, m}.

MUKADDİME

Bu ilme başlanmadan önce bilinmesi gereken temeller hakkındadır; bu da iki Mebhas'tan müteşekkildir.

448 Mülk suresi, 3. âyete işaretir: “Ellezî haleka seb'a semâvâtin tibâkâ(n)s mâ terâ fi hâiki-rrahmâni min tefâvut(in)s) ferâ'ibasara hel terâ min futûr(in)” : O ki, birbiri ile âhenktar yedi göğü yaratmıştır. Rahmân olan Allah'ın yaratışında hiçbir uygunsuzluk göremezsin. Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun?

449 . Bu *Leklek* kelimesi hem Farsça'da (*leylek*) ve hem Arapça'da (*senin* içindir) manaları vermektedir, burada da bu eserin müellifi, Mevlan Celaleddin-i Rûmî'nin bir beytine işaret etmiştir:

ارف مرغان است لك لك، لك لكش دانی كه چيست / ملك لك و الامر لك و الحمد لك يا مستعان

Kuşların arifi Leklek'tir (*leylek*), Lek Lek'i biliyormusun nedendir? *mülk senin, emr senin, hamd senindir ey Müste'ân*. (*Divan-ı Şems*, Gazeliyyat, 1940)

450 . İsrâ suresi, 1. Ayeti: “Subhâne-llezî esrâ bi'abdihi leylen mine-lmescidi-lharâmi ilâ-lmescidi-laksâ-llezî bâ-raknâ havlehu linuriyehu min âyâtinâ(c) innehû huve-ssemî'u-lbasîr(u)” (Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir)

451 . Necm suresi, 3. Ayeti.

452 . Necm suresi, 4. Ayeti.

453 . Necm suresi, 9. Ayeti.

Birinci Mebhas: Bu ilmin hudûdu, tarifi ve konusu beyanındadır

Hudûdu:

Bil ki musikî nağmelerin keyfiyet ve zamanlarının tanınmasını sağlayan bir ilimdir. Bu keyfiyetten maksat, nağmelerin uyumluluğu ve zamanlarından maksat ise vezinli olmalarıdır. Bu hudûdu bilmek de nağmeler ve nağmelerin zamanları ve uyumluluklarını tanımaya bağlıdır⁴⁵⁴.

Nağme: Hissedecek kadar zamanı olup o zaman boyunca tîzlik veya pestliği hâvî olan sese derler.⁴⁵⁵ Tîzlik ve pestlikten amaç, sesin yüksekliği ve alçaklığı değil⁴⁵⁶ hisse gelen zîr ve bamlığıdır. Bu şekilde nağmenin zamanı anlaşılır.

Nağmelerin uyumluluğu ise nefsin onun işitmesine temâyül etmesinden ibârettir. Vezin ise zamana taalluk eder vezinli (mevzun) de sınırlı zaman olup şiirlerin vezin devirleri gibi her bir [nağme] cümlesi belirli bir devir üzerinde olanıdır^{1b}.^f Böylece bu ilim iki fenden ibâret olup **Fenn-i Elhân** ve **Telif** olarak isimlendirilen birinci fenden nağmelerin uyumluluğu ve **Fenn-i İka** denilen ikinci fenden de zamanların vezinleri anlaşılır. Ve bu ilmin konusu da nağmeler ve uyumluluk ve vezinliliğidir⁴⁵⁷.

İkinci Mebhas: Bu ilmin Temelleri Beyanındadır; Bu Da İki Kısma Ayrılır:

Birinci kısım geometri ilmine taalluk eder;

⁴⁵⁴ Mûsikînin hudûdu konusuna, erbâb-ı fen iki açıdan bakmışlardır, birisi ilmî olarak mûsikî mâhiyetine diğeri ise fikhî.

⁴⁵⁵ Bk. Urmevî: *Kitâbü'l-Edvâr*, s. 7; Merâğî: *Câmiü'l-elhân*, s. 19; Fethullah-ı Şirvânî: *el-Mecelle fi'l-mûsikî*, s. 675; Merâğî: *Şerh- Edvâr*, s. 90; Yahya Kâşî: *Şerh-i Edvâr*, no: 2854, vr. 3a; Mevlânâ Mütârekeşâh: *Şerhi'l-Edvâr*, s. 31

⁴⁵⁶ Bazı müellifler, sesin tîzlik ve pestliğini, Şeyhür-Reîs İbn-i Sinâ gibi tîz ve ağır şeklinde bazıları da Bâbâ Afdal-i Kâşânî gibi yükseklik ve alçaklık şeklinde nitelenmişler. (İbn-i Sinâ: *Dânişnâme-i Alâî*, s. 17; Hüseyini: *Âine-i Hiyâl*, s. 11)

⁴⁵⁷ Mûsikînin konusu ve mevzuu hakkında bazı farklı görüşler var, Allame Kutbuddin-i Şirâzî mûsikînin konusunun "elhân ve ona taalluk eden" şeklinde zikir etmiştir. Abdulkadir-i Merâğî de eserlerinde mûsikînin konusunu nağme olarak zikir etmiştir ve isim getirmeden "bazı hükemalardan" ifadesi ile Allame Kutbuddin-i Şirâzî'nin sözüne değinmiştir. Eserin müellifi, bu konuda Abdulkadir-i Merâğî ile hemfikir olarak nağmelerin uyumluluğu ve vezinli olma şartlarını da bu tarife ilave etmiştir. ((Kutbüddin-i Şirâzî: *Dürretü't-tâc li-gurretü'd-dîbâc*, s.51; Merâğî: *Mekasidü'l-elhân*, s.11 ve *Câmi'ü'l-elhân*, s. 11)

İkinci kısım da diğer ilimlerden alıntılardır.

Birinci Kısım: [Geometri İlimine Taalluk Eden]

Bil ki musikî nisbetler üzerine bina edilmiştir⁴⁵⁸. Zîrâ fen-i elhândaki nağmelerin uyumluluk ve uyumsuzluğu tîzlik ve pestlik nisbetlerine, hakezâ ikâdadaki vezinler ve vezinden saplanması da zaman nisbetlerine tabidir. Böylece bu ilimde derinleşmek isteyen her kimseye nisbet ilmini bilmesi şarttır. ^[2a. m]

Deriz ki: Farz edilen her bir adet veya mikdâr, kendi türüyle nisbet tutunca, bu nisbet ya eşit olur yada farklı.

Eşit olunca tek bir kısım olur, ama bu nisbet farklıysa, ya en küçük aded, en büyük adede göre nisbet edilir, yada tersi olarak en büyük aded, en küçük adede göre. Bu ilimde, eğitim amacına daha uygun olduğu için, genellikle en büyük adedin, en küçük adede göre nisbet edilmesi yaygındır; zîrâ [en büyük] bir adedi en küçük adede göre nisbet tutunca ya onun misli ve bir cüzü olur, - tbkî üçün ikiye nisbeti gibi ki üç, ikinin misli ve yarısıdır - ; ya da misli ve cüzleri gibi olur, - beşin üçe nisbeti gibi ki beş, üçün misli ve üçte ikisi gibidir - ; ya da di'fi (iki katı) olur, - ikinin bire nisbeti gibi - ; ya da di'fi ve cüzü olur, - beşin ikiye nisbeti gibi ki beş, ikinin iki katı olan dördü ve ikinin yarısı olan biri hâvidir - ; ya di'fi ve cüzleri olur, - sekizin üçe nisbeti gibi ki di'fi ve üçte ikisidir - ; ya da emsâli olur, - altının ikiye nisbeti gibi - ; ya da emsâli ve cüzü olur; ya emsâli ve cüzleri; ya id'âfi; ya id'âfi ve cüzü; ya id'âfi ve cüzleri olur⁴⁵⁹. Bu nisbetler dışında düşünülen tüm nisbetler, bu zikr edilen nisbetlerin birisinden olur.

Biz bu muhtasarda, geometri ilmine taalluk eden kısımların bu kadarını zikretmekle yetindik.

İkinci Kısım: Diğer İlimlerden Alınanlar

⁴⁵⁸ Mûsikî ilminde nisbet ve oranların önemli ve bu ilmin temellerinden sayılmasına dâir erbâb-ı mûsikî tarafından zikr ve beyan edilmiştir, ancak bu ulemaların arasında, Allame Celâlüddîn Muhammed b. Es'ad Devvânî Şîrâzî'nin (ö. 908/1502) *Ahlâk-ı Celâli* adıyla meşhur olan *Levâmi'ü'l-işrâk fî mekârimi'l-ahlâk* eserinde, ender görüşünü "Vahdet'e yönelik Adalet çizirgesi, nisbetlerin muhafaza etme şartıyla sağlanır" şeklinde beyan ederek "Mûsikî ilmi, nisbetler üzerinde inşa edildiğine göre, mûsikî adalet sembolüdür" hükmüne varmıştır. (b.k. Hüseyini, *Hemâyeş-i mûsikî mekteb-i Şîrâz*, 2009)

⁴⁵⁹ Örnekleri getirmeyen nisbetler bu şekilde yazılabilir: emsâli ve cüzü (7/2); emsâli ve cüzleri (11/3); id'âfi (8/2); id'âfi ve cüzü (9/2) ve id'âfi ve cüzleri (13/3).

Bil ki nağme iki çeşittir: **Gırtlaksal** ve **Sun'î**.

Gırtlaksal: çıkışı hayvanların gırtlığı olan nağmelerdir; **Sun'î:** Çıkışı sun'î aletlerden olan nağmelerdir. Nağmeler için kullanılan aletler de iki çeşittir: **üflemeli**⁴⁶⁰ ve **telli** aletler⁴⁶¹. Üflemeli sâzlar, içi boş ve üzerinde delikleri olanlardır, havayı boşluklara üfleyince üzerinde bulunan deliklerden dışarı çıkar ve bu şekilde çeşitli nağmeler meydana gelir. Bu kısım canlıların gırtlığına çok benzer, bu sâz ile tüm nağmelerin çıkış noktalarına [eğitim amacı için] vakıf olmak oldukça zordur, zîrâ bazen bir delik, üflemenin şiddeti ve hafifliğine göre bir kaç nağmenin çıkış noktası olabilir bu yüzden nağmeleri bu alet üzerinde öğretmek imkânsız olur. Bundan dolayı [nağmelerin izâhı] telli aletlerle kısıtlandı.

Deriz ki: Farz edilen her hangi bir teli [mutlağın] tahrik edince, ondan bir nağme işitilir, bu işitilen nağme de aynı telin cüzleri ve kısımlarından işitilen nağmeye göre pest olur. Yine eğer biri kalın diğeri ince olmak üzere iki tel farz edilirse, kalın telden işitilen nağme ince teden işitilen nağmeye göre daha pest olur. Yine farz edilen bir tel biraz gerilirse ve ondan nağme işitilirse, sonra tekrardan daha da gerilirse ve nağme işitilirse, daha az gerilen telden işitilen nağme daha pest olur.

Bu şekilde, tellerdeki nağmelerin pestlik sebepleri, âşikâr oldu ki: telin uzunluğu, kalınlığı ve gerginliğinden ve kezâ tîzlik sebepleri de: telin kısalığı, inceliği ve sıkı gerilmesinden ibârettir.

Üflemeli aletlerde ise nağme pestliğinin sebepleri aletin uzunluğu, boşluk ve deliğin genişliğinden ibârettir [ve tersi olanlar da tîzliğe sebep].

⁴⁶⁰ Metinde, Arapça olan mizmâr kelimesinin çoğulu olarak Mezâmîr gelmiştir. Bu kelime ney ve tahte boru ve içine üfleyerek ses çıkartılan âlet manasındadır, ancak genel olarak tüm üflemeli sâzlara denilir. Fârâbî, *el-Müsika'l-kebir*'inin sâzlar kısmında, üflemeli sâzları Mezâmîr adı altında zikr etmiştir. Bu eserinde anlattıklarına göre mizmârın ney sâzından farklı bir sâz olduğu anlaşılmalıdır. Bu sâzın da iki teklî ve çiftli olmak üzere tanıtılmıştır. (bk. Fârâbî: *el-Müsika'l-kebir*, s. 771, 777). Bazı kaynaklarda da bu isim tek telli bir sâza verilmiştir. (bk. Turabî: *Gevrekzade Hafız Hasan Efendi ve Musiki Risalesi*, s. 134)

⁴⁶¹ Bu sâz sınıflandırılması, Kutbuddîn-i Şîrâzî'nin (ö. 710/1311) *Dürrü't-tâc li-gurre'ti'd-debbâc* ve Şemsüddîn Muhammed-i Âmülî'nin (ö. 753/1352?) *Nefâ'isü'l-fünûn* (Âmülî: *Nefâ'isü'l-fünûn*, s.99) eserlerindeki sınıflandırmalara benzemektedir, ancak Abdulkâdir-i Merâğî'nin görüşü bu konuda daha kapsamlı ve geçerlidir, zîrâ telli ve üflemeli sâzlar yanında, Kâseler ve Levhalar gibi Vurmali sâzlarının sınıfını da zikr etmiştir. (bk. Merâğî: *Makâsidü'l-elhân*, s. 124; *Câmiü'l-elhân*, s. 124; *Şerh-i Edvâr*, s. 1370) ayrıca sâzların sınıflandırılması konusunda bk. Hüseyini: *Nağme-i Rud*, s. 79.

Tîzliğe neden olan tüm sebepler bir telde birleşirse işitilen nağme gayet tîz olur, bunun tersi de pestliğe sebep olanlarda geçerlidir.

Bilmek gerekir ki; bir telin yarısından duyulan nağme, o telin bütününden duyulan nağmenin nazîri ve kaimmakamıdır. Bu iki nağmenin birbirine nisbeti ise di'f nisbetidir, tıbkı [bu iki nağmenin] adedlerinin bir birine olan nisbeti gibi ve hakikaten kaimmakamlık konusunda di'f nisbeti dışında her hangi bir nisbet bu şerefe sâhib değildir.

Aynı şekilde, telin üçte ikisi noktasından işitilen nağme, telin tümünden işitilen nağmeye göre “misli ve yarısı” nisbetindedir, bu nisbet de gayet mülâyim ve uyumludur. Telin dörtte üçü noktasından hâsıl olan nağme de telin tümünden hâsıl olan nağmeye göre, “misli ve üçte biri” nisbetindedir, bu nisbet de gayet mülâyim ve uyumludur. Telin yarısından çıkan nağmeden sonra, uyumluluk bu iki nağmenin mertebe ve derecelerinde değildir.

Biz, bu temellerin beyânında bu kadarıyla ^{3a. m} yetindik.

BİRİNCİ FEN: ELHÂN

Lahn, uyumlu olmak üzere sınırlı bir şekilde dizilmiş bir grup nağmelere denilir. Bu fende elhânların oluşumunda ona ihtiyâcı olduğundan dolayı, Fenn-i Elhân demişler. Bu da iki Maksad'a ayrılır.

Birinci Maksad: Edvâr Hakkındadır

Bu da iki Mevrid'e bölünür.

Birinci Mevrid: Devirlerin Eczâsı Hakkındadır

Bu da iki Mevkîf'a ayrılır.

Birinci Mevkîf:Devirlerin Basit Cüzleri Olan Nağmeler Hakkındadır

Tıpkı harflerin, kelâmın basit cüzleri olduğu gibi.

Bil ki nağmeler farz edildiğinde bilkuvve olarak sayısızdır, ancak bunların çoğu birbirine göreuyumsuzlardır. Böylece uyumlu terkiplerde kullanılması ge-

reken nağmelerin belirtilmesi gerekmektedir. Bu da on yedi nağme olarak bir telin mutlakından yarısına kadar olan noktadan elde edilir.

Bu amaca ulaşmak için nağmelerin tîzliği ve pestliğine sebep olan tellerin kalınlığı ve gerginliğinden değil, farklılıklarını telin uzunluğuna tabi tutarak bir tel üzerinde açıklanır. Zîrâ o iki sebep akord etmekle alakalıdır, yani telleri birbirine uyumlu kurmaktır. Bu da ameli kısmına hakim olduktan sonra mümkün olur ve mübtedilerin onu uygulamaları mümkün değildir.

Velhasıl;

[Sâz üzerinde] farz edilen telin, sâzin dar kısmına olan burun tarafına “**a**” işareti, ^[2b, fi] ve sâzin karnı olan diğer tarafına da “**m**” işareti koyarız, bu şekilde telin her iki tarafı işaretlenir.

Şimdi telin tümünü ikiye böler ve bölünmüş noktaya “**yh**” işareti koyarız, böylece “**a**” nağmesi “**yh**” nağmesinin di’fi olur.

Yine teli üçe böler, [telin “**a**” tarafından] birinci kısmına “**ya**” işareti koyarız, böylece (**ya - m**) iki cüz ve (**a - m**) üç cüz olup üçte iki nisbetinde ve “**a**” nağmesi “**ya**” nağmesinin “misli ve yarısı” olacaktır.

Yine (**a - m**) telini dörde böler [telin “**a**” tarafından] birinci kısmına “**h**” işareti koyarız. Bu şekilde (**h** - **m**) üç kısım ve (**a - m**) dört kısım olur ki dörtte üçü nisbetindedir, böylece “**a**” nağmesi ^[3b, m] “**h**” nağmesinin misli ve üçte birisidir.

Yine (**a - m**) telini dokuza böler [telin “**a**” tarafından] birinci kısmına “**d**” işareti koyarız, böylece (**d - m**) sekiz ve (**a - m**) dokuz kısım olup dokuz ile sekiz olarak, “misli ve sekizde birisi” nisbetindedir.

Yine (**h** - **m**) telini dörde böleriz ve [telin “**a**” tarafından] birinci kısmına “**yh**” işareti koyarız, bu şekilde (**yh** - [**m**]) üç kısım ve (**h** - [**m**]) dörd kısım olur. Böylece “**h**” nağmesi “**yh**” nağmesinin “misli ve üçte birisi” nisbetindedir.

Yine (**d - m**) telini dokuza böleriz ve [telin “**a**” tarafından] birinci kısmına “**z**” işareti koyarız, bu şekilde (**z - m**) sekiz kısım ve (**d - m**) dokuz kısım olur, böylece o nağme “**z**” nağmesine “misli ve sekizde birisi” nisbetinde olur.

Yine (**h^a - m**) telini sekize böleriz, bu bölüklerin bir miktar kadarını (**a - h^a**) tarafından ekler ve sonuna “**h^e**” işareti koyarız, bu şekilde “**h^e**” dokuz ve “**h^a**” sekiz olarak “**h^e**” nağmesi “**h^a**” nağmesine “misli ve sekizde birisi” nisbetinde olur.

Yine (**h^e - m**) telini sekize böleriz ve bir kısmı kadar pest tarafından ekler ve sonuna “**b**” işareti koyarız, bu da “**h^e**” nağmesine göre “misli ve sekizde birisi” nisbetinde olur.

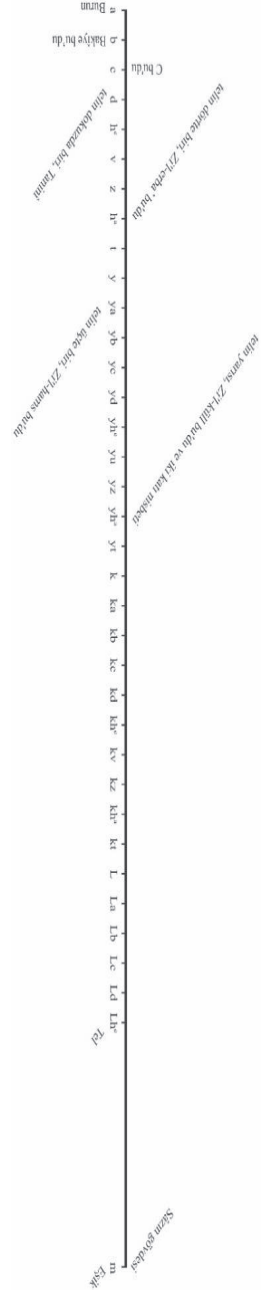
Sonra (**b - m**) telini üçe böleriz ve [telin “**a**” tarafından] birinci kısmının sonuna “**y^b**” işareti koyarız. Bu şekilde “**b**” nağmesi “**y^b**” nağmesine göre “misli ve yarı” nisbetinde olur.

Yine (**b - m**) telini dörde böleriz ve [telin “**a**” tarafından] birinci kısmının sonuna “**t**” işareti koyarız. Böylece “**b**” nağmesi “**t**” nağmesine göre “misli ve üçte birisi” nisbetinde olur.

Yine (**t - m**) telini dörde böleriz ve [telin “**a**” tarafından] birinci kısmının sonuna “**y^v**” işareti koyarız. Bu şekilde “**t**” nağmesi “**y^v**” nağmesine göre “misli ve üçte birisi” nisbetinde olur.

Yine (**y^v - m**) telini ikiye böleriz, bu bölüklerin bir miktarı kadar pest tarafından ekler ve sonuna “**v**” işareti koyarız, böylece “**v**” nağmesi “**y^v**” nağmesine göre “misli ve yarı” nisbetinde olur.

Yine (**v - m**) telini sekize böleriz ve bu bölüklerin bir miktarı kadar pest tarafından ekler ve sonuna “**c**” işareti koyarız, bu şekilde “**c**” nağmesi “**v**” nağmesine göre “misli ve sekizde birisi” nisbetinde olur.

Sonra (**c – m**) telini dörde böleriz ve [telin “**a**” tarafından] birinci kısmının sonuna “**y**” işareti koyarız, böylece “**c**” nağmesi “**y**” nağmesine göre “misli ve üçte birisi” nisbetinde olur.

Yine (**v – m**) telini dörde böleriz ve [telin “**a**” tarafından] birinci kısmının sonuna “**yc**” işareti koyarız, bu şekilde “**v**” nağmesi “**yc**” nağmesine göre “misli ve üçte birisi” nisbetinde olur.

Yine (**y – m**) telini dörde böleriz ve [telin “**a**” tarafından] birinci kısmının sonuna “**yz**” işareti koyarız, böylece “**y**” nağmesi “**yz**” nağmesine göre “misli ve üçte birisi” nisbetinde olur.

Yine (**z – m**) telini dörde böleriz ve [telin “**a**” tarafından] birinci kısmının sonuna “**yd**” işareti koyarız,^{4a, m} böylece “**z**” nağmesi “**yd**” nağmesine göre “misli ve üçte birisi” nisbetinde olur.

Şimdi eğer telin geri kalan kısmını da bu şekilde ikiye bölüp “**lh**” işareti konulursa, (**yh^a – lh^e**) arasına da telin ilk yarısı için zikri geçen şekilde bölünmeler uygulanırsa ve adelerin doğal sırasına göre adlandırılırsa, on yedi nağme daha meydana gelmiş olacaktır; “**yh^a**” nağmesinin “**a**” nağmesinin nazîri olduğu gibi bu [telin ikinci kısmından hasıl olan nağmeler de] telin ilk yarısındaki nağmelerin nazîri ve kâim-makâmî niteliğinde olur.

Biz tel ve nağmelerin akıllarda daha istikrâr bulması için bir resim tasarladık. Son on yedi nağmeye, tîzler⁴⁶² derler, “**lh**” nağmesi “**yh^a**” nağmesinin nazîri ve kâim-makâmî ve “**a**” nağmesinin tîzinin tîzi^{3a, f} ve nazîrinin nazîridir.

Bu cetveli - pest ve tîz nağmeleri ihtiva ederek - her bir nağmenin tîzi ve pesti anlaşılmaq amacıyla tasarladık; bu cetvel ve nağmelerin tîz ve pesti bu şekildedir:

a	b	c	d	h ^e	v
yh ^a	yt	k	ka	kb	kc
z	h ^a	t	y	ya	y ^b
kd	kh ^e	kv	kz	kh ^a	kt
yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
L	La	Lb	Lc	Ld	Lh ^e

⁴⁶² Her iki nüshada bu kelime Hâdd (حد) olarak derkenarda istinsah dilmıştır.

İkinci Mevkâf: Devirlerin Mürekkeb Cüzler, Bu Da İki Mırsad'a Bölünür

Birinci Mırsad: Bu'dlar Beyânındadır

Bu'd, tîzlik ve pestlik açısından farklı olan iki nağmenin toplanmışına derler; zîrâ tîzlikte veya pestlikte aynı olan iki nağme arasında bu'd gerçekleşmez, çünkü her ikisinin de çıkış yeri aynı olduğu için, bir nağme hükmünde sayılır.

Bu'd, iki kısımdır: **Müttefik** ve **Mütenâfir**.

Müttefik bu'd, “di’f” nisbeti [iki ile bir gibi], “misli ve cüzü” nisbeti [üç ile iki gibi], “di’f ve cüzü” nisbeti [beş ile iki gibi], “emsâl” nisbeti [altı ile iki gibi] ve “id’âf” nisbeti [sekiz ile iki] gibi şerif ve en uyumlu bir nisbette olan bu’udlara denilir.

Müttefik bu'd da iki şıktadır:

Birinci şıkkı: ilk ittîfâk ile müttefik olan bu'ddur, bu da “di’f” ve ya “misli ve cüzü” nisbetinde olanlardır. Bu şıkkın kendisi de üç türdedir:

Birinci türü: gayet bir ittîfâkta olanıdır, yani “di’f” nisbeti, (**a – y^h**) gibi.

Bu'dların en uyumlusu bu olduğunu ^{4b,m} kâim-makâmlik sebebinden dolayı daha önce bildin; bu şekilde eğer bu bu'dun iki nağmesi aynı zamanda işitilirse, uyumlu olup sanki bir nağme işitilmiştir ve bu nağmelerin birisi her hangi bir lahinde bulunursa ve yerine diğer nağme kullanılırsa, lahin bozukluğa uğramaz ve kenid hâlimden çıkmaz. İşte kâim-makâmlik özelliklerinden de birisi budur, bu “di’f” nisbetinde olan bu'da “**bu'di bi'l-küll**” de derler, zîrâ lahinlerin temellerini oluşturan tüm nağmeleri bu iki nağme arasında barındırmıştır⁴⁶³.

İkinci türü: tam ittîfâktır, bu da [üç ile iki gibi] “misli ve yarısı” nisbetinde olan bu'dlardır (**a – ya**) gibi, ya da “misli ve üçte birisi” nisbetinde olan bu'dlardır, (**a – h^a**) gibi. Bu iki bu'dun diğer bu'dlardan en uyumlu oldukları bilindi. Bu bu'dların iki nağmesi aynı zamanda işitilirse uyumlu ve müttefik olarak işitilir, ancak birbirinin kâim-makâmı değillerdir.

⁴⁶³ bu'di bi'l-küll, Arapça bir terkiib olarak, Bu'd ve bi'l-küll kelimelerinden oluşmuştur, bi'l-küll'de “küllü” barındıran demek, buradaki küll de tüm nağmelerdir.

“Misli ve yarısı” nisbetinde olan (**a – ya**) bu’duna, **Bu’di bi’l-hams** ve “misli ve üçte birisi” nisbetinde olan (**a – h^a**) bu’duna da **Bu’di bi’l-erba’** derler, bu isimlendirmelerin sebebi de daha sonra açıklanacaktır.

Üçüncü türü: İttifâkları nâkıs olan bu’dlardır. Bu bu’dlar da “misli ve üçte birisi” nisbetinden sonra gelen “misli ve cüzü” nisbetleridir, “misli ve dörtte birisi”, “misli ve beşte birisi” gibi nisbetler.

Gösterdiğimiz (**a – m**) telinde, “misli ve üçte birisi” nisbetinden sonra, (**a – d**) bu’dı olan “misli ve sekizde birisi” nisbeti görünebilir, bundan sonra da “misli ve on beşten birisi” nisbetine yakın olan (**a – c**) bu’dı ve ardından “misli ve on dokuzdan birisi” nisbetine yakın (**a – b**) bu’dudur.

İttifâkları nâkıs olan bu’dlar, üç bu’dur: “misli ve sekizde birisi” nisbetinde olan (**a – d**) bu’dı ki **Tanîmî** ve **Medde** denilir. (**a – c**) bu’dı ve **Bakîye** denilen (**a – b**) bu’dı. (**a – c**) bu’dun özel bir ismi olmadığı için sadece (**C**) denmekle yetinilmiştir ⁴⁶⁴. ^{13b, f} Tanîmî bu’dunu da kısaltarak sadece (**T**) ve Bakîye bu’duna (**B**) denmiştir.

Bu bu’dların iki nağmesi aynı zamanda işitilirse uyumsuz olur, ancak art arda işitildiğinde müttefik ve uyumlu olurlar.

İkinci şık: ^{15a, m} ikinci ittifâkla müttefik olan bu’dur. Bu da “di’fi ve cüzü”, “emsâl”, “id’âf”, “misli ve cüzleri” ve “di’fi ve cüzler” nisbetlerinde olan bu’dlardır, zîrâ bunlarda mevcut olan ittifâk ve uyumluluk, birinci ittifâka benzemesinden dolayıdır. Tıbkı (**a – lh^a**) bu’dı gibi ki “di’f’in di’fi” nisbetindedir, **“yh^a”** nağmesi

⁴⁶⁴ Her iki nüshanın derkenanında, konuyla alakalı, çok önemli bir izâh istinsah edilmiştir. bu izâhlar, metne ait olmadığı, içeriği metindeki ibarelerine bir izâh mahiyetinde olduğundan anlaşılır; yazılan izâh ise bu şekildedir: “bilki “b” bu’dı iki çeşittir: Baiye ve Fazle. Bunların arasındaki fark da çoktur; zîrâ Bakîye’nin miktân, Fazle’nin iki katı miktânından da çoktur; (a – b) ve (b – c) Bakîye bu’dudur ve (c – d) Fazle bu’dudur. Ayrıca (d – h^a) ve (h^a – v) her ikisi de Bakîye bu’dı ve (d – z) de Fazle bu’dudur.

Bilki Bakîye bu’dı Uşşâk, Nevâ ve Büselik gibi Zül-meddeteyne sahib olan cinslerde, Fazle de Büzürg, Zîrefkend, İsfahân gibi Müfred cinslerde ve İrâk ve Zengüle gibi Kavî cinslerde kullanılır; Râst, Hüseyinî, Hicâzi ve Râhûvî makamlarında da (B) kullanılmaz.

Ayrıca bilki, (C) iki çeşittir: birisi iki Bakîye ve diğeri de bir Bakîye ve bir Fazle’den oluşmuştur. İki Fazle’nin terki-binden (C) hasıl olmaz, zîrâ bölünmelerde hiç bir yerde iki Fazle’nin ard arda gelmeleri olmamıştır, ayrıca iki Fazle’nin terki-binden (C) değil (B) hasıl olur. Bilki iki (C)’nin toplandığı her yerde, (T)’nin bulunmaması surette, büyük olan (C), küçük olanadan önce gelmesi şarttır tıbkı İsfahân, Büzürg, Zîrefkend ve Râhûvî gibi, ama bazen de istisna olarak, istenildiği zaman küçük olan (C), büyük olan (C)’den önce gelebilir, tıbkı Hüseyinî ve Nevruz gibi.

“a” nağmesinin kâim-makâmı ve “lh^e” nağmesi de onun kâim-makâmı olduğu gibi. Bu bu'da da **Bi'l-küllî merreteyn** derler. Ve kezâ “üç misli” nisbetinde olan bu'dlar, tıbkı (a – kh^a) bu'du gibi, zîrâ “ya” nağmesinin nazîri olan “kh^a” nağmesinin meydana getirilmesi için [telin] (yh^a – m) kısmının üçe bölünmesi gerekir⁴⁶⁵, bu şekilde (ka^h – [m]) iki ve (yh^a – [m]) de üç kısım olur, böylece “a” nağmesi “yh^a” nağmesinin dif'i olduğundan, altı kısım olur ve bu da iki kısım [olan “ka^h” nağmesi] ile “üç misli” nisbetinde olur.

Velhasıl “kh^a” nağmesi “ya” nağmesinin kâim-makâmı olduğundan Bu'di Bi'l-hams olan “a – ya” bu'duna benzer, buna da **Bi'l-küllî ve'l-hams** bu'du derler, zîrâ “a” nağmesinden “yh^a” nağmesine kadar olan Zi'l-küll bu'du ve “yh^a” nağmesinden ta “ka^h” nağmesine kadar olan Zi'l-hams bu'dunun nağmelerini ihtiva etmektedir.

Son olarak “dif'i ve üçte ikisi” nisbetinde olan bu'd, tıbkı (a – kh^e) bu'du gibidir. Zîrâ bu nağmeyi meydana getirmek için, (yh^a – [m]) kısmı dörde bölünür, böylece (kh^e – [m]) üç ve (yh^a – [m]) de dört ve (a – [m]) de sekiz kısım olur, neticede sekiz ile üç nisbeti “dif'i ve üçte ikisi” nisbeti olur; bu [“kh^e” nağmesi] de “h^a” nağmesinin kâim-makâmı olduğu için Zi'l-erba' buduna benzer, bu bu'da da zikr edilen kıyas üzere, Bi'l-küllî ve'l-erba derler, aksi takdîrde uyumsuz olur, zîrâ “dif ve cüzleri” nisbetlerinden olur⁴⁶⁶.

Bu zikr edilen üç bu'd, aynı özellikleri taşımaktadır; yani eğer her bir bu'dun iki nağmesi aynı zamanda iştilirse uyumlu olur. Bu üç bu'd ile Bu'di bi'l-küll'e, **Eb'âd-ı uzma** [veya **Kübrâ**] derler. Zi'l-hams ve Zi'l-erba' bu'udlarına da [Eb'âd-ı] **Vustâ** ve diğer üç bu'da⁴⁶⁷ da [Eb'âd-ı] **Suğrâ** ve **Lahniyyât** derler, zîrâ lahinleri oluşumuna ve terkîblerine temel niteliğin dirler ; ayrıca Kübrâ ve Vustâ bu'udla-

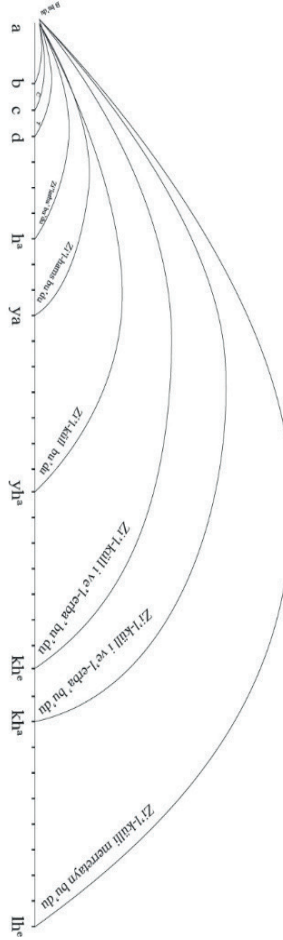
⁴⁶⁵ . Daha önce izâh edildiği gibi, (a – m) telini ilk kısmı (a – yh^a) nağmeleri ve ikinci kısmı (yh^a – m) olanık üzere ikiye bölünerek ve her bölükün üzerine yapılan bölme işlemlerin sonucundan telin üzerinde nağmelerin yerleri belirtilir. İlk bölükte yapılan işlemlerin aynı ikinci bölükte de yapıldığında her nağmenin oktavi hasıl olur. Burada da “ya” nağmesi için telin ilk bölükü olan (a – yh^a) üzerinde yapılan işlemler, (yh^a – m) üzerinde de yapılarak “ya” nağmesinin nazîri olan “kh^a” nağmesi elde edilir.

⁴⁶⁶ Yani eğer “h^a” nağmesinin nazîri olan “kh^e” nağmesi olmazsa, uyumsuz olarak “dif ve cüzleri” nisbetlerinden olur.

⁴⁶⁷ Yani Taninî, Bakîye ve Mütacnebb.

rı, Suğra ve Lahniyyât bu'udlarında ancak parçalanarak kullanılabilir hale gelebilirler. Lahniyyât bu'udları arasında (**T**) en büyüğü, (**C**) ortası ve (**B**) de en küçüğüdür.

Bu dokuz bu'd bu şekilde gösterilmiştir:

Eğer bu on yedi nağmenin birbiriyle aralarında olan nisbetlere bakılırsa, örneğin:

Bu'di bi'l-hams olarak "**a**" ile "**ya**" nağmeleri "misli ve yarısı" nisbetinde olduğu gibi, "**b**" ile "**yb**", "**c**" ile "**yc**", "**d**" ile "**yd**", "**h^e**" ile "**yh^e**", "**v**" ile "**yv**", "**z**" ile "**yz**" ve "**h^a**"

ile “**yh^a**” nağmeleri de aynı nisbette olup tümü Zi'l-hams bu'udlardır, gerçi “**z**” ile “**yz**” arasındaki nisbet “misli ve yarısı” nisbetinden azıcık daha fazladır ancak amele getirince kulak onu fark edemez.^[4a, f]

Zi'l-erba' bu'udları için de aynı kıyas geçerlidir. “**a**” ile “**h^a**” nağmeleri, “misli ve üçte birisi” nisbetinde olduğu gibi, “**b**” ile “**t**”, “**c**” ile “**y**”, “**d**” ile “**ya**”, “**h^e**” ile “**yb**”, “**v**” ile “**yc**”, “**z**” ile “**yd**”, “**h^a**” ile “**yh^e**”, “**t**” ile “**yv**”, “**y**” ile “**yz**” ve “**h^a**” ile “**yh^a**” nağmeleri de aynı nisbette olup tümü Zi'l-erba' bu'udlardır. Bunların daha detaylı izâhı tel kısmında açıklanacaktır.

Bil ki: Zi'l-erba' ve Zi'l-hams bu'udları birbirine benzetilebilir, ancak işitenin kulağı nağmelere alışkanlığı olması ve nisbetleri taklîd ile değil zevk ile idrâk etmesi şartıyla gerçekleşir. Bu benzetme de birinci ittifâk ile müttefik ve uyumlu olmak ve ikinci ittifâkın teferrûâtından olmasından kaynaklıdır, çünkü mâhir birisi “**h^a**” nağmesinden sonra “**a**” nağmesini duyunca, “**a**” nağmesinin kâim-makâmı olan “**yh^a**” nağmesini duymuş gibi algılar, bu şekilde (**h^a** – **yh^a**) olarak Zi'l-hams bu'dunu idrâk eder. Aynı şekilde “**ya**” nağmesinden sonra “**a**” nağmesini duyarca, [**a**” yerine] “**yh^a**” nağmesini duymuş olduğunu hisseder, neticede (**ya** – **yh^a**) olarak Zi'l-erba algılar.

İlk önce tîz nağmenin duyulması gerek sonra pest olan nağme, çünkü tersi olunca yani ilk “**a**” ve ardından “**h^a**” nağmesi işitilse, bu benzetme gerçekleşmez,^[6a, m] zîrâ benzetme aslında ikinci nağmede söz konusu olur; bu şekilde “**h^a**” nağmesinin kâim-makâmı olan “**kh^e**” nağmesi algılanmaz, zîrâ işitilen nağme [yani “**h^a**”] daha uyumludur⁴⁶⁸.

“**a**” ile “**d**” nağmeleri Taninî oldukları gibi, “**b**” ile “**h^e**”, “**c**” ile “**v**” ve arasında iki nağme olan her iki nağme de Taninîdir, gerçi “**z**” ile “**y**” nağmelerinde biraz farklılık vardır.

Bu kıyasla (C) bu'dunda da arasında bir nağme olan her iki nağme, (C) bu'dudur.

Ve peş peşe olan her iki nağme de (B) bu'dudur. Bu iki bu'd arasında açık bir fark vardır ve amel sahibi olan kişi parmak intikâliyle bu farklılıkları uygulayabilir.

⁴⁶⁸ “**h^a**” nağmesinin nazîr olan “**kh^e**” nağmesinde aynı “**h^a**” nağmesi gibi uyumludur, burada Müellifin kullandığı “daha uyumlu” ifâdesini kulağa daha aşına geldiği şeklinde yorumlanabilir.

Bu şekil bölünmeler ve taksîmler Uzmâ, Vustâ ve Taninî bu'dlara uyararak gerçekleşmiştir ve bu iki bu'da da musamaha gösterilmiştir, böylece eğer bir sâza perde bağlanırsa ve lahinde daha çok bu iki bu'd kullanılırsa uyumsuz olarak işitilir⁴⁶⁹.

İkinci Mırsad: Cem'ler Hakkında

Cem' bir bu'dun tîz nağmesi, diğer bu'dun pest nağmesi olma şartıyla bazı bu'dların birbirine katılmasından ibâretdir. Böylece iki bu'd bir nağmede iştirâk etmiş olurlar.

Cem' ise iki kısımdır: Tâm ve Nâkis.

Tâm Cem'ler: devirlerdir ki bundan sonra zikredilecektir.

Nâkis Cem'ler: bu cem' üç kısımdır: **Asgar cem'i**, lahnîyyât bu'dlarından oluşan Zi'l-erba'dır, **Evsat cem'i** de aynı şart⁴⁷⁰ ile Zi'l-ham'stır, **Ekber cem'i** de yine aynı şartı taşımak sureti ile Zi'l-erba'nın di'fidir⁴⁷¹.

Daha önce dokuz bu'd için getirilen resimde, her bir bu'dun kendisinden daha küçük bu'dları ihtiva etmekte olduğu bilindi, böylece Bi'l-küllî Merreteyn bu'du dokuz bu'du, Bi'l-küllî ve'l-hams de sekiz, Zi'l-küllî ve'l-erba' da yedi, Zi'l-küll de altı, Zi'l-hams ta beş ^[ob,m], Zi'l-erba' da dörd, Taninî de üç ve (C) de iki bu'du ihtiva eder.

Bu şekilde, Cem'lerin en küçüğü olan Zi'l-erba', ^[4b,f] lahnîyyât bu'dlara bölünerek Zi'l-hams bu'dunun bir parçası yapılırsa, bölünmüş Zi'l-hams hasıl olur. Eğer bölünmüş iki Zi'l-erba' bir birine eklenirse, bölünmüş Zi'l-erba' di'fi hasıl olur, aynı şekilde eğer bölünmüş bir Zi'l-erba' ile bölünmüş bir Zi'l-hams bir birine eklenirse, bölünmüş Zi'l-küll ortaya çıkar.

⁴⁶⁹ Müellifin bu ibâreleinden kasıt, Bakîye ve Mücenneb bu'dlarıdır. Bu iki bu'd, Uzma olan Zi'l-küllü bölerek Vustâ olan Zi'l-hams ve Zi'l-erba' ve bu iki bu'dun birbirinde çıkarttıktan sonra da Taninî bu'du hasıl etmek ve tekrar Taninî bu'dunu Uzmâ ve Vustâ bu'dlarından çıkartarak Bakîye ve Mücenneb bu'dları meydana gelir. Bu iki bu'd bizzât uyumlu değiller ancak diğer uyumlu bu'dlar ile terkiib olunca uyumlu hale gelebilirler, gösterilen musamaha da bu manadadır.

⁴⁷⁰ Aynı şarttan kasıt, lahnîyyât yanî Taninî, Mücenneb ve Bakîyeye ebâdlardan oluşma şartıdır.

⁴⁷¹ Ekber cem'i için Zi'l-hamsın di'fi (iki katı) değil Zi'l-erba'nın di'fi denmiştir, zirâ Zi'l-hamsın di'fi, Zi'l-küllü aşığı için Nâkis Cem'ler türlerine dahil olur.

Velhasıl, Zi'l-erba'nın bölünmesi üzere, diğer Cem'lerin bölünmesi gerçekleşir. Zi'l-erba' bu'du üçe veya dörde de bölünebilir, ancak meydana gelen türlerin hepsi uyumlu değildir, zir (**B**) bu'du aslında uyumlu değildir ve "a" ile "b" nağmelerinin nisbetide "misli ve iki yüz kırk üçten on üç cüzü" nisbetindedir ve bu da insanın tab'ına çok uzaktır. Söz konusu bu bu'da, Zi'l-erba'dan iki Taninî çıkarttıktan sonra kalan mikdâr olduğu için Bakîye denilmiş, bu yüzden de uyumlu olarak yansımış, dolayısıyla uyumluluğu bizzât değil araz ve vasıtaydır ve bir uyumlu bu'dun tamamlanması gerekçesiyle var olmuş, bu sıfatlarla bu bu'dun tekrarlanması uyumsuzluğa neden olur, özellikle ard arda olunca⁴⁷². Böylece her bir Zi'l-erba'da (**B**) bu'du mevcut ise iki (**T**) veya üç (**C**) olması şart olur, yoksa (**B**) bu'dunun tekrarlanmasına neden olur ve bu da uyumsuzluk sebeplerinden birisidir.

Bu söylediklerimizden, bir Zi'l-erba'da lahnîyyât bu'dlarından üçünün beraber bulunmamasının şart olduğu bilindi, zîrâ bu'du tamamlamak için bir (**B**) bu'duna daha ihtiyâç olup bu da uyumsuzluğa neden olur⁴⁷³.

(**B**) ile (**C**) bu'dları birleşince, (**B**) bu'du (**C**) bu'dunun tîz tarafında bulunması gerekir, zîrâ (**C**)nin bizzât uyumluluğu yok ve bir Zi'l-erba'dan bir (**T**) çıkarıldıktan sonra kalan mikdârın yansıdır⁴⁷⁴. Böylece eğer (**B**) bu'du (**C**) bu'dunun öncesinde yerleşirse ve Zi'l-erba' bu'dunu tamamlamazsa uyumsuz olur, ama eğer (**B**) bu'du (**C**) bu'dunun tîz tarafında olursa, Zi'l-erba' bu'dunu tamamlamazsa da yine kuşağa uyumlu gelir.

Bu şekilde ^{7a, m}, Zi'l-erba' bölünmesinde uyumsuzluğa neden olan iki sebep var: (**B**) bu'dunun tekrarlanması ve (**B**) bu'dunun (**C**) bu'dundan önce gelmesi⁴⁷⁵.

⁴⁷² Yani Zi'l-erba'da eğer iki Bakîye bu'du kullanılırsa, uyumsuzluğa neden olur, bu da uyumsuzluğun şartlarından birisidir.

⁴⁷³ Yani eğer bir Zi'l-erba' lahnîyyât bu'dları olan (T), (C) ve (B) üçü birden bulunursa, üçünün toplamı bir Zi'l-erba'dan daha az olur, böylece Zi'l-erba' bu'dunu tamamlamak için bir (B) bu'du daha gerekecek ve bu da iki (B) bu'dunun bir araya gelmesine ve neticede uyumsuzluk kurallarından birisinin gerçekleşmesine yol açar.

⁴⁷⁴ Müellif burada (C) nin uyumluluğunu da (B) gibi, arazi ve vasıta olduğunu söylemek istiyor

⁴⁷⁵ Mevlana Benâî (ö. 918/1512) eserinde uyumsuzluğa neden olan dört sebep zikr etmiştir, zikr edilen iki sebep artı Zi'l-erba'da "h" nağmesinin aşılması ve Taninî, Mücenneb ve Bakîye'nin üçü de bir arada bulunması. (Benâî: *Risâle der Mûsiki*, s. 125)

Bu sebeplere riâyet ettikten sonra, Zi'l-erba' üç cins olarak sınıflanabilir:

Birinci Cins: iki (T) ile bir (B), bu Cins **Zi'l-meddeteyn** derler, zîrâ Medde denilen iki Taniniye hâvidir; bu Cins de üç çeşittir:

Birincisi: (T T B), buna **Pest Zi'l-meddeteyn** derler.

İkincisi: (T B T), buna **Munfasıl Pest zi'l-meddeteyn** derler.

Üçüncüsü: (B T T), buna da **Tîz Zi'l-meddeteyn** derler.

İkinci Cins: iki (C) ile bir (T), buna **Muttasıl** Cins denilir. Bu Cins de üç çeşittir:

Birincisi: (T C C), buna **Pest Muntazam Muttasıl** derler.

İkincisi: (C C T), buna **Tîz Muntazam Muttasıl** derler.

Üçüncüsü: (C T C), buna da **Gayr-i Muntazam Muttasıl** derler.

Üçüncü cins: üç (C) ve bir (B), buna **Münfrid** Cinsi derler, zîrâ diğer Cinsler tersine Zi'l-erba' bu'dunu dörde böler, halbuki Zi'l-erba'nın ismine kıyasen üç bu'da ve dörd nağmeye sahip olduğu için Zi'l-erba' ismi verilmiştir, ayrıca bu Cinsin (C C C B) şeklinde olmak üzere tek türü vardır ve çeşitleri yoktur^[5a, f] bunun dışındaki uyumsuzdur.

Böylece Zi'l-erba' çeşitleri yedi oldu; Zi'l-küllün pest tarafında konulduğu için de ona **Birinci Tabaka** derler. Bu tabakanın bu'dları ve nağmeleri bu şekildedir:

birinci kısım:	T T B	nağmeleri:	a d z h ^a
ikinci kısım:	T B T	nağmeleri:	a d h ^e h ^a
üçüncü kısım:	B T T	nağmeleri:	a b h ^e h ^a
dördüncü kısım:	T C C	nağmeleri:	a d v h ^a
beşinci kısım:	C C T	nağmeleri:	a c h ^e h ^a
altıncı kısım:	C T C	nağmeleri:	a c v h ^a
yedinci kısım:	C C C B	nağmeleri:	a c h ^e z h ^a

Bu tabakaların hepsinde “**h^a**” nağmesi mevcuttur, dolayısıyla bu nağmeyi atlamak veya tamamlamamak uyumsuzluğa neden olur ve uyumsuzluğun sebeplerinden biri sayılır.⁴⁷⁶ 17b, m¹

Bu kısımlara bir Taninî ekleyince Zi'l-hams hasil olur. Bu eklenen Taninî de ister tîz taraftan ister pest taraftan veya ister (C) ve (B) bu'dlarına bölünerek eklensin bu şekilde tertib edilen Zi'l-hamsların çeşitleri yirmi sekiz olur, resm edilen cetveldeki gibi, bu çeşitlerin bazıı uyumlu, bazıı uyumsuz ve bazıı da mükerredir ve biz cetvelde onlara işaret koyduk.

Zi'l-erba' ve Taninî terkiibinden hasil olan Zi'l-hamsların kısımları şunlardır:

⁴⁷⁶ Merâgî uyumsuzluk şartlarını sayarken, “h^a” nağmesini atlayarak beste yapma mümkün olduğunu beyan eder ve buna örnek olarak da Hâce İmâduddîn-i Semarkandî'nin şiirleri üzerinde yaptığı besteden bahs eder. (b.k. Merâgî: *Câmiu'l-elhân*, 1387, s. 62)

Böлінmüş Tanın'ın ilâvesi		Böлінmemiş Tanın'ın ilâvesi	
Pest tarafına	Tiz tarafına	Pest tarafına	Tiz tarafına
			1
			TTBT
			Evânın birinci kısmı
			2
			TBT
			İkinci kısmı
			3
			BTTT
			Üçüncü kısmı
			4
			TCC
			Dördüncü kısmı
			5
			CCT
			Beşinci kısmı
			6
			CTC
			Altıncı kısmı
			7
			CCBT
			Yedinci kısmı
			8
			TTB
			on beşinci kısmı
			9
			TBT
			birinci kısmın tekrarı
			10
			TBT
			ikinci kısmın tekrarı
			11
			TCC
			on dördüncü kısmı
			12
			TCC
			on dördüncü kısmın tekrarı
			13
			CTC
			on ikinci kısmı
			14
			TCC
			sekizinci kısmı
			15
			TBC
			B
			16
			TBC
			B
			17
			BTCC
			18
			TCC
			19
			CCTC
			20
			CTCC
			21
			CCBC
			22
			CBBT
			23
			CBBT
			T
			24
			CBBT
			25
			CBTC
			26
			CBCCT
			27
			CBCCT
			28
			CBCCB
			Uyumsuz
			Uyumsuz
			Uyumsuz
			Omuncu kısmı
			Uyumsuz
			Uyumsuz
			Uyumsuz

Bu kısımların cetvelde de gösterildiği gibi, dördü mükerrerdır, dokuzu Zi'l-erba'dan küçük bir eb'âdda⁴⁷⁷, (B) bu'dunun tekrarlanmasından veya (B) bu'dunun

⁴⁷⁷ Müellifin zikr ettiği gibi, Zi'l-hams bu'du, Zi'l-erba' ve Tanin'inin terkibinden meydana gelmiştir, burada da "Zi'l-erba'dan küçük bir eb'âd" ibâresi, Zi'l-hams'in içindeki Zi'l-erba' kasd edilerek, uyumsuzluk kurallarına göre değerlendirilmiştir.

(C) bu'duna takaddümünden dolayı uyumsuzdur; geride on beş kısım kalır, bunların üç kısmında ^{18a, m} lahnîyyât eb'âdları toplanmıştır, burada söylenmesi gereken husus şu ki uyumsuzluğa neden olan lahnîyyâtın toplanması, Zîl'erba'da (B) bu'dunun tekrarlanmasından kaynaklıdır, dolayısıyla burada uyumsuzluğa neden olmaz. Dörd kısmında da ikinci Zîl'erba' bu'dunu aşarak “**yh**” nağmesi atlanmış olsa da her hangi bir zararı olmaz, zîrâ ikinci Zîl'erba' değil birinci Zil'erba'nın riayet etmesi gerek ^{15b, f}; geri kalan diğer dokuz kısım da bu iki meseleden temizdir, dolayısıyla en uyumlu kısımlardır.⁴⁷⁸

Hâsılı bu cetvelden on beş kısmı uyumludur, bunlardan da on iki⁴⁷⁹ kısmı *Edvâr*'da⁴⁸⁰ zikr edilmiştir ve dörd kısmı zikr edilmemiştir.

Bil ki Zîl'hamsı, [içindeki] Zîl'erba'yı kale almadan uyumluluk şartlarını yerine getirme sureti⁴⁸¹ ile de lahnîyyât eb'âdarına bölme mümkündür ki buna **Büyük Müfred Cinsler** derler. Bunlar dört kısımdır:

birinci kısım:	C C B T C
ikinci kısım:	C T T C
üçüncü kısım:	B T C C C
dördüncü kısım:	C C C T B

Gelecekteki cetvelde, ilk on iki⁴⁸² kısım, *Edvâr*'da olanlardır⁴⁸³, üstteki dörd kısma da üç kısım daha eklenir, böylece Zîl'hamsı kısımları on dokuzu ulaşır, bu kısımlardaki nağmeler, Zîl-küllün tîz tarafında yerleşir:

⁴⁷⁸ dördü mükerrer olanlar, sırasıyla 1., 2., 14. ve 8. kısımların tekrarı olarak 9., 10., 12. ve 18. Kısımlardır; dokuzu uyumsuz olanlar da: 15., 16., 21., 22., 23., 24., 26., 27. ve 28. Kısımlardır.

⁴⁷⁹ Her iki nüshada da “on bir” istinsah edilmiştir.

⁴⁸⁰ bk. Urmevî: *Kitâbu'l-edvâr fî'l-musikî*, s. 106.

⁴⁸¹ Alişâh-i Evbehî bu meselede hemfikir olmayarak, uyumsuzluk sebeplerden kaçınmanın, yani Zîl'hamsın içindeki Zîl'erba'ya uyumak şart olduğunu söyler. (Evbehî: *Mukaddimetül-usûl*, s. 104)

⁴⁸² Her iki nüshada “on bir” kayd edilmiştir. Urmevî tablodaki on birinci kısmı zikr etmemiştir belki bu sehiv buradan kaynaklanmıştır.

⁴⁸³ On birincisi haric.

birinci kısım:	T T B T	nağmeleri: h^a ya yd yh^e yh^a
ikinci kısım:	T B T T	nağmeleri: h^a ya yb yh^e yh^a
üçüncü kısım:	B T T T	nağmeleri: h^a t yb yh^e yh^a
dördüncü kısım:	T C C T	nağmeleri: h^a ya yc yh^e yh^a
beşinci kısım:	C C T T	nağmeleri: h^a y yb yh^e yh^a
altıncı kısım:	C T C T	nağmeleri: h^a y yc yh^e yh^a
yedinci kısım:	C C C B T	nağmeleri: h^a y yb yd yh^e yh^a
sekizinci kısım:	T C C C B	nağmeleri: h^a ya yc yh^e yz yh^a
dokuzuncu kısım:	C T C C B	nağmeleri: h^a y yc yh^e yz yh^a
onuncu kısım:	C B T C C	nağmeleri: h^a y ya yd yv yh^a
on birinci kısım ¹ :	C C B T C	nağmeleri: h^a y yb yc yv yh^a
on ikinci kısım:	T C T C	nağmeleri: h^a ya yc yv yh^a ^{18b, ml}

Bu kısımlar, *Edvâr Sâhibi*'nin zikr ettiği kısımlardır.

on üçüncü kısım:	C C T C B	nağmeleri: h^a y yb yh^e yz yh^a
on dördüncü kısım:	T T C C	nağmeleri: h^a ya yd yv yh^a
on beşinci kısım:	T T T B	nağmeleri: h^a ya yd yz yh^a
on altıncı kısım:	B T T C B	nağmeleri: h^a t yb yh^e yz yh^a
on yedinci kısım:	C T T C	nağmeleri: h^a y yc yv yh^a
on sekizinci kısım:	B T C C C	nağmeleri: h^a t yb yd yv yh^a
on dokuzuncu kısım:	C C C T B	nağmeleri: h^a y yb yd yz yh^a

¹ Derkenarda, bu kısmın adı "Hisâr" olarak kaydedilmiştir. Merâğî Hisârî Şubelerden sayarak, sekiz nağmeli olduğunu açıklar: (h^a y yb yc yv yh^a k ke), b.k. *Şerh-i Edvâr*, s. 306 ; *Câmiu'l-elhân*, s. 142.

Edvâr Sâhibi, bu kısımların [yani Zi'l-hamsları], on üç kısım olduğunu söyleyerek on ikisini açıklamıştır ve on üçüncüsüne sadece işaret etmiştir⁴⁸⁴; bu yedi kısımdan hangisini kast etmiş olduğu açık değildir⁴⁸⁵. [kast ettiği kısım, büyük bir ihtimâl ile on dördüncü kısım veya on beşinci kısımlardır, zîrâ bu iki kısım Râst, Hüseyinî, Muhayyîr, Uşşâk, Nevâ ve Ebûselik makamlarının tabakalarında mevcuttur⁴⁸⁶. Bu mesele ileri kısımlarda açıklanacaktır.]⁴⁸⁷

Bil ki bu yedi kısmın ilk üçü diğerlerinden daha uyumludur.

İkinci Mevrid: Edvârların Şekli Hakkındadır, Bu Da İki Mırsad'dadır.

Birinci Mırsad: Devirlerin Terkîb Keyfiyeti

Geçen bahislerden, Zi'l-küllün iki nağmesinin, birbirinin kâim-makâmı oldukları bilindi, dolayısıyla “a” nağmesinden başlayarak “yh” nağmesine varınca, sanki yine “a” nağmesine varıldı. Bu da dâire manasını ifâde eder; bir noktadan başlanıp tekrar ona ulaşıldığından dolayı Zi'l-külle ve tertîblerine dâire denmiştir.

Zi'l-küll, vustâ bu'dlar ile tertîb edilir, daha önce açıklandığı gibi ^{6a. f} her bir Zi'l-küll, tabaka denilen iki Zi'l-erba' ve bir Taninîden mürekkebdir. Taninînin bu iki tabaka ile terkîbi de üç çeşittir:

Birincisi: İki tabakanın pest tarafta ve Taninînin tîz tarafta olmasıdır ki buna **Tîz muttasıl** derler.

⁴⁸⁴ Urmevî eserinde konuyla alakalı bu şekilde yazmıştır: “eğer Zi'l-hams bu'dunda, şart sırf bu'dun iki tarafı olursa ve “yh” nağmesi atlanırsa, Lahniyyât bu'dları olan Taninî, Mücenneb ve Bakîyyenin iştirâki ile uyumsuzluğa uğramaz, bu şekilde on üçüncü bir kısım da on iki kısma ilave edilebilir.” (Urmevî: *Kitâbul-edvâr*, s. 109). Urmevî'nin bu ifâdesinden, sırf on üçüncü bir kısım daha eklenebileceğini kast etmemiştir diye anlaşılabilir, zîrâ zikr ettiği usulu ve kurallara uyarak, on üçüncü kısım başta olmak üzere okuyucu tarafından diğer kısımları kolaylıkla hesaplanabilir. (Merâğî: *Câmiul-elhân*, s. 78; Mübârekşâh: *Şerhi'l-Edvâr*, s. 127; maârif: *Şerh-i edvar*, s. 241)

⁴⁸⁵ . Zikr edildiği gibi Urmevî Zi'l-hams kısımlarından on iki kısmını zikr etmiş, on üçüncü kısmı da var diye okuyucuya bırakmış, burada eserin müellifi, Urmevî'nin on iki kısmına yedi kısım daha eklemiş, ondan dolayı, Urmevî'nin kast ettiği on üçüncü kısım bu eklenen yedi kısımdan hangisi olduğu söz konusu olmuş.

⁴⁸⁶ Urmevî'nin Zi'l-hams kısımlarında çözmesini okuyucuya bıraktığı on üçüncü kısım, Müellif tarafından 14. veya 15. kısım olarak tahmin edilmiştir, zîrâ Urmevî'nin söyledikleri kısımların bir birine eklenmesinede, sadece 14. ve 15. kısımlarda aslı makamlar bulunmaktadır. Mübârekşâh eserinde 11. veya 19. kısımlar olarak tahmin etmiştir. (Mübârekşâh: *Şerhi'l-Edvâr*, s. 130)

⁴⁸⁷ Her iki nüshanın derkenarında istinsah edilmiştir.

İkincisi: İki tabakanın tîz tarafta ve Taninînin pest tarafta olmasıdır ki buna **Pest muttasıl** derler.

Üçüncüsü: Taninînin iki tabakanın arasında olmasıdır ki buna da **Munfasıl** derler^{488, m1}.

Edvâr Sâhibi “**h**” nağmesine uyararak ve “**a**”, “**h**” [ve “**yh**” nağmelerini tüm devirlerde buldukları için ve sabit nağmeler bildiği için⁴⁸⁸, Pest Muttasil kısımlarını çoğunu]⁴⁸⁹ uyumlu olarak tanımıyor; zîrâ bu kısımlarda “**h**” nağmesi atlanmıştır; biz de ona mutabaat ederek tüm devirlerin pest tarafından yedi Zîl-erba’ tabakalarını teker teker yerleştiririz, Zîl-küllü tamamlamak için bir Zîl-hams bu’duna da ihtiyac olduğundan dolayı Zîl-hams tabakalarından birisini ekleriz. Böylece on dokuz Zîl-hamsın her birisine yedi Zîl-erba’nın birisini eklersek, yüz otuz üç dâire meydana gelir, tabiki bunların bazısı uyumludur, bazısının uyumsuzluğu gizli⁴⁹⁰ ve bazısının da uyumsuzluğu açıktır⁴⁹¹.

Daha önce açıklandığı gibi, uyumluluk ve uyumsuzluklar nisbetler ile bağlı oldukları için, her bir dâirede de ne kadar bu nisbetlerin şerif olanları yani “di’f”, “misli ve yarısı”, “misli ve üçte birisi” nisbetleri bulunursa o kadar da uyumludur ve aksi ne kadar az olursa o kadar uyumsuzluğa yaklaşır.

Bu şekilde, uyumlu olan dâireler, şerif nisbetlerinin sayısı ve nağme sayılarından üçten fazla az olmayanlardır. Dolayısıyla şerif nisbetlerin sayısı ya nağmelerin sayısı eşittir yada bir veya iki adet azdır.

Uyumsuzluğu gizli olan dâireler de nisbetleri beşten fazla olmayanlardır.⁴⁹²

Uyumsuzluğu açık olan dâireler de şerif nisbetleri sadece sabit nağmeler arasında olan nisbetlerdir⁴⁹³ veya uyumsuzluğa neden olan bir sebebi ihtivâ edenlerdir.

⁴⁸⁸ Urmevî: *Kitâbu’l-edvâr*, s. 109.

⁴⁸⁹ Derkenarda istinsah edilmiştir.

⁴⁹⁰ Hafiyu’t-tenâfûr (خفي التنافر)

⁴⁹¹ Zâhiru’t-tenâfûr (ظاهر التنافر)

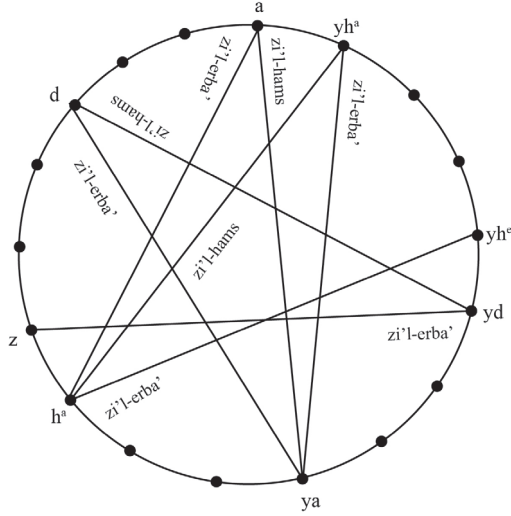
⁴⁹² Müellife göre Zîl-küll, Zîl-hams ve Zîl-erba’ bu’dan aksına, Lahniyyât bu’dları, yani Taninî, Mücenneb ve Bakîye, bizzât uyumlu bir nisbetler değiller, dolayısıyla bir devirdeki nağmelerin arasında oluşan uyumlu nisbetler ve bu nisbetlerin sayısı, devirlerin uyumlu olup olmadığını gösterecektir.

⁴⁹³ Müellif bu konuda Urmevî’ye tabii olarak Sâbit nağmeler “a”, “h” ve “yh” nağmeleri kabul etmiştir, dolayısıyla bu nağmelerin arasında hasıl olan nisbetler de bu şekilde olacak: (a – h²), (a – yh²) ve (h² – yh²).

Uyumlu dâirelerin şerif nisbetleri ya dokuz olur ya sekiz veya yedi ve altıdan az olmaz.

[Birinci tabakanın birincisi ile ikinci tabakanın birincisi]

Misâl olarak eğer Zi'l-erba' tabakasından birinci kısmı Zi'l-hams tabakasının birinci kısmına eklersen, bu şekilde bir dâire hasil olur:

Bu dâirede ^(9b, m) :

“misli ve yarısı” nisbetinden üç tane mevcuttur:

birinci: (**a - ya**), ikincisi: (**v - yd**), üçüncüsü: (**h^a - yh^a**).

“misli ve üçte birisi” nisbetinden de beş tane bulunmaktadır:

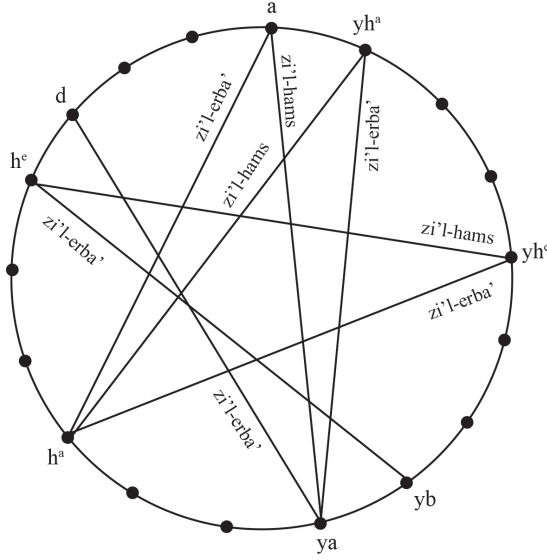
Birincisi: (**a - h^a**), ikincisi: (**d - ya**), üçüncüsü: (**z - yd**), dördüncüsü: (**h^a - yh^e**), beşincisi: (**ya - yh^a**).

“di’f” nisbeti olan (**a - yh^a**) da tüm dâirelerde mevcuttur.

Velhasıl bu dâirede dokuz [şerif] nisbeti bulunmaktadır, nağmelerin sayısı da sekizdir ^(6b, f) dolayısıyla gayet uyumludur.

[birinci tabakanın ikincisi ile ikinci tabakanın ikincisi]

Şimdi eğer Zi'l-erba' tabakalarının ikincisini Zi'l-hams tabakalarının ikincisine eklersek, bu dâire hasil olur:

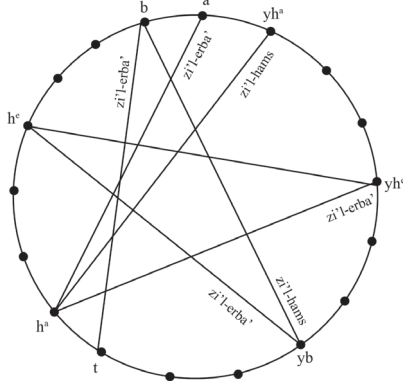
Bu dâirede de üç tane “misli ve yansı” nisbeti mevcuttur: **(a - ya)**, **(h^e - yh^e)** ve **(h^a - yh^a)**

Ve beş “misli ve üçte birisi” nisbeti: **(a - h^a)**, **(d - ya)**, **(h^e - yb)**, **(h^a - yh^e)**, **(ya - yh^a)**

Ve tabi “di’f” nisbeti. Bu dâirenin nisbetleri de birinci dâire gibidir.

[birinci tabakanın üçüncüsü ile ikinci tabakanın üçüncüsü]

Üçüncü kısmını üçüncüye eklediğimizde bu dâire meydana gelir:

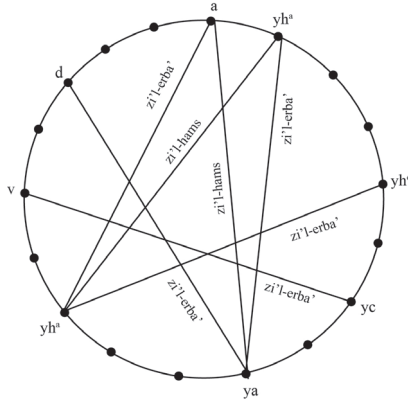
Bu dâirede üç tane “misli ve yarısı” nisbeti mevcuttur: (**b - yb**), (**h^e - yh^e**), (**h^a - yh^a**).

Ve dört “misli ve üçte birisi” nisbeti: (**a - h^a**), (**b - t**), (**h^e - yb**) ve (**h^a - yh^e**).

Ve “di’f” nisbeti. Neticede bu dâirede nağmelerin sayısı kadar yani sekiz adet [şerif] nisbet mevcuttur.

[birinci tabakanın dördüncüsü ile ikinci tabakanın dördüncüsü]

Dördüncü kısmını dördüncüye eklediğimizde bu dâire meydana gelir:

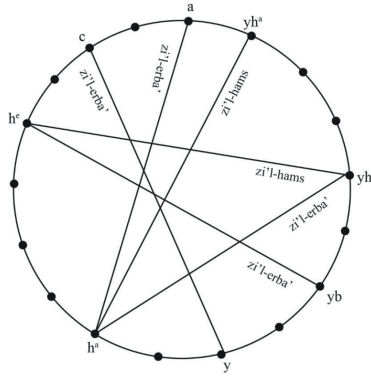
Bu dâirede iki tane “misli ve yarısı” nisbeti mevcuttur: **(a - ya)**, **(h^a - yh^a)**.

Ve beş “misli ve üçte birisi” nisbeti: **(a - h^a)**, **(d - ya)**, **(v - yc)**, **(h^a - yh^e)** ve **(ya - yh^e)**.

Ve “di’f” nisbeti. Bu dâirede nisbetlerin sayısı ile nağmelerin sayısı eşittir.

[birinci tabakanın beşincisi ile ikinci tabakanın beşincisi]

Eğer beşinci ^{10a.m} kısmını beşinciye eklersek, bu dâire meydana gelir:

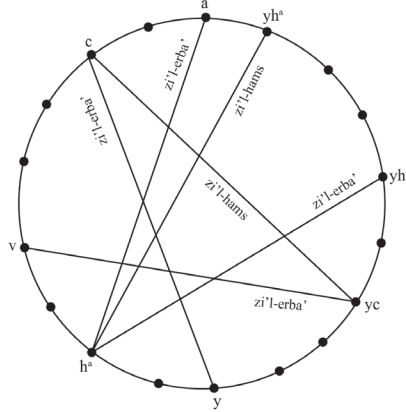
Bu dâirede, iki “misli ve yarısı” nisbeti bulunmaktadır: **(h^e - yh^e)** ve **(h^a - yh^a)**.

Ve dörd “misli ve üçte birisi” nisbeti: **(a - h^a)**, **(c - y)**, **(h^e - yb)**, **(h^a - yh^e)**.

Bu dâirede “di’f” nisbeti ile beraber, mevcut olan [şerif] nisbetlerin sayısı, nağmelerin sayısından bir tane azdır.

[birinci tabakanın altıncısı ile ikinci tabakanın altıncısı]

Altıncı kısmını altıncıya eklediğimizde bu dâire meydana gelir: ^{7a, f}

Bu dâirede iki “misli ve yarısı” nisbeti mevcuttur: **(c - yc)** ve **(h^a - yh^a)**.

Ve dört “misli ve üçte birisi” nisbeti: **(a - h^a)**, **(c - y)**, **(v - yc)** ve **(h^a - yh^e)**.

Ve “diğ” nisbeti. Bu dâirenin nisbetlerinin sayısı beşinci dâire gibidir.

[birinci tabakanın yedincisi ile ikinci tabakanın yedincisi]

[iki tabakanın] yedinci kısımlarını birbirine eklediğimizde, uyumsuz olur, zîrâ **(B)** bu’dun tîz tarafı, **(C)** bu’dun pest tarafı olur ve bu da uyumsuzluğun nedenlerinden biridir.

Bilki bu zikr edilen dâirelerde “misli ve üçte birisi” nisbetinde olan nağmeler, içindeki nağmeler ile beraber, yani: **(a d z h^a)**, **(d z h^a ya)**, **(z h^a ya yd)**, **(h^a ya yd y h^e)** ve **(ya yd y h^e y h^a)**, dikkatlice bakıldığında, aslında zikr edilen [birinci tabakanın] yedi kısımlarından birisidir; mesela **(a d z h^a)** kendisi birinci kısımdır; **(d z h^a ya)** da aynı şekilde ikinci kısımdır, zîrâ eb’âdları **(T B T)** şeklindedir; **(z h^a ya yd)** de üçüncü kısımdır ve eb’âdları da **(B T T)**; **(h^a ya yd y h^e)** de birinci kısımdır ve eb’âdları bu **(T T B)** şeklindedir; **(ya yd y h^e y h^a)** de ikinci kısımdır.

Bu kısımlara ^{10b, m} edvârda söz konusu olunca **Buhûr**⁴⁹⁴ derler.

Bu tertib ile birinci dâirede bir kaç bahir mevcuttur; bu hususta iki uygulama vardır:

Birincisi: nağmelere değil eb'âdların farklılığına göredir. Bu şekildeyse birinci dâirede üç bahir bulunur, yani birinci, ikinci ve üçüncü kısımlar. Eb'âdlara göre hesaplanırsa bahirlerin sayısı kısımların sayısı kadar olarak yedi bahir olur.

İkincisi: nağmelerin farklılıklarına göredir. Bu şekilde birinci dâirede beş bahir mevcut olur, gerçi dördüncü ve beşinci bahirlerin eb'âdları aynıdır, ama nağmeleri farklıdır⁴⁹⁵.

Aslında da bahirler nağmelerin tîzlikte veya pestlikte farklı olan tabakalarına göredir, böylece bahirlerin sayısı Zi'l-küllün on yedi nağmesinin sayısı kadar olur, ancak bahirlerin "yh^a" nağmesinin geçmeme şartıyla sayısı on bir olur⁴⁹⁶.

İkinci Mırsad: Edvâr Hakkındadır, Bu Da İki Matlab'dır.

Birinci Matlab: Edvâr Cetvelleri

Zi'l-erba' kısımlarını Zi'l-hams kısımlarına ekleyince yüz otuz üç dâire hasıl olduğunu bundan önce zikr ettik, *Edvâr* Sahibi Zi'l-hams kısımlarını on ikiden fazla zikr etmediği için, biz önce yedi kısım on iki kısmın terkiibinden meydana gelen seksen dört dâireyi içeren bir cetvel getiririz ta ki [Urmevî'nin verdiği] dâire

⁴⁹⁴ Buhur, "bahir" kelimesinin çoğulu olarak kâlip manasındadır.

⁴⁹⁵ Müellif Bahirleri hesaplaması için iki yöntem sunmuştur, birinci bu'dlara göre, ikincisi de nağmelere göre. aslında zikr edilen iki yöntem de bir yöntemdir, fakat benzre bahirlerin sayıp sayılmaması söz konusu olmuştur. Müellifin verdiği örnek üzere, Uşşâk olan Birinci dâire, iki tabakaların birinci kısımların terkiibi ile meydana gelmiştir, bu dâirenin nağmeleri: (a ... d ... z , h^a ... ya ... yd , yh^e ... yh^a) ve bu'dları (T T B, T T B T) şeklindedir. Bu dâirenin içindeki bahirler yani Zi'l-erba'lar hesaplanınca: 1. (a ... d ... z , h^a), 2. (d ... z , h^a ... ya), 3. (z , h^a ... ya ... yd), 4. (h^a ... ya ... yd , yh^e) ve 5. (ya ... yd , yh^e ... yh^a) olarak görünecektir. Eğer nağmelerin farklılıklarını farz edilirse bu dâirenin bahir sayısı açıklandığı gibi 5 bahir olacaktır. Bu bahirlerin bu'dları da bu şekildedir: 1. (T T B), 2. (T B T), 3. (B T T), 4. (T T B), 5. (T B T). Şimdi eğer bu'dlara göre hesaplanırsa, 1. ile 4. ve 2. ile 5. Bahirlerin bu'dları aynı oldukları için bahir sayısı beş değil üçe düşecektir. Ayrıca b.k. (*Câmiu'l-elhân*, s. 106; ve (*Makâsиду'l-elhân*, s. 52)

⁴⁹⁶ Zi'l-küllde son bahir (ya - yh^a) bahridir, "ya" nağmesinde sonraki gelen bahirler "yh^a" nağmesini aştığı için sayılmamıştır, "ya" nağmesinde geri "a" nağmesinde gelince toplamda 11 nağme ve neticede 11 bahir olacaktır.

sirasına uysun. Ondan sonra da diğer dâireler için bir cetvel getiririz. Seksen dört dâirenin cetveli budur⁴⁹⁷: [7b, f, 11a, m]

[|8a, f, |8b, f⁴⁹⁸, |9a, f, |9b, f, |10a, f, |10b, f, |11a, f,

|11b, m, |12a, m, |12b, m, |13a, m, |13b, m|]

	a	b	c	d	h'	v	z	h'	t	y	ya	yb	yc	yd	yh'	yv	yz	yh'			
2	On üçüncü dâire																		1	M	bu dâire ikinci [tabakada] 15. dâiredir ve 17. [tabakada] 3. [dâire]
	a			d	h'			h'			ya			yd	yh'			yz			
2	On dördüncü																		2	M Nevâ	
	a			d	h'			h'		ya	yb			yd	yh'			yz			
2	On beşinci																		3	H:	
	a			d	h'			h'	t	y	ya	yb		yd	yh'			yz			
2	On altıncı																		4	M	bu dâire 2. [tabakada] 50. dâiredir ve 3. [tabakada] 29. [dâire] ve 17. [tabakada] 92. [dâire]
	a			d	h'			h'		ya	yc			yd	yh'			yz			
2	On yedinci																		5	H:	
	a			d	h'			h'	y	ya	yb			yd	yh'			yz			
2	On sekizinci																		6	H:	
	a			d	h'			h'	y	ya	yc			yd	yh'			yz			
2	On dokuzuncu																		7	M:	
	a			d	h'			h'	y	ya	yb	yd	yh'					yz			
2	Yirminci																		8	M. Hazzân	bu dâire 2. [tabakada] 74. [dâire] ve 3. [tabakada] 31. [dâiredir]
	a			d	h'			h'	y	ya	yb	yd	yh'		yz	yh'					
2	Yirmi birinci																		9	z	
	a			d	h'			h'	y	ya	yc			yd	yh'		yz	yh'			
2	Yirmi ikinci																		10	z	
	a			d	h'			h'	y	ya	yc	yd	yh'		yv		yz	yh'			
2	Yirmi üçüncü																		11	z	
	a			d	h'			h'	y	ya	yc			yd	yh'		yv				
2	Yirmi dördüncü																		12	M	
	a			d	h'			h'		ya	yc			yd	yh'		yv				

⁴⁹⁷ Müellif cetveleri burada değil bir sayfadan sonra getirmiştir.

⁴⁹⁸ Sekizinci varak "f" nüshasında yanlış olarak ciltlenmiştir.

bu дәire 2. tabakada 15. дәire
ve 17. [tabakada] 36. дәire ve
16. [tabakada] 93. Dәiredir

	a	b	c	d	h'	v	z	h'	t	y	ya	yb	yc	yd	yh'	yv	yz	yh'			
3	Yirmi beşinci																		1	M	bu дәire 2. tabakada 15. [dәire] ve 17. [tabakada] 2. [dәiredir]
	a	b			h'			h'		ya				yd	yh'			yz	yh'		
3	Yirmi altıncı																		2	M	
	a	b			h'			h'		ya	yb				yh'				yh'		
3	Yirmi yedinci																		3	M	bu дәire 13. tabakada 99. дәiredir ve 14. [tabakada] 1. дәire ve 15 [tabakada] 13. [dәire] ve 16. [tabakada] 14. [dәire] ve 17. [tabakada] 16. дәiredir.
	a	b			h'			h'	t			yb			yh'				yh'		
3	Yirmi sekizinci																		4	M. Gülisân	
	a	b			h'			h'		ya	yc				yh'				yh'		
3	Yirmi dokuzuncu																		5	M	bu дәire 14. [tabakada] 92. дәiredir ve 15. [tabakada] 37. дәire ve 16. [tabakada] 16. дәire ve ve 17. [tabakada] 50. дәiredir.
	a	b			h'			h'		y	yb				yh'				yh'		
3	Otuzuncu																		6	H:	
	a	b		d	h'			h'		y			yc		yh'				yh'		
3	Otuz birinci																		7	M Bahâr	bu дәire 16. [tabakada] 20. dәiredir ve 17. [tabakada] 74. дәire
	a	b			h'			h'		y	yb			yd	yh'				yh'		
3	Otuz ikinci																		8	M.	
	a	b			h'			h'		y	yb			yd	yh'			yz	yh'		
3	Otuz üçüncü																		9	H...	
	a	b			h'			h'		y			yc		yh'			yz	yh'		
3	Otuz dördüncü																		10	H	
	a	b			h'			h'		y	ya			yd		yv			yh'		
3	Otuz beşinci																		11	H	
	a	b			h'			h'		y	yb	yc				yv			yh'		
3	Otuz altıncı																		12	H...	
	a	b			h'			h'		ya		yc				yv			yh'		

	a	b	c	d	h'	v	z	h'	t	y	ya	yb	yc	yd	yh'	yv	yz	yh'					
4	Otuz yedinci																		1	M	bu diire 2. [tabakada] 16. diire, ve 3. [tabakada] 50. diire, ve 4. [tabakada] 29. diire, ve 17. [tabakada] 92. diiredir.		
	a	d	v	h'	ya	yd	yh'	yh'															
4	Otuz sekizinci																		2	M. Bostân			
	a	d	v	h'	ya	yb	yh'	yh'															
4	Otuz dokuzuncu																		3	Z			
	a	d	v	h'	t	yb	yh'	yh'															
4	Kırkıncı																		4	M Râst		bu diire 2. [tabakada] 52. diire, ve 3. [tabakada] 53. diire, ve 10. [tabakada] 118. diire, ve 17. [tabakada] 95. diiredir.	
	a	b	d	v	h'	ya	yc	yh'	yh'														
4	Kırk birinci																		5	Z			
	a	d	v	h'	y	yb	yh'	yh'															
4	Kırk ikinci																		6	H. Zengile			bu diire 10. [tabakada] 97. diire, ve 17. [tabakada] 117. diiredir.
	a	d	v	h'	y	yc	yh'	yh'															
4	Kırk üçüncü																		7	Z			
	a	d	v	h'	y	yb	yd	yh'	yh'														
4	Kırk dördüncü																		8	M. İstahân	bu diire 7. [tabakada] 123. diire, ve 10. [tabakada] 59. diire, ve 17. [tabakada] 70. diiredir.		
	a	d	v	h'	ya	yc	yh'	yz	yh'														
4	Kırk beşinci																		9	H... Zengile			
	a	d	v	h'	y	yc	yh'	yz	yh'														
4	Kırk altıncı																		10	M Gerlinde			
	a	d	v	h'	y	ya	yd	yv	yh'														
4	Kırk yedinci																		11	Z			
	a	d	v	h'	y	yb	yc	yv	yh'														
4	Kırk sekizinci																		12	M			
	a	d	v	h'	ya	yc	yv	yh'															

bu diire 2. [tabakada] 28. diire, ve 3. [tabakada] 51. diire, ve 17. [tabakada] 3. [diiredir]

bu diire 2. [tabakada] 44. diire, ve 3. [tabakada] 76. diire, ve 4. [tabakada] 55. diire, ve 11. [tabakada] 71. diiredir.

bu diire 2. [tabakada] 64. diire, ve 3. [tabakada] 54. diire, ve 10. [tabakada] 72. diire, ve 11. [tabakada] 66. diiredir.

	a	b	c	d	h ^r	v	z	h ^r	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^r	yv	yz	yh ^t			
bu diire 2 [nahkade] 28. diire, ve 3. [nahkade] 51. diire, ve 17. [nahkade] 3. [diiredir]	4	Otuz yedinci																	1	M	bu diire 2. [nahkade] 16. diire, ve 3. [nahkade] 50. diire, ve 4. [nahkade] 29. diire, ve 17. [nahkade] 92. diiredir.
		a		d		v		h ^r			ya			yd	yh ^r		yz	yh ^t			
	4	Otuz sekizinci																	2	M. Bostin	
		a		d		v		h ^r			ya	yb			yh ^r		yz	yh ^t			
	4	Otuz dokuzuncu																	3	Z	
		a		d		v		h ^r	t			yb			yh ^r		yz	yh ^t			
	4	Kırkncı																	4	M Rist	bu diire 2. [nahkade] 52. diire, ve 3. [nahkade] 53. diire, ve 10. [nahkade] 118. diire, ve 17. [nahkade] 95. diiredir.
		a	b		d		v		h ^r		ya	yc			yh ^r		yz	yh ^t			
	4	Kırk birinci																	5	Z	
		a		d		v		h ^r		y		yb			yh ^r		yz	yh ^t			
	4	Kırk ikinci																	6	H. Zengile	bu diire 10. [nahkade] 97. diire, ve 17. [nahkade] 117. diiredir.
		a		d		v		h ^r		y		yc			yh ^r		yz	yh ^t			
	4	Kırk üçüncü																	7	Z	
		a		d		v		h ^r		y		yb	yd	yh ^r		yz	yh ^t				
	4	Kırk dördüncü																	8	M. Isfahan	bu diire 7. [nahkade] 123. diire, ve 10. [nahkade] 59. diire, ve 17. [nahkade] 70. diiredir.
		a		d		v		h ^r		ya	yc			yh ^r	yz	yh ^t					
	4	Kırk beşinci																	9	H... Zengile	
		a		d		v		h ^r		y		yc			yh ^r	yz	yh ^t				
bu diire 2. [nahkade] 44. diire, ve 3. [nahkade] 76. diire, ve 4. [nahkade] 55. diire, ve 11. [nahkade] 71. diiredir.	4	Kırk altıncı																	10	M Gerdiñde	
		a		d		v		h ^r		y	ya			yd	yv	yh ^t					
	4	Kırk yedinci																	11	Z	
		a		d		v		h ^r		y		yb	yc			yv	yh ^t				
bu diire 2. [nahkade] 64. diire, ve 3. [nahkade] 54. diire, ve 10. [nahkade] 72. diire, ve 11. [nahkade] 66. diiredir.	4	Kırk sekizinci																	12	M	
		a		d		v		h ^r			ya	yc			yv	yh ^t					

	a	b	c	d	h'	v	z	h'	t	y	ya	yb	yc	yd	yh'	yv	yz	yh'			
6	Altmış birinci																		1	M:	bu dâire 2. [tabakada] 18. dâire, ve 17. [tabakada] 12. dâiredir.
	a	c	v	h'	ya	yd	yh'	yh'													
6	Altmış ikinci																		2	M:	
	a	c	v	h'	ya	yb	yh'	yh'													
6	Altmış üçüncü																		3	Z	
	a	c	v	h'	t	y	yb	yh'	yh'												
6	Altmış dördüncü																		4	M Nühîf	bu dâire 2. [tabakada] 54. dâire, ve 9. [tabakada] 72. dâire, ve 3. [tabakada] 66. dâiredir.
	a	c	v	h'	ya	yc	yh'	yh'													
6	Altmış beşinci																		5	H... Râhîvî	bu dâire 8. [tabakada] 116. dâire, ve 17. [tabakada] 60. dâiredir.
	a	c	v	h'	y	yb	yh'	yh'													
6	Altmış altıncı																		6	M: Hicâzî	bu dâire 8. [tabakada] 48. dâire, ve 9. [tabakada] 64. dâire, ve 10. [tabakada] 54. dâire, ve 17. [tabakada] 72. dâiredir.
	a	c	v	h'	y	yc	yh'	yh'													
6	Altmış yedinci																		7	Z	
	a	c	v	h'	y	yb	yd	yh'	yh'												
6	Altmış sekizinci																		8	M	
	a	c	v	h'	ya	yc	yh'	yz	yh'												
6	Altmış dokuzuncu																		9	M: İrâk	
	a	c	v	h'	y	yc	yh'	yz	yh'												
6	Yetmişinci																		10	H... Büzüç ...	bu dâire 2. [tabakada] 45. dâire, ve 8. [tabakada] 123. dâire, ve 11. [tabakada] 59. dâiredir.
	a	c	v	h'	y	ya	yd	yv	yh'												
6	Yetmiş birinci																		11	H... İsfahânek	
	a	c	v	h'	y	yb	yc	yv	yh'												
6	Yetmiş ikinci																		12	M	[tabakada] 54. dâiredir.
	a	c	v	h'	ya	yc	yv	yh'													

bu dâire 2. [tabakada] 29. dâire, ve 3. [tabakada] 37. dâire, ve 15. [tabakada] 29. dâire, ve 17. [tabakada] 16. dâiredir.

bu dâire 8. [tabakada] 71. dâire, ve 15. [tabakada] 46. dâire, ve 16. [tabakada] 44. dâire, ve 17. [tabakada] 76. dâiredir.

bu dâire 2. [tabakada] 65. dâire, ve 9. [tabakada] 116. dâiredir.

	a	b	c	d	h'	v	z	h'	t	y	ya	yb	yc	yd	yh'	yv	yz	yh'			
7	Yetmiş üçüncü																		1	M. Vâmik	bu дәire 2. [tabakada] 19. дәire, ve 5. [tabakada] 122. дәire, ve 17. [tabakada] 8. дәiredir. bu дәire 2. [tabakada] 31. дәire, ve 17. [tabakada] 20. дәiredir. bu дәire 2. [tabakada] 55. дәire, ve 9. [tabakada] 71. дәire, ve 16. [tabakada] 46. дәire, ve 17. [tabakada] 44. дәiredir. bu дәirede Nevruz-i Arab denilen Ávaze de bulunmaktadir.
7	a		c		h'		z	h'			ya			yd	yh'			yz	yh'		
7	Yetmiş dördüncü																		2	Z	
7	a		c		h'		z	h'	t		ya	yb			yh'			yz	yh'		
7	Yetmiş beşinci																		3	Z	
7	a		c		h'		z	h'		t		yb			yh'			yz	yh'		
7	Yetmiş altıncı																		4	M.	
7	a		c		h'		z	h'			ya		yc		yh'			yz	yh'		
7	Yetmiş yedinci																		5	Z	
7	a		c		h'		z	h'		y		yb			yh'			yz	yh'		
7	Yetmiş sekizinci																		6	Z	
7	a		c		h'		z	h'		y			yc		yh'			yz	yh'		
7	Yetmiş dokuzuncu																		7	Z	
7	a		c		h'		z	h'		y		yb		yd	yh'			yz	yh'		
7	Sekseninci																		8	M.	
7	a		c		h'		z	h'			ya		yc		yh'		yz	yh'			
7	Seksen birinci																		9	Z	
7	a		c		h'		z	h'		y			yc		yh'		yz	yh'			
7	Seksen ikinci																		10	Z	
7	a		c		h'		z	h'		y	ya			yd		yv		yz	yh'		
7	Seksen üçüncü																		11	Z	
7	a		c		h'		z	h'		y		yb	yc			yv		yz	yh'		
7	Seksen dördüncü																		12	H...	
7	a		c		h'		z	h'			ya		yc			yv		yz	yh'		

Zikr ettiğimiz zil-hams'ın yedi kısımlarını zi'l-erba'nın yedi kısmına eklediğimizze kırk dokuz dâire daha ortaya çıkar; resm ettiğimiz aşağıdaki cetvel gibi:

	a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a			
1	Seksen beşinci																			13	Z
	a			d				z	h ^a		y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a		
2	Seksen altıncı																			13	M:
	a			d					h ^a		y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a		
3	Seksen yedinci																			13	M.
	a	b			h ^e				h ^a		y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a		
4	Seksen sekizinci																			13	Z
	a			d		v			h ^e		y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a		
4	Seksen dokuzuncu																			13	M.
	a		c		h ^e				h ^a		y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a		
6	Doksan																			13	H ...
	a		c			v			h ^e		y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a		
7	Doksan birinci																			13	M
	a		c		h ^e		z		h ^a		y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a		

	a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a			
1	Doksan ikinci																			14	M.
	a			d				z	h ^a		y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a		
2	Doksan üçüncü																			14	M.
	a			d	h ^e				h ^a		y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a		
3	Doksan dördüncü																			14	H
	a	b			h ^e				h ^a		y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a		
4	Doksan beşinci																			14	M
	a			d		v			h ^e		y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a		
4	Doksan altıncı																			14	H.
	a		c		h ^e				h ^a		y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a		
6	Doksan yedinci																			14	M:
	a		c			v			h ^e		y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a		
7	Doksan sekizinci																			14	Z
	a		c		h ^e		z		h ^a		y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a		

bu dâire 2. [tabakada] 19. dâire, ve 5. [tabakada] 122. dâire, ve 17. [tabakada] 8. dâiredir.

bu dâire 2. [tabakada] 40. dâire, ve 3. [tabakada] 52. dâire, ve 4. [tabakada] 53. dâire, ve 11. [tabakada] 118. dâiredir.

bu dâire 2. [tabakada] 38. dâire, ve 3. [tabakada] 28. dâire, ve 4. [tabakada] 91. dâiredir.

bu dâire 2. [tabakada] 2. dâire, ve 6. [tabakada] 117. dâiredir.

	a	b	c	d	h ^r	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^r	yv	yz	yh ^a		
1	Doksan dokuzuncu																		15	M.
	a			d			z	h ^a			ya			yd			yz	yh ^a		
2	Yüzüncü																		15	M.
	a			d	h ^r			h ^a		y	ya			yd			yz	yh ^a		
3	Yüz birinci																		15	H.
	a	b			h ^r			h ^a			ya			yd			yz	yh ^a		
4	Yüz ikinci																		15	M.
	a			d		v		h ^r			ya			yd			yz	yh ^a		
4	Yüz üçüncü																		15	H.
	a		c		h ^r			h ^a			ya			yd			yz	yh ^a		
6	Yüz dördüncü																		15	M.
	a		c			v		h ^r			ya			yd			yz	yh ^a		
7	Yüz beşinci																		15	Z.
	a		c		h ^r		z	h ^a			ya			yd			yz	yh ^a		

bu dâire 2. [tabakada] 1. dâire, ve 3. [tabakada] 13. dâire, ve 4. tt 14. dâire, ve 5. tt 26. dâire ve 6. [tttt 27. dâiredir.

bu dâire 2. [tabakada] 4. dâire, ve 3. [tabakada] 49. dâire, ve 4. tt 17. dâiredir.

	a	b	c	d	h ^r	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^r	yv	yz	yh ^a		
1	Yüz altıncı																		16	
	a			d			z	h ^a	t			yb			yh ^r		yz	yh ^a		
2	Yüz yedinci																		16	Z.
	a			d	h ^r			h ^a	t			yb			yh ^r		yz	yh ^a		
3	Yüz sekizinci																		16	M.
	a	b			h ^r			h ^a	t			yb			yh ^r		yz	yh ^a		
4	Yüz dokuzuncu																		16	Z.
	a			d		v		h ^a	t			yb			yh ^r		yz	yh ^a		
4	Yüz onuncu																		16	H.
	a		c		h ^r			h ^a	t			yb			yh ^r		yz	yh ^a		
6	Yüz on birinci																		16	Z.
	a		c			v		h ^a	t			yb			yh ^r		yz	yh ^a		
7	Yüz on ikinci																		16	Z.
	a		c		h ^r		z	h ^a	t			yb			yh ^r		yz	yh ^a		

	a	b	c	d	h'	v	z	h'	t	y	ya	yb	yc	yd	yh'	yv	yz	yh'		
1	Yüz on üçüncü																		17	Z.
	a			d			z	h'		y			yc			yv		yh'		
2	Yüz on dördüncü																		17	Z.
	a			d	h'			h'		y			yc			yv		yh'		
3	Yüz on beşinci																		17	Z.
	a	b			h'			h'		y			yc			yv		yh'		
4	Yüz on altıncı																		17	H...
	a			d		v		h'		y			yc			yv		yh'		
4	Yüz on yedinci																		17	H
	a		c		h'			h'		y			yc			yv		yh'		
6	Yüz on sekizinci																		17	M.
	a		c			v		h'		y			yc			yv		yh'		
7	Yüz on dokuzuncu																		17	Z.
	a		c		h'		z	h'		y			yc			yv		yh'		

bu дәire 10. [tabakada] 60. дәire, ve 11. [tabakada] 65. дәiredir.

bu дәire 2. [tabakada] 42. дәire, ve 11. [tabakada] 97. дәiredir.

bu дәire 10. [tabakada] 40. дәire, ve 11. [tabakada] 53. дәire, ve 13. [tabakada] 52. дәire ve 8. [tabakada] 95. дәiredir.

	a	b	c	d	h'	v	z	h'	t	y	ya	yb	yc	yd	yh'	yv	yz	yh'		
1	Yüz yirmi																		18	Z.
	a			d			z	h'	t			yb		yd		yv		yh'		
2	Yüz yirmi birinci																		18	Z
	a			d	h'			h'	t			yb		yd		yv		yh'		
3	Yüz yirmi ikinci																		18	M.
	a	b			h'			h'	t			yb		yd		yv		yh'		
4	Yüz yirmi üçüncü																		18	H...
	a			d		v		h'	t			yb		yd		yv		yh'		
4	Yüz yirmi dördüncüsü																		18	Z
	a		c		h'			h'	t			yb		yd		yv		yh'		
6	Yüz yirmi beşinci																		18	Z
	a		c			v		h'	t			yb		yd		yv		yh'		
7	Yüz yirmi altıncı																		18	Z
	a		c		h'		z	h'	t			yb		yd		yv		yh'		

bu дәire 6. [tabakada] 8. дәire, ve 9. [tabakada] 73. дәire, ve 10. [tabakada] 19. дәiredir.

bu дәire 11. [tabakada] 70. дәire, ve 4. [tabakada] 59. дәire, ve 12. [tabakada] 45. дәiredir.

	a	b	c	d	h ^a	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^a	yv	yz	yh ^a		
1	Yüz yirmi yeinci																		19	Z.
	a			d			z	h ^a		y		yb		yd			yz	yh ^a		
2	Yüz yirmi sekizinci																		19	H...
	a			d	h ^a			h ^a		y		yb		yd			yz	yh ^a		
3	Yüz yirmi dokuzuncu																		19	H...
	a	b			h ^a			h ^a		y		yb		yd			yz	yh ^a		
4	Yüz otuzuncu																		19	Z
	a			d		v		h ^a		y		yb		yd			yz	yh ^a		
4	Yüz otuz birinci																		19	H
	a		c		h ^a			h ^a		y		yb		yd			yz	yh ^a		
6	Yüz otuz ikinci																		19	Z
	a		c			v		h ^a		y		yb		yd			yz	yh ^a		
7	Yüz otuz üçüncü																		19	Z
	a		c		h ^a		z	h ^a		y		yb		yd			yz	yh ^a		

Biz bu dâirelerdeki uyumlu olanlara ve diğer tabakalarda da mevcut olanlara işaret ettik.

İkinci Matlab: Meşhur Dâireler Ve Keyfiyetleri, Bu Da İki Kavil Üzeridir

Birinci Kavil: Dâirelerin İsimleri

Bil ki seksen dörd dâireden, kırk üçü uyumludur, bazıları da diğer tabakalarda bulunur, dolayısıyla bu devirlerin farklılıklarını, devirleri oluşturan cinslerin farklılıklarına göre oldukları denilebilir.

Mahiyette farklı olup kulağa kendisine hâs bir şemâyîl sahibi olarak yansıttıran cinslerin sayısı, cetvelde getirildiği gibi on ikidir: ^{[1]b, f, [4a, m]}

Adedler	İsimler	Cinsler	Bu'dlar	Nağmeler
1	Uşşâk	Zü'l-meddetayn-ı pest	T T B	a d z h'
2	Nevâ	Zü'l-meddetayn-ı munfasıl	T B T	a d h' h'
3	Ebüselik	Zü'l-meddetayn-ı tîz	B T T	a b h' h'
4	Râst	Muttasıl-ı muntazam-ı pest	T C C	a d v h'
5	Nevrûz	Muttasıl-ı muntazam-ı tîz	C C T	a c h' h'
6	Îrâk	Muttasıl-ı gayri muntazam	C T C	a c v h'
7	İsfahân	Birinci müfred cinsi	C C C B	a c h' z h'
8	Büzûrg	Büyük müfres cinsi	C T C C B	a v h' y ya
9	Hüseynî	Zî'l-hams-ı Nevrûz	C C T T	a c h' h' ya
10	Zengüle	Râst ve bir C bu'du	T C C C	a d v h' y
11	Râhuvî	İkinci müfred cinsi	C C C	v h' y yb
12	Zîrefkend	Küçük müfred cinsi	C C B	h' y yb yc

Bu Cinslere bir dâirede tertib verildiğinde, her birisi hâs bir biçimde olduğu için kendilerine de hâs bir isim verilebilir.

Böylece Uşşâk, Nevâ, Bûselik ve Râst makamlarına, birinci tabakada tertib ve aynı Zî'l-hams tabakasından (T) bu'dun tîz tarafında olma sureti ile terkîb olduğu için bu isimler verilmiştir. Bu şekilde, Uşşâk, seksen dörd dâirenin birinci dâiresidir, Nevâ'da on dördüncü, Bûselik yirmi yedinci ve Râst da kırkıncı dâiresidir.

Nevrûz aslı makamlardan değildir, zîrâ onun en büyük Cem'i^[4b,m] Zî'l-erba'nın di'findan fazla değildir.

Îrâk dâiresine gelince, kendi Cinsi ile tamamlandığında⁴⁹⁹, tîz tarafta bulunan (T) bu'du (C) ve (B) bu'dlarına bölünme sureti ile Îrâk denilir, bu da altmış dokuzuncu dâiredir, eğer [(T)] bölünmezse altmış altıncı dâire olup **Hicâzî** derler⁵⁰⁰.

⁴⁹⁹ Kendi cinsi ile yani birinci ve ikinci tabakaların aynı kısımları bir birine eklenirse, Îrâk devrinde de birinci ve ikinci tabakaların altıncı kısımları kasd edilmiştir, yani (C T C) ve (C T C T). Son (T) bu'du bölünerek (C ve B) bu'dlarına ayrılabilir.

⁵⁰⁰ Merâğî bu devrin Hicâzî olduğunu kabûl etmiyerek, Urmevî'nin kavluunu eşiştirmiştir. (Urmevî: *Kitâbul-edvâr fî'l-musikâ*, s. 138). Merâğî bu devri Îrâk'ın "yz" nağmesinin hafz olmuş şeklidir, yani devrin son (T) bu'du bölünmemiştir. (Merâğî: *Câmiu'l-elhân*, s. 126). Müellif burada Urmevî ile hemfikir olduğu ve son (T) bu'dun bölünüp bölünmemes biçimleri arasında fark koyduğu anlaşılır. Fethullah-ı Şîrvânî'de Arap ve İranlılar arasında bu konuda ihtilâf olduğunu beyân ederek, Araplar Mâyeyi asıl bilmişken, İranlılar Hicâzî'yi asıl olarak kabul etmişler. Devamında da Urmevî'nin görüşü İranlılar gibi olduğunu eklemiştir. (Fethullah-Şîrvânî, *el-Mecelle fî'l-mûsikâ*, nr. A.1671, vr. 51b)

İsfahân dâiresi de kendi Cinsi ile terki b olunca uyumsuz olduğu öğrenildi, [bu terki bin uyumlu olması için] kendi Cinsi, Zi'l-küllün tîz tarafında ^{12a.f} ve Râst Cinsi de pest tarafında ve (T) de ortada olması şarttır. Bu da kırk dördüncü dâiredir.

Büzürg dâiresi de birinci tabakada tertiblenmiş, devrin tamamlanması için gereken Zi'l-hamsı da Râst Zi'l-erba'sı kullanılır; bu da yetmişinci dâiredir.

Hüseyinî de bir Zi'l-hamstır. Eğer devrin tîz tarafında bu Zi'l-hams olursa ve pest tarafında da Nevruz Cinsi, **Hüseyinî** devri olur; bu da elli üçüncü dâiredir, eğer [tersi olursa yani Hüseyinî Zi'l-hamsı] pest tarafta olursa ve tîz tarafta da Nevruz, buna **Muhayyîr** derler, bu da elli ikinci dâire ve şubelerdendir.

Zengûle de Zi'l-erba'dan fazla ve Zi'l-hamstan az olduğu için, dâire tabakalarında Râst ve İrâk terki bleri ile meydana gelir, (T) bu'du da ister bölünsün ister bölünmesin, birinci şıkında Zengûle kırk beşinci dâire ve ikinci şıkında da kırk ikinci dâire olur.

Râhûvî⁵⁰¹ de Zi'l-erba'dan az olduğu için İrâk ve Nevruz terki binden meydana gelir; bu da altmış beşinci dâiredir.

Zîrefkend dâiresine gelince, Nevruz Cinsi pest tarafta ve tamamlanması için gereken Zi'l-hamsını da (T C) olarak terki b edilir⁵⁰², bu da elli dokuzuncu dâiredir.

Bu meşhur edvârlara **Şüdûd** derler ^{15a.m}, **Şedd** de iki tarafı bağı olan inci dizisi demektir. Bu isim de nağmelerin inciler gibi hâs bir dizgide olduğundan verilmiştir. Diğer devirler de bazısı şubelerdendir, bazısı da on iki usûlün terki blerindenendir; bunların da bazısı ya uyumludur, ya uyumsuzluğu gizlidir veya uyumsuzluğu açıktır, son iki şıkkı ile işimiz yok, sadece uyumlular ve şubeleri zikr ederiz.

⁵⁰¹ Bu makamın ismi, mûsikî ve edebî kaynaklarda Rehâvî, Rahâvî, Rehevî olmak üzere farklı şekillerde geçmiştir, ancak bu makamın sahih telaffüzü tarafımızca "geçmişten günümüze urfa'da müzik" sempozyumunda sunulan makalede Rühâvî olarak tesbitlenmiştir. Üzerinde olduğumuz esere ve nüshalarına sâdik kalmak şartı gerekçesile değıştirmeden geçtiğı şekilde getirildi.

⁵⁰² Yani Zi'l-hamsın bu'dlar (C C B T C) olmak üzere sonu (T C) ile bitsin.

Deriz⁵⁰³:

Seksen dört dâirenin on üçüncü dâiresi, ikinci tabakada **Uşşâk**'tır ve on altıncı⁵⁰⁴ [tabakada] **Nevâ**'dır ve on ikinci⁵⁰⁵ [tabakada] **Bûselik**.⁵⁰⁶

Yirmi altıncı dâire, dördüncü [tabakasında] **Uşşâk**'tır, ikincisinde de **Nevâ** ve on yedincisinde de **Bûselik**.

Kırk sekizinci dâire, sekizinci tabakada **Hicâzî**'dir.⁵⁰⁷

Kırk altıncı dâire, on yedinci tabakada **İsfahân**'dır, **Gerdânide**⁵⁰⁸ de derler.⁵⁰⁹

Elli ikinci dâire, ikinci tabakada **Râst**: ve on yedinci tabakada **Hüseynî**'dir, buna **Mühayyîr** denildiğini de daha önce söylemiştik.⁵¹⁰

Elli dördüncü dâire, onuncu tabakada **Hicâzî**'dir; **Edvâr** Sahibi buna **Hicâzî**⁵¹¹ demiştir.

Elli beşinci dâire, üçüncü tabakada **İsfahân**'dır.

Altmışınca dâire, on yedinci tabakada **Râhûvî**'dir.⁵¹²

⁵⁰³ Her iki nüshanın derkenanında bu ibâreler yazılmıştır: “her bir dâirenin tabakalarında bulunan diğer dâireler, o diğer dâirelerin tabakalarında da kendisi bulunacaktır, buna misâl olarak ikinc ile on yedinci, üçüncü ile on altıncı ve bu şekilde dokuzuncu ile onuncu, meselâ Büzürg, ikinci tabakası Zengüle'dir ve Zengüle de on yedinci tabakasında Büzürg'dür; Uşşâk da üçüncü tabakasında Nevâ'dır ve Nevâ da on altıncı tabakasında Uşşâk'tır ve bu kıyasla”

⁵⁰⁴ Her iki nüshada “on yedi” kayd edilmiştir.

⁵⁰⁵ Her iki nüshada “on beşinci” kayd edilmiştir.

⁵⁰⁶ On üçüncü dâirenin nağmeleri bu şekildedir: (a d h^e ha ya yd yh^e yh^a); eğer Uşşâk dâiresi “d”, Nevâ da “yh^e” ve Bûselik de “yb” nağmelerinden başlarsa her üçü de bu on üçüncü dâire ile mutâbık olurlar.

⁵⁰⁷ Kırk sekizinci dâirenin nağmeleri bu şekildedir: (a d v h^a ya yc yv yh^a), eğer **Hicâzî** “yh^e” nağmeden başlarsa bu dâire ile mutâbık olur.

⁵⁰⁸ Bu dâire kaynaklarda **Gerdânide** (Urmevî: *Kitâbu'l-edvâr fî'l-musikî*, s. 46; Yahya Kâşî: *Şerh-i Edvâr*, Meclis Küt.nr. 2207, 40a) ve **Gerdâniyâ** (Merâğî: *Câmiu'l-elhân*, s. 145, 147, 54; Fethullah-i Şîrvânî: *el-Mecelle fî'l-musikî*, s. 710) ve **Gerdâniye** (Lâdikî: *Zeynü'l-elhân*, Nuruosmaniye küt. nr. 3655, 50a; Evbehî: *Mukaddimetü'l-usul*, s. 40) şekillerinde kayd edilmiştir.

⁵⁰⁹ Kırk altıncı dâirenin nağmeleri bu şekildedir: (a d v h^a ya yd yv yh^a), eğer **İsfahân** “h^a” nağmeden başlarsa bu dâire ile mutâbık olur.

⁵¹⁰ Elli ikinci dâirenin nağmeleri bu şekildedir: (a c h^e h^a ya yc yh^e yh^a); eğer **Hüseynî** dâiresi “h^a” nağmesinden başlarsa bu dâire ile mutâbık kalır.

⁵¹¹ Her iki nüshada **Hicâzî** olarak istinsah edilmiştir, Urmevî'ye istinaden **Hicâzî** olacaktır. (Urmevî: *Kitâbu'l-edvâr fî'l-musikî*, s. 44)

⁵¹² Eğer **Râhûvî** “h^a” nağmesinden başlarsa.

Altmış dördüncü dâire, dokuzuncu tabakada **Hicâzî**'dir, **Nühüft** de denilir.

Yetmiş birinci dâire, onuncu tabakada **İsfahân**'dır, **İsfahânek** ve **Gevâst** da derler.

Yetmiş ikinci dâire, **Hicâzî**'dir ^{12b, f} on yedinci tabakada.

Yetmiş altıncı dâire, ikinci tabakada **İsfahân**'dır.

Bu on iki devir ve tabakaları için Şubeler de vardır, bunların sayısı yirmi beş dâiredir, zîrâ Zengûle kendisi iki türdedir.

Meşhur devirlerin tabakalarında bulunmayan diğer uyumlu devirleri, cetvelerin derkenarında uyumluluklarına dâir işâretler koyduk ^{15b, m} terkiplerine itibâr edebilirsin.

Kırk dokuz devir de bazısı bu zikir edilen devirlerin tabakalarında bulunmaktadır; öyle ki doksan dokuzuncu dâire on yedinci tabakada Uşşâktır, on beşinci de Nevâ ve on üçüncüde Bûsefik.

Doksan beşinci dâire de on yedinci tabakada Râsttır ve sekizinci tabakada Hüseynî.

Bundan sonra tabakaları ayrıntılı bir şekilde şerh edeceğiz ve sen diğer devirleri [her tabakanın içinde "yh" nağmesi olma şartıyla, zîrâ "yh" nağmesi olmadan devir gerçekleşemez, sen kendin bakar çıkartabilirsin ve bu çıkarttığın dâireler meşhur dâirelerdense bir ismi var, meşhur dâirelerden değilse falan tabakadan falan dâire diye isim verebilirdin, bunlar dışındaysa, hâric dâire dersin]⁵¹³

Bil ki bazı terkipler de mevcuttur, ancak dâire değiller, bunlara **Âvâze** derler. Meşhur olanlar, dört âvâze'dir:

Nevrûz, ki bundan önce zikir edildi.

Selmek, bu Zî'l-hams tabakaların ondördüncü tabakasıdır ve nağmeler: (**h^a ya yd yv yh^a**). Bazen de sonunda bir (**C**) eklerler. Bu âvâze Râst ve Hicâz tabakalarında da mevcuttur.

⁵¹³ Her iki nüshada derkenarda istinsah edilmiştir.

Şehnaz, bu âvâze Zîrefkend-i asl'dır ki intikâl uygulamasında takaddüm ve teahhura uğramış, nağmeleri de bu şekildedir: (**yb yd yv yz yd yb**)⁵⁴

Mâye, bu âvâze lahni eb'âclam riayet etmemesi sureti ile bir grup nağmelerden oluşmuştur, nağmeleri de bu şekildedir: (**h^{e515} yh^a yh^a kb ya**). Bu âvâze geçmiş zamanlarda kullanılan bazı Cinslerin şubesiydi, buna **Leyyîne** ve **Nesevî** de derler.⁵⁶

Kullanılan bir çok şube ve âvâze daha vardır ki amel ehli nezdinde her birisinin hâs bir ismi var. Amelî kısmında maharetli birisi uyumlu dâireleri inceleyerek bunların bir çoğunu bulabilir, Allahu âlem.

İkinci Kavil: Devirlerin Nağmelerinin İştirâkları

Geçen bahislerden, tüm devirlerin **Sâbit nağmeler** denilen “**a**”, “**h^a**” ve “**yh^a**” nağmelerinde ortaklıkları ve “**yh^e**” nağmesinde de ^{16a, m} bir çok devirde iştirâk ettikleri anlaşıldı. Diğer devirleri de birbiriyle kıyas ettiğinde **Mütebeddil nağmeler** denilen iştirâk veya ihtilâf eden diğer nağmeler göreceksin. Devirlerin ihtilâfları da devirlerin aynı tabakada farz edilince ortaya çıkar, misal olarak hepsinin başlangıç “**a**” nağmesi ve ihâta ettiği nağme de “**yh^a**” olmak şeklinde. Diğer surette bir devrin başlangıcı “**a**” nağmesi ve diğeri de başka bir nağme seçilirse, bazen bu iki devir, tüm nağmelerde ortak olurlar ^{13a, f}, bu iştirâk, iki dâirenin birbirinin tabakalarında mevcut olanlar arasında gerçekleşir.

Velhasıl, nağmelerin iştirâkı iki kısım olur:

Birincisi: başlangıç ihtilâfı ile.

İkincisi: başlangıç ittifâkı ile.

⁵⁴ Urmevî bu âvâzenin nağmelerini bu şekilde (kb kd kc kv kd kb) ve Merâğî de bu şekilde (ya y h^a v h^e c a) vermiştir. Merâğî bu dâirenin nağmeleri bazen pestten tîze yerine tîzden peste de çıkış inişli bir şekilde icrâ ederler. (Urmevî: *Kitâbu'l-edvâr fî'l-musikâ*, s. 47; Merâğî: *Câmiu'l-elhân*, s. 155)

⁵⁵ Bu nağme aslında “kh^e” olmalıdır, ancak müellif bu nağmenin nazîri olan “h^a” nağmesini getirmiştir.

⁵⁶ Bu âvâzenin nağmeleri Urmevî ve Merâğî tarafından farklı olarak getirilmiştir. Urmevî bunun nağmelerini şöyle yazmıştır: (yh^e yb h^a h^e a), (Urmevî: *Kitâbu'l-edvâr fî'l-musikâ*, s. 47) Merâğî'de zamanımızda amel ehli başka bir şekilde icrâ ettiklerini söyleyerek, nağmelerini bu şekilde yazmıştır: (ya h^a v a), (Merâğî: *Câmiu'l-elhân*, s. 154)

Başlangıç ihtilâfı iki çeşittir:

Birincisi: tüm nağmelerde ortak olanlardır.

Uşşâk, Nevâ ve Bûselik gibi, eğer “**a**” Uşşâkın başlangıcı olursa ve Uşşâkın ikinci nağmesi olan “**d**” nağmesi de Nevânın başlangıcı ve tekrar Uşşâkın üçüncü nağmesi ve Nevânın ikinci nağmesi olan “**z**” nağmesi Bûselik’in başlangıcı olursa, bu şekilde bu üç dâire tüm nağmelerde ortak olurlar; zîrâ Uşşâk, on altıncı⁵¹⁷ tabakada Nevâdır ve on dördüncü tabakada Bûseliktir, Nevâda üçüncüde Uşşâk ve on altıncıda Bûseliktir, Bûselik de beşincide Uşşâk ve üçüncüde Nevâdır.

Râst, Hüseyinî ve Muhayyîr dâireler de eğer Râstın başlangıç nağmesi “**a**”, Hüseyinînin “**d**” ve muhayyîrin “**ya**” olursa, tüm nağmelerde ortak olurlar; zîrâ Râst, on altıncıda Hüseyinîdir, Hüseyinî de üçüncüde Râsttır, Muhayyîr de ikincide Râst ve on yedincide Hüseyinîdir.

İsfahân, Gevâşt ve Gerdanîde dâireleri de eğer “**a**” İsfahânın başlangıcı, “**h**” Gerdanîde ve İsfahânekin başlangıcı olursa tüm nağmelerde ortak olurlar.

Hicâz ve Nühüft dâireleri de eğer Hicâz’ın altıncı nağmesi olan “**yc**”, Nühüft’ün başlangıcı olursa [tüm nağmelerde ortak olurlar].

Zengûle, Büzürg ve ^{116b.m} Zîrefkend dâireler de eğer Zengûlenin üçüncü nağmesi olan “**v**” Zîrefkendin başlangıcı ve “**h**” nağmesi de Büzürgün başlangıcı olursa, Zengûle dokuzuncu tabakada Zîrefkend olur ve ikinci tabakada da Büzürg ve Büzürg da on yedinci tabakada Zengûle ve sekizinci tabakada Zîrefkend ve onuncu tabakada Zengûle ve onbirinci tabakada Büzürg olur.

İkincisi: bir çok nağmede ortaklıktır.

Zengûle ve Râhûvî dâireleri eğer Zengûlenin başlangıç nağmesi “**a**” ve Râhûvî’nin de başlangıç nağmesi “**yv**” nağmesi olursa, Zengûlede “**yh**” ve Râhûvî de “**yv**” nağmeleri dışında tüm nağmelerde ortak olurlar, yani sadece bir nağmede ihtilâfları vardır.

⁵¹⁷ Her iki nüshanın derkenarında bu izâh kaydedilmiştir: “yani Nevânın on altıncı tabakası Uşşâktır ve bu kıyasla”

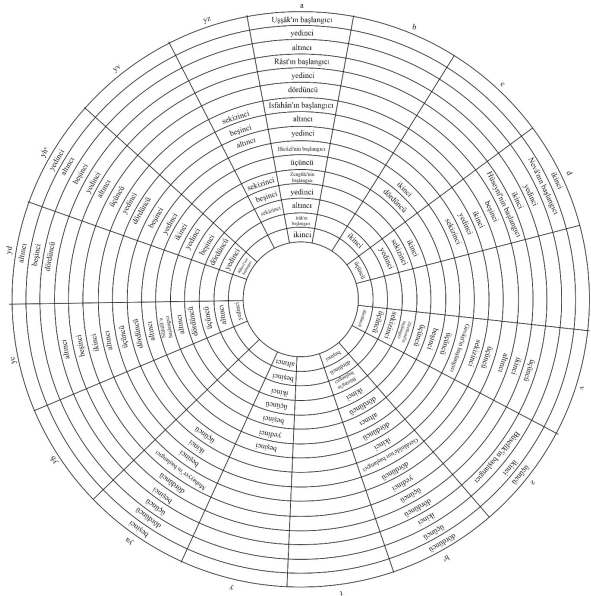
Zîrefkend ve İrâk dâireleri de eğer Zîrefkendin “**yc**” nağmesinden İrâk başlanırsa ve “**yh**” ikinci nağmesi olursa, Zîrefkendi “**yv**” nağmesi hariç tüm nağmelerde ortak olurlar.

[İkincisi:] Başlangıç ittifakı ile:

Uşşâk ve Râst, iki nağmede ihtilâflan var, Uşşâkta “**z**” ve “**yd**” ve Râstta “**v**” ve “**yc**”. Râst ve Nevâ da iki nağmede ihtilâflan var.⁵¹⁸

Bu kıyas ile, diğer devirler nağmeler konusunda bir biriyle iştirâk ve ihtilâflan var.

Biz dâirelerin başlangıç ihtilâfıyla ortak nağmelerini gösteren ^{13b, f} iç içe on altı dâire resm ettik: 17a, m; 14a, f

Yine başlangıç ittifakıyla devirlerin ortak nağmelerini gösteren iç içe on altı dâire daha çizdik: 17b, m

⁵¹⁸ Nevânın “h” ve “yb”, Râstın “v” ve “yc” nağmelerinde.

Mecrûre, tellerine kemânçe gibi keman⁵²³ çekilen sâzlara denilir. Bunların hükmü de ilmî ve amelî açıdan aynıdır.

Muhtazza sâzlar iki sınıftadır: mutlak ve mukayyed⁵²⁴.

Mutlak sâzlarda her bir nağme için bir tel ayrılır, bu şekilde tellerin ellemesine gerek kalmaz⁵²⁵. Bunu çalmak da akorduna bilmeye bağlıdır ve o da ancak icrâda kemala erişmiş olanlara mahsustur; dolayısıyla ilmî açıklamalara konu edinilmesinin pek de faydası olmaz.

Mukayyed sâzlarda nağmeler tellerin çeşitli kısımlarını parmakla tutarak seslendirilir, bazı sâzların tek teli olur, bazısında da iki, üç, dört veya beş teli olur.

Bir teli olan sâz, ilmî meselelerin açıklaması için uygundur, zîrâ (**a – m**) telinden anlaşıldığı gibidir, ancak icrâ konusunda çok zordur, çünkü bir nağmeden nazîr nağmesine intikâl etmek, yaklaşık sâzın yarısına kadar çok kısa bir zamanda parmağın hareket etmesi demek, ayrıca iki nağmeyi bir anda seslendirmek istenilirse mümkün değildir, dolayısıyla bu gibi sâzların elhân konusunda kısıtlı olmalarına sebep olur. Bu sâzların en iyisi mecrur sâzlardan olan kemânçedir⁵²⁶.

Bir kaç teli olan sâzlardan üçü meşhur ve kullanılmakta olanlardır:

Tanbur ki iki teli var, Rubab ki üç teli var ve Ud [iki eski zamanlarda dört teli vardı ve şimdi beş teli.

Şimdi Tanbur ve akordu]⁵²⁷ ki **İstihab** ve **Tesvîye**'de derler. Bu akord iki türdedir:

Birinci akord türü, bu sâza mahsus olan Taninî nisbeti akordudur⁵²⁸.

İkinci türü de Zi'l-erba' akordudur.

⁵²³ Eserde keman için tel (وتر) kelimesi kullanılmıştır.

⁵²⁴ Eserde bu sınıf zevâtû'n-nabz (dokunmalı veya tutulmalı) şeklinde zikr edilmiştir, ancak daha çok yaygın olan "mukayyed" isim seçilmiştir. Ayrıca bk. Merâğî: *Câmiu'l-elhân*, s. 198; Merâğî: *Şerhi Edvâr*, s. 352; Merâğî: *Mekâsidü'l-elhân*, s. 135.

⁵²⁵ Yani birden fazla nağmeyi seslendirmek için tele dokunmaya gerek kalmaz.

⁵²⁶ Her iki nüshanın derkenarında "yanı bir teli olan sâzlar" yazılmıştır.

⁵²⁷ Her iki nüshanın derkenarında istinsah edilmiştir.

⁵²⁸ Merâğî bir çok Tanbûrdan söz etmiştir ve bunların arasında sadece Şîrvânî Tanbûrun Taninî nisbeti ile akord olduğunu zikr etmiş. (Merâğî: *Câmiu'l-elhân*, s. 200)

Taninî nisbetinde akord:

en alttaki telin mutlağı, üstündeki telin “**d**” nağmesi ile eşit tutulur, bu üstteki teli de ^{18b,m} ayını (a – m) telindeki gibi “**a**” nağmesinde ta “**yh^e**” nağmesine kadar yapılan bölünme işlemleri uygulanır. Bu şekilde bir devrin uygulaması için en üst tele vurulur, sonra altındaki telin mutlağı, sonra bu telin, en üst telin “**d**” nağmesi ile karşışarşıya olan ikinci nağmesi yani “**z**” nağmesi, sonra “**h^e**” nağmesinin karşısında olan beşinci nağmesi “**h^a**”, sonra sekizinci, sonra on birinci, sonra on ikinci, sonra on beşinci nağmesi.⁵²⁹

Mutlak dışındaki nağmelerin yerlerine **Destan**⁵³⁰ denilir, bazı sâzlarda bu yerler için ipek bağlanır, İranlılar da buna **Perde** derler.

Bu şekil akordda, bu sâzın perdelerinin ^{15a,f} sayısı on dört olur ⁵³¹.

Zi’l-erba’ nisbetinde akord:

Bu akordda (a – m) telindeki “**a**” ile “**ya**” arasındaki nağmeler en üst telde uygulanır, altındaki telin mutlağı üstteki telin “**h^a**” nağmesi ile eşit kurulur; böylece en üst telin mutlağı vurulur, sonra dördüncü cüzü ki “**d**” nağmesi ve üçüncü perdedir⁵³², sonra yedinci cüzü ve altıncı perdesi olan “**z**” nağmesi, sonra altındaki telin mutlağı ki “**h^a**” nağmesidir, sonra dördüncü cüzü ki “**ya**” nağmesidir, sonra yedinci cüzü ve altıncı perdesi olan “**z**” nağmesi, sonra alttaki telin mutlağı ki “**h^a**” nağmesidir, sonra dördüncü cüzü olan “**ya**”, sonra yedinci cüzü “**yd**”, sonra sekizinci cüzü “**yh^e**”, sonra on birinci cüzü “**yh^a**” nağmesi ki üst telin “**ya**” nağmesi ile karşıdır. Bu şekil akord için sâza on perde kâfidir.

Her iki akordun iki tel üzerinde uygulaması da bu şekildedir:

⁵²⁹ Müellifin verdiği nağme numaraları, devrin nağme dizi numarası değil alttaki telin nağme sıralamasına ait olduğuna dikkat etmek gerekir, nağmeleri de bu şekilde sıralanır: (a d z h^a ya yd yh^e yh^a)

⁵³⁰ Destân ve çoğul şekli desâtin.

⁵³¹ İki telli Tanbûrun telleri Taninî nisbeti ile ilk teli “a” ve ikinci teli de “d” nağmesi akord olursa, ikinci telin mutlağı olan “d” nağmesinden “yh^a” nağmesine kadar, toplam on beş nağme ve on dört perdedi kapsayacaktır.

⁵³² Cüzvden kast, nağmedir, yani dördüncü cüzü, dördüncü nağmedir: (a b c d), sâzın sapında da üçüncü perde, yani (b c d)

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e
d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya
h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a

Ama Rubâb, bu sâza aslında üç tel bağlanır, hükmü de daha sonra izâh edileceği üzere udun tîz tarafındaki üç teli hükmündedir. Son dönemdekiler bu sâzın uda ^{19a.m} bir benzemesini istediler, dolayısıyla bazıları bu sâza dört ve bazıları da beş tel bağladılar, hükmü de [ud gibi olduğu için] uddan anlaşılacaktır⁵³³.

Ama sâzların en şerefli uddur; zîrâ bu sâzdan [musikînin] hem ilmî ve hem amelî yönleri gayet iyi bir şekilde uygulanabilir. Kadim üstadlar bu sâza çift ve aynı akordda olmak üzere dört tel bağlamışlar; Hâkânî der:

O sekiz telli barbata bak, câna sekiz kapılı bir cennettir,

Her bir teli tuğba semerli, her teli yüzlerce meyve vermiştir⁵³⁴.

Barbat hemen uddur. Şeyh-i Mukaddem, Seyyidü'l-hükema, Ebu Nasr-i Farabi – Allah'ın rahmeti üzerine olsun – demiş ki eğer uda beşinci tel bağlanırsa kemale erecek bir alet olur, son dönem üstadları da genellikle O'na tabi olarak beş tellisini kullanırlar⁵³⁵.

Söz konusu bu sâz bir çok şekilde akord edilebilir, ancak meşhur olanı **Tasviye-i Meşhure** denilen Zi'l-erba' akordudur. Bu akordda her bir telin mutlağüstündeki telin dörtte üçü nisbetinde kurulur, perdeleri de (a – m) teli usulüyle

⁵³³ Merâğî de bu sâzi daha çok ehl-i İsfahân ve Fars kullandığını, üç telli ve bazıları da dört tel bağlandıklarını söyle. (Merâğî: *Câmiu'l-elhân*, s. 202).

⁵³⁴ Şîrvânî: *Divân-ı Hâkân-yi Şîrvânî*, s. 519.

⁵³⁵ Gerçi Merâğî gibi bazı üstadlar udun beşinci telin eklenmesini Fârâbî'ye atf ediyorlar (Merâğî: *Câmiu'l-elhân*, s. 122), ama Fârâbî'den önce bu beşinci telin uda bağlanıp bağlanmaması İshak-ı Mevsilî ve Kindî gibi üstadlar tarafından tartışma konusu olmuş idi. (b.k. *Bergüzide-i el-Ağânî*, s. 589; Kindî: *Risâle el-Hubr fî's-sinaatî'l-musikî*, s. 120; ve daha detaylı için, Hüseyinî: *Tercüme-i Risâle-i İbn-i Müneccim fî'l-musikî*, s. 12)

“a” nağmesinden “h” nağmesine kadar bağlanır; böylece en üst telin mutlağı “a” olur, Zâid denilen perde de “b”, Mücenneb de “c”, Sebâbe⁵³⁶ “d”, Vustâ-yı Furs “h”, Vustâ-yı Zelzel “v”, Bınsır “z”, Hınsır “h”. En üst tele **Bam** derler, ikinci tele **Mesles**, yani üç telden mürekkeb⁵³⁷, üçüncü tele Mesnâ, dördüncüye de **Zîr** derler, bu [ud-i] kadim’in telleridir, ^{l15b,f} ilave edilen beşinci tele de **Hâd** ismini vermişler. Bam telin Zâid perdesi “b” nağmesi olduğu gibi, Mesles telin Zâidi de “t” olur ve bu kıyasla diğer teller ve diğer perdeler bu şekilde resmedilmiştir: ^{l19b,m}.

	Hınsır	Bınsır	Vustâ-yı Zelzel	Vustâ-yı Furs	Sebbâbe	Mücenneb	Zâid	Mutlak
Bam	h ^e	z	v	h ^e	d	c	b	a
Mesles	yh ^e	yd	yc	yb	ya	y	yt	h ^e
Mesnâ	kb	ka	k	yt	yc	yz	yv	yh ^e
Zîr	kt	kh ^a	kz	kv	kh ^e	kd	kc	kb
Hâd		lh ^e	ld	lc	lb	la	L	kt

Velhasıl, Mesnânın Sebbâbesi Bam’ın Mutlağının hiddetidir, Zîrin Sebbâbesi de Mesles Mutlağın hiddetidir, Hâdın Sebbâbesi de Mesnâ Mutlağın hiddeti, Hâdın Bınsırını da Mesnâ Sebbâbesinin hiddeti ve Bam Mutlağın hiddetinin hiddetidir.

Şimdi misal olarak ilk devri bu sâzda uygulamak istediğimizde: Bam Mutlağın, sonra Sebbâbe ve Bınsırını vururuz, sonra Meslesin Mutlağı, Sebbâbesi ve Bınsırını, sonra Mesnânın mutlağı ve Sebbâbesini vururuz.

Bu zıkr edilenler üstâdların kitaplarında vâsıf edilen udun tavsifidir.

Bizim zamanımızda yaygın olan [akord] türü bu şekildedir:

Meslesin Mutlağı, Bamın Hınsır ile eşit kurulur, Mesnânın bir telini Meslesin Hınsır ve ikinci telini de Zi’l-küll nisbetinde olmak üzere birinci telin di’fi olarak

⁵³⁶ Her iki nüshada Mücenneb ve Sebbâbenin yerleri ters olarak istinsa edilmiştir, (m) nüshasında satır arasında ve (f) nüshasında da derkenarında sahih şekli kayd edilmiştir.

⁵³⁷ Aslında “üçüncü tel” denmesi daha doğrudur.

kurulur, bu şekilde [Mesnânın] ikinci teli birinci telin pesti olur⁵³⁸, sonra Zîrin Mutlağı Mesnânın ikinci telinin Hınsın ile eşit kurulur, Hâddin Mutlağı da amelî açıdan rahat olmak için Zîrin Hınsın ile eşit kurulur. Böylece bu sâzin perdelerinde [toplam olarak] Bi'l-küllî Merreteyn bu'du meydana gelmez, [bu durumda] Zîr Mutlağı Bamın Vusta-yı Fursunun hiddeti olmalı⁵³⁹, Hâdd Mutlağı da Meslesin⁵⁴⁰ Vusta [-yı Fursu], Mesnânın ikinci teli Mutlağı Bamın Mutlağından bir Taninî kadar pest olmalı; tabi bu durumda verilen Zîr, Bam ve Hâdd isimleri yersiz olur⁵⁴¹.

Bu sâza ^{20a.m} yaygın olmayan akordlar yapmak da mümkündür, Şöyle ki:

Her telin mutlağını üstündeki telin Zâidi ile, ya Mücennebi, ya Sebbâbesi, ya Fursu, ya Zelzeli veya Bınsın ile eşit kurulur.

Zî'l-hams nisbeti ile de akord yapılabilir, Şöyle ki:

Her telin mutlağı üstündeki telin üçte ikisi nisbetinde ayarlanır. Ayrıca her bir teli farklı bir nisbette de ayarlanabilir, bu şekildeyse perdelerin yerlerinin değişmesi gerekecektir bunu da ancak ilmî ve amelî açıdan mâhîr olanlar tarafından uygulanıp bu akordla devirleri çıkartabilirler.

Biz bu yaygın olmayan akordlardan üç misal ^{16a.f} getiririz ve sen diğer akordları bu kıyasla uygulayabilirsin:

Birinci misal: Vustâ-yı Furs akordu:

Râst devrin bu akordan çıkartması bu şekildedir:

⁵³⁸ Çok dikkat çekici bir akord olarak, Mesnâ teli çift olmak üzere, biri "yh" ve diğeri de bu telin pest taraftan iki katı nisbetinde akord olunur, "yh" nağmesinin pest taraftan iki katı da Bamın mutlağı teli olan "a" nağmesinden de bir Taninî kadar daha pesttir ve bu da "a" nağmesinden önce bir nağme demektir.

⁵³⁹ Bamın Vusta-yı Fursu "h" ve onun iki katı da "kb" nağmesidir.

⁵⁴⁰ Meslesin Vusta-yı Fursu "yb" ve onun iki katı da "kt" nağmesidir.

⁵⁴¹ Müellif Zîr telin mutlağını, Mesnânın ikinci telinin Hınsın ile eşit olduğunu söyler, bu Mesnânın ikinci teli de Bamın mutlak nağmesi olan "a" nağmesinde de bir Taninî kadar daha pesttir, dolayısıyla Zîr telin mutlağı "h" nağmesi ve Hâdd telin mutlağı da Zîrin Hınsın ile aynı olarak "yb" nağmesi olur, dolayısıyla bu akordun "a" nağmesinden "yb" nağmesine kadar olarak bu akordun iki oktavı kapsamadığını söylemiştir. Netice de bu Bam, Zîr ve Hâdtelerin nağme dizinde yersiz ve düzensiz kaldıklarını açıklamıştır. bu yanlış algılamaya Mesnânın çift telinden ve birisi "yhe" ve diğeri de onun pest taraftan iki katı olan akordundan kaynaklanmıştır.

Bam Mutlağı, sonra Sebbâbesi, sonra Meslesin Zâidi, sonra Meslesin Sebbâbesi, sonra Mesnânın Mücennebi, sonra Zîrin Mutlağı, sonra Mücennebi, sonra Hâd-
dın Zâidi. Teller ve perdeleri resmedilen şekildedir:

	Hinsir	Bunsir	Zelzel	Furs	Sebbâbe	Mücenneb	Zâid	Mutlak
Bam	h ^a	z	v	h ^a	d	c	b	a
Mesles	yb	ya	y	t	h ^a	z	v	h ^a
Mesnâ	yv	yh ^a	yd	yc	yb	ya	y	t
Zîr	k	yt	yc	yz	yv	yh ^a	yd	yc
Hâd	kd	kc	kb	ka	k	yt	yc	yz

İkinci misal: Zî'l-hams akordu:

Yine eğer Râst devrin uygulaması istenilirse bu şekilde olacak:

Bamın Mutlağı, sonra Sebbâbesi, sonra Zelzeli, sonra Hinsiri, sonra Meslesin Mutlağı, sonra Vustâ-yı Furs, sonra Hinsiri; bu şekilde resmedildiği gibi⁵⁴². ^[20b.m]

		Hinsir	Bunsir	Vustâ-yı Zelzel	Vustâ-yı Furs	Sebbâbe	Mücenneb	Zâid	Mutlak	
Bam	y	t	h ^a	z	v	h ^a	d	c	b	a
Mesles	k	yt	yh ^a	yz	yv	yh ^a	yd	yc	yb	ya
Mesnâ	L	kt	kh ^a	kz	kv	kh ^a	kd	ke	kc	ka
Zîr	v	h ^a	d	c	b	Lh ^a	Ld	Lc	Lb	La
Hâd	yv	yh ^a	yd	yc	yb	ya	y	y	h ^a	z

Üçüncü misal: Yaygın olmayan⁵⁴³ çeşitli intizamlı akordu⁵⁴⁴:

⁵⁴² Her iki nüshanın derkenarında bu izâhlar istinsah edilmiştir: “eğer tüm tellerin kullanışa gelmesini istersek, Zîr telin Vustâ-yı Fursu olan “lh^a” nağmesini “a” ve Zelzelini de “b” farz ederiz, böylece Hâddın matlağı “z”, Zâidi “h^a” olur ve dokuzuncu perdesi olan “y” nağmesi Bam telin karşısında “yv” nağmesi olur”

⁵⁴³ Metinde “mechul” kayd edilmiştir.

⁵⁴⁴ Ayrıca bu akord için bk.Şirâzi: *Düretüt-tâc*, s. 142; Merâđi: *Câmiu'l-elhân*, s. 181; Merâđi: *Makâsidü'l-elhân*, s. 111.

Meslesin Mutlağını Bamın Zelzeli ile, Mesnânın mutlağını Meslesin Binsını ile, Zîrin Mutlağını Mesnânın Vustasıyla, Hâddin Mutlağını Zîrin Mücennebi ile eşit olmak sureti ile Râst devri bu şekilde çıkartılır: Bamın Mutlağı, sonra Sebbâbesi, sonra Meslesin Mutlağı, sonra Mücennebi, sonra Zelzeli, sonra Mesnânın Zâidi, sonra Mesnânın Sebbâbesi, sonra Zîrin Mücennebi veya Hâddin Mutlağı, bu surette:

	Hmsır	Bmsır	Vustâ-yî Zelzel	Vustâ-yî Furs	Sebbâbe	Mücenneb	Zâid	Mutlak
Bam	h ^a	z	v	h ^e	d	c	b	a
Mesles	yc	yb	ya	y	t	h ^a	z	v
Mesnâ	yt	yc	yz	yv	yh ^e	yd	yc	yb
Zir	kc	kb	ka	k	yt	yc	yz	yv
Hâd	kh ^e	kd	kc	kb	ka	k	yt	yc

İkinci Mevrid: Ud Tabakatından Devirlerin Uygulama Keyfiyeti Beyânında

Tabakat ^{116b, f1545} [çeşitli temdîdlerde devirlerin çıkartmasından ibârettir. Temdîdden kasıt da nağmelerin tîzlik ve pestlikte farklılıklarıdır, misal olarak bir bu'du veya bir cem'i, mutlak telden çıkartıp ve aynı teli gerilerek tekrar aynı bu'd veya cem'i çıkartma kıyasında, nisbetlerin değişmemesine rağmen ^{121a, m1} ikinci defadaki nağmeler ilk defasına göre daha tîzdir, bu da temdîdi daha çok olduğundan kaynaklıdır. Aynı şekilde eğer Zi'l-meddeteyn cinsini misal olarak Bam telinden çıkartsan ve yine aynıısını Mesles telinden çıkartsan, Mesles telin temdîdi, bam telin temdîdinden daha fazla olduğu için daha tîzdir.

Temdîdler sayısız olabilir, ancak temdîdin değişmesi perdelerin ayarsız ve bozulmasına neden olmaması için, sayısını nağmeler ve perdelerin sayısına göre mutabık olarak on yedi hesaplamışlardır.

⁵⁴⁵ (f) nüshasında bundan sonraki varak düşmüştür.

Bundan önce bir Zîl-küllün pest tarafında bulunan Zîl-erba'sına **birinci tabaka** ve tîz tarafındakine de **ikinci tabaka** denildiğini zıkr etmiştik, dolayısıyla tabakalar Zîl-erba'dan ibârettir, bununla beraber temdîdlerin farklılıklarını da ud'un ipek tellerine göre ayarlandığında, her bir temdîdin farklılığı Zîl-erba'ya göre olduğu anlaşılacaktır, bu yüzden bunlara **Tabakat** derler.]

Birinci tabaka Bam Mutlağı **“a”** nağmesidir, ikinci tabaka Mesles Mutlağı **“h”** nağmesidir, üçüncü tabaka Mesnâ Mutlağı **“yh”** nağmesi, dördüncü tabaka da Zîr Mutlağı olup eğer aslı akord üzerindeyse **“kb”** nağmesi ve eğer yaygın akord üzerindeyse **“h”** nağmesi, beşinci tabaka Hâdd Mutlağı ve **“yb”**⁵⁴⁶ nağmesidir, altıncı tabaka aslı akordda ikinci Zîl-küllü bir Bakîyye bu'du kadar aştığı için bu akord da onun nazîri olan Bam telin Zâid perdesinin nağmesi yani **“b”** nağmesi akord edilir⁵⁴⁷, bu tertib ile tüm tabakalar tamamlanır.

Bazılar tabakaların farklılıklarının nedenini ^[2b, m] Zîl-erba'dan ve bazıları da Zîl-hamsdandır diye zannetmişlerdir, bu yanlış düşünceleri daha önce⁵⁴⁸ açıklamıştık.⁵⁴⁹

Edvâr Sahibi misal amacıyla Râst devrin on yedi tabakada uygulaması için latif bir cetvel tasarlamış ve diğer devirlerin çeşitli tabakalarda uygulamasını da

⁵⁴⁶ Aslında “kt” nağmesi olması gerek ama müellif bu nağmenin nazîri olan “yb” nağmesini yazmıştır.

⁵⁴⁷ Müellif altı tabakadan söz etmiştir, yalnız üdu altı telli farz etmişti, bu şekilde, tellerin mutlakları sırasıyla bem telinden bu şekilde olacaktır: 1. “a”, 2. “h”, 3. “yh”, 4. “kb”, 5. “kt” ve 6. “lv”. Önceki dipnotta izhâ edildiği üzere beşinci telin “kb” nağmesi yerine onun nazîri olan “yb” yazılmıştır, bu telin hınsır perde olan “lv” nağmesinin ikinci Zîl-küllü tamamlanır, bundan dolayı altıncı telin mutlağı ikinci Zîl-küllü aştığı için tekrar başa dönerek “lv” yerin onun nazîrinin nazîri olan “b” nağmesi gelmişti.

⁵⁴⁸ Devirlerin tabakaları konusunda bu mesele açıklanmıştır.

⁵⁴⁹ Müellif “bazıların” kim olduklarını söylememiştir, ancak Merâğî bu batıl düşünceyi “ehli Mâverâûn-nahr”e nisbet vermiştir. (Merâğî: *Câmiu'l-elhân*, s. 129). Bu yanlış anlamının sebebi bu şekilde açıklanabilir:

her tabaka yani her Zîl-erba'nın bittiği nağmesi, sonraki tabakanın başlangıç nağmesi olur, bu şekilde birinci tabaka “a” nağmesinden başlarsa “h” nağmesinde tamamlanır, bu “h” nağmesi de ikinci tabakanın başlangıç nağmesi olup “yh” nağmesine kadardır, dördüncü tabaka da “yh” nağmesinden “kb” nağmesine kadardır, beşinci tabaka sırasıyla “kb” nağmesinde “kt” nağmesine kadar olmalı, ancak “kb” nağmesi “yh” nağmesini aştığı için bu nağmenin yerine nazîri olan “h” nağmesi ve “kt” nağmesinin yerine de nazîri olan yb” nağmesi gelir, şimdi bakıldığında üçüncü tabaka “ye” ve dördüncü tabaka “he” olunca, müellifin dediği bazıları ve Merâğî'nin zıkr ettiği Mâverâûn-nahr ehalişi bunu yanlış anlayarak “yh” - kb/h” olan Zîl-erba'nın yerine “h” - yh” olarak bir Zîl-hams algılamışlardır.

öğrenmek istenenlere bırakmış⁵⁵⁰. On iki devrin ûd'un diğer tabakalarından çıkartması için de on iki cetvel getirmiş, biz bunların hepsini burada getiririz⁵⁵¹:

On yedi tabakadan Râst devrin çıkartılması																	
a	1		7	6	5		4	3	2								
b		1		7	6	5		4	3	2							
c			1		7	6	5		4	3	2						
d	2			1		7	6	5		4	3						
h'		2			1		7	6	5		4	3					
v	3		2			1		7	6	5		4					
z		3		2			1		7	6	5		4				
h'	4		3		2			1		7	6	5					
t		4		3		2			1		7	6	5				
y			4		3		2			1		7	6	5			
ya	5			4		3		2			1		7	6			
yb		5			4		3		2			1		7	6		
yc	6		5			4		3		2			1		7		
yd		6		5			4		3		2			1		7	
yh'	7		6		5			4		3		2			1		
yv		7		6		5			4		3		2			1	
yz			7		6		5			4		3		2			1

|17a, f|, |17b, f|, |18a, f|, |18b, f|, |19a, f|,

|22a, m|, |22b, m|, |23a, m|, |23b, m|, |24a, m|, |24b, m|, |25a, m|,

⁵⁵⁰ Urnevî: *Kitâbul-edvâr fî'l-musikî*, s. 54.

⁵⁵¹ Bu varak (f) nüshasında sonradan yapılan ciltlenme işleminde yanlış olarak nüshanın sekizinci varağı konumunda yerleştirilmiştir.

Uşşâk tabakalarının devirleri

[tabakalar]	Bam mutalâğı	Bam sabbâbesi	Bam bınısrı	Mesles mutalâğı	Mesles sabbâbesi	Mesles bınısrı	Mesnâ mutalâğı	Mesnâ sabbâbesi
1. tabaka	a	d	z	h ^a	ya	yd	yh ^e	yh ^a
2. tabaka	h ^a	ya	yd	yh ^e	yh ^a	ka	kb	kh ^e
3. tabaka	yh ^e	yh ^a	ka	kb	kh ^e	kh ^a	kt	Lb
4. tabaka	h ^e	h ^a	ya	yb	yh ^e	yh ^a	yt	kb
5. tabaka	yb	yh ^e	yh ^a	yt	kb	kh ^e	kv	kt
6. tabaka	b	h ^e	h ^a	t	yb	yh ^e	yv	yt
7. tabaka	t	yb	yh ^e	yv	yt	kb	kh ^a	kv
8. tabaka	yv	yt	kb	kc	kv	kt	L	Lc
9. tabaka	v	t	yb	yc	yv	yt	k	kc
10. tabaka	yc	yv	yt	k	kc	kv	kz	L
11. tabaka	c	v	t	y	yc	yv	yz	k
12. tabaka	y	yc	yv	yz	k	kc	kd	kz
13. tabaka	yz	k	kc	kd	kz	L	La	Ld
14. tabaka	z	y	yc	yd	yz	k	ka	kd
15. tabaka	yd	yz	k	ka	kd	kz	kh ^a	La
16. tabaka	d	z	y	ya	yd	yz	yh ^a	Ka
17. tabaka	ya	Yd	yz	yh ^a	ka	kd	kh ^e	kh ^a

Uşşâk

13. dâire

Nevâ

26. dâire

Bûselik

99. dâire

Nevâ Tabakalarının Edvârı

	Bam Mutlağ	Bam Sebbâbesi	Bam Binsırı	Mesles Mutlağ	Mesles Sebbâbesi	Mesles Binsırı	Mesnâ Mutlağ	Mesnâ Sebbâbesi
1. Tabaka	a	d	h ^a	h ^a	ya	yb	yh ^e	yh ^a
2. Tabaka	h ^a	ya	yb	yh ^e	yh ^a	yt	kb	kh ^e
3. Tabaka	yh ^e	yh ^a	yt	kb	kh ^e	kv	kt	Lb
4. Tabaka	h ^e	h ^a	t	yb	yh ^e	yv	yt	kb
5. Tabaka	yb	yh ^e	yv	yt	kb	kc	kv	kt
6. Tabaka	b	h ^e	v	t	yb	yc	yv	yt
7. Tabaka	t	yb	yc	yv	yt	k	kc	kv
8. Tabaka	yv	yt	k	kc	kv	kz	L	Lc
9. Tabaka	v	t	y	yc	yv	yz	k	kc
10. Tabaka	yc	yv	yz	k	kc	kd	kz	L
11. Tabaka	c	v	z	y	yc	yd	yz	k
12. Tabaka	y	yc	yd	yz	k	ka	kd	kz
13. Tabaka	yz	k	ka	kd	kz	kh ^a	La	Ld
14. Tabaka	z	y	ya	yd	yz	yh ^a	ka	kd
15. Tabaka	yd	yz	yh ^a	ka	kd	kh ^e	kh ^a	La
16. Tabaka	d	z	h ^a	ya	yd	yh ^e	yh ^a	ka
17. Tabaka	ya	yd	yh ^e	yh ^a	ka	kb	kh ^e	kh ^a

Bûselik Tabakalarının Edvârı

	Bam Mutlağı	Bam Zâidi	Bam Fursu	Mesles Mutlağı	Mesles Zâidi	Mesles Fursu	Mesnâ Mutlağı	Mesnâ Sebbâbesi
1. Tabaka	a	b	h ^e	h ^a	t	y ^b	y ^{h^e}	y ^{h^a}
2. Tabaka	h ^a	t	y ^b	y ^{h^e}	y ^v	y ^t	kb	kh ^e
3. Tabaka	y ^{h^e}	y ^v	y ^t	kb	kc	kv	kt	lb
4. Tabaka	h ^e	v	t	y ^b	yc	y ^v	yt	kb
5. Tabaka	y ^b	yc	y ^v	y ^t	k	kc	kv	kt
6. Tabaka	b	c	v	t	y	yc	y ^v	y ^t
7. Tabaka	t	y	yc	y ^v	yz	k	kc	kv
8. Tabaka	y ^v	yz	k	kc	kd	kz	L	Lc
9. Tabaka	v	z	y	yc	yd	yz	k	kc
10. Tabaka	yc	yd	yz	k	ka	kd	kz	L
11. Tabaka	c	d	z	y	ya	yd	yz	k
12. Tabaka	y	ya	yd	yz	y ^{h^a}	ka	kd	kz
13. Tabaka	yz	y ^{h^a}	ka	kd	kh ^e	kh ^a	La	Ld
14. Tabaka	z	h ^a	ya	yd	y ^{h^e}	y ^{h^a}	ka	kd
15. Tabaka	yd	y ^{h^e}	y ^{h^a}	ka	kb	kh ^e	kh ^a	La
16. Tabaka	d	h ^a	h ^a	ya	y ^b	y ^{h^e}	y ^{h^e}	ka
17. Tabaka	ya	y ^b	y ^{h^e}	y ^{h^a}	y ^t	kb	kh ^e	kh ^a

Bûselik

99. dâire

Uşşâk

13. dâire

Nevâ

26. dâire

Irâk Tabakalarının Edvârî

	Bam Mutlağî	Bam Mücennebi	Bam Zelzeli	Mesles Mutlağî	Mesles Mücennebi	Mesles Zelzeli	Mesnâ Mutlağî	Mesnâ Mücennebi	Mesnâ Sebbâhesi
1. Tabaka	a	c	v	h ^a	y	yc	yh ^e	yz	yh ^a
2. Tabaka	h ^a	y	yc	yh ^e	yz	k	kb	kd	kh ^e
3. Tabaka	yh ^e	yz	k	kb	kd	kz	kt	La	Lb
4. Tabaka	h ^e	z	y	yb	yd	yz	yt	ka	kb
5. Tabaka	yb	yd	yz	yt	ka	kd	kv	kh ^a	kt
6. Tabaka	b	d	z	t	ya	yd	yv	yh ^a	yt
7. Tabaka	t	ya	yd	yv	yh ^a	ka	kc	kh ^e	kv
8. Tabaka	yv	yh ^a	ka	kc	kh ^e	kh ^a	L	Lb	Lc
9. Tabaka	v	h ^a	ya	yc	yh ^e	yh ^a	k	kb	kc
10. Tabaka	yc	yh ^e	yh ^a	k	kb	kh ^e	kz	kt	L
11. Tabaka	c	h ^e	h ^a	y	yb	yh ^e	yz	yt	k
12. Tabaka	y	yb	yh ^e	yz	yt	kb	kd	kv	kz
13. Tabaka	yz	yt	kb	kd	kv	kt	La	Lc	Ld
14. Tabaka	z	t	yb	yd	yv	yt	ka	kc	kd
15. Tabaka	yd	yv	yt	ka	kc	kv	kh ^a	L	La
16. Tabaka	d	v	t	ya	yc	yv	yh ^a	k	ka
17. Tabaka	ya	yc	yv	yh ^a	k	kc	kh ^e	kz	kh ^a

İsfahân Tabakalarının Edvârı

	Bam Mutlağı	Bam Mücennebi	Bam Zelzeli	Mesles Mutlağı	Mesles Mücennebi	Mesles Zelzeli	Mesnâ Mutlağı	Mesnâ Mücennebi	Mesnâ Sebbâbesi	
1. Tabaka	a	d	v	h ^a	ya	yc	yh ^e	yz	yh ^a	İsfahân
2. Tabaka	h ^a	ya	yc	yh ^e	yh ^a	k	kb	kd	kh ^e	76. dâire
3. Tabaka	yh ^e	yh ^a	k	kb	kh ^e	kz	kt	La	Lb	55. dâire
4. Tabaka	h ^e	h ^a	y	yb	yh ^e	yz	yt	ka	kd	
5. Tabaka	yb	yh ^e	yz	yt	kb	kd	kv	kh ^a	kt	
6. Tabaka	b	h ^e	z	t	yb	yd	yv	yh ^a	yt	
7. Tabaka	t	yb	yd	yv	yt	ka	kc	kh ^e	kv	
8. Tabaka	yv	yt	ka	kc	kv	kh ^a	L	Lb	Lc	
9. Tabaka	v	t	ya	yc	yv	yh ^a	k	kb	kc	
10. Tabaka	yc	yv	yh ^a	k	kc	kh ^e	kz	kt	L	Gevâst
11. Tabaka	c	v	h ^a	y	yc	yh ^e	yz	yt	k	
12. Tabaka	y	yc	yh ^e	yz	k	kb	kd	kv	kz	
13. Tabaka	yz	k	kb	kd	kz	kt	La	Lc	Ld	
14. Tabaka	z	y	yb	yd	yz	yt	ka	kc	kd	
15. Tabaka	yd	yz	yt	ka	kd	kv	kh ^a	L	La	
16. Tabaka	d	z	t	ya	yd	yv	yh ^a	k	ka	
17. Tabaka	ya	yd	yv	yh ^a	ka	kc	kh ^e	kz	kh ^a	46. dâire Gerdânide

Hüseynî Tabakalarının Edvârı

	Bam Mutlağî	Bam Mücennebi	Bam Fursu	Mesles Mutlağî	Mesles Mücennebi	Mesles Fursu	Mesnâ Mutlağî	Mesnâ Sebbâbesi
1. Tabaka	a	c	h ^e	ha	y	yb	yh ^e	yh ^a
2. Tabaka	h ^a	y	yb	yh ^e	yz	yt	kb	kh ^e
3. Tabaka	yh ^e	yz	yt	kb	kd	kv	kt	Lb
4. Tabaka	h ^e	z	t	yb	yd	yv	yt	kb
5. Tabaka	yb	yd	yv	yt	ka	kc	kv	kt
6. Tabaka	b	d	v	t	ya	yc	yv	yt
7. Tabaka	t	ya	yc	yv	yh ^a	k	kc	kv
8. Tabaka	yv	yh ^a	k	kc	kh ^e	kz	L	Lc
9. Tabaka	v	h ^a	y	yc	yh ^e	yz	k	kc
10. Tabaka	yc	yh ^e	yz	k	kb	kd	kz	L
11. Tabaka	c	h ^e	z	y	yb	yd	yz	k
12. Tabaka	y	yb	yd	yz	yt	ka	kd	kz
13. Tabaka	yz	yt	ka	kd	kv	kh ^a	La	Ld
14. Tabaka	z	t	ya	yd	yv	yh ^a	ka	kd
15. Tabaka	yd	yv	yh ^a	ka	kc	kh ^e	kh ^a	La
16. Tabaka	d	v	h ^a	ya	yc	yh ^e	yh ^a	ka
17. Tabaka	ya	yc	yh ^e	yh ^a	k	kb	kh ^e	kh ^a

Hüseynî

118. dâire

95. dâire

Râst

Muhayyer

Hicâzî Tabakalarının Edvârı

	Bam Mutlağî	Bam Mücennebi	Bam Zelzeli	Mesles Mutlağî	Mesles Mücennebi	Mesles Zelzeli	Mesnâ Mutlağî	Mesnâ Sebhâbesi
1. Tabaka	a	c	h ^e	h ^a	y	yc	yh ^e	yh ^a
2. Tabaka	h ^a	y	yb	yh ^e	yz	k	kb	kh ^e
3. Tabaka	yh ^e	yz	yt	kb	kd	kv	kt	Lb
4. Tabaka	h ^e	z	t	yb	yd	yz	yt	kb
5. Tabaka	yb	yd	yv	yt	ka	kd	kv	kt
6. Tabaka	b	d	v	t	ya	yd	yv	yt
7. Tabaka	t	ya	yc	yv	yh ^a	ka	kc	kv
8. Tabaka	yv	yh ^a	k	kc	kh ^e	kh ^a	L	Lc
9. Tabaka	v	h ^a	y	yc	yh ^e	yh ^a	k	kc
10. Tabaka	yc	yh ^e	yz	k	kb	kh ^e	kz	L
11. Tabaka	c	h ^e	z	y	yb	yh ^e	yz	k
12. Tabaka	y	yb	yd	yz	yt	kb	kd	kz
13. Tabaka	yz	yt	ka	kd	kv	kt	La	Ld
14. Tabaka	z	t	ya	yd	yv	yt	ka	kd
15. Tabaka	yd	yv	yh ^a	ka	kc	kv	kh ^a	La
16. Tabaka	d	v	h ^a	ya	yc	yv	yh ^a	ka
17. Tabaka	ya	yc	yh ^e	yh ^a	k	kc	kh ^e	kh ^a

Hicâzî

48. dâire

Nühüft**Diğer Hicâzî**

Râhuvî Tabakalarının Edvârı

	Bann Mutlağ	Bann Mücennebi	Bann Zelzele	Mesles Mutlağ	Mesles Mücennebi	Mesles Fursu	Mesnâ Mutlağ	Mesnâ Sehbâbesi	
1. Tabaka	a	c	v	h ^a	y	yb	yh ^e	yh ^a	Râhuvî
2. Tabaka	h ^a	y	yc	yh ^e	yz	yt	kb	kh ^e	
3. Tabaka	yh ^e	yz	k	kb	kd	kv	kt	Lb	
4. Tabaka	h ^e	z	y	yb	yd	yv	yt	kb	
5. Tabaka	yb	yd	yz	yt	ka	kc	kv	kt	
6. Tabaka	b	d	z	t	ya	yc	yv	yt	
7. Tabaka	t	ya	yd	yv	yh ^a	k	kc	kv	
8. Tabaka	yv	yh ^a	ka	kc	kh ^e	kz	L	Lc	116. dâire
9. Tabaka	v	h ^a	ya	yc	yh ^e	yz	k	kc	
10. Tabaka	yc	yh ^e	yh ^a	k	kb	kd	kz	L	
11. Tabaka	c	h ^e	h ^a	y	yb	yd	yz	k	
12. Tabaka	y	yb	yh ^e	yz	yt	ka	kd	kz	
13. Tabaka	yz	yt	kb	kd	kv	kh ^a	La	Ld	
14. Tabaka	z	t	yb	yd	yv	yh ^a	ka	kd	
15. Tabaka	yd	yv	yt	ka	kc	kh ^e	kh ^a	La	
16. Tabaka	d	v	t	ya	yc	yh ^e	yh ^a	ka	
17. Tabaka	ya	yc	yv	yh ^a	k	kb	kh ^e	kh ^a	60. dâire

Zengûle Tabakalarının Edvârî

	Bam Mutlağî	Bam Mücennebi	Bam Zeizeli	Mesles Mutlağî	Mesles Mücennebi	Mesles Zeizeli	Mesnâ Mutlağî	Mesnâ Mücennebi	Mesnâ Sebbâbesi	
1. Tabaka	a	d	v	h ^a	y	yc	yh ^e	yz	yh ^a	Zengûle
2. Tabaka	h ^a	ya	yc	yh ^e	yz	k	kb	kd	kh ^e	
3. Tabaka	yh ^e	yh ^a	k	kb	kd	kz	kt	La	Lb	
4. Tabaka	h ^e	h ^a	y	yb	yd	yz	yt	ka	kb	
5. Tabaka	yb	yh ^e	yz	yt	ka	kd	kv	kh ^a	kt	
6. Tabaka	b	h ^e	z	t	ya	yd	yv	yh ^a	yt	
7. Tabaka	t	yb	yd	yv	yh ^a	ka	kc	kh ^e	kv	123. dâire
8. Tabaka	yv	yt	ka	kc	kh ^e	kh ^a	L	Lb	Lc	
9. Tabaka	v	t	ya	yc	yh ^e	yh ^a	k	kb	kc	Hisâr
10. Tabaka	yc	yv	yh ^a	k	kb	kh ^e	kz	kt	L	Zîrefkend
11. Tabaka	c	v	h ^a	y	yb	yh ^e	yz	yt	k	
12. Tabaka	y	yc	yh ^e	yz	yt	kb	kd	kv	kz	
13. Tabaka	yz	k	kb	kd	kv	kt	La	Lc	Ld	
14. Tabaka	z	y	yb	yd	yv	yt	ka	kc	kd	
15. Tabaka	yd	yz	yt	ka	kc	kv	kh ^a	L	La	
16. Tabaka	d	z	t	ya	yc	yv	yh ^a	k	ka	
17. Tabaka	ya	yd	yv	yh ^a	k	kc	kh ^e	kz	kh ^a	Büzürg

Zîrefkend Tabakalarının Edvârî

	Bam Mutâğî	Bam Mücennebi	Bam Fursu	Mesles Mutâğî	Mesles Mücennebi	Mesles Fursu	Mesnâ Zelzeli	Mesnâ Zâidi	Mesnâ Sebâbesi	
1. Tabaka	a	c	h ^e	h ^a	y	yb	yc	yv	yh ^a	Zîrefkend
2. Tabaka	h ^a	y	yb	yh ^e	yz	yt	k	kc	kh ^e	
3. Tabaka	yh ^e	yz	yt	kb	kd	kv	kz	L	Lb	
4. Tabaka	h ^e	z	t	yb	yd	yv	yz	k	kb	
5. Tabaka	yb	yd	yv	yt	ka	kc	kd	kz	kt	
6. Tabaka	b	d	v	t	ya	yc	yd	yz	yt	
7. Tabaka	t	ya	yc	yv	yh ^a	k	ka	kd	kv	Büzûrg Zengüle
8. Tabaka	yv	yh ^a	k	kc	kh ^e	kz	kh ^a	La	Lc	
9. Tabaka	v	h ^a	y	yc	yh ^e	yz	yh ^a	ka	kc	
10. Tabaka	yc	yh ^e	yz	k	kb	kd	kh ^e	kh ^a	L	
11. Tabaka	c	h ^e	z	y	yb	yd	yh ^e	yh ^a	k	
12. Tabaka	y	yb	yd	yz	yt	ka	kb	kh ^e	kz	
13. Tabaka	yz	yt	ka	kd	kv	kh ^a	kt	Lb	Ld	123. dâire
14. Tabaka	z	t	ya	yd	yv	yh ^a	yt	kb	kd	
15. Tabaka	yd	yv	yh ^a	ka	kc	kh ^e	kv	kt	La	
16. Tabaka	d	v	h ^a	ya	yc	yh ^e	yv	yt	ka	
17. Tabaka	ya	yc	yh ^e	yh ^a	k	kb	kc	kv	kh ^a	Hisâr

Bozorg Tabakalarının Edvârı

	Bam Mutlağâ	Bam Zâidi	Bam Zelzei	Meles Mutlağâ	Meles Mücennebi	Meles Sebhâbesti	Meenâ Binsur	Meenâ Zâidi	Meenâ Sebhâbesti	
1. Tabaka	a	c	v	h ^a	y	ya	yd	yv	yh ^a	70. dâire
2. Tabaka	h ^a	y	yc	yh ^e	yz	yh ^a	ka	kc	kh ^e	Büzürg
3. Tabaka	yh ^e	yz	k	kb	kd	kh ^e	kh ^a	L	Lb	Zengüle
4. Tabaka	h ^e	z	y	yb	yd	yh ^e	yh ^a	k	kb	
5. Tabaka	yb	yd	yz	yt	ka	kb	kh ^e	kz	kt	
6. Tabaka	b	d	z	t	ya	yb	yh ^e	yz	yt	
7. Tabaka	t	ya	yd	yv	yh ^a	yt	kb	kd	kv	
8. Tabaka	yv	yh ^a	ka	kc	kh ^e	kv	kt	La	Lc	
9. Tabaka	v	h ^a	ya	yc	yh ^e	yv	yt	ka	kc	123. dâire
10. Tabaka	yc	yh ^e	yh ^a	k	kb	kc	kv	kh ^a	L	
11. Tabaka	c	h ^e	h ^a	y	yb	yc	yv	yh ^a	k	Hisâr
12. Tabaka	y	yb	yh ^e	yz	yt	k	kc	kh ^e	kz	Zîrefkend
13. Tabaka	yz	yt	kb	kd	kv	kz	L	Lb	Ld	
14. Tabaka	z	t	yb	yd	yv	yz	k	kb	kd	
15. Tabaka	yd	yv	yt	ka	kc	kd	kz	kt	La	
16. Tabaka	d	v	t	ya	yc	yd	yz	yt	ka	
17. Tabaka	ya	yc	yv	yh ^a	k	ka	kd	kv	kh ^a	

İKİNCİ FEN: İKÂ

Bu da İki Maksad'dadır

Birinci Maksad: Bu Fennin Usûlü Beyanındadır

Daha önce nağmenin mümted zamana sahip bir ses olduğu açıklandı, böylece her bir nağmenin [zaman açısından] bir başlangıcı ve sonu olması gerek, bu zaman sürecine **Nakra** derler. Farz edilen ard arda olan her bir iki nağme baş-

langıçları arasında bir zaman dilimi bulunması gerek, bu zamanın kısalığı⁵⁵² da his edilmeyecek kadar olmamalıdır, aksi takdirde iki nağme beraber iştilir, zamanın gevşekliği de iki nağmenin bağıni koparmayacak kadar olmalıdır, dolayısıyla nağmelerin zamanları kısıtlı ve sınırlıdır. Bu iki nakra arasındaki zamanların itidâlini aşmama kaydıyla, gereken ölçüyü beyan edeceğiz.

Söz konusu, sınırlı zaman olan her bir nakra cemâati ya nağmelerin başlangıcı olur ya da ona yakın; yine bu sınırlı zaman nakralarının her bir cemâati dâire gibi tamamlandıktan sonra tekrar başa dönüp tekrarlanır, ya da nazmı intizamı olmayıp dâire gibi değiller, ama yine de bir sınırlı zamana tabiler.

İlk kısmı olana **îkâ'** derler ^{119b, f} yani zamanları sınırlı, muntazam ve dâire şeklinde olan kısım. İkânın devirleri insanın selim tabına makbûl, zamanları ve devirlerinin de idrâki mümkün olmalıdır ve şîirlerin vezinleri gibi her bir harekeli ve sâkin harfleri hâs bir tertib ile dizilmiş ve selim tablalar vezinlerini düşünmeden idrâk edebilmelidir. Bu idrâk gücü her insanda bulunmaz, insanlar bu hususta kabiliyetli ve kabiliyetsiz olmak üzere iki sınıfa ayrılırlar.

Kabiliyetsizler vezinli olanlar ile vezinsizleri birbirinden ayırtamazlar, bu cemaat ^{125b, m} bunu asla tahsil edemezler.

Kabiliyetli olanlar ise vezinli ve vezinsizleri teşhis edebilirler, bu kesim de iki sınıftalar:

Birinci sınıflar kabiliyete sahip olup zihinlerin temiz olduğu çocukluk yaşlarından itibâren çok şîir ve nağme duymuş olanlardır, bunların zihinlerinde devirlerin suretleri nakş edilmiş, kabiliyetleri kuvveden file gelmiştir. Bu kesim okudukları her bir şîir ve lahin vezinli olur, hakeza îkâ' devirlerinin her bir usulunu da icrâ edebilirler, bu yüzden de bunlara **Sâhib-i Usul** derler.

İkinci sınıflar ise kabiliyetleri kuvveden file gelmeyenlerdir ve zihinlerinde çeşitli vezinler nakş edilmemiştir, bu cemâat ancak gayret ve temrin ile kabiliyetlerini kuvveden file getirebilirler.

⁵⁵² Metinde "surat" yazılmıştır.

[Birinci sınıf]⁵⁵³ bu manaya kavuşmaları imkânsızdır, ne kadar da çabalasalar beyhudedir⁵⁵⁴.

Bil ki îkâ'nın vezinlerini idrâk etmek, şiiirlerin vezinlerini idrâk etmekten daha dikkat ve özen ister, zîrâ îkâ'ların zamanlarını ölçmek şiiirdeki harflerin sayısını teşhis etmek ve harekeli ve sakinlerini birbirinden ayırtmak kıyasına daha zordur, bir çok insan var ki şiiir tablaları var ama îkâ' tabından mahrum, bunun tersi de nadiren bulunur, biz de musikî amelî erbabından meşhur birisini gördük ki elhan tasnifi ve telifi konusunda zamanın yegânesi (vahîdü'l-asr) idi ancak katiyen şiiir tabından yoksun, öyleki tasniflerinde bir çok şiiiri bozuntuya uğratmış⁵⁵⁵.

Söz konusu [îkâ'ların] öğrenmesinde, itibar edilecek zamanlarının mikdârlarına bir ölçüm gerekmektedir, tıbbî şiiirlerin ölçümü olan arûz gibi ^{126a. m}; bu yüzden nağmelerin arasındaki zamanlara dikkat ettiler, en hızlı olan zaman dilimini “men”, “miskal”, peymân” gibi ölçüler kıldılar. Bu ölçüye de **Birinci Zaman** diye isim verdiler ve mikdârını da harekeli bir harfin telaffuzu kadar değerlendirdiler. Bu da bu şekilde tasavvur edilebilir: iki harekeli harf için bir nakra el veya ne olursa olsun ^{120a. f} bir yere vurmak, tabi bu iki harekeli harfi telaffuz etmek için iki nakra gerekir; bu zamanın iki katına da **İkinci zaman** derler, bunun mikdârı da iki harekeli harfin zamanı kadardır, eğer ikinci harfini de sâkin farz edersek yine zamanları eşit olmalıdır, “[t^an^a, t^an^{al}]” ya “[t^an, t^an]” gibi ki ilk (t) ve ikinci (t) harflerinin telaffuzları arasında İkinci Zaman vâki olur; biri harekeli diğeri sâkin olan iki harfe de **Sebeb-i Hafif**, [diğetine de **Sebeb-i Sekil**] denilir. Birinci Zaman'ın üç katı ve İkinci Zaman'ın misli ve yarısı olan zamana da **Üçüncü Zaman** denilir, bunun mikdârı da üç harfin telaffuzu kadardır ki ona **Veted** derler, [t^an^an] gibi. Bunda da [vezinden çıkması için harflerin] zamanlarına riayet etmek gerek. Birinci Zaman'ın dörd katına da **Dördüncü Zaman** denilir, bunun mikdârı da **Fâisla-yı Suğrâ** denilen dörd harfin telaffuzu kadardır, “[t^an^an^an]” gibi, bu da Üçüncü Zaman'ın misli ve üçte birisi ve İkinci Zaman'ın iki katı kadardır. [bu zaman ölçümlere] Kısaltmak amacıyla Birinci Zaman'a **|a|**, İkinci Zaman'a **|b|**, Üçüncü Zaman'a **|c|** ve Dördüncü Zaman'a

⁵⁵³ Nüşhada derkenarda istinsah edilmiştir.

⁵⁵⁴ Birinci sınıftan kasıt kabiliyetsizlerdir.

⁵⁵⁵ Mukaddimede izâh edildiği gibi Abdulkadir-i Merâğî'yi kast etmiştir.

|d| işaretleri seçilmiştir. İki nağme arasında da **|d|** zamanından fazla zaman nadiren bulunur; bu tertib ile nağmeler arasında olan zamanlar bu zikir edilenlere kısıtlanır:

[Zaman] devirleri bu zaman ölçümlerin terkipleri ile meydana gelir, oluşan çeşitleri de ^[26b, m] sayısızdır.

Özet olarak îkâ'lar iki kısma bölünür: **Mufassal** ve **Muvassal**.

Muvassal İkâ'lar: nakraları arasındaki zamanlarının tümü eşit olur, yani tüm zamanlar ya **|a|** zamanı, ya **|b|**, ya **|c|** veya **|d|** olsun, buna da **Hezec**⁵⁵⁶ derler.

[Bu çerçevede] tüm zamanları eğer **|a|** zamanı olursa, “**|t^an^a, t^an^a, t^an^a, t^an^a|**” gibi, **Seriü'l-hezec** derler.

Eğer tüm zamanlar **|b|** zamanı olursa, “**|t^an, t^an, t^an, t^an, t^an, t^an, t^an, t^an|**” gibi, **Hafifü'l-hezec** denilir.

Eğer tüm zamanlar **|c|** zamanı olursa, “**|t^an^an, t^an^an, t^an^an, t^an^an|**” gibi, **Hafifü Sekilü'l-hezec** denilir.

Eğer tüm zamanlar **|d|** zamanı olursa, “**|t^an^an^an, t^an^an^an, t^an^an^an, t^an^an^an|**” gibi, **Sekilü'l-hezec** denilir.

Zikir ettiğimiz misallerde nakreler sebep veted ve fâsılaların (n) harfleri değil (t) harflerine vurlulması gerekir, sadece Seriü'l-hezec'de hem (t) ve hem (n) harflerine vurmak câizdir. Bu îkâ'da, zamanlarının eşit olduğu ve îkâ'nın devrini idrâk etmesinin zor olduğundan dolayı çok az kullanılır.

Mufassal İkâ'lar: zamanları değişik olanlardır; bu da üç kısma ayrılır: Senâî, Selâsî ve Rubâî.

Senâî olan îkâ', iki nakralı olup aralarındaki zaman, dört zaman ölçümlerinden birisi olur, devrine iade edince de ikinci nakra ile birince nakra arasındaki za-

⁵⁵⁶ Nüşanın derkenarda “hezec, terennüm ile bir sestir” ibâresi istinsah edilmiştir.

man ^{120b.f} ilk nakranın zamanından daha fazla olur⁵⁵⁷, “[t^an , t^an^an]” gibi. Bu kısım da dört çeşittir⁵⁵⁸ ancak raks ve eğlenceler dışında pek kullanılmaz.

Selâsî olan ikâ'da üç nakra olur, bu kısım da iki türdedir: Mutesâvî ve Mutefâzıl. **Mutesâvî** olan türde nakraların arasında olan ilk iki zaman aynı ölçümden olur, devrin iadesinde üçüncü nakra ile birinci nakra arasında olan üçüncü zaman da o diğer zamanların her birisinden fazla olur, “[t^an^an , t^an^an , t^an^an^an]” gibi. Bu kısım da Hezec ikâ'sına kıyasen dört sınıfta olur.

Mutefâzıl olan Selâsî ikâ' ^{127a.m} da tüm üç zamanı farklı olur, bu da iki kısma ayrılır: Muttasil ve Munfasıl.

Muttasil olan tür, az olan iki zamanı peş peşe olanıdır. **Munfasıl** de en büyük zamanı iki küçük zamanın arasında olanıdır. Muttasil “[t^an , t^an^an , t^an^an^an]” gibi; Munfasıl da “[t^an , t^an^an^an , t^an^an]” gibi. Bu kısımların her birisi de üç türde olabilir⁵⁵⁹.

Rubâî olan türde dört nakra bulunur, bu kısım da Mutesâvî ve Mutefâzıl olmak üzere iki türdedir.

Mutesâvî'de zamanları bir cins veya iki cinsten olur. Mutefâzıl'da da zamanları çeşitli değerlerde olur, bu kısım da **Muttasil** ve **Munfasıl** olarak iki türdedir. Munfasıl kısımlar da peşpeşe olur veya olmaz ki her şekli de bir kaç çeşitte olur ve eğer dikkatlice düşünülürse bu kısımların teşhisi mümkün olabilir.

Bu zikr edilenler ikâların külliyyatı idi, bu alanda yetenekli olanlar çeşitli ikâ usullerini icrâ edebilir ayrıca kendilerinden de yeni ikâ'lar meydana getirebilirler.

⁵⁵⁷ Yani ikinci zamanı birinci zamanından daha uzundur.

⁵⁵⁸ Bu iki nakralı ikâda, ikinci zamanın birinciden daha fazla olması takdirinde, kısımları ya |b, cl, ya |b, dl veya |c, dl olur, birinci zaman olan |a| zamanı da sonrasında gelen zaman ile terkiib olduğu için söz konusu olamaz, çünkü bu terkiibleri meydana getirecektir: |a + b : t^an^an|; |a + c : t^an^an^an|; |a + d : t^an^an^an^an|. Dolayısıyla bu ikânın dörd değil üç kısmı olacaktır. Evbehi de bu ikânın terkiiblerini zikr ettikten sonra bunun ters terkiiblerini di izâh ederek on iki kısmını açıklamıştır. (Evbehi: *Mukaddimetül'usûl*, s. 67)

⁵⁵⁹ Evbehi ikânın bu kısmını altmış sınıfta olduğu açıklayarak şöyle yazmıştır: “Selâsî: üç cinsten ibâret olup altmış sınıftadır. Zirâ ya muttasıldır ya munfasıl. Muttasil da ya mütesâvîdir ya metafâzıl. Mütesâvî de ya asgardır ya akbar ve her biri de ya müstevîdir ya münakis ve her biri de dört sınıftı. Evbehi: *Mukaddimetül'usûl*, s.67-68.

İkinci Maksad: Cüzvî İkâlar

Bil ki üzerinde bestelenen tüm meşhur ikâ' zarbları, üç çeşittedir: Sekiller, Remiller ve Fâhtî.

Kolaylık amacıyla bunların tümü Seri'-i Hezec'den uygulanır.

Sekiller: bu ikânın her bir devrinde |a| zamanı olan Seri'-i Hezec'den on altı zaman bulunur, böylece sekiz Sebeb-i Sekîl'den oluşur; Seri'-i Hezec de Muvassılardan olduğu için zamanlarını fâsılalar ile icrâ edilir, yani zamanlarını ya |b| zamanına göre iki iki, ya da |c| zamanına göre üç üç, ya da |d| zamanına göre dört dört birleştirerek icrâ edilir.

Sekiller de üç zarbdır: Sekîl-i Evvel, Sekîl-i Sâni ve Sekîl-i Hafif.

Sekîl-i Evvel, iki Veted ve Fâsıla'dan mürekkebdir; böylece Hafif Sebeb ile Fâsıla [olunca] “|t^an^a, t^an^a, t^an^an^a, t^an, t^an^an^a |” gibi ^[27b,m] (mefâilün fealün müfteilün)⁵⁶⁰ vezninde.

Nakralar veted, Fâsıla ve sebeblerin (t) harfine vurulur, bazen de harekeli olan (n) harflere de nakra vurulur. Velhasıl, bu devirlerde üç çeşit harf bulunmaktadır:

A'mede-i Harekât denilen (t) harfleri, **A'mede-i Sekenât** denilen sakin (n) harfleri ve **Müdreçât** denilen harekeli (n) harfleri ki eğer istenilirse bu harfe nakra vurulabilir, bu da nağmeli sâzlarda mümkündür, eğer istenilirse de sırf [zamanı olarak] derc edilebilir, bu da def, alkış ve benzerleri sâzlarda uygulanabilir.

Bazıları bu dâireyi iki zarb ile vururlar ki buna **Zarb-i asl** derler, bu iki zarb da birinci Fâsıladaki üçüncü nakrası ve ikinci Fâsılanın ilk nakrasıdır, yani “fa'lün”ün (l) harfi ve “müfte'ilün”ün (t) harfi, diğer harflerin de sadece zamanları ^[21a,f] değerlendirilir. Velhasıl bu şekilde iki nakranın arasındaki kısa zaman, (d) zamanı ve uzun olan zamanı da on iki (a) zamanı olur. Bu dâirenin şekli de resm ettğimiz surettedir:

⁵⁶⁰ Bu ikâ'ya, İranlılar Vereşân ve Araplar Sekîl-i Evvel da demişler. (Evhâhî: Mukaddimetül-usul, s. 74)

A'mede-i Harekât için (**k**) ve Müdrecât için (**d**) işaretlerini koyarız A'mede-i Se-kenât'ı da işâretsiz bırakırız.

Sekîl-i Sâni iki |c|, bir |b| ve tekrar iki |c| ve bir |b|'den mürekkebirdir, "**t^an^an**, **t^an^an**, **t^an**, **t^an^an**, **t^an^an**, **t^an**" gibi ve (mefâilü fe' mefâilü fe') vezninde. Eğer bu dâireyi iki devir saysak ^[28a,m] daha makuldur, zîrâ Sekîl-i Sâni sekiz zamnlı ve Sekîl-i Evvelin yansıdır. Buna da **Muhammes** derler, zîrâ beş harekesi vardır, üçü A'me- delerden ve ikisi de Müdreclerden.

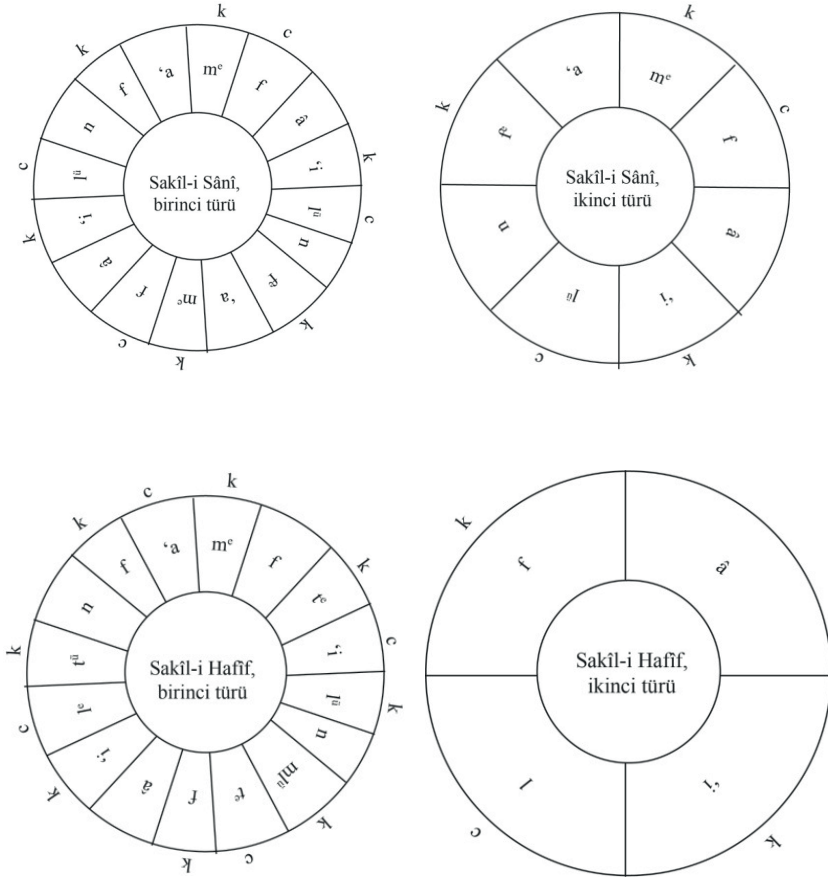
Sekîl-i Sâni'nin zarb-i aslı, on altı zamanın itibari ile birinci vetedin (**t**) ve dör- düncü vetedin (**n**) harfleridir, yani (mütefâ'ilün)'un (**mim**) ve (fa'ulûn)'un (**ayn**) harf- leri. Bunda da iki nakra arasındanki kısa zaman, Sekîl-i evvel'in zarb-i aslındaki gibi (**d**) zamanıdır.

Hafîf-i Sekîl, dörd sebep-i hafif ve dörd Sekîlden mürekkebirdir, "| **t^an**, **t^an^a**, **t^an**, **t^an^a**, **t^an**, **t^an^a**|" gibi ve (müfte'ilün mütefâ'iletün fe') vezniyle. Eğer bunu (fâ'il) vezninde dörd devir olarak ve her biri de dörd zamanlı olarak sayar- sak, Sekîl-i Sâni'nin yansı ve Sekîl-i Evvelin çeyreği olur. Bu dâirenin zarb-i aslı, on altı zaman itibari ile birinci sebep ve yedinci⁵⁶¹ sebebin ilk nakralarıdır, tıbkı iki Sekîl⁵⁶² gibi.

⁵⁶¹ Devirde dördüncü sebep kast edilmiştir ki yedinci zaman olur.

⁵⁶² Sekîl-i Evvel ve Sâni.

Sekîl-i Sâni ve [Hafif-i Sekîl] dâireleri bu şekildedir:

[28b, m]

Eğer bu üç Sakîl dâirelerini on altı zamanlı olarak sayarsak, aralarındaki fark bu şekilde olacak: Sekîl-i Evvel'de **|d|** [**|c|** ve **|b|**]⁵⁶³ zamanı olur ve **|a|** zamanı olmaz; Sekîl-i Sâni'de ise **|a|** zamanı olmaz ve **|c|** zamanı mevcuttur; Hafif-i Sekîl'de de **|d|** ve **|c|** zamanları kayıptır ve **|a|** [ve **|b|**]⁵⁶⁴ zamanı mevcuttur. Eğer bu dâire-

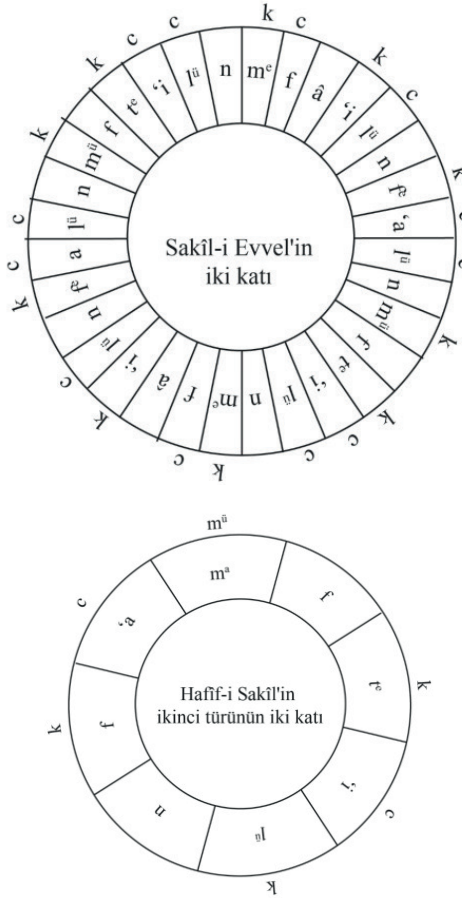
⁵⁶³ (f) nüshasında yok, (m) nüshasında da satır arasında istinsah edilmiştir.

⁵⁶⁴ (f) nüshasında yok, (m) nüshasında da satır arasında istinsah edilmiştir.

lerin zamanlarını değişik değerlendiresek, Sekîl-i evvel, Sekîl-i Sâniyi iki katı olur ^f ^{21b)} ve Hafif-i Sekîl de Sekîl-i Sâniyin yansı.

Bazılar Sekîl-i Evveli iki katına çıkartarak otuz iki zaman, Sekîl-i Sâniyi de olduğu gibi on altı zaman ve Hafif-i Sekîl'e de küçük devrinin iki katı olarak sekiz zaman verirler.

Sekîl-i Evvel ve Hafif bu şekildedir:

Bazılar içinde **|a|** zamanı bulunana Sekîl-i Sâni ve içinde **|c|** zamanı olana da Hafif derler; zîrâ eğer Hafif-i Sekîl'de bir ses icrâ olursa ve iki kişi birisi Hafif ve diğer

Sekîl-i Sâni vevinlerinde onun ikâ'ını icrâ ederlerse, devrin iadesine gelince Sekîl-i Sâni Hafif'e göre daha erken başa döner, çünkü Sekîl-i Sâni'de hareketlilerin sayısı ondur ve Hafif'de on iki ^[29a, m]

Daha önce zikr ettiğimiz gibi hareketli bir harfin telaffuz zamanı, sâkin olan harfin telaffuzu zamanına göre daha fazladır, dolayısıyla Hafif'in devir iadesinde hareketli olana nakra ve Sekîl'in devir iadesinde de sâkin olana nakra vurulur, bu şekilde devrin ikinci tekrarında devrin başlangıcında farklılık meydana gelir, eğer Birinci Maksad'da zikr ettiğimiz üzere zamanın devamlılığına riayet edilirse böyle olmayacak.

Şimdi Hafifin zamanı Sekîl-i Sâni'nin zamanından daha fazla olduğu bilindi, böylece Sekîl ismi de ona daha uygundur, ama bu söz ikna edici değildir, zîrâ bu kıyasla Sekîl-i Evvel, Hafif'ten daha hafiftir, çünkü Sekîl-i Evvel'in A'mede-i Sakenât'ı beş ve Hafif'inki dördtür, dolayısıyla ona Sekîl-i Evvel denilmesi gerekecek, ancak [bu isimlendirmelerde] zaman devamlılığı esâs alınır, öyleki Sebeb-i Hafif ve Sebeb-i Sekîl'in zamanları eşit olsun; İran'da diğer dâirelerin tersine Muhammes ve Hafif icrâ edilir.

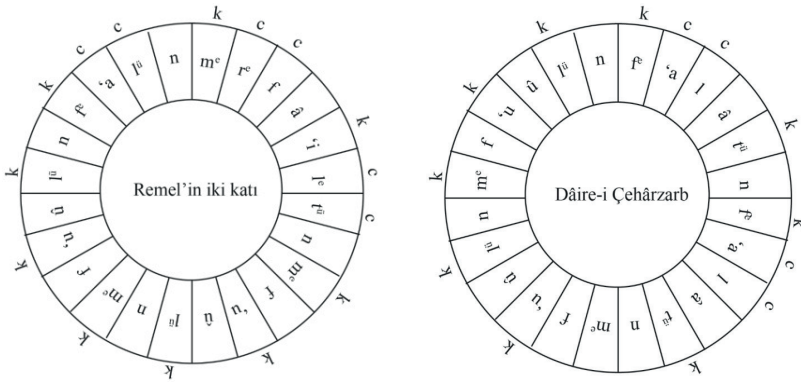
Remeller, bunlar da üç kısımdır: Reme, Muzâaf (iki katı) ve hafifi.

Muzâaf-i remel: Sekîl-i Evvel'in misli ve yarısı olan Zaman-i Evvel'den oluşan yirmi dört zamanlı bir devirdir, iki Fâsıla ve altı Sebeb-i Hafif ve bir Fâsıla'dan mürekkebirdir: "t^an^an^an, t^an^an^an, t^an, t^an, t^an, t^an, t^an, t^an, t^an^an" gibi ve (Mütefâiletün, Mef'ûlün, Mef'ûlün, Faelün) vezninde. Bu devrin A'mede-i Harekât'ı dokuzdur ve ^[22a, f] A'mede-i Sakenât'ı dokuz ve Müdrecât'ı altı ve asıl zarbları da birinci Fâsıla ve altıncı Sebebebin (t)larıdır. Böylece en yakın nakralar arasında altı zaman bulunacaktır ki Sekîl-i Evvel'deki en yakın nakra zamanların misli ve yarısıdır. Bu devre İran'da Sekîl dereler ve gayet de yaygındır ve tasnif ettikleri sözler de bu vezindedir⁵⁶⁵.

Bazı son üstadlar bu devrin zarb-i aslının sayısını dört tutmuşlar ve o da birinci sebebin (t)si ^[29b, m] ve üçüncü sebebin (t) ve dördüncü sebebin (t) ve üçüncü Fâs-

⁵⁶⁵ Evbehî'nin aktardığı bilgilere göre İranlılar bu ikâ'ya "Şâdiyâne" derler. (Evbehî: *Mukaddimetu'l-usul*, 77, 163)

lanın (t)sidir. Bunların en yakın zamanları **bl** zamanıdır ve en yakın orta zamanı da **dl** zamanıdır, en uzak olan zamanı da altı **al** zamanıdır ve en uzak iki harfin arasında da 12 [zaman]; buna da **Çârzarb** ismi vermişler ve İran Besteleri ve Amel'leri ekseri bu vezindedir; bu iki devir bu şekildedir:

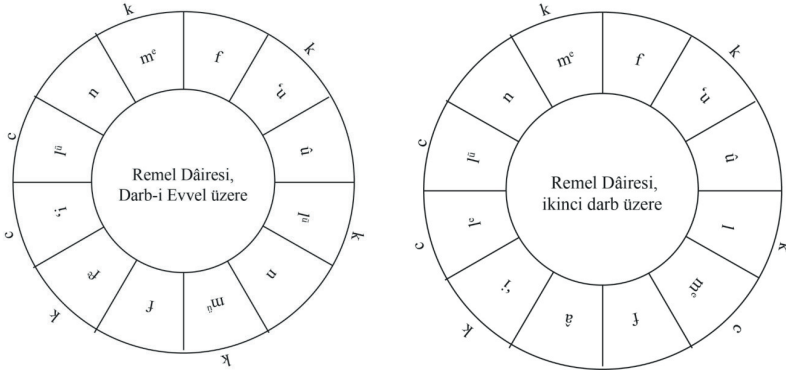

Remel, on iki zamanlı olur, bu da Muzâafın yarısıdır, terkibi de dört Sebeb ve bir Fâsıladan oluşmuş: “**t^an, t^an, t^an, t^an, t^an^an^an** |” gibi ve (Mef’ûlün, Müfte’ilün) vezninde. Bazen bu devirdeki iki Sebebi birleştirerek bir Fâsıla yaparlar: “| **t^an, t^an, t^an^an^an** |” gibi ve (Mef’ûlün, Müfâ’iletün) vezninde. Bu devrin zarb-i aslı birinci Sebebin (t)sı ve son Fâsılanın (t)sıdır⁵⁶⁶ ve en yakın olan zamanı da **dl** zamanıdır⁵⁶⁷.

Bu iki remelin devirleri de bu şekildedir:

⁵⁶⁶ İranlılar bu devre “do-yek/düyek” derler, (Evhâî: *Mukaddimatu’l-usul*, 76)

⁵⁶⁷ Yani son Fâsılanın (t)sından ta sonraki devrin ilk sebebinin (t)sına kadar.

[30a, m]

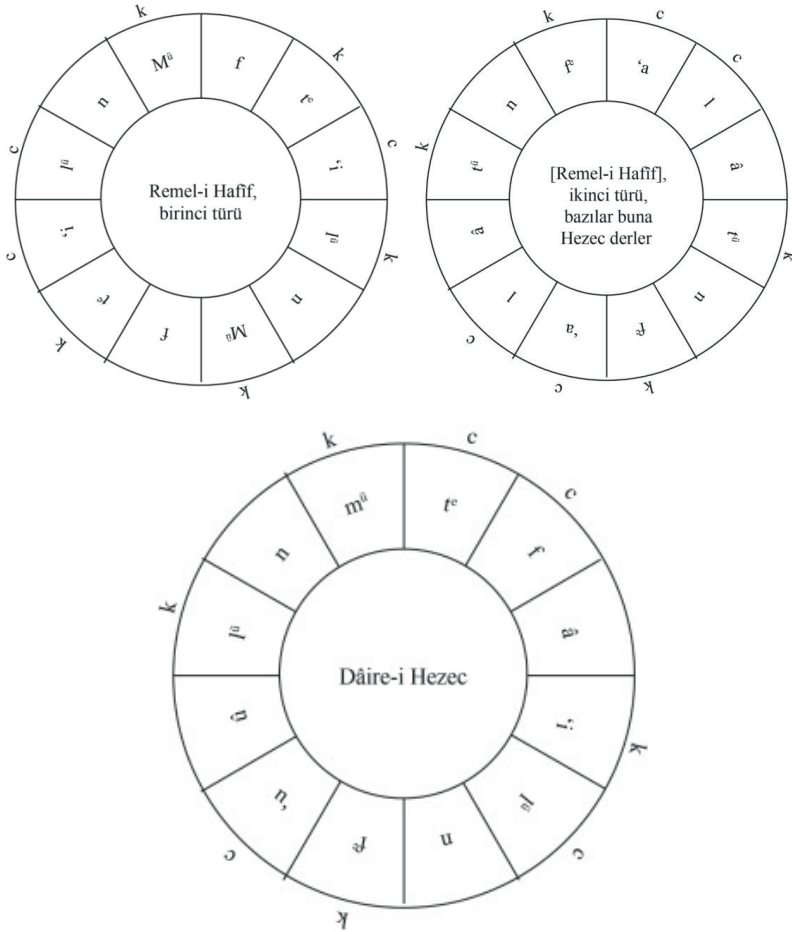
⁵⁶⁸[**Hafif-i Remel** devri, altı zaman üzerinde olup bir **|b|** ve bir **|d|** zamanından mürekkebdir: “| **t^an** , **t^an^an^an** |” gibi ve (Müfte’îlün) vezninde. Bu devir ters de olabilir: “| **t^an^an^an** , **t^an** |” gibi ve (Fa’elâtün)⁵⁶⁹ vezninde. Bazen de bu îkânın iki devrini birleştirilir, bu şekilde zamanı Ramel zamanı olur ve zarb-i aslı da birinci Sebeb’in (**t**) harfi ^[22b, f] ve ikinci Fâsılanın (**t**) harfidir. En yakın olan nakraları arasındaki zaman **|d|** zamanıdır tıpkı Ramel gibi; bazıları da buna **Hazac** derler; bazılarına göre de Hazac bir **|d|**, iki **|c|** ve bir **|b|** zamanlarından oluşan devirdir, “| **t^an^an^an** , **t^an^an** , **t^an^an** , **t^an^an** , **t^an** |” gibi ve (Mütefâ’ilün Fa’alûn) vezninde, bu devrin zarb-ı aslı Fâsıla ve Sebebin (**t**)larıdır ve nakraları arasındaki en yakın zamanı da **|b|** zamanıdır.

Bu devrin Hafif, Remel ve Hazec şekilleri bu minval üzeredir:

⁵⁶⁸ Bu varak (m) nüshasında eksiktir.

⁵⁶⁹ Evbehî eserinde iki Fa’elâtün’den oluşan devire İrâk ehli “Hezec-i Çenber” ve Horasan ehli “Reh-i Semâ” isim verdiklerini kayd etmiştir. (Evbehî: *Mukaddimetü'l-usul*, s.75)

Fâhtî: iki kısımdadır.

Birinci kısmı⁵⁷⁰: yirmi zamanlıdır, dört Fâsıla ve iki Sebeb'ten müteşekkildir; bazen de bir Sebebi, devrin başına getirerek Fâsılalardan önce koyulur, bazen de bu Sebebler sırasıyla Fâsılaların arasında yerleştirilir, “**t n , t n n n , t n n n** ,

⁵⁷⁰ Bu kısım Fâhte-yi Kebîr'dir, b.k. Merâğî: *Câmiul'elhân*, s. 244; Evbehî: *Mukaddimetü'l-usul*, s. 166; Benâî: *Risâle der Musikî*, s. 119)

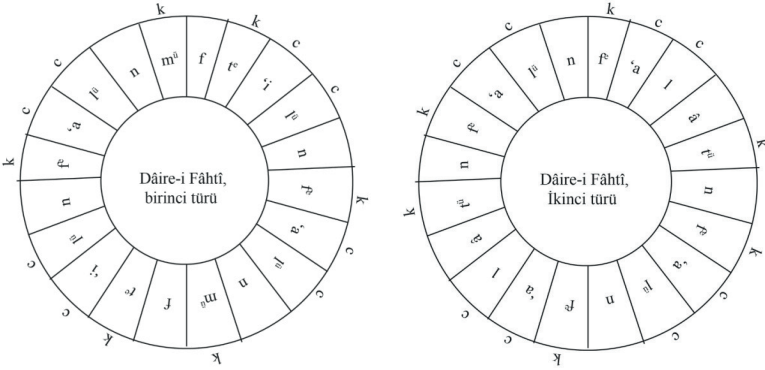
tn, t^ann^an, t^ann^an” gibi ve (Müfte’ilün, Fe’alün, Müfte’ilün, Fe’alün) vezninde.

Bazen de her iki Fâsıla arasına bir Sebeb yerleşir, “**t^ann^an, tn, t^ann^an, t^ann^an**

, **tn, t^ann^an**” gibi ve (Fa’elâtün, Fa’ilün, Fa’elâtün, Fa’ilün) vezninde. Bu devir

İranlılara hâs bir devirdir ve onda tasnifler çok azdır⁵⁷¹. Be devrin zarb-ı aslı yoktur.

Bu devir bu şekildedir:

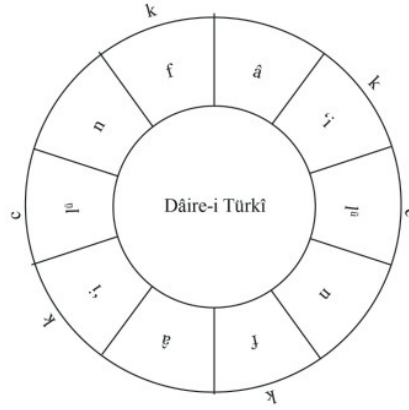

İkinci kısım: on zamanlıdır ve ona Türkî derler⁵⁷², *Edvâr*’da ona Hafif-i Remel denilmiştir, halbuki Remel ile de fazla alakası yoktur. Bu da iki |b| ve iki |c| zamanından terki olmuştur: “**t^an, t^ann^a, tn, t^ann^an**” gibi ve (Fa’ilün, Fa’ilün) vezninde.

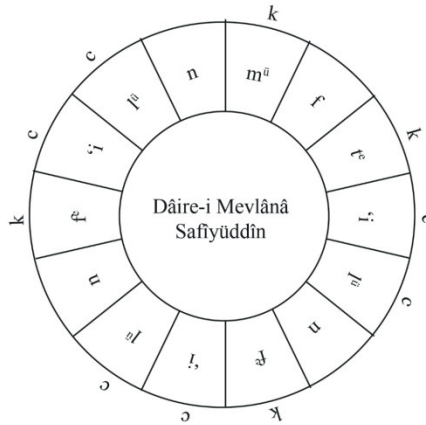
Bu şekilde:

⁵⁷¹ Müellifin bu devirde tasnifler çok az olmasından kastı İran dışındadır.

⁵⁷² Evbehî bu devrin tersine “Fâhtî-yi Sagîr” demiştir, bazıları da “Çenber” ismini vermiştir. (Evbehî: *Mukaddimetü'l-usul*, s. 155 ve 169)

Üstâd Safiyüddîn, bir Sebeb ve üç Fâsıladan müteşekkil on dört zamanlı bir devir icâd etmiş ve bir kaç bestede o devirde tasnîf etmiştir, “**t n t n n n n n t n n n n n t n n n n n**” gibi ve (Müfteilün, Fa’ilün, Fa’ilün) vezninde; bu şekilde: ^[23a, f:]

Tasniflerde kullanılan tüm îkâ’lar ve teferrüatları bu zikir edilenlerdir. Raks ve eğlenceler için icrâ edilen daha hafif îkâ’lar da yaygındır ki bunlar söylediğimiz külliyyattan anlaşılabilir.

HÂTİME: Bu ilmin icrâ keyfiyeti beyanındadır.

Bu da iki Maksad'dadır

BİRİNCİ MAKSAD: İcrâ Keyfiyeti Hakkında

bu da iki Mevrid'dedir

BİRİNCİ MEVRİD: İntikâllerin Keyfiyeti Hakkında

Bil ki yapılan her bir lahın içinde Tâ'm ve Nâkıs Cem'lerden kullanılmıştır, bu şekilde bu Cem'lerin nağme sayısı dokuzdan fazla ve dörtten az olamaz, halbuki hiç bir lahin bu kadar nağme ile tamamlanmaz, dolayısıyla lahinlerde zarureten bir kaç nağme daha kullanılması gerekecektir.

[Lahinlerde kullanılan] asıl nağmelere **Mebânî-yi Lahin** ve diğer nağmelere de **Zevâid** derler, Zevâid nağmeler iki kısımdır:

Birincisi: o Mebânî nağmelerden olup peş peşe tekrarlanır, ya da bir nağmeye geçit yaptıktan sonra tekrardan tekrarlanır.

İkincisi: Asıl nağmeler olmayan Zevâid'dir, bu da iki kısımdır:

Birincisi: Asıl nağmelerden nazîri olan nağmeye veya Zi'l-hams veya Zi'l-erba' nisbetinde olan nağmeye intikâl eden nağmelerdir.

İkinci kısmı: uyumluluk şartıyla Asıl nağme ile bu nisbetlerde olmayan bir nağmeye intikâl eden nağmelerdir

Deriz:

İntikâl iki kısımdır: **Müstakim** ve **Râci'**

Sadece Cinsin asıl nağmelerinin kullanımı olup geçtiği nağmeye ^{130b, m} dönüş yapmayan intikâle **Müstakim intikâl** denilir. Bu intikâlde nağmelerin hareketi peş peşe olursa **Muttasıl** ve eğer aralı olursa **Tâfir** denilir. Bu tür intikâl ve çeşitleri çok az icrâ olur meğer ki her nağmesi kaç kere tekrarlansın.

İster **Sâid** isimi verilen tîzden pest tarafa ya da **Hâbit** denilen pestten tîz tarafına olsun geçilen nağmelerin birisine tekrardan dönmeye **Râci' intikâlî** denilir. Bu intikâl iki türdür: **Mun'atîf** ve **Mun'aric**.

Mun'atîf, başlangıç nağmeye dönüş yapana ve **Mun'aric** de başlangıç nağmesi değil başka nağmeye dönüş yapana denilir.

Bu iki türde de bu dönüş ya tek bir seferde olur ki ona **Râci'-i ferd** derler yada bir kaç defada olur ki ona da **Râci'-i Mütevâtır** derler.

Râci'-i Mütevâtır de eğer her dönüşü belli bir başlangıç nağmeye olursa ona **Müstedîr** derler, farklı nağmelere olursa da **Mudalla** denilir. Bu intikâlların her bir türü de dönüş esnasında da ya bir nağmeden sonra olur yada fazla; fazla olan türde de nağmeler ya tertibli bir şekilde olur yada farklı.

Şeyh Ebû Nasr tüm basit intikâllar için bir cetvel tasarlamıştır, biz de o cetveli burada aynen getiririz⁵⁷³:

[23b, f, 31a, m, 31b, m]

⁵⁷³ Urmevî ve Merâgî de aynı şekilde eserlerinde Fârâbî'den bu cetveli nakl etmişlerdir, bk. Urmevî: *eş-Şereffiyeye*, s. 170; Merâgî: *Câmi'u'l-elhân*, s. 215)

Râst devrinde cüzvî intikâllar

Muttasıl denilen artarada müstakîm intikâl							
Hâbit (inici)				Sâ'id (çıkıcı)			
yh ^a yh ^e yc ya h ^a v d a				a d v h ^a ya yc yh ^e yh ^a			
Tâfir denilen artarada olmayan müstakîm intikâl							
Dörder dörder atlamasıyla		Üçer üçer atlamasıyla		İkişer ikişer atlamasıyla		Bir nağme atlamasıyla	
Hâbit (inici)	Sâ'id (çıkıcı)	Hâbit (inici)	Sâ'id (çıkıcı)	Hâbit (inici)	Sâ'id (çıkıcı)	Hâbit (inici)	Sâ'id (çıkıcı)
yc a	v yh ^a	ya a	h ^a yh ^a	yh ^e h ^a a	d ya yh ^a	yh ^e ya v a	d h ^a yc yh ^a

Bil ki her tür intikâlde, ister intikâl edilen nağmeye ister intikâl edilen nağmeden, göz önüne alınan şart, nağmelerin uyumluluğudur. Birbiri ile uyumsuz olan iki nağme arasında intikâl gerekirse de onların arasına ^[24a, f] ikisi ile uyumlu olan bir nağmenin konulması şarttır taki intikâl uyumlu bir intikâl olsun, bu da nağmelerin nisbetleri ve buudların bilinmesinden anlaşılır.

İkinci Mevrid: Şeddlerin⁵⁷⁴ Özellikleri

Bil ki hir bir Şeddin ve meşhur şubenin nefisde verdiği bir hoşluktan sonra bir etkisi olur; tıbkı Uşşâk, Nevâ ve Bûselik ki cesaret ve güç verir, bu da iki T buudundan oluşan Lahiyâtların en büyüğü olan Zülmeddeteyn cinsinin hasiyetidir. Ayrıca şerif nisbetlerin sayısı Uşşâk ve Nevâ devirlerinde diğer şeddlerden daha fazladır. Dolayısıyla bu cesurluk kuvveti bu iki devire göre daha fazladır. Bu yüzden bu şeddi daha çok Türkler, Zenciler, Habeşe ehali ve dağlarda iskan edenler⁵⁷⁵ ve benzerleri kullanır ve savaşlarında okunan recezler ve marşları bu makamda olur, Moğollar da Kopuz ve Evzan gibi sâzlarının tellerini bu cinsin nağmelerine göre akord ederler⁵⁷⁶.

Râst, İrâk, İsfahan, Nevrûz, Muhayyir ve Nühüft de lahinlerin muktezası olmak üzere rahatlık ve ferahlık getirir; Hüseyinî, Hicâzî, Gerdanide de ferahlık getirir ancak birazcık gevşeklik ile beraber, zîrâ bu devirlerin şerif nisbetleri Râst ve Râst'ın ihvânlarına⁵⁷⁷ göre daha azdır. Büzürg, Gevaşt ve Edvar Sahibi'nin seçtiği Hicâzî verdiği ferahlığı hüznün ile karışık, zîrâ bunların şerif nisbetlerinin sayısı da o üç devirden daha azdır. ^[32a, m] Râhûvî, Zengule ve Zîrefkend devirleri de gayet hüznüldür, zîrâ bu devirlerin uyumsuzlukları gizlidir. Eğer çok ferahlatıcı olan

⁵⁷⁴ Bu kelime (m) nüshasında, ayrılmak ve kural dışı olmak manasında olan "şez" kökünün çoğulu olarak Şüzüz şeklinde getirilmiştir.

⁵⁷⁵ Müellif burada dağlar için Cibâl kelimesi kullanmıştır, Cibâl kelimesi lugatta dağlar manasındadır ama bir ıstılah olarak, Tabaristân bölgesine de dağlık olduğu için Cibâl denilmiştir. Bu bölgenin ehali de cesâret ve silahşorluğa meşhurdur. (Hânîr: *Habîbü's-siyer*, c. 2, s. 416-417).

⁵⁷⁶ Merâgî, kopuz için Moğol zikr etmeden Rûmî olduğunu beyân ederek bu iki sâzn yapısına değinmiştir. (Merâgî: *Şerh-i Edvâr*, s. 353)

⁵⁷⁷ İhvân kelimesi, Arapça'da kardeşleri manasındadır. Bu kelime zaman içerisinde bir ıstılah haline gelmiş denebilir. Zîrâ bazı yazarlar tarafından da bu kelime aynı manalarda kullanılmıştır. Râstın ihvânlarından kasıt ise, Râst ile aynı tabaka ve seviyede olan İrâk, İsfahan ve Nevrûz devirleridir. (b.k. Evbehî, *Mukaddimetü'l-usûl*, s. 49, 57; Mevlânâ Benâyî, *Risâle der Mûsikî*, s. 72.)

bazı devirleri birbiri ile mezc olursa, gülmeye sebep olabilir, hakeza hüzünlü olan devirlerin birbiri ile karışımında ağlamaya ve elbette bunu da ilmî ve amelî açıdan gayet kemale ermiş birisi yapabilir, tıpkı Şeyh Ebû Nasr – ona rahmet olsun – gibi ve onun bu konuda hikâyesi meşhurdur⁵⁷⁸.

İkinci Maksad: Cüzvî Ameller Hakkındadır

Bu Da Matla' Ve Makta' Kısımlarındadır.

Matla': Parmaklar İle Uygulama Keyfiyeti

Kitabın başından buraya kadar zikir olunan meselelerin gerçekleşmesi ve amele getirilmesi için, ilk başta mahir bir üstadın amelî ve icrasına bakması gerekir ki nasıl sâzı kenarına alır ve mızrap vurur. O pozisyonu öğrenip alışsın ve iki nakra biri inici diğeri çıkıcı olmak üzere bir tele vursun, bu durumda Sekil sebeplerini vurmuş olması gerekir ki inici olan mızrap sebepleri (t) harfine ve çıkıcı olanı da (n) harfine düz değil yuvarlak bir hareketle vurulsun. Ayrıca zamanlara da dikkat edilmelidir ki (t) ve (n) ve (n)lerin aralarında olan zaman⁵⁷⁹ ^{124b. f} eşit olsun. Bu iş zihinde meleke olduktan sonra vetedlerde ve Fâsilalarda da uygulanması gerekir, bundan sonra iki veya ikiden fazla mutlak telde icra edilsin ve yavaş yavaş perdeler de kullanılsın taki nağme intikâllerine kadir olsun.

Bil ki (b) budu nerede seslendirirse yanyana olan sebabe ve vusta, ya vusta ve Bınsır, ya Bınsır ve hınsır gibi iki parmakla olmalıdır, (c) budu da aralarında bir parmak olmak şartıyla iki parmakla vurulmalı, Sebbâbe ve Bınsır gibi veya vusta ^{132b.} ^m hınsır gibi. Tanini budunu da Sebbâbe ve hınsır ile seslendirmek mümkündür.

Tüm parmak hareketleri ve intikâlları, telin mutlağından başladığında altı şekilde olur ki buna da **Esâbi-i Sitte** derler, birincisi Sebbâbe ve vusta, ikincisi Sebbâbe ve zelzel, üçüncüsü Sebbâbe ve Bınsır, dördüncüsü mücenneb ve vusta-yı furs, beşincisi mücenneb ve zelzel, altıncısı de zaid ve vusta-yı furs.

⁵⁷⁸ Fârâbî'ye masnub edilen meşhur hikayedir ki bir çok kaynaktan nakl edilmiştir. hiyeye göre Fârâbî, Seyfûddeve meclisinde mûsikî icrâsıyla meclisteki dinleyicileri uyuttu, sonra ağlattı ve sonra da güldürdü. (Merâğî: *Câmi'ul-elhân*, s. 418)

⁵⁷⁹ Burası (f) nüshasının sonu olup bundan sonrası noksanlıdır.

Matematik ilminin bir dalı olan bu sanatın icrası, idman ve meşakket çekmeye tabi olduğundan dolayı bundan fazla izaha ihtiyacı yoktur.

Makta'

Bazı lahinler ve onların nağmeleri ve nakraları beyanındadır ki onlarla lahinlerin icra ve usulu, intikâlların keyfiyeti, nağmelere nakralar ve şiir sözlerini eşleştirmeye vakıf olsun.

Sahib-i Edvar, risâlesinde Pişrev denilen bir kaç tarik getirmiştir. Onda bir kaç ses ve nakra adetlerini Hindi hattıyla kayd etmiş ve nağmelerin işaretlerini cümel harfleri ile ve altında da nakrelerin mikdârını koymuştur, her nakranın üstündeki seslerden de şiirin bölünmüş harflerinin payı ve mikdârı kayd edilmiştir. Biz bir tarikini ve bir sesini göstermek için Nevruz makamında ve Remel İkâsında getirdik, bu şekilde:

H ^a	Y	Yb	Y	Yb	Yh ^e
12	4	4	12	4	4

Nevruz nağmeleri, ikinci tabakada “**h^a, y, yb, y, yb, yh^e**” nağmeleri olarak çıkıcı bir intikâl olup her nağmesi bir kaç kere tekrarlanarak İkâmet derler, üçüncü nağmeden ikinci nağmeye dönüş yapmış ki Râci-i Ferd bir intikâldir ve Remel İkâsından da dört devre ihtiva eder. Bunun sesi ve şiiri bu şekildedir ^[33a, m:]:

على صبكم يا حاكمى ترفقوا ومن وصلكم يوما عليه تصدقوا

Bu şekilde:

على صبكم يا حاكمى ترف ف قوا ومن وصلكم يوما عليه تصد د قوا

Bunun aynı şekilde Hicaz'da da icra edilmesi mümkündür, ancak “**yb**” yerine “**yc**” gelmesi gerekir. Râst'ta da “**y**” ve “**yb**” yerine “**ya**” ve “**yc**” gelmesi takdirinde icra edilebilir. Hakeza “**yh^e**” yerine “**yc**” gelmesi ile Zîrefkend ve “**yh^e**” yerine “**yd**” gelmesi ile Râhûvî icra edilebilir.

Daha önce dediğimiz gibi her şeddin bir hasiyeti var, dolayısıyla onunla beraber olan şiirlerin de uygun olması gerekir. [yukarıda gelen] bu şiir de Hicâzî, Zîrefkend ve Râhûvî'ye daha uygundur. Râst ve onun katında olan makamlara da vuslat kavramlı şiirler, Uşşâk ve onun katında olan makamlara da medhiye Şahna-

me gibi şiirler daha uygundur taki her şeddin tesiri kemala ersin ve şiirin manası zihinlerde temkin bulsun.

Budur zamanın müsaadesi ile bu ilme dair tüm söz.

Zamanın hasebince bu ilme dair mümkün olduğunu söyleyebileceğimizin tamamı budur. Doğruyu en iyi bilen Allah'tır.

İstinsahın ferağı 22 muazzam Receb sene 844'de vaki oldu

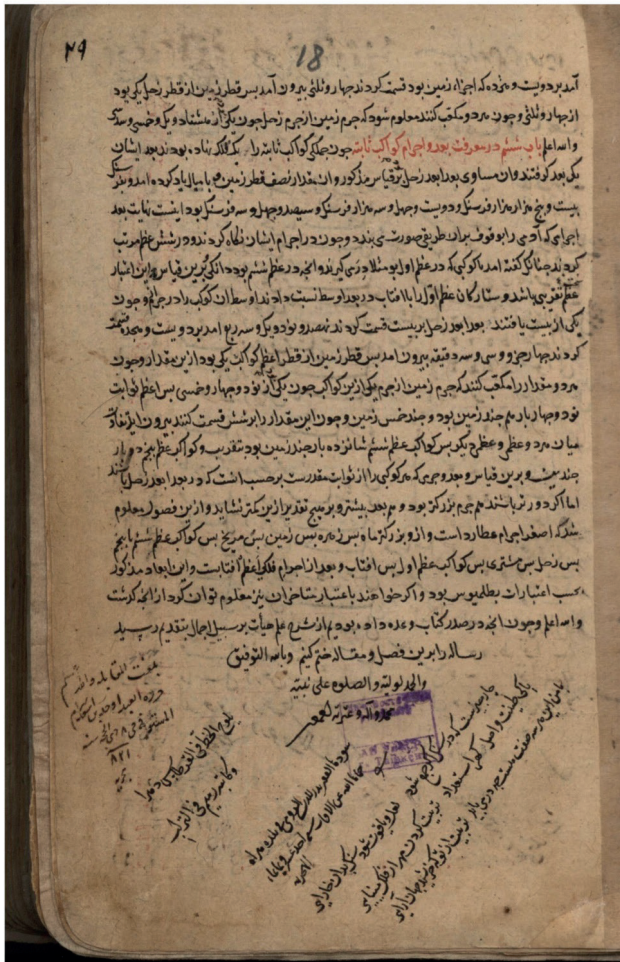
Şekil 1: Müstevfî'nin kütüphanesine ait *Keşfül-vücûhî'l-gur* nüshası; Dânişgâh-ı Tahran küt, nr. 271, 1a

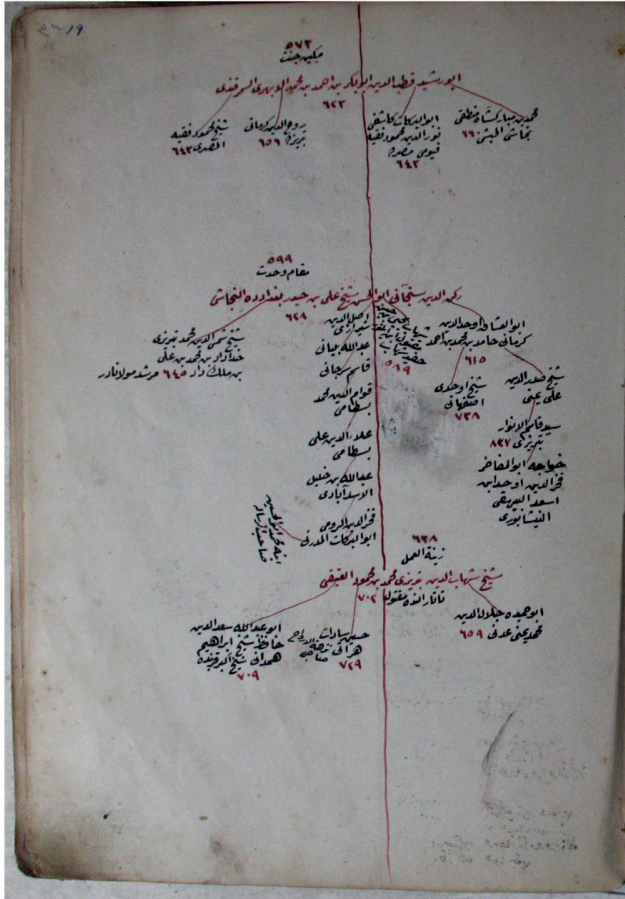
Şekil 2: Müstevfî'nin kütüphanesine ait *el-Kānūnūl-Mes'ūdī* nüshası, Staatsbibliothek zu Berlin, nr. Ms. or. quart. 1613, vr. 1a

Şekil 3: Müstevfî'nin kütüphanesine ait *Terceme-i Usûl-i Öklîdis* nüshası; Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, nr. 796, vr. 1a

Şekil 4: Müstevfi'nin kütüphanesine ait er-Risâletül-Mu'iniyye ve Şerh-i Mu'iniyyi nüshası; Özbekistan, Ebu Reyhan Birûnî Ktp., nr. 8990, vr. 1a.

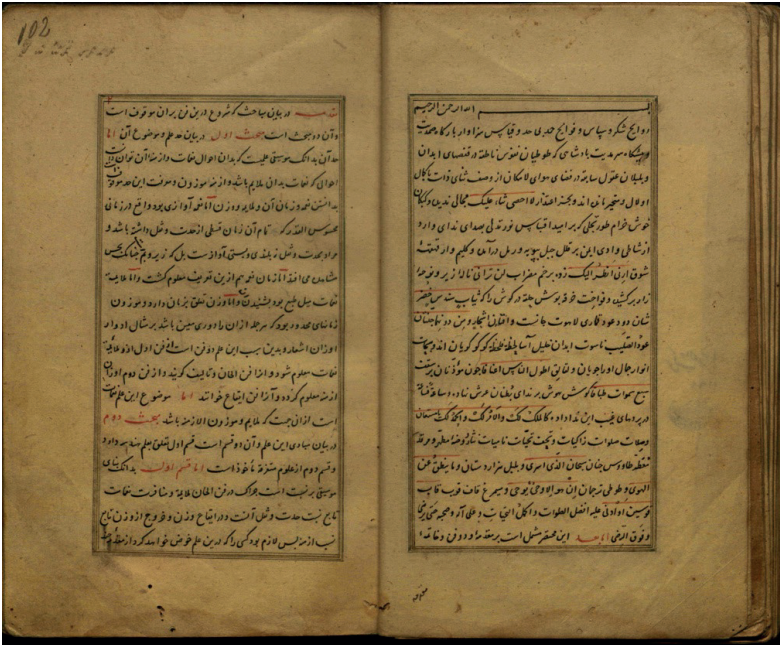
Şekil 5: Müstevfi'nin tarikat silsilesi; Tabibzâde Mehmed Şükri: *Silsilenâme-i Süfyye*; Süleymaniye Ktp., Hüday Efendi, nr. 1098, vr. 19a.

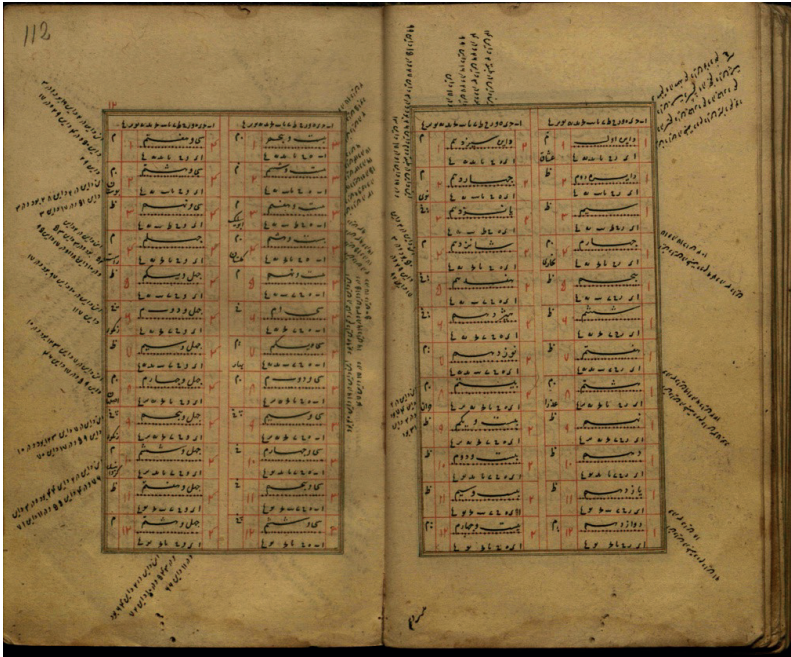

Şekil 6: Müstevfi'nin istinsah ettiği *el-Eduâr* nüshası; Süleymaniye Ktp., Fatih nr. 3661, vr. 1a.

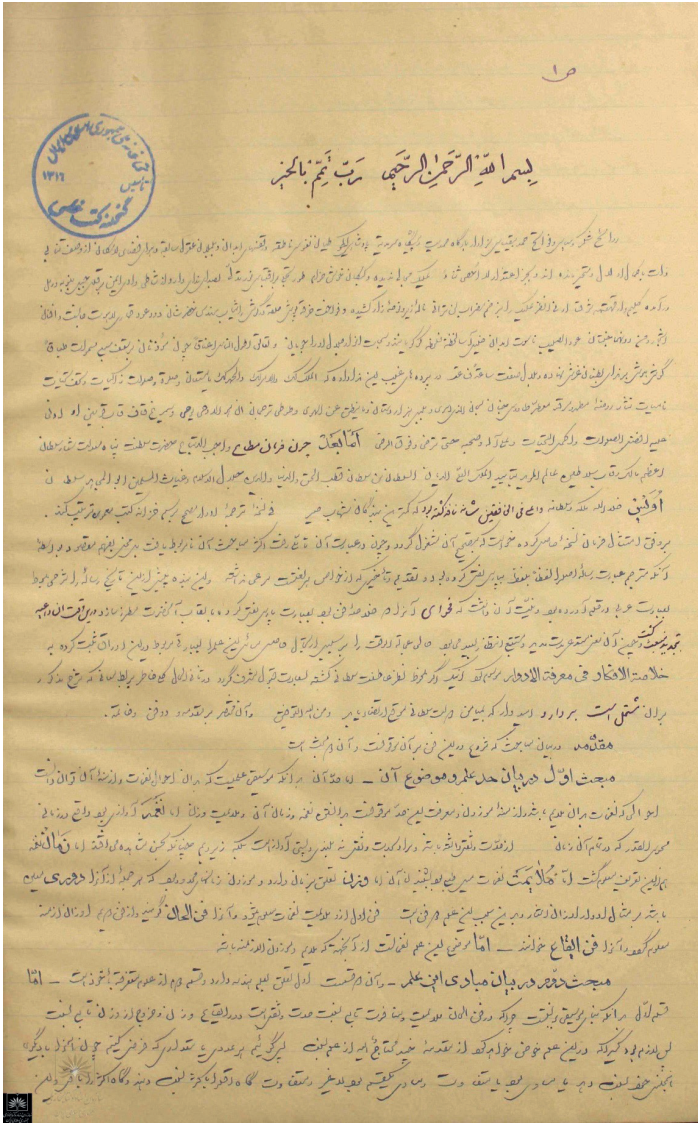
Şekil 8: Risâle fî fennil-elhân, Ankara Milli Ktp., nr. A 5238, vr. 101b-102a.

Şekil 9: Risâle fî fenni'l-elhân, Ankara Milli Ktp., nr. A 5238, vr. 111b-112a.

Şekil 10: *Risâle fî fenni'l-elhân*, Ankara Milli Ktp., nr. A 5238, vr. 171b-118a.

Şekil 11: Şehabeddin Abdullah Sayrafi: *Hulâsâtü'l-efkâr fî ma'rifeti'l-edvâr*; İnan Milli Ktp., nr. 1235533, vr. 1a.

KAYNAKLAR

Yazma kaynaklar:

‘Alâî: *Tezkire-i ‘Alâî*; Tahran: Dânişgâh-ı Tahran Merkezi Kütüphanesi, nr. 3036.
Ebür-Reyhân-i Bîrûnî: *el-Kânûnü'l-Mes‘ûdî*; Staatsbibliothek zu Berlin, nr. Ms. or. quart. 1613.

Abdulkadir er-Rûmî: *Risâle fî zikri'l-angâm*; Berlin: Berlin Library, nr. Wetzstein II 1738.

Abdülkadir-i Merâğî: *Câmiu'l-elhân*; Londra: Oxford Üniversitesi Bodleian Kütüphanesi, nr. Marsh 282.

Âmüli, Şemsüddîn: *Nefâ'isü'l-fünûn fi arâisi'l-uyûn*; İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ragıb Paşa, no: 1216.

Dust Muhammed-i Herevî: *Murakka-i Behram Mirza*, İstanbul: Topkapı Sarayı Kütüphanesi, nr. H.2154.

Bedr-i Dilşâd: *Murâd-Nâme*; Ankara: Milli Kütüphane, nr. 470.

Fethullah Şîrvânî: *el-Mecelle fî'l-mûsikî*; Tahran: Milli Kütüphane, nr. a1671.

Hâce Nasîrüddîn-i Tûsî: *er-Risâletü'l-Mu‘îniyye ve Şerh-i Mu‘îniyyi*; Taşkent: Ebu Reyhan Bîrûnî Şarkşinaslık Enstitüsü Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 8990.

Hâce Nasîrüddîn-i Tûsî: *Risâle fî 'ilmi'l-Mûsîkâ*; Paris: Bibliothèque Nationale, nr. 2466.

İbn Bashân: *Manzume fî'l-elhân*; İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Lalei, nr. 1832, 60b-63b.

İbnü't-Tahhân: *Havî'l-Fünûn ve Selvetü'l-Mahzûn*, Tunus: Archives Ennejma Ezzahra kütüphanesi, nr. 06-118.

İmâdüddin Yahya Kâşî: *Şerh-i Edvâr*; Tahran: Meclis kütphanesi, nr:2207.

Kâşîfî, Hüseyinî Vâ'iz-i Herevî: *Lübâbü'l-ihîyârât fî ta'yîni'l-evkât*; İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendî, nr. 1969.

Kâtibül-mülk Seyyid Bayezid-i Devrî: *Mecmauatü'ş-şuarâ*; Tahran: Dânişgâh-i Tahran Üniversitesi Merkezi Kütüphanesi, nr. 2448.

Kutbüddîn-i Şîrâzî: *Terceme-i Usûli Öklîdis*; İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, nr. 796.

Lutfullah-ı Semerkandî: *Şerh-i Edvâr*, İsfahan: Medrese-i Sadr Kütüphanesi, nr. 330.

Lutfullah-ı Semerkandî: *Şerh-i Edvâr*, Tahran: Melik Kütüphanesi. nr. 1647.

Mârdînî, Cemâlüddîn: *Mukaddime fî kavânîni'l-engâm*; Süleymaniye Kütüphanesi, Lalei. nr. 1832, vr. 58a-59b.

Mechul: *Câmiu'l-menâkib* (Mecmua-yı Kasâid der medh-i Ehl-i Beyt); Tahran: Meclis Kütüphanesi, nr. 5679.

Mechul; *Genc-i Sohan* (Tezkiretü'ş-şuarâ): Tahran: Meclis Kütüphanesi, nr. 8669.

Mevlânâ Mübâreksâh-i Buhârî: *Şerhül-edvâr*; Londra: British Kütüphanesi, nr. 2361.

Müellifler: *Mecmua-yı Eş'âr*; İran, Tahran: Meclis Kütüphanesi, nr. 8948.

Sayrafi, Şehabeddin Abdullah: *Hulâsatü'l-efkâr fî ma'rifeti'l-edvâr*; Tahran: Milli Kütüphanesi, nr. 1235533.

Sedîdüddîn Muhammed el-Kâşgarî: *Şerh-i Sî Fasl*; Kâşân: Âyetülla Razavî Kütüphanesi, nr. 39.

Seydî: *el-Matla'* (Beyân-ı Edvâr ve Makâmat); İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, nr. A. 3459.

Şemseddin es-Saydavî: *Kitâbu'l-in'âm fî ma'rifeti'l-angâm*; İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu, nr. 489.

Tabibzâde Mehmed Şükrî: *Silsilenâme-i Sûfiyye*; İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hüdai Efendi, nr. 1098

Tirevî: *Risâle-i Mûsikî*; Türkiye, İstanbul: Bayazid Kütüphanesi, Velüyiddin Efendi, nr. 3181.

Velîhân-ı Şîrâzî, Muhammed Hâdî b. Muhammed: *Sefînetü'l-le'âlî*; Tahran: Meclis Kütüphanesi, nr. 8977.

Yahya Kâşî, *Şerh-i Edvâr*; Berlin: Berlin Kütüphanesi. Ms. or. oct. 2854.

Taş baskı kaynaklar:

Âsim Efendi: *Tibyân-ı Nâfi' der Terceme-i Burhân-ı Kâtî*; Mısır, Bulak 1251.

Esterâbâdî, Muhammed Kâsım-i Hindûşâh: *Târih-i Firîşte*; Lucknow 1874.

Müstakîmzâde Süleymân Sa'deddin Efendi: *Tuhfe-i Hattâtîn*; İstanbul 1928.

Şemseddin Sâmî: *Kâmûsü'l-a'lâm*; Türkiye, İstanbul, c.I-VI, 1306-1316/ 1889-1898.

Şihâbüddin İbni Arabşâh: *Acâ'ibü'l-makdûr fî nevâ'ibi Tîmûr*; Kalküta 1817.

Farsça kaynaklar:

Abbas Maarîf: *Şerh-i Edvâr*; Tahran: Sure-i Mihr 2004.

Terbiyet, Muhammed Ali: Dânişmendân-ı Azerbâyçân.

Kâreng, Abdülali: *Âsâr-ı Bâstânî-i Azerbâyçân*; 1974.

Hâfız Hüseyin Kerbelâî; *Ravzatü'l-cinân ve cennetü'l-cenân*; nşr. Sultan el-Qurrâî, Tahran 1970.

Bineş, Takî: *Se Risâle-i Fârisî der Mûsikî*; Tahran: Mmerkez-i neşr-i dânişgâhî 1992.

Sâdikî, Meryem: "İbn Hatib-i Erbili" *Dânişnâme-i Büzürg-i İslâmî*; Tahran 1998.

Hâce Nasîrüddîn-i Tûsî: *Mi'yârül-eş'âr*; nşr. Celil Tecfil, Tahran: Neşr-i Câmî, 1990.

Hâce Nasîrüddîn-i Tûsî: *Esâsül-iktibâs*; nşr. M. Takî Müderris-i Razavî, Tahran: Dânişgâh 1988.

Hâce Nasîrüddîn-i Tûsî: *Ahlâk-ı Nâsrî*; nşr. Müctebâ Mînovî – Ali Rızâ Haydarî, Tahran: İntişarât-ı Hârezmî, 1981.

Kurbânî, Ebülkâsim: *Zindigînâme-i riyâzî-dânân-ı devre-i islâmî* (III-XLh.); Tahran: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî 1997.

Sâlihî, Muhammed Ali: "Âsâr-i Yahya b. Ahmed-i Kâşânî", *Mirâs-ı Şahâb*, (nr.79-80), Ghom: Kitâbhâne-i Ayetullah Mer'aşî-i Necefi, 2013.

Dânişpejûh ve Afşâr: *Neşriye-i Nûshehâ-yi Hattî-i Ktaphâne-i Merkezi-i Dânişgâh-ı Tahran*, c. 5, Tahran: İntişarât-ı Dânişgâh-ı Tahran, 1967.

Takî Arrânî, *Risâle der Şerh-i Müşkilât-ı Musâderât-ı Kitâb-ı Öklîdis*, Tahran 1935.

Hümâyî, Celeleddin: *Hayyâmî-nâme*, c.1, Tahran, Encümen-i Âsâr-ı Millî, 1967.

Safâ, Zebîhullah: *Târîh-i Edebiyyât der İrân*, IV, Tahran 1953-1985.

Ansarî, Muhammed: "Ebu Eyyüb-i Medinî", *Dâiretü'l-me'ârifî Büzürg-i İslâmî*, c. 5, s. 196. Tahran: İntişarât-ı Dâiretü'l-me'ârifî, 2020.

Râzî, İmam Fahreddin: *Câmi'ül-ülûm*, thk, Seyid Ali Âl-ı Davud, Tahran, 2003.

Abdülkâdir-i Merâğî: *Câmiül-elhân*; haz. Babek Khazrâi, Tahran: Farhangistan-ı Hüner, 2009.

Abdülkâdir-i Merâğî: *Câmiül-elhân*; haz. Taki Bineş, Tahran: Pejuheşgâh-ı Ulum-i İnsânî, 1987.

Abdülkâdir-i Merâğî: *Şerh-i Edvâr*; haz. Taki Bineş, Tahean: Merkez-i neşr-i dânişgâhî 1991.

Abdülkâdir-i Merâgî: *Makâsidül-elhân*; haz. Taki Bineş, Tahtan: Büngâh-ı Ter-cüme ve Neşr, 1977.

Abdül-Mü'min b. Safiyyüddîn: *Behcetü'r-rûh*, haz. L. Rabinoodi Bergoomale, Tahran: Bonyad-i Farhang-i Iran, 1967.

Abdürrezzâk-i Semerkandî: *Matlau's-sa'deyn*; haz. Abdülhüseyin Nevâî, Tahran: Pejuheşgah-i Ulum-i İnsani, Tahran 1974.

Ahaveynî: *Hidâyetül-muteallimin fî't-tib*; Mashhad: Dânişgâh-i Firdevsî, 1992.

Behaaddin Hasan Nisari-i Buhârî: *Tezkire-i Müzekkir-i Ahbab*; haz. Necib Mâil Herevî, Tahran: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, 1998,

Benâî, Mevlana Kemalüddin-i Herevî: *Resâle der Musiki*; haz. Daryuş Saffvat, Tahran, Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, 1989.,

Berkeşli, Mehdi: *Mûsikî-yi Fârâbî*; Tahran: Bünyâd-ı Fârâbî 1973.

Devletşâh-ı Semerkandî: *Tezkiretü's-su'arâ*; haz. Edward Braun, Tahran: İntişârât-ı Esâtîr 2003.

Duğâlât Hayder Mirzâ: *Târîh-i Reşîdî*; haz. Abbaskulî Gaffârî Ferd Akbar Aşîk, Tahran, Mirâs-i Mektub, 2004.

Efşâr, İrej: *Fihrist-i Noskhehâ-yi Khatt-i Kitâbhâne-i Melik*, c.5; Tahran: Kitâbhâne-i Melik 1984.

Emîn Ahmed-i Râzî: *Heft İklîm*; haz. Cavâd Fâzıl, Tahran: İntişârât-ı İlmî 1961.

Fethullah-i Şîrvânî: *el-Mecelle fî'l-musikî*; haz. Hüseyini, S. M. T., Tahran: İntişârât-ı Meclis 2010.

Gülpâyegânî, Derviş Nâsır Ali: *Şemsüt-tevârih*; İsfahan: 1966.

Hâfız Ebrû: *Zübdetü't-tevârih*; haz. Kemâl Hâc Seyyid Cevâdî, Tahran: Vezâret-i Ferheng ve İrşâd 2001.

Hâkânî-yi Şîrvânî: *Dîvân-ı Hâkânî*; haz. Ziyâüddin-i Seccâdî, Tahran: İntişârât-ı Zevvâr 1996.

Hakîm Şah el-Kazvînî: *Letâifnâme* (Tercüme-i Mecâlisü'n-nefâis); haz. Ali Asgar Hikmet, Tahran: Vezâret-i Farhang 1944.

Hândmîr: *Düstûrül-vüzerâ*; haz. Saîd-i Nefîsî, Tahran: 1938.

Hândmîr: *Habîbü's-siyer fî ahbâri efrâdi'l-beşer*; haz. Celaleddin-i Hümâî, Tahran: İntişarat-ı Hayyam 2001.

Hândmîr: *Mekârimül-ahlâk*; haz. Muhammed Akbar Aşîk, Tahran: Mirâs-i Mektub, 1999.

Hândmîr; *Me'âssirül-mülûk*; haz. Mir Haşim Muhaddis, Tahran: İntişârât-ı Esâtir 1993.

Hasan Kâşânî: *Kenzu't-tuhaf*, (Se Resâle der Musiki); haz. Taki Bineş, Tahran: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, 1992.

İbn-i Sinâ: *Dânişnâme-i Alâî*, (Se Resâle der Musiki); haz. Taki Bineş, Tahran: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, 1992.

Hüseyni, S. M. T.: “Bâbâ Afdal-i Kâşânî ve Goftârî der Musikî”, *Âine-i Hiyâl*, (nr.2); Tahran: Farhangistan-ı Hüner, 2007.

Hüseyni, S. M. T.: *Fihrist-i Destnûvîshâ-yi Fârsî-yi Kitâphâne-i Fâtih*; Tahran: Kitabhane-i Meclis 2014.

Hüseyni, S. M. T.: “Mektubâtî ez Mir Seyyid Şerîf”, *Âine-i Hiyâl*, (nr.1); Tahran: Farhangistan-ı Hüner 2007.

Hüseyni, S. M. T.: *Nağme-i Rud*; Tahran: Sure-i Mihr 2009.

İbn-i Sinâ: *Risâle der Reg-şenâsî*; haz. Seyyid Muhammed Mişkât, Tahran: Encümen-i Âsâr-i Milli, 1951.

İmâdüddîn Abdülmelik İsamî: *Fütûhu's-selâtin*; haz. A.S. Yusha, Hindistan: University of Madras, 1948.

Kutbüddîn-i Şîrâzî: *Dürretüt-tâc li-gurretîd-dîbâc*; haz. Nasrullah Nasihpur, Tahran: Farhangistân-ı Hüner, 2009.

Mechul: *Mücmelül-Hikme*, (tercüme-i Resâil-i İlhvânu's-safâ); haz. M.T. Daneshpajoo, I. Afshar, Tahran: Pajuheshgâh-i Ulûm-i İnsânî, 1996.

Mevlânâ Celaleddin-i Belhî: *Divan-ı Şems*; haz. Reynold Alleyne Nicholson, Tahran: 1940.

Mevlânâ Mübârekşâh-i Buhârî: *Şerhül-edvâr*; haz. Abdullah Envar, İran, Tahran: Farhangistân-i Hüner, 2013.

Mîr İmâdüddin-i Hemedânî: *Tezkire-i Mîr İlâhî*; Hindistan, Delhi 2013.

Mîrhând: *Ravzatü's-safâ*; haz. Cemşid-i Kiyânfer, Tahran: İntişârât-ı Esâtîr 2001.

Muhammed Yusuf-i Vâlih-i İsfehânî Kazvinî: *Huld-i Berîn*; haz. Mir Haşim Mu-haddis, Tahran: Mirâs-i Mektub, 2000.

Müderris-i Tebrizî, Muhammed Ali: *Reyhânetül-edeb fî terâcimi'l-marûfîn bi'l-küniye ev el-lakab*; Tahran: Kitâb-forûşî-yi Hayyâm, 1990.

Nasrullah purcevadi: "Mesnevi-yi Cemâl u Celâl ve sorayende-yi ân", *Âine-i Mirâs*, (nr. 24); Tahran: Mirâs-i Mektub, 2004.

Nazlâbâdî, Muhammed: *Mesnevî-yi Cemâl u Celâl*; haz.: Şukûfe Kubâdî, Tahran: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, 2003.

Necib Mâil Herevî: *Der Şebistan-ı İrfân*; Tahran: Neşr-i Goftâr, 1990.

Râzî, Ebû Bekr Muhammed b. Zekeriya: *et-Tıbbül-Mansûrî*; trc. Muhammed İbrahim Zâkir, Tahran: Dânişgâh-i Ulum-i Pezeşki, 1982.

Rızâ Kulî Hân-ı Hidâyet: *Tezkire-i Rîyâzü'l-ârifîn*; haz. Seyyid Razî Vâhidî, Tahran: İntişârât-ı Emir Kebir, 2005.

Sâm Mîrzâ: *Tuhfe-i Sâmi*; haz. Vahid Destgerdî, İran, Tahran, Armâğân 1314ş.

Seyyid İsmail Cürcânî: *el-Ağrâzı't-tıbbîyye ve'l-mebâhisi'l-Alâiyye*; Tahran, Bünyâd-i Farhang-i İran, 1975.

Seyyid İsmail Cürcânî: *Zahite-i Harezmsâhî*; Gom: Müessesesi-i İhyâ-i Tibb-i Tabîî, 2012.

Şemsüddîn Muhammed-i Âmülî: *Nefâ'isül-fünûn*; haz. Allame Şarânî, Tahran: İntişârât-ı İslâmiyye, 2002.

Şîr Alî Hân b. Alî Emced Han: *Tezkire-i Mir'âtül-hayâl*; haz., Hamid Hüseyini ve Behruz Seferzâde, Tahran: Revzane 1998.

Şüşterî, Ziyâüddîn Nûrullâh: *Mecâlisül-mü'minîn*; Tahran 1998.

Tâcüddin Ahmed-i Vezir: *Beyâz-ı Tâcüddin Ahmed-i Vezir*; haz. Ali Zamanî, Ghom: Mecma-ı Zahâir-i İslâmî, 2002.

Takîyüddin Evhadî-i Beliyyânî: *'Arafâtul-âşikîn*; haz. Amine Fahr Ahmed, Tahran: Miras-i Mektub, 2010.

Vecihüddin Eşref: *Bahr-i Zahhâr*; haz. Azermidoht Safavî, Hindistan: 2014.

Zeynüddin Mahmûd-i Vâsîfî: *Bedâyi' u'l-vekâyi'*; haz. A. N. Boldyrev, İran, Tahran Bünyâd-ı Farheng, 1972.

Rızâzâde Melik, Rahîm: *Dânişnâme-i Hayyâmî*, Tahran: 1998.

Arapça kaynaklar:

Belhî Ahmed b. Sahl: *Mesâlihül-ebdâni ve'l-enfüs*; haz. M. Mesri, Kahire: Al-Maktab al- Eqlimi Sharq al- Motovasset, Maahad al- Makhtotat, 2005.

David A. King: *Fihris el-Mahtûtâz el-İlmîyye bi-dârul-kutubi'l-Mısriyye*; Kahire: 1981-1986.

Ebi'l-hasanât Muhammed Abdulhay el-Hindî: *el-Fevâ'idü'l-behiyye fî terâci-mi'l-Hanefiyye*; Kahire: Dârul-Kutubi'l-İslâmî, 1906.

el-Azzâvî, Abbas: *el-Mûsîka'l-'Arabîyye fî 'ahdi'l-Mogûl ve't-Türkmân*; Bağdad: 1951.

el-Cezerî, Ebû'l-Izz İsmail b. er-Rezzâz: *el-Câmî' beyne'l-ilmî ve'l-ameli'n-nâfi' fî's-snaati'l-hiyel*; (tıpkı basım), Haleb: 1979.

el-Habeşî, Abdullah Muhammed: *Câmi' u's-şürûh ve'l-havâşî*; Ebûzabâ: 2004.

el-Kürdî, Muhammed Tâhir: *Târihu'l-hatti'l-Arabîyye ve adabih*; Mektebül-hilâl 1939.

el-Makrîzî, Takîyyüddin: *es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*; thk. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ, Beyrut: Dârul-kütübî'l-ilmîyye 1971.

Fârâbî: *el-Mûsîka'l-kebîr*; haz. Gattâs Abdülmelik Haşve ve Mahmûd Ahmed el-Hafnî, Mısır, Kahire: Dârul-kıTabî'l-Arabî, 1967.

Feyz-i Kâşânî: *Tefsiri's-Sâfi*; haz. Abül-Hasan Şa'rânî, Tahran: Kitab-furuşi-i İslâmiyye,

H. G. Farmer: *Târîhu'l-mûsîkal-'Arabîyye*; trc. Hüseyin Nassâr - Abdülazîz el-Ehvânî, Kahire: 1956.

Harezmî, Muhammed b. Ahmed b. Yusuf: *Mefâtihu'l-Ulûm*; thk. İbrahim el-Ebyârî, Beyrut: 1989.

Ibn Rabbane Tabari: *Firdevsü'l-hikme*; Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-ilmîyye, 2002.

İbn Ebû Usaybia: *'Uyûnü'l-enbâ'*, Kahire: 1882

İbn Hindû Ebül-Ferec Alî b. el-Hüseyin: *Miftâhu't-tib ve minhâcü't-tullâb*; haz. Mehdi Muhakkak ve Muhammed Takî Dânişpejûh, Tahran: 1989.

İbn Vâsil el-Hamevî: *Tecrîdü'l-Egânî min zikri'l-messâliis ve'l-messânî*; nşr. Tâhâ Hüseyin – İbrâhim el-Ebyârî, I-VII, Kahire: 1955-1959.

İbn-i Sinâ: *Cevâmi'u 'ilmî'l-mûsikâ min Kitâbi's-Şifâ*; thk. Zekeriya Yusuf, Kahire: 1956.

İbn-i Sinâ: *en-Necât*; nşr. Muhammed Takî Dânişpejûh, Tahran: 1985.

İbnü'l-Kıftî: *Târîhu'l-hükemâ* (İhbârü'l-'ulemâ'), Kahire: 1908.

İbnün-Nedîm: *el-Fihrist fî ahbâri'l-'ulemâ'il-musannifîn mine'l-kudemâ' ve'l-muhdesîn ve esmâ'i kütübihim*; Beyrut: 1978.

İbnüt-Tahhân, Ebül-Hüseyin Muhammed: *Havi'l-Fünûn ve Selvetü'l-Mahzûn*, thk. Zekeriya Yusuf, Bağdat: Dâiratü'l-Fünûn'il-Mûsikîyye, 1976.

İbnüt-Tahhân, Ebül-Hüseyin Muhammed: *Havi'l-Fünûn ve Selvetü'l-Mahzûn*, thk. Fuat Sezgin ve Eckhard Neubauer, Frankfurt: Arap-İslâm Bilimler Tarihi Enstitüsü 1990.

İhvânüs-Safâ: *Resâilü İhvânüs-Safâ*; nşr. Butrus el-Bustânî, Ghom: Mektebü'l-'Alâmi'l-İslâmî, 1984.

Kâşî, Yahya b. Ahmed: *Zikri İbni Sinâ, Nüket fî ahvâli'l-Şeyhür-Reis İbni Sinâ*; thk. Ahmed Fuâd el-Ahvânî, Kahire: Dâru'l-me'ârif 1952.

Luis Şeyhu el-Keldânî: *el-Meşrik*, Beyrut: 1906.

Macid Fahri: *Tarih el-felsefetü'l-İslâmiyye*, Beyrut, Dârü'n-neşr, 1974.

Albânî, Muhammed Nasirüddin: *Sahihi el-Câmiu's-sagîr ve zýyâdatihi*; Beyrut: *el-Mektebü'l-İslâmî*, 1987.

Safedî, Salâhuddîn Halil b. İzziddîn: A'vânü'l-'asr ve a'vânü'n-nasr; nşr. Ali Ebû Zeyd, Beyrut-Dımaşk: Dârü'l-fıkr, 1998.

Safedî, Salâhuddîn Halil b. İzziddîn: *Risâle fî 'ilmi'l-mûsîkâ*, nşr. Abdülmecîd Diyâb – Gattâs Abdülmelik Haşebe, Kahire: 1991.

Safiyüddin Urmevî: *Kitâbü'l-Edvâr fî'l-mûsîka*; haz. Eckhard Neubauer, Frankfort: 1984.

Safiyüddin-i Urmevî: *Kitâbü'l-Edvâr fî'l-mûsîka*; haz. Gattâs Abdülmelik Haşebe, Kahire:, 1986.

Sehâvî, Şemseddin Muhammed: *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*, I-XII, Kahire: 1353-55 → Beyrut, ts. (Dâru mektebeti'l-hayât)

Şevkî, Dayf; *Şîr ve'l-gnâ fi Medîne ve Mekke li-Asri'l-Benî Umeyye*, Kahire: 1979

Tabâtabâî, Seyyid Abdülaziz: *Mektebetü'l-Allâme el-Hillî*; Ghom: Müessesesi-Âlü'l-beyt, 73-74

Taşköprizâde Ahmed Efendi: *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde*; Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-ilmîyye, 1985.

Zehebî: *Mu'cemuş-Şüyûhi'l-kebîr*; Riyad: Memleketi'l-Arabîyye es-Suudîyye, 1998.

Zekeriya Yusuf: *Müellefâtü'l-Kindiyyi'l-Mûsikîyye*, Bağdat, 1962.

Zeriklî: *el-Alâm*; Beyrut: Dâru'l-ilm 2002.

Türkçe Kaynaklar:

Bilim Kurulu: *Hadislerle İslâm; C.2 ve 6*, Ankara: T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı 2012.

Fehmi Edhem Karatay: *Topkapı Sarayı Müzezi Kütüphanesi Aapça Yazmalar Kataloğu*; c.1, İstanbul 1962.

Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa): *Müntahab-ı Şifâ*; haz. Zafer Önler, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.

Hacımüftüoğlu, Nasrullah: “*Berâat-ı İstihlâl*”, İstanbul: *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.5. 1995

Harman, ömer faruk: “*âsaf b. Berahyâ*”, İstanbul: *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 3, 1991.

Günaydın, Talha: *Edvarlarda Sistem ve Yöntem*; Dört Mevsim Kitap, İstanbul, 2023.

Kâtib Çelebi: *Süllemül-vühûl ile'l-‘ulemâ’ il-fuhûl*; haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul: IRCICA, 2010.

Kâzım Uz: *Mûsikî Istılahatı*, Gültekin Oransay tarafından düzeltilmiş yeni baskım, Ankara: Kuş Yayını, 1964,

Mîr Ali Şîr Nevâî: *Mecâlisü'n-nefâis*; haz. Suyima Ganiyeva, Taşkent: 1961.

Şirinova: *Şükrullâh'ın “İlmül-Edvâr”ı*; Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.

Tevfik Fehd: “*ilm-i ahkâm-ı nücûm*”, İstanbul: *TDV islâm ansiklopedisi*, 22. c., 2000.

Turabi, Hakkı Ahmet: *Gevrekzade Hafız Hasan Efendi ve Musiki Risâlesi*; Rağbet Yayınları 2005.

Turabi, Hakkı Ahmet: *el-Kindî'nin Mûsikî Risâleleri*, M.Ü.S.B.E, Basılmamış Yüksek Lisans tezi, İstanbul 1996.

Uygun, M. N: *Kadzâde Tirevî ve Mûsikî Risâlesi*; Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990.

Yusuf b. Nizameddin Kırşehirli: *Risâle-i Mûsikî*; haz. Ubeydullah Sezikli, Ankara: Kültür Ve Turizm Bakanlığı, 2014.

Sevinç, Muhammet: “Tarihte Müzisyen Şahsiyetler: İbnü't-Tahhân'ın Hâvi'l-Fünûn ve Selvetül-Mahzûn Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Vol. 9, Nr. 2, 2020.

Shiloah, Amnon: *The Theory of Music in Arabic Writings* (c. 900-1900), G. Henle Verlag, München 1979.

Öncel, Mehmet: "Hasan b. Ahmed b. Ali el-kâtib'in kemâlü edebi'l-ğınâ adlı eseri", Marmara üniversitesi Sosyal bilimler enstitüsü İlahiyat anabilim dalı İslâm tarihi ve sanatları bilim dalı, Doktora tezi, İstanbul, 2017.

Farmer, Henry George: *A History of Arabian Music*, London, 1967.

Franz Rosenthal, *Ahmad b. at-Tayyib as-Sarahlî*, New Haven 1943.

George Dimitri Sawa: *Kamus kitabul-egânî*, Brill- Leiden 2015.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, and Boris Rozenfeld. *Mathematicians, Astronomers And Other Scholars Of Islamic Civilisation And Their Works* (7Th-19Th C.). Istanbul: Research Centre for Islamic History, Art, and Culture, 2003.

Sezikli, Ubeydullah: "*Abdülkâdir-i Merâğî ve Camiu'l-elhânî*" Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları, İstanbul 2007.

Fazlı Arslan: "Nasîruddin et-Tûsî ve Mûsikî Risâlesi", *Dinî Araştırmalar*, sy. 26, s. 317-335. Ankara 2006,

Tekin, Erhan: "Safedî'nin müzik teorisinin incelenmesi", İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2007.

DİA kaynakları (Diyanet İslâm Ansiklopedisi):

Fuat Günel, "Garîz", *DİA*, 1996, c. 13, s. 382.

Turabi, Ahmet Hakkı: "el-Mûsika'l-Kebîr", *DİA*, 2006, c. 31, s. 256-257.

Uysal, Enver: "Resâilü İhvânî's-Safâ", *DİA*, 2007, c. 34, s. 576.

Turabi, Ahmed Hakkı: "İbn Sînâ (mûsikî)", *DİA*, 1999, c. 20, s.336.

Nuri Özcan: "Abdülkâdir-İ Merâğî", *DİA*, 1988, c.1, s. 242-244.

Nuri Özcan: "Câmiu'l-elhân", *DİA*, 1993, c. 7, s. 107-108.

Durmuş, İsmail: "Safedî", *DİA*, 2008, c. 35, s. 447-450.

Fazlıoğlu, İhsan: "Mardînî, Cemâleddin", *DİA*, 2003, c. 28, s. 52.

NOTLAR

NOTLAR

NOTLAR

NOTLAR

NOTLAR

NOTLAR

NOTLAR

NOTLAR

NOTLAR

NOTLAR